

emek

araştırma dergisi

Haziran 2022/1 - Altı Aylık Kuramsal Dergi

DİSK / Genel-İş

ISSN 1305-6182

www.emekarastirma.org

DOSYA Sosyal
Hizmetler ve
Bakım Emeği

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD)

DİSK/Genel-İş tarafından altı ayda bir yayınlanmaktadır

• Haziran 2022/1

• Ulusal Hakemli Dergi

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • ISSN: 1305-6182

Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

Editör

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr.

Yayın Kurulu*

Ahmet Alpay Dikmen, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Aziz Çelik, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Çağrı Kaderoğlu Bulut, Dr., Ankara Üniversitesi

Çağla Ünlütürk Ulutaş, Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi

Elif Hacısalihoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Metin Özügurlu, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Orkun Saip Durmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

Özgün Millioğulları Kaya, Dr., DİSK/Genel-İş Araştırma Daire Müdürü

Serhat Salihoğlu, DİSK/Genel-İş Genel Koordinatörü

Sebiha Kablay, Doç. Dr. Ordu Üniversitesi

Editör Yardımcıları*

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Mine Dilan Kıran

Özgün Millioğulları Kaya

* İsimler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 2022/1

Sahibi: Genel-İş adına Genel Başkan Remzi Çalışkan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şükret Sevgener

Grafik Tasarım: Erkal Tülek

Adres: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 7 Ulus/Ankara

Tel: 0312 3091547, **Faks:** 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr www.emekarastirma.org.tr

Parayla satılmaz.

Basım tarihi: Haziran 2022

Baskı: Bizim Büro Basım Evi, Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A Altındağ / ANKARA

Tel: (0312) 342 19 13 **Fax:** (0312) 342 1914

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) ulusal hakemli bir dergidir.

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Genel yayın yönetmeninin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) tam metin makalelerine <http://www.emekarastirma.org/index.php>

adresinden erişilebilir.

araştırma dergisi

Cilt 13, Sayı 21, Haziran 2022/1

Sosyal Hizmetler ve Bakım Emeği

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Araştırma Makaleleri

Etik Bir Sorun Olarak 'Bakım Açığını' Kapatmak: Palyatif Bir Çözüm mü, Evrensel Bakım mı?

Özge Sanem Özateş Gelmez

001

Ücretlendirilmeyen Bakım Emeğinin Dağılımında Devletin Katılımcı Rolü: Güney Kore Örneğinde Çocuk Bakımına İlişkin Politikalar

Samed Kurban

027

Neoliberal Birey ve Özbakım Emeği

Canan Urhan

047

İzmir'de Ev Hizmetlerinin "Yeni Portreleri": Suriyeli Kadın Göçmenler

İsa Uslu – Ahmet Ceylan

065

Türkiye'de Gelir Grupları ve Hanehalkı Yapısı Çerçevesinde Maddi Yoksunluk

Rabihan Yüksel Arabacı

085

Emek Gelirlerinde Asgari Geçim İndiriminin Etkinliği Üzerine

Karşılaştırmalı Bir Analiz

Özgür Kızıltoprak

105

Türkiye'de İtfaiye Hizmetinin Anatomisi: Envanter Çalışmasından Notlar

Sonay Bayramoğlu Özüğurlu, Melih Çelik, Asmin Kavas Bilgiç, Hilal Kara

129

Güvencesizlik Kıskaçında Kafe-Bar Çalışanlarının

Covid-19 Pandemi Deneyimleri: Kadıköy Örneği

Derya İnce

151

Kitap Eleştirisi

DİSK Tarihi Cilt 2

Orkun Saip Durmaz

181

Kalkınma Mücadelesi

Hasan Gürbüz

193

Forum

Bir Geleneğin Kökeni: 1 Mayıs Nasıl Doğdu ve Doğru Bilinen Yanlış!

Aziz Çelik

201

ASOS INDEX

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL / COPERNICUS ULUSLARARASI İNDEKS

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ULAKBİM (ULUSAL)**, **ASOS INDEX (ULUSAL)**
INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI) İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

araştırma dergisi

Cilt 13, Sayı 21, Haziran 2022/1

Social Services and Care Labor

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Research Articles

Meeting Care Deficit as an Ethical Problem: A Palliative Solution or Universal Care?

Özge Sanem Özateş Gelmez

001

Participatory Role of the State in the Distribution of Unpaid Care Labor: Child Care Policies in the Case of South Korea

Samed Kurban

027

Neoliberal individual and selfcare labor

Canan Urhan

047

"New Portraits" of Domestic Services in İzmir: Syrian Women Migrants

İsa Uslu – Ahmet Ceylan

065

Material Deprivation in Turkey by Income Groups and Household Structure

Rabihan Yüksel Arabacı

085

A Comparative Analysis on the Efficiency of Minimum Living Allowance in Labor Incomes

Özgür Kızıltoprak

105

Anatomy of the Fire Service in Turkey: Notes from the Inventory Study

Sonay Bayramoğlu Özuğurlu, Melih Çelik, Asmin Kavas Bilgiç, Hilal Kara

129

Covid-19 Pandemic Experiences of Cafe-Bar Employees in the Clamp of Precarity: The Case of Kadıköy

Derya İnce

151

Book Review

History of DİSK Volume 2

Orkun Saip Durmaz

181

Struggle for Development

Hasan Gürbüz

193

Forum

The Origin of a Tradition: How May 1 was Born or False Known as True

Aziz Çelik

201

Editörden

Sosyal hizmetler, yeniden üretim alanının düzenlenmesinde ve bu alanların meta dışı şekillerde örgütlenmesinde işlev gören en önemli mekanizmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Tarihsel niteliği dolayısıyla kamu kaynakları eliyle yürütülmesi beklenen sosyal hizmetler alanının son yıllarda giderek liberalize edilmesi ve sosyal hizmetlerin sosyal yardımlar lehine erozyona uğratılması yalnızca iktisadi değil, siyasal ve ideolojik sonuçlar da doğurmaktadır. Bu dönüşümün en yoğun görüldüğü alan ise bakım emeği olmaktadır. Ataerkil kodların ve işbölümünün en yoğun gözlemlendiği alanlardan biri olarak bakım emeği, sosyal hizmetlerin çözülmesi ile daha da yakıcı bir toplumsal sorun olarak öne çıkmıştır. Hem sosyal hizmetler hem de bakım emeği toplumun oluşumunda ve yeniden üretiminde kritik bir işlev görmektedir. Bu nedenle söz konusu alanları incelemek, günümüzde bir toplumun kendini nasıl ve hangi yollarla yeniden üretebileceğini düşünmek anlamına gelmektedir. Sosyal hizmetler ve bakım emeğinin dönüşümü, bu alana dönük politikalar, aktörler, deneyimler ve alanı şekillendiren sınıf ilişkileri gibi konular bu noktada önemli tartışma başlıkları olarak öne çıkmaktadır.

Bu sayımızda sosyal hizmetler ve bakım emeği temasını bu geniş çerçeveyi besleyecek katkılarla ele almaya çalıştık. Bu tema içerisindeki ilk makalemiz *Etik Bir Sorun*

Olarak ‘Bakım Açığını’ Kapatmak: Palyatif Bir Çözüm Mü, Evrensel Bakım Mı? başlığını taşıyor. Özge Sanem Özateş Gelmez tarafından kaleme alınan makalede günümüzde bakım hizmetlerinin yok edilmesinin ortaya çıkardığı “bakım açığı” ve “bakım krizi” kavramları tartışmaya açılmakta, bakıma gereksinim duyanlar ve bakım verenler açısından bu sorunlar irdelenerek konunun toplumsal cinsiyet ve sınıfsal boyutu ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Makalede ayrıca bu konu üzerine geliştirilen uluslararası politika önerileri de incelenmektedir.

Ücretlendirilmeyen Bakım Emeğinin Dağılımında *Devletin Katılımcı Rolü: Güney Kore Örneğinde Çocuk Bakımına İlişkin Politikalar* başlıklı ikinci makalede Samed Kurban, ücretsiz bakım emeğinin öznesini oluşturan kadınlara yüklenen sorumluluğun bakım ve eğitim boyutlarına Güney Kore örneği üzerinden ışık tutuyor. Kurban, Güney Kore’de devletin sağladığı sosyal hizmetler üzerinden hanehalkının bakım ve eğitim maliyetinin ne şekilde üstlenildiğini irdelleyerek erken çocukluk gelişiminde devletin rolünü ele alıyor.

Neoliberal Birey ve Özbakım Emeği başlığını taşıyan üçüncü makalede ise Canan Urhan, neoliberal dönemde özbakıma ilişkin faaliyetlerin büyük ölçüde sosyal politikalar ve kamusal hizmetler alanından çıkarılarak emeğin yeniden üretiminin emeğin kendisine taşere edildiğine vurgu yapıyor. Urhan, bakım emeğinin metalaşmasının önemli bir yönü olarak neoliberalizmin yurttaş üzerinde oluşturduğu özbakım zorunluluğunu tartışmaya açıyor. Bu tartışma ekseninde neoliberal öznenin gelişimi de mercek altına alınıyor.

Dördüncü makalede İsa Uslu ve Ahmet Ceylan, ev hizmetleri ve göçmen emeği ilişkisini inceliyor. İzmir’de Ev Hizmetlerinin “Yeni Portreleri”: Suriyeli Kadın Göçmenler başlıklı makalede yazarlar, İzmir örneği üzerinden Suriyeli kadın göçmenlerin çalışma ve yaşam deneyimlerini, bakım hizmetlerindeki işlevlerini ve bunun nedenlerini inceliyor.

Bu sayımızda tema yazıları kadar tema dışı yazılar da oldukça kapsamlı ve zengin. *Türkiye’de Gelir Grupları ve Hanehalkı Yapısı Çerçevesinde Maddi Yoksunluk* başlıklı makalesinde Rabihan Yüksel Arabacı, gelir düzeyi ve maddi yoksunluk arasındaki ilişkiyi tartışmaya açarak Türkiye’de hane-

halkı yapılarına göre maddi yoksunluğun nasıl dağıldığını inceliyor. Mikro veri setlerinin kullanıldığı incelemede maddi yoksunluğun geniş kapsamı göz önüne seriliyor.

Emek Gelirlerinde Asgari Geçim İndiriminin Etkinliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz başlıklı çalışmasında Özgür Kızıltopak, asgari geçim indirimi uygulamasına ışık tutarak bu uygulamanın etkinliğini ülke örnekleri üzerinden karşılaştırmalı şekilde ele alıyor. Yazar, asgari geçim indirimi uygulamasının Türkiye’de nasıl ve hangi araçlarla etkisinin azaltıldığına verilerle ışık tutuyor.

Türkiye’de İtfaiye Hizmetinin Anatomisi: Envanter Çalışmasından Notlar başlıklı makale ise Sonay Bayramoğlu Özüğurlu, Melih Çelik, Asmin Kavas Bilgiç ve Hilal Kara’nın imzasını taşıyor. İtfaiye envanter çalışmasının betimsel analizinin sunulduğu makalede yazarlar, itfaiye hizmetlerini altyapı, işgücü ve hizmet üretim süreci boyutlarında mercek altına alıyorlar. Makale, Türkiye’de itfaiye istatistiklerinin derlendiği ilk çalışma olması bakımından büyük önem taşıyor.

Bu sayının son makalesi *Güvencesizlik Kıskaçında Kafe-Bar Çalışanlarının Covid-19 Pandemi Deneyimleri: Kadıköy Örneği* başlığını taşıyor. Derya İnce tarafından kaleme alınan makalede güvencesiz çalışmanın en yoğun gözlemlendiği kafe-bar sektöründe çalışanların pandemi sürecindeki deneyimleri inceleniyor, iş ve gelir kayıpları güvencesizlik bağlamında tartışılıyor.

Kitap Eleştirisi bölümünde ise iki kitap ele alınıyor. İlkinde Orkun Saip Durmaz, editörlüğünü Aziz Çelik’in üstlendiği *DİSK Tarihi* kitabının ikinci cildini inceliyor. Durmaz, kitabın, DİSK tarihini merkeze almakla birlikte bununla sınırlı kalmayan, 1975-80 yılları arasındaki dönemin siyasal ve sosyal tarihini de içeren kapsamlı niteliğine vurgu yapıyor.

Hasan Gürbüz’ün imzasını taşıyan ikinci kitap eleştirisi ise Benjamin Selwyn’in *Kalkınma Mücadelesi* kitabını konu ediniyor. Kitabın kalkınma politikalarına dönük eleştirel yaklaşımının önemini vurgulayan Gürbüz, kapitalizmin ötesinde yeni bir toplum inşa etmek için kitapta önerilen emek öncülüğünde demokratik kalkınma fikri çerçevesinde mücadele edilmesi gerektiğine işaret ediyor.

Forum bölümünde ise Aziz Çelik, 1 Mayıs'ın doğuşuna yönelik emek tarihindeki bazı hatalı bilgilere ışık tutuyor. *Bir geleneğin kökeni: 1 Mayıs nasıl doğdu veya doğru bilinen yanlış!* başlıklı yazısında Çelik, 1 Mayıs'ın kökeninin ve geleneğinin doğru bilinmesinin çağdaş mücadeleler için de oldukça önemli olduğunu vurguluyor. Yazar, bu konuda ısrarla tekrarlanan yanlışların düzeltilmesine dönük açıklayıcı bilgiler sunuyor.

Oldukça geniş ve zengin bir içerikle hazırlamaya çalıştığımız bu sayımızın ortaya çıkması için emek veren çalışma arkadaşlarımıza, yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ediyorum.

Herkese iyi okumalar diliyorum. Daha güzel günlere ulaşabilmek umuyla,

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Araştırma Makalesi

Etik Bir Sorun Olarak ‘Bakım Açığını’ Kapatmak: Palyatif Bir Çözüm mü, Evrensel Bakım mı?

Özge Sanem Özateş Gelmez*

ORCID: 0000-0002-5990-4480

Öz

İnsanların yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olduğu değeri korumak ve insana özgü olanakların herkes için eşit biçimde geliştirilmesini sağlamak için erişilebilir ve kapsayıcı bakım hizmetlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal adaleti sağlamak üzere bakımın, temel bir hak olarak herkes için korunması hedefiyle bakım hizmetlerinin planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Zira bakım hizmetlerinin sosyal ve ekonomik bir hak olarak tanınmaması ve bakım hizmetleriyle, bakım hakkının tüm insanlar için korunmasının hedeflenmemesi bir insan hakkı olan bakım hakkının ihlaline yol açmaktadır. Bu çalışmada bakımın değersizleştirildiği günümüz kapitalist rejimlerinde kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda, söz konusu ihlalin sonucu olarak ortaya çıkan “bakım açığı” ve “bakım krizi” gibi sorunlar ele alınmaktadır. Çalışmada öncelikle bakıma gereksinim duyanlar ve bakım verenler açısından bu sorunlar irdelenerek, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal boyutu ortaya çıkartılmaya çalışılmaktadır. Ardından son yıllarda uluslararası gündemin odağında gittikçe daha fazla yer alan çocuk bakımı, iş-yaşam dengesi, uzun süreli bakım ve evde bakım gibi düzenlemelere yönelik uluslararası politika önerileri incelenmektedir. Çalışma, etik bir bakış açısıyla geliştirilecek bakım hizmetlerinin neliğine ilişkin bir değerlendirmeye sonuçlandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm, bakım krizi, bakım açığı, bakım arafı, kadın emeği.

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2022 Makale Kabul Tarihi: 01.06.2022

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü & Hacettepe Üniversitesi Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜSPAM), sanemozge@gmail.com

Meeting Care Deficit as an Ethical Problem: A Palliative Solution or Universal Care?

Abstract

Accessible and inclusive care services are needed to protect the value of human beings which is entirely independent of any conditions and to develop human potentialities equally for all. For this reason, care services should be planned to protect care for all as one of the fundamental rights and in order to ensure social justice. If care services are not recognized as a social and economic right and are not aimed to protect the right to care for all people with care services, the right to care will be violated; and that means a violation of human rights. This study discusses the problems like “care deficit” and “crisis of care” as a result of the mentioned violation in today’s capitalist regimes where care is devalued and public care services are restricted. First, it is tried to reveal the gender and class dimensions of these problems by examining them in terms of those who need care and caregivers. Then, international policy proposals such as child care, work-life balance, long-term care and home care, which appear on the international agenda with increased attention in recent years, are examined. The study concludes with an evaluation of the nature of care services which can be developed from an ethical perspective.

Keywords: Capitalism, crisis of care, care deficit, care limbo, female labour.

Giriş

Bakım, kişilerin insan olarak varlığını sürdürebilmesi için karşılanması gereken temel ihtiyaçlarından biridir. Yaşam döngüsünün erken veya ilerleyen dönemlerinde başkalarının bakımına ihtiyaç duyulabileceği gibi yaşanan akut veya kronik sağlık sorunları ya da sahip olunan engel durumları nedeniyle yaşam döngüsünün her döneminde bakıma gereksinim duyulabilir. National Domestic Workers Alliance’in Genel Müdürü ve Caring Across Generations’ın direktörü olan Ai-jen Poo 2020 yılında kaleme aldığı yazısında, kişinin kim olduğundan bağımsız olarak çocukken, yeni bir ebeveyn olarak, hastalıkta, yaşlılıkta, insan hayatının belir bir noktasında -geçmişte, şimdi ya da gelecekte- ihtiyaç duyulabilecek olması dolayısıyla bakımın evrensel olduğunun altını çizmektedir (Poo, 2020). Bu nedenle kendi gereksinimlerini karşılamada desteğe ihtiyaç duyan çocuklar, engelliler, yaşlılar ve hastalar için sunulan bakım hizmetlerinin bir lüks olarak görülmemesi, yurttaşlık hakları olarak planlanıp sunulması önemlidir. Bakım hizmetlerinin bir yurttaşlık hakkı olarak, herkesin bakım gereksinimini eşit ölçüde karşılamak amacıyla düzenlenmemiş olması ise bir insan hakkının ihlali, bir sosyal adaletsizlik sorunu ve dolayısıyla etik bir sorun olarak değerlendirilmelidir.¹

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 2002 yılında düzenlenen “Uzun Sü-

1. Bakımın, yurttaşlık hakları dolayısıyla korunabilecek bir insan hakkı olarak tanımlanmasında Ioanna Kuçuradi’nin (2007) insan hakları yaklaşımı temel alınmıştır.

reli Bakımda Etik Seçimler: Adalet Neye İhtiyaç Duyar?” isimli panelde bakım politikalarının yapımında etik için bir alan yaratmanın önemine işaret edilmiştir (WHO, 2002: 2). Panelistlerden Martha Nussbaum (2002: 34), “iktisadi düşüncenin, çoğunlukla bakımı, bir adalet ve eşitlik meselesi olarak değil, sadece bir verimlilik meselesiymiş gibi” değerlendirmesini eleştirerek “bakımı, en iyi şekilde ele almak için bunun etik bir sorun, bir adalet sorunu olduğunu kabul etmek” gerektiğini vurgulamıştır. Bakım hizmetlerinin taşıdığı etik boyut, yalnızca bakımdan yararlananlar açısından değil, aynı zamanda bakım verenler açısından da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bakım verenlerin koşullarının dikkate alınmaması ve emeklerinin değersizleştirilmesi de başlı başına etik bir sorundur (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 106). Söz konusu etik sorunun kaynağında, bakım işinin değerinin ve öneminin görmezden gelinmesi ve bakım yükünü, sosyal koruma olmaksızın ve tazmin edilmeksizin kadınların omuzlaması gerektiği algısı yatmaktadır (WHO, 2002: 7).

Bu algının ortaya çıkışında, dişil ya da eril olmak bakımından taşınan biyolojik farklılıkların, toplumsal açıdan yeniden inşa edildiği ve böylece atanmış cinsiyetlerin toplumsal cinsiyete dönüştürüldüğü ataerkil sistem rol oynamaktadır. Ataerkil sistemde toplumsal cinsiyet, yapısal bir belirleyici olarak kadın ve erkek olmaya atfedilen anlamın birbirinden keskin biçimde ayrılmasına ve kişilerin emekleri, işleri, bedenleri, yaşam alanları kısaca tüm varoluşlarının bu ayrımlar üzerinden şekillenmesine hizmet etmektedir. Bu noktada cinsiyetçi işbölümü, hem kadın emeğinin değersizleştirilmesini hem de kadınların, ev içine atfedilen işleri öncelikleri haline getirmesini ve görev addederek üstlenmelerini normalleştirilmektedir. Temizlik, çamaşır, bulaşık vb. türde ev işlerinin yanı sıra varlığını sürdürmek için başkalarının desteğine ihtiyaç duyan engelli, yaşlı ve hastalar ile çocukların bakımının özel alana ait bir sorumluluk olduğu kabulü, bakımın insan için temel bir hak olduğu gerçeğinin üzerini örtmekte, önemini görünmez kılmakta ve emeği değersizleştirilen kadının doğasıyla ilişkilendirmektedir. Bakımın temel bir hak olarak herkes için korunmasında devletlerin gereken sorumluluğu almaması, mevcut toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde kadına atfedilen bakım yükünü, kadınların paylaşımsız olarak üstlenmesi sorununa yol açmaktadır. Dahası neoliberal politikalarla birlikte, devletlerin söz konusu sorumluluğunun bir gereği olarak kamusal bakım hizmetlerinin gitgide törpülenmesi pratiği, cinsiyetçi işbölümünü yaratan ve kullanan bu ataerkil ideolojiyle desteklenmektedir.

Fraser’a (2016: 99) göre çoğu zaman ücretsiz olarak gerçekleştirilen, duygusal ve maddi emeği bir arada içeren ve tamamı olmasa da önemli bir bölümü pazarın dışında haneler, topluluklar gibi enformel ağlarda gerçekleştirilen “toplumsal yeniden üretim, tarihsel olarak kadınların işi olarak görülmüş olmakla birlikte sanayileşme sonrası kapitalist toplumlarda ‘üretken çalışma’ olarak parayla telafi edilip erkeklere atfedilen ekonomik üretim çalışmasından bütünüyle ayrılarak, ‘üreme’ etkinlikleri olarak ‘aşk’ ve ‘erdem’ ile ödüllendirilip kadınlara bırakılmış-

tır.” Böylece paranın birincil güç aracı haline geldiği kapitalist toplumlarda “ücretli emek için gerekli bir önkoşul sağlasa da daha geniş insan etkinlikleri evreninden koparılmış olan yeniden üretim emeği, kadınların, geliri elde edenlere yapısal olarak tabi kılınmasının yeni, modern biçimi olarak toplumsal öneminin gizlendiği ev içi alana havale edilmiştir” (Fraser, 2016: 100).

2018 yılı verilerine göre bireysel ve toplumsal refah için gereksinim duyulan bakımın dörtte üçünden fazlasının, dünya genelinde kadınlar ve kız çocukları tarafından -bilhassa orta gelirli ülkelerde yaşayan, kırsal kesimde ikamet eden, daha düşük eğitim başarısına sahip kız çocukları ile okul çağının altında çocuğu olan evli ve yetişkin yaştaki kadınlar tarafından- gerçekleştirilmekte olup, kadınların yaptığı ücretsiz bakım işleri, dünyadaki toplam bakım ihtiyacının büyük çoğunluğunu karşılamaktadır (Addati vd., 2018). Aynı raporda 64 ülkedeki zaman kullanımı anket verilerine dayanan tahminlere göre toplam 16.4 milyar saat harcanan ücretsiz bakım işlerine, erkeklerin günde 1 saat 23 dakika (sekiz saat çalışma esasına göre, yıl boyunca erkekler için toplam 63 iş gününe karşılık gelmektedir), kadınların ise 4 saat 25 dakika (kadınlar için bir yılda toplam 201 iş gününe karşılık gelmektedir) ayırdığı belirtilmektedir (Addati vd., 2018). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) raporuna göre OECD ülkelerinde ücretsiz çalışma zamanının çoğunu alan çocuk bakımı için kadınlar her gün ortalama 35 dakikadan biraz fazla zaman harcarken, erkekler 15 dakika harcamaktadır (OECD, 2020). Kendilerini, yoksulluk ve adaletsizlikle mücadele eden insan hakları temelli bir örgüt olarak tanımlayan OXFAM (2020) tarafından yayınlanan raporda ise özellikle yoksulluk içinde ve ötekileştirilmiş gruplarda yaşayan kadınların bir günde ücretsiz ya da düşük ücretli bakım işlerine ayırdığı zamanın 14 saate kadar çıkabildiği ve bunun, erkeklerin üstlendiği bakım işinin beş katından daha fazla olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca çalışan kadınların düzenli olarak hasta, engelli veya yaşlı yetişkin yakınlarına baktıklarını bildirme olasılıklarının, çalışan erkeklerle göre %50 daha fazla olduğu (OECD, 2020), uzun süreli bakımın sağlanmasında birinci sırada yer alan enformel bakım verenlerin çoğunluğunu da yine kadınların oluşturduğu (Council of the European Union, 2021) bilinmektedir. Özellikle gerek bakım hizmetlerine ulaşamadıkları gerekse bakım hizmeti olarak desteklenen yegâne uygulama olduğu için son yıllarda pek çok ülkede enformel bir bakım olarak evde bakım giderek daha fazla yaygınlaşmış ve Avrupa ülkelerinde toplam bakım gereksiniminin yaklaşık %80'i, üçte ikisi kadın olan bakım sağlayan akrabalar/yakınlar tarafından hanelerde karşılanmaya başlanmıştır (Eurocarers, 2014).

Palriwala (2019: 238), bakım işinin her ne kadar ev dışı alana genişlemiş olsa da gerek ev içinde ücretsiz bakım verenlerin gerekse özellikle düşük ücretle ve kalifikasyonla bakım işlerinde çalışanların büyük ölçüde kadınlar olduğuna, bakım çalışanı olan erkeklerin ise yoksul, vasıfsız ve/veya kadınsı olarak kabul edildiğine dikkat çekerek, bakım ve toplumsal cinsiyet arasında süregelen bağlantının, bakımın ve kadınların karşılıklı olarak değersizleştirilmesi ve toplumsal cinsiyet

temelli ayrımcılıkla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Küresel çapta 381 milyon bakım çalışanının 249 milyonu kadın, 132 milyonu erkektir ve bu rakamlar, toplam küresel istihdamın %11.5'ini, küresel kadın istihdamının %19.3'ünü ve küresel erkek istihdamının %6.6'sını temsil etmektedir ve dolayısıyla dünya genelinde bakım çalışanlarının üçte ikisini de yine kadınlar oluşturmaktadır (Addati vd., 2018). OECD ülkeleri genelinde de uzun süreli bakım işgücünün ezici çoğunluğu (%90'ın biraz üzerinde) kadınlardan oluşmaktadır (OECD, 2020).

Bakım işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan ev işçileri, en kötü koşullarda, sosyal korumadan yoksun, şiddete ve sömürüye karşı savunmasız biçimde çalışmaktadırlar (Addati vd., 2018).² 1980'li yıllardan sonra Batı Avrupa ülkelerinde istihdamın başlıca sektörü haline gelmiş olan hizmet sektöründe ve özellikle -neoliberal politikaların bir sonucu olarak işgücü piyasalarının kuralsızlaşması- na ve emeği koruyan düzenlemelerin gevşetilmesine koşut olarak yaygınlaşan-enformel işlerde işgücünü, genellikle kayıtsız olan, kayıtlı olmaları halinde bile sosyal koruma olanaklarından oldukça sınırlı yararlanabilen göçmen işçiler oluşturmaya başlamıştır (Toksöz, 2021: 69). Göçmen işçilerin büyük bölümünü ise özellikle kamusal bakım hizmetleri sunmaktan çok daha düşük maliyetli olması bakımından, işverenlerin işgücü talebini karşılamak üzere ülkeye kaçak yollar- dan girişlerine ve enformel istihdam edilmelerine devletler tarafından göz yu- mulan göçmen ev ve bakım işçileri oluşturmaktadır (Toksöz, 2021: 70). Kadınların çalışmasının uzun süredir değersizleştirilmesinin bir sonucu olarak günümüzde dahi ev işleri ile bakım işlerinin, profesyonel bir iş olarak değil, genellikle 'yardım' olarak görüldüğünü belirten Poo (2020), Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bu işlerin ezici bir çoğunlukla kadın ve orantısız olarak 'beyaz olmayan' göçmen ka- dınlar tarafından yapıldığına dikkat çekmektedir. Benzer biçimde Horton (2022), İngiltere için de çoğunlukla kadınlardan ve orantısız olarak siyah ve etnik azın- lıktan oluşan bir işgücünün bakım alanında hakim olduğunun altını çizmektedir. İngiltere'nin yanı sıra Almanya ve İtalya'da ev ve bakım işlerinin örgütlenmesin- de göçmen ev işçilerinin rolünü inceleyen Toksöz (2021), söz konusu ülkelerde 1980'li yıllardan itibaren göçmen ev ve bakım işçilerinin payının arttığını, gelişmiş ülkelerin refah rejimlerinden bağımsız olarak devletlerin nakit transferleriyle hanelerde bakım işçisi çalıştırmayı desteklediğini ve yasal düzenlemelerin dışın- da bırakılan bu alanda, göçmen ev ve bakım işçilerinin oldukça olumsuz koşul- larda çalıştığını ortaya koymuştur.

Bugün bakım krizinin küreselleşerek çok daha fazla kişiyi etkileyen ve her ge- çen gün daha da büyüyen bir sorun haline gelmesi, uluslararası örgütlerin bu ko- nuya dikkatinin çekilmesine neden olmuştur. Örneğin 2018 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için hazırlanan raporda yer verilen İnsana Yakışır Bakım İş- leri için 5R Çerçevesi ile evrensel erişime dayalı dönüştürücü, hak temelli ve top- lumsal cinsiyete duyarlı, ücretli bakım çalışanlarının ve bakım hizmeti alanların

2. ABD'de tüm işçiler için ortalama saatlik ücret yaklaşık 29 dolar iken, ev işçileri için ortalama saatlik ücret 12 dolardır ve ev işçilerinin %16.8'i federal yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (Poo, 2020).

yararına olacak bakım politikaları paketi oluşturulması önerilmiştir. Bu kapsamda ücretsiz bakım çalışmasının tanınması, azaltılması ve yeniden bölüşümünün sağlanması, bakım alanında insana yakışır daha fazla iş imkanlarının yaratılması, bakım çalışanları için temsil, sosyal diyalog ve toplu pazarlık olanaklarının yaratılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Addati vd., 2018).

Bu çalışmada devam eden başlıklarda öncelikle insan varlığı için vazgeçilmez olan bakımın, kapitalist sistemde nasıl değersizleştirildiğine ve bunun insan yaşamı üzerinde yarattığı etkiye bakılmaktadır. Bu bağlamda özellikle neoliberal politikalarla birlikte daha da genişleyen ve günümüzde çok boyutlu bir krize dönüşen bakım açığı, bakıma gereksinimi olanlar, bakım çalışanları ve ücretsiz bakım verenler açısından incelenmektedir. Çalışmanın sonraki başlıklarında bakım açığının kapatılmasına yönelik uluslararası örgütlerce geliştirilen önerilere mercek tutularak, insan haklarını, eşitliği ve sosyal adaleti temel alan, palyatif olmaktan öteye geçebilecek bakım politika ve hizmetlerine dair çıkarımlarda bulunulmaktadır.

Günümüz Kapitalist Rejiminin Bakımla İmtihanı

Kapitalist rejim, günümüzde evirildiği biçimin kendine özgü dinamikleriyle, insani olanakların gerçekleştirilmesi ve geliştirilebilmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu başlık altında bakımla ilgisinde kapitalizmin yapısına içkin çelişkiler ve bakımın, herkes için temel bir insan hakkı olarak korunmasının ortaya çıkarttığı sonuçlar bakım açığı, bakım krizi, bakım arafı, küresel bakım zincirleri ve bakımın kısır döngüsü bağlamlarında tartışılmaktadır.

Sınırsız birikime olan yönelimiyle finansallaşmış kapitalizm hem ücretli emeğin varlığı hem de sürdürülebilir sermaye birikimi ve kapitalizmin işleyişi için önkoşul olmasına rağmen, dayandığı toplumsal yeniden üretim süreçlerinin istikrarını bozarak, geniş anlamda bir toplumsal yeniden üretim krizine yol açmaktadır (Fraser, 2016: 99). Kapitalist toplumda ekonominin, toplumsal yeniden üretime bağımlı kılınmış olmasına rağmen, değersizleştirilen ve kadınlarla ilişkilendirilen toplumsal yeniden üretim ile ekonomik üretimin birbirinden koparıldığını belirten Fraser (2016: 100), bu ikisi arasında “paradoksal bir biçimde kurulmuş olan ayrılık-bağımlılık-yaygınlık ilişkisini, kapitalist toplumun yapısına içkin bir toplumsal çelişki” olarak nitelendirmektedir. Fraser (2016: 101), bu iddiasını, devletin ve kurumların toplumsal refahtan çekildiği ve bakım işinin ailelere bırakıldığı günümüzün küreselleşen finansallaşmış neoliberal kapitalist rejiminde, “düşük ücretli işgücü nedeniyle imalatın kaydırıldığı bölgelerde kadınların işgücüne katılması nedeniyle, ailelerin kendileri için gereksinim duyduğu bakımı gerçekleştirme kapasitelerinin kısıtlandığına” ilişkin saptamasıyla desteklemektedir. Kadınların, çoğu zaman kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaç duydukları gelire ulaşmak için daha uzun saatler çalışmak zorunda kalmaları, ücretli iş ve ücretsiz ev içi işlerden oluşan çifte iş yükünü omuzlamalarıyla sonuçlanmış, geliri görece

fazla olan kadınların bu yükü hafifletmek amacıyla ev içi işleri ve özellikle bakım işlerini gerçekleştirmeleri için ağırlıklı olarak yoksul, göçmen ve beyaz olmayan kadınları işe almalarıyla bakım krizi de dönüşmeye başlamıştır (Chatzidakis vd., 2020: 33).

Varılan nokta, “modern iki kazananlı ailelerin idealize edildiği toplumsal düzende artan eşitsizliğin ortasında daha alt sınıflardan kadınların üst sınıftakilere düşük ücret karşılığında bakım işi sağladığı”, dolayısıyla “bedelini ödeyebilenler için metalaştırılmış, ödeyemeyenler için ise özelleştirilmiş ikili bir toplumsal yenden üretim örgütlenmesidir” (Fraser, 2016: 101).³ Üstelik bakım sorumluluklarına ilişkin normların, kadınların tercihlerini şekillendirmede oldukça güçlü bir role sahip olduğu ve seçimlerini, gelir getirici işler ile ücretsiz bakım sorumluluklarını dengelemek için genellikle eve daha yakın, esnek, düşük ücretli ve düşük vasıflı işlerle sınırlandırmaya zorladığı (Dowie vd., 2021: 253) göz önünde bulundurulduğunda pek çok kadının ücretli çalışmaya katılımla elde ettiği gelirin, kendilerini güçlendirmekten ziyade ev ekonomisine katkı düzeyinde kaldığı görülebilecektir. Chopra (2021) tarafından yapılan araştırmada da sınırlı seçeneklerin kadınları hem yaşanabilir bir gelir sağlamayan, düşük ücretli ve kayıt dışı çalışmaya hem de zahmetli ve ücretsiz bakım işlerini yapmaya zorladığını ortaya koymaktadır.

Kadınların seçimlerini, kararlarını ve esasen hayatlarının bütününe doğrudan etkileyen bakım krizi, neoliberal kapitalizmin “kârın öncelikli bir amaç olarak kabul edilmesi ilkesinin benimsenmesinin bir sonucu olarak son kırk yılda akut hale gelmiştir” (Chatzidakis vd., 2020: 10). Öyle ki söz konusu kriz, uluslararası örgütlerin konuya ilişkin raporlarında ve gerek yerel gerekse küresel ölçekte yapılan araştırmalarda daha sık yer almaya başlamıştır. Özellikle kronik hastalıkları ve engelleri olan kişiler için uzun süreli bakımın, dünya çapında acil bir sorun olduğuna işaret edilen WHO raporlarında, tipik olarak ücretsiz aile üyelerine dayanan mevcut bakım sistemlerinin, artan talepleri karşılamak için tek başına yeterli olmadığına, birçok gelişmekte olan ülkede bakım ihtiyacının önümüzdeki on yıllarda %400 oranında artacağına ve devletlerin artan bakım ihtiyacını karşılamak için kaynakların verimli ve adil bir şekilde dağıtılmasını sağlaması gerektiğine dikkat çekilmiştir (WHO, 2002). Addati ve arkadaşları (2018) tarafından ILO için hazırlanan raporda 2030 yılına kadar artacak yaşlı ve çocuk nüfusu nedeniyle bakıma gereksinim duyanların sayısının 2.3 milyara ulaşacağına, 110 ila 190 milyon engelli insanın da tüm yaşamları boyunca bakıma gereksinim duya-

3. Dorothy A. Miller, 1981 yılında yazdığı “The ‘Sandwich’ Generation: Adult Children of The Aging” isimli makalesinde “yaşlanan ebeveynleri ve kendi çocukları arasında ‘sandviç olan’ yetişkin çocukların büyük bir strese maruz kaldığını, yaşlıların temel kaynak ve desteği halini alan bu nüfus grubunun, yardım meslekleri tarafından o dönem için yeni yeni sunulmaya başlanan hizmetlere ihtiyacı olduğunu” belirtmiştir. Günümüzün sandviç nesilleri açısından kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda bakımın hem finansal hem de duygusal maliyetinin son derece ağır olduğunu ifade eden Poo (2020), “ABD nüfusunun yaklaşık %70’inin yılda 50.000 dolardan az kazanırken, çocuk bakımı için ortalama maliyetin yılda 9.000 dolardan fazla olduğuna, evde bakımın ortalama maliyetinin ise yılda 50.000 dolar” olduğunu dikkat çekmektedir.

bileceğine dikkat çekilerek bakım hizmetlerinin demografik, sosyo-ekonomik ve çevresel değişimler bağlamında ciddi bir biçimde değerlendirilmemesi halinde, giderek büyüyecek olan bakım açığının sürdürülemez bir “küresel bakım krizine dönüşeceği ve işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da artıracak” uyarısında bulunulmuştur. Benzer bir uyarıyı ABD özelinde yapan Poo (2020), “mevcut bakım altyapısının, nüfusta yaşanan demografik ve yapısal değişikliklerle gün geçtikçe artacak olan bakım taleplerini karşılamaya yetmeyeceğine” işaret etmiştir.

Literatürde, koşulları sosyal yardım almak için belirlenen kriterler bakımından uygun olmasına rağmen bunları alamayan çok sayıda insanın varlığını ifade etmek için kullanılan “bağımlılık arafı”nın (Peña-Longobardo vd., 2016: 1177), bakım hizmetlerinde de orta çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda bakım arafı kavramı, bakım hizmetlerine ihtiyaç duymakla birlikte, bu hizmetlerden yararlanamayan kişilerin durumunu tarif etmek için kullanılabilir. Bakım arafında kalan kişilerin yaşadığı sosyal adaletsizlik, bakımın herkes için temel bir insan hakkı olarak korunması amacıyla bakım hizmetlerinin planlanıp sunulmamasıyla yakından ilişkilidir. Temel bir hak olarak bakımın korunmasında devletlerin üstüne düşen sorumluluğu almaması, söz konusu arafta kalan kişi sayısının her geçen yıl artmasına neden olmaktadır. Örneğin Avrupa genelinde 11 ülke ve dört refah rejiminde sosyal risk grubu ve sosyal sınıf değişkenine göre bakım hizmetlerine erişimin incelendiği araştırmada, düşük sosyal sınıftan olan hanelerin, orta ve yüksek sosyal sınıftan hanelere kıyasla bakım ihtiyacının karşılanmaması riskiyle yüz yüze olduğu, sosyal risk bağlamında ise yalnız ebeveynler ile engelli üyesi bulunan hanelerin çocuk bakımının yanı sıra evde bakım hizmetlerine erişimde oldukça fazla sorun yaşadıkları bulunmuştur (Privalko vd., 2019). Bakım hizmetlerine erişemeyen 1.5 milyon yaşlının bulunduğu Birleşik Krallık özelinde, psikolojik terapi için bekleme süresi ve intiharlar artmaktadır (Chatzidakis vd., 2020: 20). ILO (2022) tarafından paylaşılan güncel bir raporda da uzayan yaşam beklentisi ve COVID-19 pandemisinin de etkisiyle yaşlılar ve engelliler için uzun süreli bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacın hızla arttığı ancak dünya çapında yatılı bakım, gündüzlü bakım ve evde bakım hizmetlerine ihtiyaç duyanların büyük çoğunluğunun bu hizmetlere erişemediği belirtilmiştir.

Finansallaşmış neoliberal kapitalizmin belirleyici özelliklerinden olan özelleştirmeler, bakıma gereksinim duyanların bu hizmetlere erişiminin önündeki en büyük engeli oluştururken, bakımın niteliği ve bakım çalışanlarının koşulları üzerinde de görünür bir etkiye sahiptir. Özelleştirmeler sonucu uzun süreli bakım sektöründe giderek daha fazla varlık gösteren çokuluslu şirketler, bakım kuruluşlarını finansallaştırarak ve borçlandırarak kârlarını artırırken, norm haline getirdiği eğreti çalışmayla bakım işçilerini aşırı iş yükü altında daha az bakım sunabilir kılmaktadır (Chatzidakis vd., 2020: 8). Zira şirketlerin attıkları öncelikli adımların başında, kârlarını iyileştirmek için maliyetleri düşürmek gelmekte, en

büyük maliyetin ise işçilik olduğu kabulüyle daha az ücret, eğitim ve destekle daha az işçi çalıştırmaktadırlar (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 109). Oysa OECD'nin (2020) yayınlandığı raporda dikkat çekildiği üzere, "65 yaş ve üstü her 100 kişiye düşen beş bakım çalışanının mevcut oranını korumak için dahi OECD ülkelerinde uzun süreli bakım sektöründeki çalışan sayısının 2040 yılına kadar 13,5 milyona yükselmesi gerekmektedir." Dolayısıyla çalışma koşullarını ve bakım kalitesini oldukça olumsuz etkileyen özelleştirmelerle bakım hizmetlerinin organize edilmesi, hızla yaşlanan dünya nüfusu nedeniyle yakın gelecekte artacak olan bakım ihtiyacı karşısında sürdürülebilir değildir (Gahwi ve Walton-Roberts, 2022: 116).⁴

Oldukça güncel çalışmasında Horton (2022), son yirmi yılda Birleşik Krallık'ın bakımevi sektörünün önemli bir bölümünün, şirketleri satın alarak, yeniden yapılandırarak ve satarak getiri elde etmeye çalışan özel sermaye şirketleri ve diğer yatırım fonları tarafından devralınmasının bakım çalışanları ve bakım alanlar üzerindeki etkilerini tartışmaya açmıştır. 1990'ların başında ilk özel sermaye şirketleri bakım sektörüne girdiklerinde, finansman maliyetlerini karşılamak, yatırımcılara yüksek getiri oranları sağlamak için işgücü maliyetlerini azaltma girişimlerini önceki özel işletmecilerden daha ileri taşımışlar ve emeği vasıfsızlaştırarak, ücretleri düşürerek işçilik maliyetlerini %30'lara çekmişler⁵, bu dönüşümde ne kârlarını artırmak isteyen yatırımcılar ne de odak noktası yalnızca tüketiciler olan düzenleyiciler bakım çalışanlarının sağlığı ve refahıyla ilgilenmişlerdir (Horton, 2022: 145). Düşük vasıflı işçiler olarak görülen bakım çalışanlarının sunduğu bakımın kalitesini etkileyebilecek olan yeterli bilgiye sahip olmak için eğitimle desteklenmesi gerektiği göz ardı edilerek, çalışanların fiziksel ve zihinsel açıdan yorucu, zaman alan ve karmaşık bir dizi işi, düşük ücretli ve nispeten kötü çalışma koşullarında yerine getirmeleri beklenmektedir (OECD, 2019). Bu nedenle, bakım çalışanı sayısının yetersiz olduğu bakımevlerinde çalışanlar sağlık sorunları yaşamakta, bakım alanları tek başlarına kaldırırken, kendilerini de bakıma gereksinim duyar hale getirebilecek türden bel ve sırt sakatlanmaları yaşama riskleri artmaktadır. Dahası, bakım alanların enfeksiyona karşı oldukça savunmasız olmasına rağmen, hastalık izinlerinde ve ücretlerinde yapılan kesintiler nedeniyle bakım çalışanları, yorgunluk ve hastalık riskine karşın diğer bakım personellerinin yalnız çalışmaması için fazladan vardiyalar üstlenmek ve haftada 70 saate varan sürelerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Horton, 2022: 154). Söz konusu çalışma

4. Gahwi ve Walton-Roberts (2022: 109), 2020 yılında The Economist'te demansla ilgili yayınlanan özel bir raporda "dünyanın hiçbir yeri demansın küresel patlamasıyla başa çıkmaya hazır değil" başlığının atıldığını aktarmışlardır.

5 Horton'un (2022) aktardığı rakamlara göre İngiltere'de 2013-2014 yılları arasında bakım çalışanları, kamu sektöründe saatlik ortalama 10 sterlin, gönüllü kuruluşlarda 7.57 sterlin kazanırken, özel şirketlerde sadece 6.96 sterlin kazanmaktadırlar. Horton (2022: 152), çoğunlukla yüksek ücretler ödeyerek bakım hizmeti satın alabilen müşterilere sahip olan özel sermaye şirketlerinin işlettiği bakımevlerinde bile bakım çalışanlarının ücretlerinin düşük olduğuna, hastalık ücretlerinin ve resmi tatillerde çalışmak için ödenen ekstra ücretlerin düşürülmesiyle, yılda 7.5 günlük kazanç eşdeğeri kaybettiklerine dikkat çekmektedir.

koşulları, sunulan bakım hizmetlerinin niteliğini, bakım hizmeti alanlar ve çalışanlar açısından çift yönlü etkilemektedir (Toksöz, 2021: 105). Özellikle uzun süreli bakım sektöründe ortaya çıkan bu tablo, bakım çalışanlarının yaklaşık %90'ını oluşturan kadınları orantısız bir şekilde etkilemektedir (OECD, 2019).

Kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu ya da yetersizliğiyle ilişkili olarak ev ve bakım işçilerine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Özellikle, kamusal politika ve hizmetler kapsamında bakım için nakdi yardımların sunulması, hanelerdeki istihdam ilişkilerinin ve çalışma koşullarının hukuken ya da fiilen, kısmen veya tamamen düzenlenmemiş olması, bakıma özgü yabancı işçi programlarıyla bakım işçilerinin hanelerde istihdam edilmelerini kolaylaştıran uygulamaların ve bakım işlerini daha alt sınıflardan olanlara yaptıracak ekonomik güce sahip nüfusun varlığı halinde hanelerde bakım işçisi istihdam oranları artmaktadır (Addati vd., 2018). Örneğin Poo (2020), her gün yaklaşık 10.000 kişinin 65 yaşına girdiği, insanların kendi evlerinde yaşlanmayı tercih ettikleri ve iki kazananlı ailelerin sayısının arttığı ABD'de ev ve bakım işçilerine duyulan ihtiyacın da arttığını vurgulamaktadır. Artan bu ihtiyacı karşılamak için talep edilen işgücü de çoğu zaman kayıt dışı, genellikle kötü koşullarda ve düşük ücretlerle hanelerde istihdam edilmektedir. OECD (2019) tarafından yayınlanan rapor da kayıtlı olmaları halinde bile ev ve bakım işçilerinin çalışmayla bağlantılı sosyal haklarının son derece sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre uzun süreli bakım çalışanlarının %45.5'inin yarı zamanlı çalıştığı, yarı zamanlı çalışmanın özellikle ev ve bakım işçileri arasında yaygın olduğu ve önemli bir bölümünün geçici sözleşmeli, düşük ücret karşılığında çalıştıkları belirtilmiştir (OECD, 2019).

Görüldüğü üzere bakımın değersizleştirilmesi, bakım hakkının tüm insanlar için eşit biçimde korunmasını hedefleyen kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu ve özelleştirilmiş bakım hizmetlerinin birlikteliğiyle yaratılan bakım açığı, enformel çözümlerle kapatılmaya çalışılmaktadır. Privalko ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan araştırmada evde bakım ihtiyacının karşılanma düzeyinin yetersiz olduğunu bildiren hanelerde, bu ihtiyacın, genellikle ücretli çalışma ile bakım işlerini birleştiren kadınlarca karşılanmaya çalışılırken, daha yüksek gelirli hanelerin, düşük gelirli hanelere kıyasla ihtiyaç duyulan evde bakım ihtiyacını daha fazla karşılamasının ve sosyal demokrat refah rejimlerinde kamusal evde bakıma duyulan ihtiyacın daha az olmasının ise enformel evde bakımın varlığına işaret ettiği vurgulanmıştır. Pek çok gelişmiş ülkede bakım açığının kapatılması için atılan enformel adım, genellikle işgücü piyasasına daha az erişimi olan, çoğunlukla azınlık veya göçmen, daha yoksul kadın işçilere bakımın devredilmesi olmaktadır (Ehrenreich ve Hochschild, 2002'den aktaran Ivancheva ve Keating 2020: 270; Walton-Roberts, 2020: 3441). 1980'li yıllarla birlikte Güney Avrupa ve Batı Avrupa ülkelerinde zaten sınırlı olan kamusal bakım hizmetlerinin piyasalaşma ve özelleştirmeler sonucu daha da gerilemesi, ev ve bakım hizmetlerinde göçmen kadın işgücüne olan talebin ve nihayetinde göçmenler arasında kadın-

ların oranının artmasıyla sonuçlanmıştır (Toksöz, 2021: 74-75).

Bu ulusaşırı bakım göçüyle, dünya çapında bir dizi insanın birbirine bağımlı kılındığı “küresel bakım zincirleri” yaratılmakta ancak bakım açığı kapatılamayıp yalnızca daha zengin ailelerden daha yoksul ailelere, küresel Kuzey’den küresel Güney’e kaydırılmaktadır (Hochschild, 2002’den aktaran Fraser 2016: 106). Bir başka ifadeyle çoğunlukla kadınlar, göçmenler, azınlıklar ve emekleri küçümsendiği veya tanınmadığı için farklı sembolik, yapısal ve fiziksel şiddet biçimlerine maruz kalan küresel Güney’den bakım işçilerinin kendi ülkelerinde bakıma gereksinim duyan yakınlarının, bu ulusaşırı bakım göçünün duygusal ve sosyal bedelini ödemek zorunda kaldığı yeni bakım açıkları yaratılmaktadır (Ivancheva ve Keating 2020: 253; Schwiter ve Steiner, 2020: 9). Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bakım sorunu karşısında, varlıklı hanelerin bireysel bir çözüm olarak, “kendi bakım ikilemlerini çözmemiş, ekonomik olarak daha yoksul hanelerden düşük ücretli, kadınlaştırılmış⁶ işgücüne olan talebi, son yıllardaki bakım işinin küreselleşmesinin temel sebebinin oluşturmaktadır” (Schwiter ve Steiner, 2020: 4). Bu eğilim, küresel çapta giderek artan biçimde çocukların, yaşlı veya hasta yakınların bakımının düşük gelir düzeyine sahip ülkelere gelen göçmen kadın işçilere devredilmesine ve böylece “orta ve üst sınıf hanelerin, göçmen bakım işçisi kadınlar için güvencesiz birer iş yerine dönüşmesine” sebep olmaktadır (Schwiter ve Steiner, 2020: 6).

Böylece yeniden üretim emeğinin metalaşmasıyla kadınlar toplumsal cinsiyet üzerinden birbirine bağlanırken, ırk ve sınıf temelinde ayırmakta (Toksöz, 2021: 83) ve işverenler için ne kadar vazgeçilmez olursa olsun ırkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve küresel eşitsizliklerin birlikteliğiyle bakım işçisinin verdiği emek değersizleştirilmektedir (Chatzidakis vd., 2020: 34). Ulusaşırı sosyal ayrışmaların ve eşitsizliklerin yeni biçimlerinin ortaya çıktığı, oldukça cinsiyetçi ve etnikleştirilmiş bir alanı temsil eden bu dönüşüm, bakım çalışanlarının ulusaşırı istihdamını kolaylaştıran iş bulma kurumlarının yükselişiyle de desteklenmektedir (Schwiter ve Steiner, 2020: 6).

Gerek bakım kuruluşlarında kayıtlı olarak gerekse hanelerde enformel çalışan bakım işçilerinin büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu çalışma koşullarından doğrudan etkilenenlerin de kadınlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dahası bakım işçisi kadınlar, başkalarının sevdiklerinin bakımını sağlarken, kendi hanelerinde bakıma gereksinimi olan çocuk, engelli, hasta ya da yaşlı yakınlarının bakım gereksinimlerinin nasıl karşılanacağını da organize etmek zorunda kalmaktadırlar. Günümüz finansallaşmış kapitalist rejiminde bakım açığını doldurmak üzere daha zengin ülkelere göçleri teşvik edilen yoksul ülkelerin kırsal bölgelerinden göçmen kadın işçiler, kendi yakınlarının bakım sorumluluklarını en iyi ihtimalle daha da yok-

6. Schwiter ve Steiner’in (2020: 4) aktardığı ILO (2013) verilerine göre, dünya çapında 53 ila 100 milyon göçmenin hanelerde ev ve bakım işçisi olarak çalıştığı ve bunların %80’den fazlasının kadın olduğunu tahmin etmektedir.

sul olan bakım işçilerine devretmek zorunda kalmaktadır. Düşük ücretli de olsa yakınları için bakım hizmeti satın almaya gücü yetmeyen hanelerde ise bakım işlerinin ücretsiz olarak aile üyesi diğer kadınlar ya da kız çocukları tarafından, kimi zaman eğitimden kopma ya da istihdam dışı kalma pahasına yapılması tek seçenek haline gelmektedir (Ivancheva ve Keating, 2020: 265). Örneğin Kabu-bo-Mariara ve arkadaşları (2021), Sahra-altı Afrika ülkelerinde gerçekleştirdikleri araştırmada kadınların ve kız çocuklarının üzerlerine düşen ev işi ve çocuk bakımının orantısız yükünün, okulu bitirmelerinin ve ev dışında iş bulmalarının önünde engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chopra (2021) tarafından yapılan araştırmada da çocuk bakım kuruluşlarının yokluğu, çocuklarını -ki çocukları her iki durumda da tehlikelere ve ihmallere açık hale getiren- evde yalnız bırakmak ile işe getirmek arasında seçim yapmaya zorlanan kadınların tükenmesinin yanı sıra bakım sorumluluğunun zaman zaman kendilerine devredildiği daha büyük kız çocuklarının, eğitim yoksunluğu ve serbest zaman kaybı gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmalarına neden olduğu ortaya çıkartılmıştır. Dolayısıyla kadınlar için bakım, çoğunlukla başka seçenekleri olmadığı için yapmak zorunda kaldıkları ve yalnızca bugünlerini değil, sıkıştırıldıkları bakım döngüsünde geleceklerini de olumsuz etkileyen bir iş olarak deneyimlenmektedir.

Değersizleştirilen bakım işi, bakım hizmeti alanların ve ücret karşılığında bakım işi yapanların yanı sıra daha az seçeneği olduğu için yakınlarına ücretsiz bakım vermek zorunda kalanların sağlığını ve refahını da olumsuz etkilemektedir (Addati vd., 2018). Son yıllarda konuyla ilgili yayınlanan raporlarda özellikle kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunun, yakınlarının bakım sorumluluğunu üstlenmiş olanların işgücü piyasasına katılımlarını engelleyeceğine, cinsiyetçi işbölümü nedeniyle erkeklere göre ücretsiz bakıma iki ila on kat daha uzun süre harcayan kadınların özellikle çocuk sahibi olduktan sonra bakım nedeniyle istihdamdan kopmalarına yol açacağına ve istihdam alanında toplumsal cinsiyet uçurumunun derinleşeceğine dikkat çekilmektedir. Privalko ve arkadaşları (2019: 123) tarafından yapılan araştırmada özellikle karşılanmayan çocuk bakımı ihtiyacının, kadınların işgücü piyasasına katılımının önünde engel oluşturduğu ve bunun da gelir yoksulluğuna ve sosyal dışlanmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya ölçeğinde 41 milyon erkeğe karşılık, bakım işleri nedeniyle gelir getirici bir işte çalışmadığını veya iş aramadığını belirten çalışma çağındaki 606 milyon kadın, gelir getirici bir işte çalışmayan toplam kadın nüfusunun %41.6'nı oluşturmaktadır (Addati vd., 2018). Bu kadınların büyük çoğunluğu, 0 ila 5 yaş arası çocuğu olan kadınlardan oluşmaktadır. Okul öncesi yaşta çocuğu bulunan kadınların istihdam oranları yalnızca %47.6'dır ve bu kadınların, erkeklerle ve çocuk sahibi olmayan kadınlarla karşılaştırıldığında çok daha kısa süreli çalıştığı görülmektedir (Addati vd., 2018). Bakım işi nedeniyle kadınların istihdam katılamamasının ya da istihdamdan kopmalarının, başta emeklilik olmak üzere sosyal güvenlik hakları ve maaşları için olumsuz sonuçlara yol açacağı ve

yaşlılık döneminde daha derin bir yoksulluk ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalabilecekleri tahmin edilmektedir (AGE Platform Europe, 2019; Council of the European Union, 2021).

Düşük ücretler karşılığında bakım işçisi olarak çalışmak ya da yakınlarına ücretsiz bakım vermek zorunda olmak, kadınların hayatları üzerinde yalnızca kısa vadede değil, uzun vadede de olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Güncel veriler, uzun süreli bakım hizmetlerinin kullanıcılarının büyük bölümünü, erkeklerden daha uzun bir yaşam beklentisi olan kadınların oluşturduğunu göstermektedir. Avrupa Birliği'nin bir raporunda üye ülkelerin genelinde 65 yaş ve üzeri erkeklerin %19'unun, kadınların ise %33'ünün uzun süreli bakıma ihtiyaç duyduğu ancak yaşlı kadınların emekli maaşları da dahil olmak üzere daha düşük gelirlere sahip olmaları nedeniyle gereksinim duydukları bakımı karşılamaya bütçeleri yetmediği belirtilmiştir (Council of the European Union, 2021). Benzer biçimde Birleşmiş Milletler (UN) tarafından yayınlanan raporda da küresel çapta yaşlı nüfusu içinde yer alan kadınların oranının yüksek olduğu, kadınların 70 yaş ve üzeri nüfusun %57'sini, 80 yaş ve üzeri nüfusun ise %62'sini temsil ettiği, daha düşük olan yaşam gelirleri ve emekli maaşları ile kendileri için gereksinim duydukları bakıma erişim olanaklarının oldukça sınırlı olduğuna dikkat çekilmiştir (UN, 2020: 10).

Sonuç olarak, bakımı herkesin temel hakkı olarak korumayı hedefleyen kamusal hizmetlerin yokluğunda değersizleştirilen bakım işi, gerek bakım sektörünün oldukça zorlu koşullarında düşük ücretler karşılığında iş edinilmiş olsun gerekse yakınlarının bakım sorumluluğunu karşılıksız üstlenmiş olsun, kadınların hem bugünlerini hem de yarının bakıma gereksinim duyan ancak bunu karşılamaya güçleri yetmeyecek olanları ya da düşük ücretli çalışmaya zorlananları olarak geleceklelerini olumsuz etkilemektedir. Ödenen bu bedellere rağmen, bakım açıkları genişlemeye devam etmekte, bakım hizmetlerine erişemeyen ve bu bağlamda bakım arafında kalan nüfus giderek artmaktadır.

Post-Neoliberal Bir Gündem Olarak Bakım: Uluslararası Örgütlerin Bakım Sorununa Yaklaşımı

Kendisinden önceki rejimler gibi finansallaşmış kapitalizm de üretim ile yeniden üretim arasındaki ayrımı cinsiyetçi bir temelde kurumsallaştırmakla birlikte bunu, öncüllerinden farklı olarak kadınların yeteneklerini gerçekleştirmek ve eşit fırsatlara layık olmak bakımından her alanda erkeklerle eşit olduklarının kabul edildiği "liberal-bireyci ve toplumsal cinsiyet-eşitlikçi" bir savla yaparak gizlemeye çalışmaktadır (Fraser, 2016: 106). Günümüzde özellikle kadınları içermesi beklenen istihdam politikalarının, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması idealinin öncelikli alanı haline gelmiş olması, kadınların istihdam edildiği sektörler dikkate alındığında toplumsal cinsiyet eşitliğine değil, piyasanın düşük ücretli, niteliksiz işgücüne olan talebinin kadın emeğiyle karşılanmasına hizmet ettiği görülecektir (Güler Aydın vd., 2020: 93). Reel ücretleri düşürerek ve geçinmek

için gereken hane başına ücretli çalışma saatini artırarak kadınları istihdama çekmesiyle karakterize olan finansallaşmış kapitalizm, bir yandan kadınları bakım işini başkalarına devretmek için umutsuzca bir arayışa sevk ederken (Fraser, 2016: 106) diğer yandan da kamusal bakım hizmetleri boşluğunda değersizleştirilen bakımı, düşük ücretli ve vasıfsız bir işe ve yine öncelikle kadınların istihdam edildiği bir sektöre dönüştürmüştür.

Yaşadığımız dönem ayrıca uluslararası örgütlerin de idealleştirilmesine katkı sağladığı toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması bağlamında, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına ve bu ayrımcılığın bir sonucu olarak kadınların yaşadığı sorunlara neoliberal sınırlar içinde getirilen çözüm önerisi patlamasına tanıklık edilen bir dönem haline gelmiştir. Genel olarak bakım sorunu ve özelde kapanmayan bakım açığı ve ortaya çıkan bakım krizi de, uluslararası örgütlerce politika önerileri geliştirilen öncelikli sorun alanları arasında yerini almıştır. Örneğin Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri arasında yer alan “toplumsal cinsiyet eşitliği”nin alt hedeflerinden biri “kamu hizmetlerinin, altyapının ve sosyal koruma politikalarının sağlanması ve ulusal şartlara uygunluk durumunda ev ve aile içerisinde sorumluluklarının paylaşımının teşvik edilmesi yollarıyla ücretsiz bakım ve ev işlerinin tanınması ve değerinin bilinmesi” olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çocuk bakımı, iş-yaşam dengesi, uzun süreli bakım, evde bakım gibi meselelerin son yıllarda özellikle uluslararası düzeyde daha sıklıkla tartışıldığı görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında, alt başlıklar halinde söz konusu tartışmalar üzerinden, uluslararası düzeyde sorunun nasıl görüldüğü ve ne tür çözüm önerileri getirildiğine daha yakından bakılmaktadır.

Çocuk bakımı

Bakım sorununun değerlendirildiği alanların başında, çocukların ve onlara bakım verenlerin bugününü etkileyen bir sorun olmanın ötesine geçen ve sağlıklı gelecek kuşaklar idealinin önünde aşılması gereken bir engel olarak görülen çocuk bakımı gelmektedir. Avrupa Parlamentosu Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komisyonu tarafından hazırlanan raporda kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunun ve çocuk bakımının yüksek maliyetlerinin, özellikle düşük gelirli hanelerde yaşayan çocuklar üzerinde oldukça olumsuz bir etki yarattığı ve onları erken yaşlardan itibaren dezavantajlı hale getirdiği vurgulanarak, her çocuğun nitelikli bakıma ve erken çocukluk eğitime hakkı olduğu kabulüyle bakım hizmetlerinin sunulması gerektiği belirtilmiştir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Son yıllarda özellikle okul öncesi yaştaki çocuklar için eğitim ve bakım hizmetlerinin bütünleştirildiği ‘erken çocukluk eğitimi ve bakımı’ hizmetlerine, uluslararası örgütlerin raporlarında ağırlıkla yer verildiği görülmektedir. Örneğin Avrupa yerelinde hazırlanan güncel bir raporda erken çocukluk eğitimi ve bakımı, “çocuklara büyümek, öğrenmek ve yeteneklerini en iyi şekilde geliştirmelerine yardımcı olmak ve refahlarını artırmak için profesyonel destek sağlaması bakımından yaşam boyu öğrenme merdiveninin ilk

basamağı" olarak tanımlanmıştır (European Union, 2021b: 14). Doğumdan zorunlu temel eğitim yaşına kadarki süreçte değişen aralıklarda gündüzlü bakım, özel ve kamu tarafından finanse edilen hizmetler, okul öncesi hizmetler gibi farklı hizmet modelleriyle çocuklara eğitim ve bakım sağlayan hizmetlerin erişilebilirliğinin ve kalitesinin artırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir (European Union, 2021a). Bu nedenle tüm çocukların nitelikli erken çocukluk eğitimi ve bakımdan yararlanmaya hakkı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca nitelikli erken çocukluk eğitimi ve bakımın yoksul, engelli, özel eğitim gereksinimleri bulunan, göçmen, etnik bir azınlıktan gelen, anneleriyle birlikte cezaevinde yaşayan, ciddi sağlık sorunları olan vb. bireysel veya hane koşulları nedeniyle ek ihtiyaçlar veya zorluklarla karşılaşabilecek çocukların gelecekteki yaşamlarına eğitim, refah, istihdam edilebilirlik ve sosyal içerme açısından yapılan bir yatırım olduğu vurgulanmaktadır. Böylece erken çocukluk eğitimi ve bakımın, çocuklar arasındaki eşitsizlikleri azaltacağı düşünülmektedir (Eurofound, 2020: 71).

Erken çocukluk eğitimi ve bakımın, çoğunluğu kadın olan bakım verenlerin istihdamı önündeki engellerin kaldırılmasına da katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Özellikle üç yaşından küçük çocuklar için nitelikli çocuk bakım hizmetlerinin varlığı ile kadınların gelir getirici çalışmaya ara verme sürelerinin kısaltılabileceği ve işe dönüşlerinin kolaylaştırılacağı vurgulanmaktadır (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Dolayısıyla erken çocukluk eğitimi ve bakımı hizmetlerinin erişilebilir ve uygun maliyetli olmasının, çocukların yetenek, ihtiyaç ve ilgilerine yanıt olacak biçimde pedagojik bir çerçeve ile sunulmasının, kapsayıcı, verimli ve nitelikli olmasını sağlamak için düzenli izleme ve değerlendirmelerin yapılmasının, nitelikli ve yeterli sayıda personelin istihdam edilmesinin ve çalışanlara sürekli mesleki gelişim ve cazip kariyer fırsatlarının sunulmasının önemi vurgulanmaktadır (European Union, 2021b: 14).

İşgücü bakımından erken çocukluk eğitimi ve bakımı hizmetlerinin statüsünün ve çekiciliğinin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çeken OECD (2019), ücretlerin ve çocuk başına düşen personel sayısının artırılması gibi çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik düzenlemelerin önemine işaret etmektedir. OECD (2019) ayrıca bu alanda toplumsal cinsiyet açısından daha dengeli bir işgücünün sağlanabilmesi için kadınlar kadar erkeklerin de istihdam edilmesine yönelik stratejiler geliştirilmesi ve yüksek vasıflı personeli bu alanda istihdam edebilmek için belirli kalifikasyon gereksinimlerinin artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Hem teorik hem de uygulamalı bir hizmet öncesi eğitimle bu alanda istihdam edilecek personelin yetiştirilmesi, bu eğitim sırasında öğrencilere mali destek sağlanması, eğitimden muaf tutulabilecek, mesleki deneyime sahip, yaş almış personel için alternatif işe alım koşullarının düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca çalışanların, hizmet içi eğitimlere ve mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak faaliyetlere katılımını teşvik etmek için katılımın zorunlu kılınması ya da ücret artışları yoluyla cazip hale getirilmesi gibi stratejiler geliştirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (OECD, 2019: 4-5).

İş-yaşam dengesi düzenlemeleri

Kadınların istihdama katılımı kadar, istihdamda kalmasının önkoşulu da hane üyelerinin bakım gereksinimlerinin karşılanması olarak görülmektedir. Sürekli bakım ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kamusal bakım hizmetlerinin düzenlenmesinin yanında ortaya çıkan acil bakım ihtiyacına yönelik olarak kadın ve erkek çalışanların kullanabilecekleri bakım izinleri ile ücretli çalışma sürelerinin tercihe bağlı olarak kısaltılabilmesi hakkını ve bu süre içinde çalışanların işten çıkartılmaya karşı korunmasını içeren iş-yaşam dengesi düzenlemeleri önemli hale gelmektedir (Özateş, 2015: 234). Bu bağlamda ILO (2022) tarafından yayınlanan Toplumsal Cinsiyet Açısından Daha Adil bir Çalışma Yaşamı İçin Bakım İzni ve Hizmetlerine Yönelik Yatırımlar başlıklı raporda kadın ve erkeklerin iş ile özel yaşam sorumluluklarını dengelemelerine yardımcı olan babalık izni hakkının tanınmadığı ülkelerde yaşayan üreme çağındaki erkek sayısının 1.2 milyarın üstünde olduğu, dünya genelinde ortalama dokuz günlük bir izne tekabül eden bu hakkın tanındığı ülkelerde ise yetersiz olduğu ve toplumsal cinsiyete dayalı izin açığı oluşturduğu belirtilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri bağlamında hazırlanan bir politika belgesinde yetersiz kamusal bakım hizmetleri kadar çocukların veya bakıma gereksinimi olan yakınlarının bakımı için erkek çalışanların izin almasına yönelik teşviklerin ve esnek çalışma düzenlemelerinden yararlanma olanaklarının sınırlı olmasının, kadınların bakım yükünü artırdığı ve istihdam katılımlarının önünde engel yarattığı, böylece istihdam ve bakım alanındaki toplumsal cinsiyet uçurumunun da derinleştiğine dikkat çekilmektedir. Belgede erkeklerin, babalık izinleri gibi iş-yaşam dengesi düzenlemelerini kullanmalarının, çocuklarının süren bakım gereksinimlerini karşılama eğilimlerini de artırdığı, kadınlar tarafından üstlenilen ücretsiz ev içi işlerin nispi miktarını azalttığı ve kadınların ücretli iş için daha fazla zaman ayırmasını sağladığı belirtilmektedir (Council of the European Union, 2017).

2018 ve 2019 yıllarında aynı temada hazırlanan politika belgelerinde de yaşanan bir nüfusun etkileri de dahil olmak üzere demografik değişiklikleri hesaba katması gereken iş-yaşam dengesi düzenlemelerinin, kadınların işgücü piyasasına katılımını ve bakım sorumluluklarının erkekler ve kadınlar arasında eşit şekilde paylaşılmasını teşvik ederek, kazanç ve ücretlerde toplumsal cinsiyet uçurumunun ortadan kaldırılmasına ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle erişilebilir ve uygun fiyatlı çocuk bakımı ve uzun süreli bakım hizmetlerinin sağlanmasına, bakım izni hakkının kullanım koşullarının, süresinin ve bu haktan yararlanma usullerinin belirlemesine ihtiyaç olduğu belirtilen belgelerde bakım izinlerinin kadın ve erkekler tarafından eşit biçimde kullanılmasının teşvik edilerek, çalışanların halihazırda kazanılmış veya kazanılmakta olan çalışmayla ilgili haklarının -özellikle aynı veya eşdeğer bir göreve geri dönme hakkının- korunmasına yönelik düzenlemeler önerilmektedir (Council of the European Union, 2018;

2019). Politika belgelerinde işgücü piyasasına katılım açısından uygun bakım izinlerinin, esnek çalışma düzenlemelerinin, iş-yaşam dengesine ilişkin politikaların erkekleri, kadınlarla eşit koşullarda bakım sorumluluklarını üstlenmeye teşvik etmesinin, babalık iznini, devredilemez ebeveyn iznini, işten çıkartılmaya karşı korumayı, aynı veya eşdeğer işe dönmeyi, izin kararlarında ayrımcılığa karşı korumayı, çocuklar dışındaki bakmakla yükümlü oldukları kişilere bakabilmek için yeterli ücretli izin almayı içerecek biçimde hakların genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Bu bağlamda UN de COVID-19 pandemisinin olumsuz koşullarını hafifletmeye yönelik olarak ülkelere, ücretli bakım izni ve ücretli hastalık iznine erişimin genişletilmesini ve bakım sorumluluğu olan çalışanlar için çalışma sürelerinin kısaltılmasını tavsiye etmiştir (UN, 2020: 11). Sonuç olarak çoğunluğu kadın olan bakım verenlerin yarı zamanlı çalışmak veya işgücü piyasasından ayrılmak zorunda kalmamaları için bakıma gereksinim duyan yakınlarının bakımı için toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetten yeterli izinlerin, esnek çalışma düzenlemelerinin ve azaltılmış çalışma saatlerinin tanınması gerektiği kabul edilmektedir (Spasova vd., 2018).

Uzun süreli bakım ve evde bakım

Bakım hizmetlerinin, temel bakım ihtiyacının karşılanması yanı sıra bakım ihtiyaçlarının erken tespiti, gelecekte ortaya çıkabilecek bakım ihtiyaçlarının yoğunluğunun hafifletilebilmesi, kamusal yaşama ve işgücü piyasasına etkin katılımın sağlanabilmesi için kritik bir öneme sahip olduğunun görülmesi, çocuk bakımının yanı sıra uzun süreli bakımın da uluslararası politika belgelerinde daha fazla yer almasını sağlamıştır. Uzun süreli bakım hizmetlerinin, kişilerin sağlıklı ve onurlu biçimde yaşlanmasını sağlamak için son derece önemli olduğu kabul edilmektedir (ILO, 2022). Avrupa Birliği politika belgelerinde de uzun süreli bakım hizmetlerinin çeşitlendirilerek kişiye özel olarak geliştirilmesinin, yaygınlaştırılmasının ve erişiminin kolaylaştırılmasının, daha nitelikli bakım sağlamaya, bakımın sürdürülebilir hale getirilmesine, hastanelerin ve diğer sağlık kuruluşlarının yükünü hafifletmeye, istihdamı kolaylaştırmaya, bakım alanlar ile bakım verenler arasındaki ilişkinin iyileştirilmesine, enformel bakım verenlerin sosyal dışlanma riskinin azaltılmasına, yaşam kalitesinin artırılmasına ve nihayetinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olabileceğine dikkat çekilmektedir (Council of the European Union, 2021; Eurofound, 2020: 71; Social Protection Committee, 2014).

Uzun süreli bakım meselesinin değerlendirildiği güncel politika belgelerinde, COVID-19 pandemisinin etkisiyle evde bakım hizmetlerinin daha ağırlıklı olarak ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Avrupa Sosyal Ağı (ESN) İcra Kurulu Başkanı Alfonso Lara Montero, COVID-19 krizinin, bakımevlerinde sağlanan uzun süreli bakım hizmetinin ölümcül olabileceğini göstermiş olması nedeniyle ev

ve toplum temelli bakımın yeni norm haline gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uzun süreli bakıma gereksinimi olanların, hizmetlerin planlamasından satın almaya, tedarik ve değerlendirmeye kadar kalite güvencesinin merkezinde olması ve bakım hizmeti alanlar, bakım verenler ve ilgili diğer paydaşlarla diyalog içinde nitelikli bir bakımın nasıl sağlanabileceğine karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir (European Social Network, 2021). İnsanların talep etmeleri halinde kendi evlerinde mümkün olduğunca uzun süre yaşamaya devam edebilmelerini sağlamak için geliştirilecek ev tabanlı hizmetlerin, koruyucu-önleyici ve rehabilitasyon politikalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yalnızca bakıma en çok gereksinim duyan yaşlılar için değil, uzun süreli bakıma ihtiyacı olan herkes için erişilebilir olması gerektiği vurgulanan evde bakımın yeterli hale getirilmeden yatılı kurumların arzını azaltan politikalardan kaçınılması gerektiğinin de altı çizilmektedir (Spasova vd., 2018). Bakıma gereksinimi olan kişilerin kendi evlerinde, bakım personelinin sunduğu bakım hizmetlerini alabilmeleri, bakım hizmetlerinin, ev işleri, özel ders ve çocuk bakımı gibi kapsamlı bir desteğe yönelik olması gerektiği kabul edilmektedir (European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, 2018). Refah rejimi türlerinden bağımsız olarak yaşlılar, resmi evde bakım hizmetinden en fazla yararlanan sosyal risk grubunu oluşturmakta ve yaşlı nüfusun payındaki artışa yönelik genel eğilimle birlikte gelecekte evde bakım talebinde de genel bir artış öngörülmektedir (Privalko vd., 2019: 128). Bu nedenle yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleye yönelik kapsamlı sosyal içermeye politikalarının, en dezavantajlı kılınmış haneler için evde bakıma erişimi destekleyen politikaları da içermesi gerektiği belirtilmektedir (Privalko vd., 2019: 129). Ayrıca tıpkı çocuk bakımı gibi uzun süreli bakım ve evde bakım hizmetlerine erişimin sağlanmasının, işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmenin bir yolu olabileceği düşünülmektedir (Privalko vd., 2019: 129).

Yeterli bir işgücü, nitelikli hizmetlere yönelik artan talebi karşılamanın anahtarı olduğu kabul edilen formel uzun süreli bakım alanında yaratılan istihdamda istikrarın önünde engel oluşturmaması için büyük bölümü kadınlardan oluşan bakım çalışanları açısından zorlu çalışma koşulları ve düşük maaşların iyileştirilmesi ve iyi eğitimli ve deneyimli bakım personelinin istihdama çekilmesi ve istihdamda tutulabilmesi için çaba gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Council of the European Union, 2021). Artan bakım ihtiyacını, yüksek kalitede karşılayabilmek için bakım sektöründe arz güvenliğinin sağlanması, nitelikli işgücü eksikliğinin önlenmesi, sektörün daha çekici hale getirilmesi, mesleğin statüsü ve prestijinin iyileştirilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Sağlıklı bir çalışma ortamı ve profesyonel bakım çalışanları için adil bir ücretin yanı sıra sosyal ve finansal korumanın son derece önemli olduğu kabul edilmektedir (Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture, 2021).

Özetle ILO (2022) tarafından yayınlanan oldukça güncel bir raporda⁷ belirtildiği gibi bakım açığının kapatılmasına yönelik gerçekçi adımların atılması gerektiği açıktır. Raporda ILO Çalışma Koşulları ve Eşitlik Departmanı direktörü Manuela Tomei'nin, "çocuklara iyi bir başlangıç sağlayacak, kadınların istihdamda kalmasını destekleyecek ve ailelerin veya bireylerin yoksulluğa düşmesini önleyecek bir bakım sürekliliğinin oluşturulabilmesi için bakım politika ve hizmetleri üzerine yeniden düşünmek gerektiği" sözlerine yer verilmiştir (ILO, 2022). Bunun gerçekleştirilebilmesi için bakım gereksinimlerinin herkes için eşit biçimde karşılanması ve her bir kişinin insani olanaklarının geliştirilmesi hedefiyle bakım hizmetlerinin, insanların yaşamına dokunan gerçek hizmetler olarak planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Bakım krizinin, son yıllarda giderek daha fazla uluslararası örgütlerin gündeminde yer almasını, bakıma ilişkin mevcut anlayış ve politikaların sürdürülemezliğinin kabulü olarak yorumlamak mümkündür. Ancak getirilen tüm bu politika önerilerinin, bakımın bir hak olarak herkes için eşit biçimde korunmasını sağlayacak yapısal bir dönüşüme önyak olup olmayacağı ya da yaşanan krizin etkilerinin hafifletilmesine yönelik gerçek kılınamayan söylemler olarak kalıp kalmayacağı, bakım ihtiyacının artacağı çok da uzak olmayan bir gelecekte deneyimlenerek görülecektir.

Bakımı Hak Olarak Herkes İçin Koruyacak Hizmetleri Talep Etmek

Günümüz kapitalist rejimince dayatılan sınırların ötesinde bir bakım tahayyülü mümkün mü? İçinde bulunduğumuz dönemde bakımı değersizleştirmeyen ve kadınlaştırmayan hizmetler talep edilebilir mi? Bakıma ilişkin dönüştürücü taleplerde ısrar edilmemesi, bakıma gereksinim duyanların ve bakım verenlerin -ve esasen bakımın, yaşamın ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle tüm insanların- yaratılan bakım açıklarında kaybolmalarına göz yumulması anlamına gelmez mi? Bakımı, bir insan hakkı olarak kabul etmek, evrenselleştirilmiş bakım hizmetleriyle korunmasını talep etmeyi ve dolayısıyla palyatif çözümlerin ötesine geçerek, evrensel bir çerçeveden bakarak bakımı yeniden kurgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Fraser (2017: 36) bugün yaşadığımız bakım krizinin köklerinin, kapitalizmin doğasında var olan toplumsal çelişkinin, salt sosyal politikalarla üstesinden gelinebilecek bir sorun olmanın ötesine geçerek akut hale geldiğini, bu krizin aşılabilmesi için finansallaşmış kapitalist toplumsal düzende derin yapısal bir dönüşüme ihtiyaç bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bakımın, yaşamın her aşamasında merkeze alındığı ve öncelikli kılındığı, kadınların sorumluluğu olarak görülmediği, ücretli olduğunda çoğunlukla yoksul ve göçmenlerin işi olarak kabul edilmediği, sömürülmediği ve değersizleştirilmediği evrensel bir bakım modeli, bakım verenleri ve bakıma gereksinim duyanları desteklerken, bakımın

7. Raporda bakım hizmetlerine, ek kazançlar ve istihdamdan elde edilen vergi gelirindeki artışla dengelenebilecek yıllık 5.4 trilyon dolarlık yatırımla 2035 yılına kadar yaratılabilecek yaklaşık 300 milyon işle yoksulluğun azaltılabileceği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilebileceği, çocuk ve yaşlı bakımının desteklenebileceği ve sürekli bakım döngüsü oluşturulabileceği vurgulanmaktadır (ILO, 2022).

eşitlikçi bir temelde geliştirilmesini ve paylaşılmasını sağlayacaktır (Chatzidakis vd., 2020). Dolayısıyla kapitalizm eliyle yaratılan bakım sorununun aşılabilmesi için “ırkçı, ataerkil, kapitalist arz planlarını reddeden yeni bakım sağlama biçimlerinin” nasıl geliştirilebileceği sorusuna yanıt aranması gerekmektedir (McGee, 2020: 55). Bakımın, yaşamın inşası için taşıdığı anlamın görülmesi eşitlik, sosyal adalet, refah ve toplumsal kalkınmanın gündemi haline getirilmesi, bakım ve yaşamı çevreleyen sınıf, kast, ırk ve toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin kırılmasını gerektirmektedir (Palriwala, 2019: 257). Bunun öncelikli adımını ise “ne kadar zekice planlanmış olursa olsun, kapitalizmin palyatif çözümlerinin çelişkili olduğunu ve yamalarının artık tutmadığını ve başarısızlığının kaçınılmaz olduğunu” görmek oluşturacaktır (McGee, 2020: 59). Zira geline nokta bakım açığının, bakımın çekirdek aileye bırakılarak ya da piyasaya devredilerek kapatılması mümkün olmadığı gibi bu alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de aynı yöntemlerle çözülemeyeceği açıktır (Chatzidakis vd., 2020: 24).

Bakım alanının neoliberal ilkeler üzerinden düzenlenmesi, bakım işini ve bakım çalışanı ile bakım alanları arasında kurulan ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Bugün devletlerin birincil ve esas sorumluluğu kendi bakım altyapılarını inşa etmek ve sürdürülebilir kılmak olmalı ve bunun için bakıma, kendi içinde değerli bir amaç olarak bakılmalı ve bakım alanında kâr elde etmeye değil, kişilerin temel bir hakkı olan bakım hakkını koruyacak kamusal hizmetlerin sunulmasına odaklanılmalıdır (Chatzidakis vd., 2020: 75). Folbre (2021: 120), ekonomilerin bireysel çıkarlarla geliştiği kabulünü reddederek, bakımın tümüyle kalkınma söyleminin merkezi ve önceliği haline getirilmesinin, insana yakışır işleri, daha nitelikli ve erişilebilir hizmetleri gerektirdiğini ve bakım sorumluluklarının paylaşılmasının ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışmayı güçlendirebileceğini belirtmektedir. Bakım hizmetlerinin, kamusal hizmetler olarak sunulması, neoliberal iddiaların aksine “bağımlılık değil, ne ölçüde bakıma gereksinimleri bulunursa bulunsun insanların çaresiz ve edilgen olma patolojilerinden kurtulmasını ve insana özgü olanaklarını geliştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeterli ve güvenli kaynaklara ulaşmalarını” sağlayacaktır (Chatzidakis vd., 2020: 37).

Folbre (2021: 120), “insan haklarının yaygınlaştırılması ve insan olanaklarının geliştirilmesiyle oluşturulabilecek verimli bir döngünün harekete geçirilebilmesi için kadın ve erkeğin birlikte mücadele etmesi” gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu mücadelede yaşamın tüm sorumluluklarını eşit paylaşmak ve her alanına eşit katılım hedeflenmelidir. Kadın ve erkeğin çocuklarının ve bakıma gereksinim duyan yakınlarının bakımına eşit katılımlarını sağlayacak düzenlemelerin yapılması önemlidir (Özateş Gelmez, 2022: 21). Zira bakım sorununun, kadınların her ne koşulda olursa olsun gelir getirici çalışmaya katılmalarını ve iş yaşamları ile bakım sorumluluklarını birleştirerek çifte iş yükünü tek başlarına omuzlamalarını destekleyecek düzenlemelere indirgenmesinin de eşitsizlikleri yeniden üretmekten öteye geçemeyeceği görülmelidir. Zira kadınların ücretli çalışmaya

katılmasının, cinsiyetçi işbölümünü otomatik olarak dönüştürmesi beklenemez (Addati vd., 2018). Chopra (2021: 203), yaptığı araştırmayla kadınların ücretli çalışma ile ücretsiz bakım işlerine ilişkin deneyimlerinin, güçlendirici olabileceği gibi fiziksel ve zihinsel tükenmeye de yol açabileceğini göstermiştir. Araştırmada, kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda ve hane üyelerinin desteği olmasızın üstlenmek zorunda kaldıklarında, bakım yükünün daha da ağırlaştığı, bunun ise kadınların ücretli çalışmaya katılımını ve dolayısıyla gelirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların çalışmaları ne kadar düşük ücretlendirilirse o kadar çok uzun saatler, olumsuz koşullar altında çalışmak zorunda kaldıkları, hanenin yaşadığı ekonomik yoksunluk ve güvencesizlikler nedeniyle ücret veya çalışma koşulları ne olursa olsun, ailelerinin yaşamak için mecbur oldukları geliri sağlamak için güvencesiz işlere daha hızlı itildikleri görülmüştür. Araştırmada son olarak, erişilebilir ve güvenilir kamusal bakım hizmetlerinin, insana yakışır iş fırsatlarının, aile ve toplum desteğinin, ücretli iş ile ücretsiz bakım arasında daha sağlıklı ve pozitif bir dengenin kurulmasında hem ücretli hem de ücretsiz bakım işinin angaryasının azaltılmasında kritik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chopra, 2021: 203-204).

Fraser'ın (2000'den aktaran Özateş Gelmez, 2017: 215) refah rejimlerinin, ücretli çalışma ile bakım arasındaki ayrışmayı dönüştürecek, kadınların da erkeklerin de hem geçim sağlayanlar hem de bakım sorumluluğu olan kişiler olarak kabul edildiği "evrensel bakım veren" bir modelde yeniden örgütlenmesi gerektiğine ilişkin saptaması oldukça önemlidir. Privalko ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışmada bakım hizmetlerinin evrensel nitelikte planlanıp sunulması halinde en dezavantajlı kılınmış gruplara daha iyi ulaşılabilirdiği, sosyal içerme perspektifinden değerlendirildiğinde, bakımın erişilebilir kılınmasının, kadınların işgücü piyasasına katılımını desteklemenin yanı sıra yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleye katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. İlaveten, hane içinde ödenmeyen bakım işlerinin kadın ve erkek arasında eşitsiz dağılımının adil hale getirilmesi, erkeklerin sorumluluk almasının sağlanması gerekmektedir (Toksöz, 2021: 104). Bu nedenle bakımın evrenselleştirildiği modelde geliştirilecek kamusal bakım hizmetlerine ek olarak, bakımın hane içinde kadın ile erkek arasında eşit biçimde paylaşılmasının sağlanması için tüm çalışanların aynı zamanda bakım verenler olduğu kabul edilerek işgücü piyasasının düzenlenmesi, örneğin tam zamanlı çalışma saatlerine göre daha kısa süreli ancak kısmi zamanlı olmayan haftalık çalışma saatlerinin herkes için standart hale getirilmesi gerekmektedir (Fraser, 2000'den aktaran Özateş Gelmez, 2017: 215).

Bakımın gerçek değerinin kabul edilerek, hane içindeki ücretsiz bakım işlerinin paylaşılması ve ücretli çalışma alanında insana yakışır işlerden biri olarak kabul edilmesi, en başta bakım alanlar olmak üzere ücretsiz bakım verenlerin ve bakım işçilerinin koşullarını olumlu yönde dönüştürecektir. Bu nedenle bakım emeğini değersizleştirmeyen, cinsiyetçi işbölümünü yeniden üretmeyecek

bakım hizmetlerinin hayata geçirilmesinde, bakım verenlerin kadınlar kadar, erkeklerden de oluşmasına dikkat edilmesi, bakım hizmetleri alanında istihdam edilecek personelin yalnızca kadınlardan oluşmaması önemlidir (Özateş, 2015: 240). Ayrıca bakım çalışanlarını kapsayacak şekilde ücretli çalışmayı ve sosyal korumayı genişletmek, vasıfsızlaştırmadan kaçınarak profesyonelleşmeyi teşvik ederek, işçilerin temsilini ve toplu sözleşmeyi sağlayarak ve bakım sektörlerinde maliyet tasarrufu stratejilerinden kaçınarak bakım işlerine ilişkin mevcut kabul ve eğilimleri tersine çevirmeyi gerektirmektedir (Addati vd., 2018). Tüm bu etkenlerin yanı sıra bakım hizmetlerinin kamusal hizmetler olarak sunulmasıyla, daha nitelikli bakım hizmetlerinin erişilebilir kılınmasının mümkün olabileceği ve çalışanların iş ve ücret koşullarının iyileştirilebileceği (Toksöz, 2021: 105) göz önünde bulundurulduğunda evrensel bakım modelin, herkes için bakımın hak olarak korunmasını sağlayacak ideal bir model olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Günümüz kapitalist rejimlerinin bakıma ilişkin yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkan bakım açığı, bakıma gereksinim duymasına rağmen sınırlandırılarak erişilmez kılınmış kamusal bakım hizmetlerinden yararlanamayan ve piyasalaştırılmış bakım hizmetlerine bütçesi yetmeyen pek çok kişinin durumu bakımından aynı zamanda bir bakım arafı olarak tanımlanabilir. Bakımı niteliksizleştiren ve kadının değersiz emeğinin ürünü olarak gören yaklaşım, kamusal bakım hizmetlerinin daraltıldığı alanda kendi alanını genişleten piyasaya, bakım işçisinin koşullarına ilişkin bir kaygı gütmeksizin emeğini vasıfsızlaştırarak ve düşük ücretlendirerek çalıştırılmasına olanak sağlamaktadır. Yaratılan bu koşullarda, çalışanların refahı kadar, sunulan hizmetin kalitesine ve dolayısıyla bakım hizmeti alanların yüksek yararının korunmasına yönelik de bir kaygı taşınmamaktadır.

İki kazananlı ailelerin norm haline geldiği günümüz kapitalist toplumlarında, kamusal bakım hizmetlerinin yokluğunda, özelleştirilmiş bakım kuruluşlarından bakım hizmeti satın alınmasına bütçe yetirilemediği koşullarda haneler, özellikle göçmen kadın ev ve bakım işçilerinin kötü koşullarda, düşük ücretler karşılığı çalıştıkları işyerlerine dönüşmektedir. Bu ise bakım açığının kapanmasına değil, biçim değiştirerek, küreselleşerek daha karmaşık bir kriz haline gelmesine yol açmaktadır.

Söz konusu bakım krizinde kadınlar kendileri, birbirine benzeyen ama kimi nitelikleri bakımından ayrılan iki tür kısır döngü içinde bulmaktadırlar. İlk olarak, düşük ücretli de olsa gereksinim duydukları bakım için hizmet satın alamayanlar açısından, o hanedeki ya da daha geniş akrabalık ilişkilerinden kadınların bakımı karşılıksız olarak üstlenmeleri zorunlu hale gelmektedir. Bu kadınlar için bakım sorumluluğu, gelir getirici çalışmanın önündeki en büyük engeli oluşturmakta, istihdama katılamayan kadınların gelecekte yoksulluk ve sosyal güvenlik olanaklarından yoksun kalma riski yaşamalarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla başka-

larının bakımını karşılayacak güce sahip oldukları dönemde, yakınlarının bakım sorumluluğunu kendi yoksulluk ve yoksunlukları pahasına üstlenen kadınların gelecekte ortaya çıkan bakım ihtiyaçları daha genç kadın hane üyeleri, akrabaları, yakınları tarafından yapılmaktadır. Böylece bir zamanlar bakım verenler olarak bakımla ilişkilenen kadınlar, bakıma gereksinim duyanlara dönüşürken, daha genç kadınlar ise bakım sağlayanlar ve geleceğin yoksulluk ve yoksunluk içinde bakıma gereksinimi olacak olanları olarak, oluşan bu bakımın kısır döngüsünde yerlerini almaya zorlanmaktadır.

Bakımın kısır döngüsünün ikinci türünde ise oluşturulan bakım sektöründe özel bakım kuruluşlarında ya da hanelerde kayıtsız ya da kayıtlı ancak sosyal koruma olanakları oldukça sınırlı olarak düşük ücret karşılığı ve oldukça kötü koşullarda bakım işçisi olarak çalışan kadınların, kendi yakınlarını devrettikleri özellikle kız çocukları ve hane üyesi/akraba genç kadınlar da çoğunlukla gelecekte düşük ücret karşılığı çalışan bakım işçilerine dönüşmektedir.

Yaşanan bu sorunlar karşısında post-neoliberal dönemin toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmayı hedeflerinden biri haline getiren uluslararası aktörleri, bakım ihtiyacının karşılanamamasının yarattığı açığı kapatmaya yönelik olarak son yıllarda pek çok tavsiye ve politika önerisi geliştirmektedir. Bu artan eğilimde bakım hizmetlerinin, temel bakım ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra bakım ihtiyaçlarının erken tespiti, gelecekte ortaya çıkabilecek bakım ihtiyaçlarının yoğunluğunun hafifletilebilmesi, kamusal yaşama ve işgücü piyasasına etkin katılımın sağlanabilmesi için kritik bir öneme sahip olduğunun görülmesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle başta çocuk bakımı ve iş-yaşam dengesi düzenlemeleri olmak üzere uzun süreli bakım ve evde bakım odağında kişilerin seçeneklerinin artırılması gibi savlarla nakdi yardımlarla desteklenmesine, esnek çalışma biçimleriyle çalışanların aynı zamanda hane içindeki bakım sorumluluklarını üstlenmesine yönelik öneriler geliştirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu politika önerilerinin, piyasanın bakım alanında genişleyen varlığına ilişkin bir kabullenişle mümkün olduğunca neoliberal sınırlar içinde kalınarak geliştirildiği söylenebilir.

Gerek bakım açıklarını kapatmak ve böylece bakıma gereksinim duyanları ve onların yakınlarını güçsüzleştirmeyecek kamusal bakım hizmetlerinin herkes için bakım hakkını koruyacak biçimde eşit olarak sunulması ve insanların erişiminin mümkün kılınması, gerekse oluşturulan bakım arafları ve kısır döngülerinin kırılabilmesi için bakım emeğinin kadınlaştırılarak, değersiz hale getirilmesini normalleştiren kabulün ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir insan hakkı olarak bakımın, kamusal hizmetlerle korunmasının, herkes için yaşamı daha nitelikli hale getireceği ve insana özgü olanakların geliştirilebilmesini sağlayacağı açıktır. Yalnızca bakımın bir eşitlik, insan hakları ve sosyal adalet meselesi olarak görülmesiyle yani bakımı düzenleyen sosyal politika ve hizmetlerin planlanması ve uygulanması süreçlerine neoliberal bir ekonomik kaygının değil, etik bir bakış açısının içkin kılınmasıyla bakım alanında yaşanan yoksunlukların ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması mümkün olabilir.

Kaynakça

- Addati, L., Cattaneo, U., Esquivel, V. ve Valarino, I. (2018) *Care Work and Care Jobs for The Future of Decent Work*, Geneva: International Labour Office.
- AGE Platform Europe, (2019) "Life is Intergenerational by Nature and So should EU Action", <https://www.age-platform.eu/press-releases/life-intergenerational-nature-and-so-should-eu-action-age-members-urge-new-eu-policy>. (10.01.2022).
- Chatzidakis, A., Hakim, J., Littler, J., Rottenberg, C. ve Segal, L. (2020) *Bakım Manifestosu* (çev. G. Acar Savran), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Chopra, D. (2021) "Paid Work and Unpaid Care Work in India, Nepal, Tanzania, and Rwanda: A Bi-directional Relationship", *Women's Economic Empowerment* (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 186-206.
- Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture, (2021) "Future Plan for Care Workers and Care Services – Local and Regional Opportunities in The Context of A European Challenge", *6th Commission Meeting, 17 February 2021 Working Document*.
- Council of the European Union, (2017) "Proposal for A Directive of the European Parliament and of The Council on Work-Life Balance for Parents and Carers and Repealing Council Directive 2010/18/EU", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0253>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2018) "Proposal for A Directive of the European Parliament and of The Council on Work-Life -General Approach", <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10291-2018-INIT/en/pdf>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2019) "Directive of The European Parliament and of The Council on Work-Life Balance for Parents and Carers and Repealing Council Directive 2010/18/EU", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN>. (10.01.2022).
- Council of the European Union, (2021) "Key Conclusions on 2021 Long Term Care Report of the Social Protection Committee and the European Commission", <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9144-2021-INIT/en/pdf>. (10.01.2022).
- Dowie, G., de Haan, A. ve Grantham, K. (2021) "Conclusion: Programming and Policy Lessons and Future Research Priorities for Women's Economic Empowerment", *Women's Economic Empowerment* (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 250-259.
- Eurocarers, (2014) "Enabling Carers to Care. An EU Strategy to Support and Empower Informal Carers", https://omaishoitajat.fi/wp-content/uploads/2019/04/Eurocarers-Strategy_final.pdf. (07.09.2021).
- Eurofound, (2020) *Access to Care Services: Early Childhood Education and Care, Healthcare and Long-Term Care*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, (2018) "REPORT on Care Services in The EU for Improved Gender Equality-A8-0352/2018 (2018/2077(INI))", https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0352_EN.html. (04.03.2022).
- European Social Network, (2021) "Promoting Long-Term Care Quality Assurance Policies at EU Level", <https://www.esn-eu.org/news/promoting-long-term-care-quality-assurance-policies-eu-level> (04.03.2022).
- European Union, (2021a) "Early Childhood Education and Care", https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_en. (05.11.2021).
- European Union, (2021b) "ET2020 Working Group Early Childhood Education and Care Final Report", https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/Elnfancia/documentos/early_childhood_and_care_-_how_to_recruit_train_and_motivate_well-qualified_staff.pdf. (04.03.2022).
- Folbre, N. (2021) "Developing Care: The Care Economy and Economic Development", *Women's Economic Empowerment* (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 102-125.
- Fraser, N. (2016) "Contradictions of Capital and Care", *New Left Review*, 100(99), 99–117.
- Fraser, N. (2017) "Crisis of Care? On The Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism", *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* (ed. T. Bhattacharya), London: Pluto Press, 21-36.
- Gahwi, L. ve Walton-Roberts, M. (2022) "Migrant Care Labour, Covid-19, and the Long-Term Care Crisis: Achieving Solidarity for Care Providers and Recipients", *Migration and Pandemics: Spaces of Solidarity and*

- Spaces of Exception (ed. A. Triandafyllidou), Toronto: Springer Nature, 105-121.
- Güler Aydın, D., Karaçay, H. ve Özateş Gelmez, Ö. S. (2020) "Sermaye Birikim Rejimlerinin Oluşum ve Gelişim Sürecinde Kadın Emeği ve Hareketi", *Emek Araştırma Dergisi*, 11(18), 77-96.
- Horton, A. (2022) "Financialization and Non-Disposable Women: Real Estate, Debt and Labour in UK Care Homes", *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(1), 144-159.
- ILO, (2022) "Care at Work: Investing in Care Leave and Services for A More Gender Equal World of Work (Executive summary)", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_838655.pdf. (01.04.2022).
- Ivancheva, M. ve Keating, K. (2021) "Revisiting Precarity, with Care: Productive and Reproductive Labour in The Era of Flexible Capitalism", *Ephemera: Critical Dialogues on Organization*, 20(4), 251-282.
- Kabubo-Mariara, J., Kamanzi, A. ve McKay, A. (2021) "The School-to-Work Transition for Young Females in Sub-Saharan Africa: Comparative Qualitative Evidence from Six Countries", *Women's Economic Empowerment* (eds. K. Grantham, G. Dowie ve A. de Haan), London: Routledge, 233-249.
- Kuçuradi, İ. (2007) *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- McGee, M. (2020) "Capitalism's Care Problem: Some Traces, Fixes, and Patches", *Social Text*, 38(1), 39-66.
- Miller, D. A. (1981) "The 'Sandwich' Generation: Adult Children of The Aging", *Social Work*, 26(5), 419-423.
- Nussbaum, M. C. (2002) "Long-Term Care And Social Justice: A Challenge To Conventional Ideas of The Social Contract", *Ethical Choices in Long-term Care: What does Justice Require?*, https://www.who.int/mediacentre/news/notes/ethical_choices.pdf. (07.09.2021).
- OECD, (2019) "Health at a Glance 2019: OECD Indicators (Executive summary)", <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4dd50c09-en/1/2/1/1/9/index.html?itemId=/content/publication/4dd50c09-en&mimeType=text/html&>
- OECD, (2020) "Who Cares? Attracting and Retaining Care Workers for the Elderly (Executive summary)", <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/92c0ef68-en/index.html?itemId=/content/publication/92c0ef68-en>. (10.01.2022).
- OXFAM, (2020) "Bakım Zamanı: Ücretlendirilmeyen ve Eksik Ücretlendirilen Bakım Emeği ve Küresel Eşitsizlik Krizi", <https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/Oxfam%202020%20Es%CC%A7itsizlik%20Raporu-Bak%C4%B1m%20Zaman%C4%B1.pdf>. (10.01.2022).
- Özateş, Ö. S. (2015) *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçerisinde Bakım Emeği*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2017) "Farklı Refah Devletlerinin Toplumsal Cinsiyet İçerimlerine Bakım Hizmetleri Üzerinden Bakmak", *Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik: İnsana Karşı Piyasa* (eds. G. Yenimahalleli Yaşar, A. Göksel ve Ö. Birler), Ankara: Notabene Yayınları, 213-232.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2022) "Güvenli ve Eşit Kent Politikaları: Uluslararası Standartlar ve İyi Uygulama Örnekleri ile Kentsel Bakım Hizmetleri", <https://esitkentankara.org/2022/05/05/kentsel-bakim-hizmetleri/>. (18.05.2022).
- Palriwala, R. (2019) "Framing Care: Gender, Labour and Governmentalities", *Indian Journal of Gender Studies*, 26(3), 237-262.
- Peña-Longobardo, L. M., Oliva-Moreno, J., García-Armesto, S. ve Hernández-Quevedo, C. (2016) "The Spanish Long-Term Care System in Transition: Ten Years Since The 2006 Dependency Act", *Health Policy*, 120(10), 1177-1182.
- Poo, A. (2020) "Who Cares? Now, All of Us Must", *The New York Review of Books*. <https://portside.org/2020-06-11/who-cares-now-all-us-must->. (10.01.2022).
- Privalko, I., Maître, B., Watson, D. ve Grotti, R. (2019) *Access to Childcare and Home Care Services across Europe: An Analysis of the European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU SILC), 2016*, Dublin: Department of Employment Affairs and Social Protection and Economic and Social Research Institute.
- Schwiter, K. ve Steiner, J. (2020) "Geographies of Care Work: The Commodification of Care, Digital Care Futures and Alternative Caring Visions", *Geography Compass*, 14(12), 1-16.
- Social Protection Committee, (2014) *Adequate Social Protection for Long-Term Care Needs in An Ageing Society: Report Jointly Prepared by The Social Protection Committee and The European Commission*, Luxembourg: European Union.
- Spasova, S., Baeten, R., Coster, S., Ghailani, D., Peña-Casas, R. ve Vanhercke, B. (2018) "Challenges in Long-Term Care in Europe: A Study of National Policies", <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332533/>

Eurohealth-24-4-7-12-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (07.03.2022).

Toksöz, G. (2021) Emanet Emek Göç Yollarında Kadınlar, Ankara: Dipnot Yayınları

UN, (2020) "UN Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/policy-brief-theimpact-of-covid-19-on-women-en.pdf>.(07.03.2022).

Walton-Roberts, M. (2020) "Occupational (Im)mobility in The Global Care Economy: The Case of Foreign-Trained Nurses in The Canadian Context", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(16), 3441-3456.

WHO, (2002) "Ethical Choices in Long-term Care: What does Justice Require?", https://www.who.int/mediacentre/news/notes/ethical_choices.pdf

Araştırma Makalesi

Ücretlendirilmeyen Bakım Emeğinin Dağılımında Devletin Katılımcı Rolü: Güney Kore Örneğinde Çocuk Bakımına İlişkin Politikalar

Samed Kurban*

ORCID: 0000-0001-6002-1573

Öz

Ücretsiz bakım emeği, günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ekonomi politiği tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde kadınları marjinalleştiren cinsiyetçi yaklaşımlar, kadınların emeğini değersiz bir emek türü olarak sunmaktadır. Ücretlendirilmeyen ev işleri ve bakım gerektiren işler, toplumda adil bir şekilde dağıtılmamakta ve kadınların sorumluluğuna bırakılmaktadır. Çocuk bakımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik müdahaleye ilişkin temel politika alanlarından biridir. Bu konuda, devletin katılımcı bir refleks göstermesi ve ücretlendirilmeyen bakım emeğinin dağılımına müdahil olması gerekmektedir. Sonuçta, kadının ücretli iş gücüne katılımı sayesinde refahı artarak iyi olma hâli olumlu şekilde etkilenecektir. Güney Kore, erken çocukluk eğitimi ve bakımına yönelik sunduğu sosyal hizmetler üzerinden kadının bakım emeğini paylaşan bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Ülkede, ebeveynler için uygun fiyatlı ve erişilebilir çocuk bakımı inşa edilmiştir. Çalışmada hem eğitimin hem de bakımın kamusal niteliği korunarak devletin toplumsal cinsiyet eşitliğinin korunmasına nasıl katkı sağladığı sorusu ele alınacaktır. Bu çerçevede, Güney Kore'nin sunduğu sosyal hizmet argümanları üzerinden erken çocukluk gelişiminde devletin rolü incelenecektir. Çalışmada betimsel yaklaşım çerçevesinde kuramsal bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: ücretsiz bakım emeği, erken çocukluk eğitimi ve bakımı, Güney Kore

Makale Geliş Tarihi: 09.02.2022 Makale Kabul Tarihi: 30.05.2022

* Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, samedkurban@gmail.com

Participatory Role of the State in the Distribution of Unpaid Care Labor: Child Care Policies in the Case of South Korea

Abstract

Unpaid care labor is at the heart of discussions on gender inequality and political economy nowadays. Gendered approaches which marginalize women within the framework of capitalist production relations, present women's labor as a type of worthless labour. Unpaid housework and care work are not distributed justly in the society and women are expected to shoulder them. Child care is one of the fundamental policy areas regarding the intervention in gender inequality. In this area, the state needs to show a participatory reflex and intervene in the distribution of unpaid care labor. In the end, thanks to their participation in paid labor, prosperity and well-being of women will be affected favorably. South Korea comes to the forefront as a country which aids women in care labor with the social services it provides for early childhood education and care. In this country, affordable and accessible child care services are provided for adults. In this study, it will be discussed how the state contributes to the preservation of gender equality by keeping the public characteristics of both education and care. In this framework, the state's role in early childhood development will be analyzed over arguments about the social services provided by South Korea. In the study, a theoretical analysis was carried out within the framework of the descriptive approach.

Key words: unpaid care labor, early childhood education and care, South Korea

Giriş

Günümüzde kadınlar, işgücünün ve toplumsal yaşam koşullarının yeniden üretiminin kendi emekleri üzerinden sağlandığı bir özne olarak toplumda yer edinmektedir. Kapitalist üretim anlayışında, geleneksel değerler ve sosyokültürel normlar üzerinden, kadınların emeği ayrı bir emek türü olarak tanımlanmaktadır. Kadınların kendilerine biçilen rol üzerinden toplumsallaşması söz konusudur. Kadınlara sunulan geleneksel roller; sosyal devletin liberal ekonomi lehine küçüldüğü, bakım hizmetleri bütçesinin kısıtlandığı, ücretli bakım hizmetlerinin maliyetlerinin yükseldiği günümüzde son derece işlevseldir (Ecevit, 2021: 70). Bu durum, ağırlıklı olarak kadınların ücretlendirilmeyen veya düşük düzeyde ücretlendirilen bakım emeği aracılığıyla kurumsallaşmaktadır.

Ücretlendirilmeyen bakım emeği; yemek hazırlama, temizlik, alışveriş, çocuklara ve/veya yaşlılara bakma gibi günlük rutin ev işlerini gerektiren ve karşılığı maddi olarak ödenmeyen bir emek türüdür. Söz konusu faaliyetler ücretlendirilmemekle birlikte, maliyeti genel olarak kadınların omzuna yüklenir. Böylelikle kadınlar, ücretli istihdamın dışında kalarak güvencesiz bir şekilde hayatlarını sürdürmekte ve duygusal ve toplumsal kayıplara maruz bırakılmaktadır.

Kadının emeğinin bir değer olduğunun anlaşılması ise öncelikle tarihsel bağlamda oluşturulmuş erkek egemen yapıya ve bu yapıyı destekleyen değer sistemine karşı çıkıştır (Eraydın, 1999: 31). Kadınlar; erkekler, devlet veya özel sektör gibi üçüncü gruplar tarafından karşılanabilecek bir maliyetin eşitsiz dağılımının öznesi olmaktadır.

Ücretsiz bakım emeği, ev işleri ve bakım olmak üzere iki ana faaliyeti içerir. Bu faaliyetlerin kapsamı, bakım emeğine yüklenen değer farklılaşmasına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilmektedir. Ev işi kapsamında değerlendirilen faaliyetler, her gün tekrar eden ve gözle görülür şekilde zaman harcanan uğraşlar olarak değerlendirilir. Ancak söz konusu faaliyetler, aynı zamanda stresin eşlik ettiği bir planlama sürecini de içermektedir (Kwon, 2019: 2). Dolayısıyla bu durum, ev ve bakım faaliyetlerinden sorumlu bireylerin iyi olma hâlini¹ etkileyen bir değişkendir.

Küresel düzeyde, ekonomiye önemli katkılar sağlayan ücretsiz bakım emeğinin temel bileşenlerinden biri de çocuk bakımıdır. Kadınların ekonomik olarak aktif olma yeteneği, ev içi sorumluluklardan biri olan çocuk bakımı üzerinden sınırlandırılmıştır. Kadınlar, çocuklar üzerinden besleyici rolün kabul edilmesini destekleyen toplumsallaşma süreçlerine maruz bırakılmaktadır (Marchbank, 2020: 30). Çünkü çocuk bakımı, iş ve aile yaşamının uzlaştırılmasını kolaylaştırmayı amaçlayan politikaların önemli bir parçasıdır (Bonoli, 2013: 113). Kadınlar ise söz konusu politikaların uygulanması bakımından özne konumundadır. Bu süreçte, erkeğin yerine getirmesi gereken sorumlulukların bir kısmı veya tamamı kadının üzerine yüklenmektedir. Dolayısıyla çocuk bakımı, kadınların ücretsiz bakım emeğinin iyileştirilmesine yönelik politika önerileri içinde temel meselelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

COVID-19 salgını başlamadan önce, Uluslararası Çalışma Örgütü, dünya çapında, bakıma muhtaç ve 800 milyonu altı yaşın altında olmak üzere 1,9 milyar çocuğun olduğunu ve uygun önlemler alınmazsa ciddi ve sürdürülemez bir bakım krizinin oluşacağını ifade etmiştir (Grantham vd., 2021: 7). Örgüt, 2030 yılına kadar fazladan 100 milyon yaşlı insanın ve 6 ila 14 yaş arası 100 milyon çocuğun bakıma muhtaç olacağını öngörmektedir (Coffey vd., 2020: 16). Öngörü doğrultusunda, kadınların ücretsiz bakım emeği koşullarının giderek ağırlaşacağını beklemek muhtemeldir. Çocuk bakım krizine yönelik en net politika çözümlerinden biri ise her iki ebeveynin de bakım ve kazanç sorumluluklarını daha etkili ve adil bir şekilde dengelemesini sağlamak için çocuk bakımına erişimi iyileştirmektir (Gromada vd., 2020: 5). Söz konusu düzenleme, çocuğun bakım koşullarına yönelik atılacak olumlu adımları ve nitelikli bir eğitim sürecinin inşasına yönelik çabaları içermelidir. Çocuğun doğumundan itibaren başlayan süreci de içeren erken çocukluk eğitimi ve bakımına yönelik kapsayıcı, ücretsiz/düşük maliyetli ve nitelikli bir süreç inşa edilmelidir. Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'n-

1. Sosyalleşme ve TV izleme gibi boş zaman etkinliklerinin yanı sıra yemek yeme ve uyuma gibi kişisel bakım etkinlikleri, emek gösterilen uğraşlardan daha fazla içsel bir haz oluşturur. Dinlenmek ve iyileşmek için zamana sahip olmak sağlık, üretkenlik ve stresin azaltılması bakımından önemlidir (OECD, 2011: 125).

den biri (UNESCO, 2015: 20), 2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ilköğretime hazır olmaları için nitelikli erken çocukluk gelişimi, bakımı ve okul öncesi eğitime erişiminin sağlanmasıdır. Burada en büyük sorumluluk devlete düşmektedir. Uygulanacak sosyal hizmet politikaları aracılığıyla sağlanacak nakdi ve aynı destek, ücretsiz bakım emeğinin azalmasına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunabilecektir. Ancak bakımın toplumsallaştırılmasına yönelik sosyal hizmetlerin nakdi ve aynı desteğe indirgenmesinin ücretsiz bakım emeğinin iyileştirilmesinde yeterli olmayacağı açıktır. Çocuk bakımı; aile, çalışma, eğitim gibi toplumsal hayatı etkileyen politikaların temel meselelerinden biridir. Bunun yanında, kadına ve aileye yönelik bakış açısının ve ülkelerin özgün koşullarının homojen olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla ücretsiz bakım emeğine yönelik çocuk bakımı odaklı tartışmalara daha geniş bir perspektiften yaklaşılmalıdır.

Erişilebilir, uygun fiyatlı ve kaliteli çocuk bakımının mevcudiyeti, ebeveynlerin bakıma ve ücretli çalışmaya yönelik rollerini dengelemelerine yardımcı olmaktadır (Gromada vd., 2020: 5). İş-yaşam dengesini geliştirmeye yönelik yüksek kaliteli erken çocukluk eğitimi ve bakımı, çocuk yoksulluğuyla mücadele stratejisinin de parçasıdır (OECD, 2021b: 158; Bonoli, 2013: 113). Dikkat edilmesi gereken husus, devletin kanuni şartlar içerisinde, belli standartlarda ve düşük ücretli veya ücretsiz bir şekilde bakım ve eğitim hizmetine erişimi mümkün kılmasıdır (Üstün, 2020: 1565). Bu şekilde, çocukların zihinsel ve bilişsel gelişimleri başta olmak üzere erken çocukluk döneminde pozitif dışsallıklar ortaya çıkabilecektir. Aynı zamanda, kadınların işgücüne katılımı aracılığıyla, toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ya da hafifletilmesi mümkün hâle gelecektir.

Çalışma, ücretsiz bakım emeğinin öznesini oluşturan kadınlara yüklenen sorumluluğu, belirli yaş grubundaki çocuklara yönelik hem bakım hem de eğitimi ifade eden erken çocukluk eğitimi ve bakımı üzerinden ele almaktadır. Bu çerçevede inceleme konusu olarak seçilen Güney Kore’de, devletin sağladığı sosyal hizmetler üzerinden, hanehalkının bakım ve eğitim maliyetini ne şekilde üstlendiği irdelenmektedir. Çalışmada öncelikle ücretsiz bakım emeğinin genel çerçevesi, içerdiği faaliyetler ve karşıladığı değer üzerinden ortaya konulacaktır. Daha sonra, ücretlendirilmeyen bakım emeğinin kadınlar aleyhinde göstermiş olduğu dengesiz dağılım, istatistiki veriler aracılığıyla ele alınacaktır. Son olarak, Güney Kore’de, erken çocukluk döneminde ücretsiz bakım emeğinin temel sorumluluğunun bireylerden devlete geçişi incelenecektir.

Ücretsiz Bakım Emeği:

Zaman Kullanımı ve Küresel Ekonomi İçin Değeri

Ücretsiz bakım emeği, genel olarak bir hanedeki veya topluluktaki diğer bireylerin esenliğini, sağlığını ve bakımını sürdürmek için gerçekleştirilen karşılığı ödenmemiş çalışma olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan hem doğrudan hem de dolaylı bakımı (rutin ev işlerini) içeren bir yapısı vardır (International Labour Of-

fiçe, 2018: 40). Literatürde; duygusal emek, karşılıksız emek, ödenmeyen bakım işi, piyasa dışı çalışma, sosyal yeniden üretim olarak da kullanılan bakım emeği fiziksel ve duygusal bir çabayı yansıtır (Atakan, 2018: 130). Kavramın öne çıkan temel niteliği ise sarf edilen emeğin ücretsiz olmasıdır.

Ücretsiz bakım emeği; ücretle alınan yiyecek, giyecek, barınma vb. malların kullanım değerine dönüşümü için gerekli emeği ifade etmektedir (Mies vd., 2008: 75). Bu emeğin, ev hizmetleri ve bakım hizmetleri olmak üzere iki taraflı bir yapısı vardır. Besin ve öğünlerin hazırlanması, temizlik, alışveriş, çeşitli bakım ve onarımlar, evcil hayvan bakımı gibi hizmetler hane halkı ve aile üyeleri için gerçekleştirilen ücretsiz ev hizmetlerine örnektir. Diğer taraftan, çocukların, yaşlıların veya yardıma muhtaç bireylerin bakımı ile ilgili faaliyetler hane halkı ve aile üyeleri için gerçekleştirilen bakım hizmetleriyle ilgili faaliyetleri oluşturur (International Labour Office, 2018: 41). Ücretsiz bakım emeğine ilişkin faaliyetler bunlarla sınırlı değildir. Toplumlara göre farklılık gösterebilen sosyoekonomik durum ve kültürel değerler çerçevesinde, ücretsiz bakım emeğinin kapsamı genişleyebilmektedir.

Ücretsiz bakım emeği, gündelik hayatın idamesi için emek gücü gerektiren çok sayıda hizmeti içerir. Söz konusu hizmetler, özellikle ev işlerinin ekonomik değerini ölçmenin, ücretsiz ev işinin önemini ve bununla bağlantılı fırsat maliyetlerini anlamının da anahtarıdır. Böylelikle ev işlerinin ekonomiye katkısı ve birikmiş değeri ölçülebilecektir (OECD, 2021a: 20). Buna karşın ücretsiz işler piyasa dışı faaliyetlerden oluştuğu için, sağlanan hizmetler için gözlemlenebilir bir fiyat yoktur ve genellikle sayısal bir değer biçmek güçtür. Bu nedenle, ücretsiz çalışma Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) dâhil edilmez. Ancak son yıllarda, zaman kullanımı verileri üzerinden ücretsiz emeğin detaylı açıklaması mümkün olmuştur. Zaman kullanım verileri, bireylerin ücretli ve ücretsiz işlerin yanı sıra boş zaman ve kişisel bakıma kaç saat ayırdığını göstermektedir (Alonso vd., 2019: 6). Örneğin, OECD tarafından 2021 yılında yayınlanan bir çalışmaya (2021a: 18) göre, her gün, kadınların toplam mevcut zamanının yüzde 11'i (158 dakika) bakım dışı ev işlerine harcanırken; erkekler, zamanlarının yalnızca yüzde 5'ini (72 dakika) bu faaliyetlere ayırmaktadır. Bu durum, OECD genelinde, ortalama olarak bakım dışı ev işlerine harcanan sürede yüzde 6'lık (86 dakika) bir farka yol açmaktadır. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin 2020 yılı sonunda yayınladığı rapora göre, her gün, sadece kadınlar tarafından 16,4 milyar saat ücretsiz bakım emeğine harcanmaktadır. Bu sayı, iki milyar insanın günde 8 saat ücretsiz çalışmasına eşdeğerdir (UN Women, 2020: 9). Bununla birlikte, OECD ülkelerine ilişkin analiz, ücretlendirilmeyen bakım emeğinde, bakım dışı ev işlerine yönelik bir değerlendirmeyi ortaya koymaktadır. Söz konusu ev işleri dışında çocuk, yaşlı veya engelli bireylerin bakımına yönelik faaliyetler değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Üstelik ev işleri dışında kalan bakım faaliyetlerinin maliyetinin zaman ve mekân sınırlaması olmamasından dolayı değerlendirmenin daha zor olduğunu söylemek mümkündür.

Ücretsiz bakım emeği, zaman kullanımı yanında büyük bir ekonomik değer içerir. Çalışma çağındaki nüfusun yüzde 63,5'ini temsil eden 53 ülkeden gelen verile-

re dayanan Uluslararası Çalışma Örgütü tahminlerine göre, ücretsiz bakım emeği küresel düzeyde GSYH'nın yüzde 9'unu oluşturmaktadır. Bu oran, 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre 11 trilyon dolardır (International Labour Office, 2018: 49). Yardım kuruluşu Oxford Committee for Famine Relief'in (OXFAM), 2020 yılı başında yayınladığı araştırma ise 15 yaş üstü kadınların ücretsiz bakım emeğinin ekonomiye yıllık katkısı 10,8 milyar dolar olarak değerlendirmektedir. Araştırma sonuçları, söz konusu tutarın küresel teknoloji endüstrisinin oluşturduğu değerin üç katından fazla olduğunu belirtmektedir (Lawson vd., 2020: 11).

Ücretsiz bakım emeğinin ve bu emeğin cinsiyete göre dağılımının değeri, zaman kullanım verileri ve küresel ekonomi için ölçülen parasal tutar üzerinden incelenmektedir. Söz konusu değer, ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olsa da uygulanan kamu politikaları çok daha büyük bir etki yaratma eğilimindedir. Dolayısıyla zaman kullanım verilerinin düzenli olarak toplanması, kamu politikalarının izlenmesi ve daha dengeli bir refah düzeyine erişilmesi için gereklidir (Miranda, 2011: 30). Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri*, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" başlığı altında; "Kamu hizmetleri, altyapı ve sosyal koruma politikaları aracılığıyla ücretsiz bakım ve ev işlerinin tanınmasını, değer görmesini ve aile içinde sorumluluğun ulusal açıdan uygun bir biçimde paylaşılmasını" hedeflemektedir (OECD, 2019a: 17). Diğer bir politika önerisi ise ücretlendirilmeyen bakım emeğini radikal bir şekilde yeniden önceliklendirme çabası içeren dönüştürücü *Tanıma, Azaltma, Yeniden Bölüşüm, Temsil* çerçevesidir. Tanıma, ücretsiz bakım emeğinin gerçek değeri olan bir iş veya üretim biçimi olarak kabulü; azaltma, ücretsiz bakım emeğine harcanan toplam saatin azaltılması; yeniden bölüşüm, ücretsiz bakım emeğinin hane içinde daha adil bir şekilde yeniden dağıtımı ve sorumluluğunun devlete ve özel sektöre kaydırılması; temsil: bakım emeğini üstlenenlerin temsili ve kendilerini ilgilendiren kararlara ilişkin söz sahibi olmalarının sağlanmasıdır (Lawson, 2020: 18). Bu bakımdan ücretsiz bakım emeğine ilişkin sorun, kademeli bir çözüm çerçevesinde ele alınmalıdır. Öncelikle ücretlendirilmeyen emeğin, kullanım değeri yaratan bir emek türü olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.

Ücretsiz bakım emeğine değer biçilmesi, yalnızca gerçekleştirilen bir etkinliğin parasal karşılığının ölçümünü içermez. Aynı zamanda emek piyasasında fırsat eşitliği de dikkate alınmalıdır (OECD, 2021a: 22). Bu bağlamda, kamu yatırımları ve sosyal hizmet politikaları aracılığıyla aktörler arasında bakım hizmetlerinin adil dağılımını önceleyen politikaların üretilmesi gerekmektedir. Kamu politikası, ücretsiz bakım emeğini hanelerden diğer aktörlere kaydırabilme gücünden dolayı özellikle kadınların yükünün hafifletilmesi için birincil mekanizmadır (OECD, 2019a: 84). Ücretsiz bakım emeği, küresel düzeyde ekonomik eşitsizliklerin anlaşılmasına yardımcı olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Bundan dolayı, karar alıcı aktörlerin gelir grupları arasındaki refah dağılımı yanında, ücretsiz bakım emeğinin adil dağılımını göz önünde bulundurma sorumluluğu vardır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Azaltılması Kapsamında Bakım Emeğinin Dağılımı

Küresel düzeyde, ücretsiz bakım emeğinin yükü ağırlıklı olarak kadınların üzerindedir. Kadınlar gerek ev işlerinin gerekse bakım faaliyetlerinin başlıca sorumlusu olarak emek harcamaktadır. Ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile eşitsizlikleri doğuran koşullar bu durumun öne çıkan sebeplerindendir. Bununla birlikte, ücretsiz bakım emeğinin adil olmayan görünümü her iki eşitsizliği de derinleştirmektedir.

Kadınlar, genellikle erkeklere göre, ücretsiz bakım emeğinde orantısız şekilde daha fazla zaman harcamaktadır. “Aileyi geçindiren erkek”, “bakıcı kadın” modeli, küresel düzeyde, toplumsal cinsiyet ilişkileri için baskın normatif yapıdır (International Labour Office, 2018: 39). Çoğu zaman, kadınlar ev işlerinin yükünü taşımak zorundadır ve ücretsiz işlere harcanan zaman kültürel normların, ekonomik altyapının ve kamusal hizmetlerin dayattığı kısıtlamaları yansıtır (Alonso vd., 2019: 4). Bu durumun ortaya çıkardığı eşitsizlik, açık şekilde ücretsiz bakım emeğinin ekonomik değerine ve zaman kullanımına yönelik sonuçlara yansımaktadır. 2011 yılında, kadınların ücretsiz bakım emeğinin değeri, GSYH’nın yüzde 6,6’sını (8 trilyon dolar) temsil ederken; erkeklerin katkısı, GSYH’nın yüzde 2,4’ünü (3 trilyon dolar) oluşturmuştur (International Labour Office, 2018: 49). Kadınlar, ücretsiz bakım işlerinin dörtte üçünü yapmakta, diğer bir ifadeyle toplam zamanın yüzde 75’inden fazlasına denk gelen bir süreyi ücretlendirilmeyen bakım emeğine harcamaktadır. Ücretsiz bakım işlerine kadınlar, erkeklerden ortalama 3,2 kat daha fazla zaman ayırmaktadır (Charmes, 2019: 3). Dolayısıyla kadınlar, erkeklere göre günde iki saatten fazla ücretsiz emek harcamaktadır. Ancak ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür (Alonso vd., 2019: 7).² Üstelik bakım emeğinin ücretli ya da ücretsiz olmasından bağımsız olarak, toplumsal eşitsizlikler kadınların içinde de yeniden üretilmekte ve derinleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki nispeten yüksek gelirli kadınlar, ev işlerine veya çocuk bakımına ayıracakları zamanın yerine ikame ürünleri (temizlikçi, bakıcı vb.) satın alarak genellikle düşük gelirli emsallerinden daha az vakit harcamaktadır. Düşük gelirli kadınlar ise çift vardiya çalışmak zorundadır (International Labour Office, 2018: 39-40). Buna göre, kadınlar yeni kadınların ve erkeklerin emeğinin üreticisi olmakta ve bu üretim olmaksızın bütün diğer üretim biçimleri anlamını yitirmektedir (Mies vd., 2008: 215). Sonuçta, ücretsiz bakım emeğinin küresel düzeyde mevcut durumu, ekonomik eşitsizliklerin ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimine hizmet etmektedir.

Kadınların ücretsiz bakım emeğindeki eşit olmayan payı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önemli bir boyutu olmakla birlikte, ana akım ekonomi politikası tar-

² Örneğin, dünyanın en eşitlikçi ülkelerinden biri olan Norveç’te, kadınlar erkeklere göre yüzde 20 daha fazla ücretsiz iş yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) bu oran yüzde 60’tır. Japonya’da kadınlar, erkeklere göre dört kat daha fazla ücretsiz çalışmaktadır. 2019 yılında, Pakistan’da, erkeklerin 28 dakikalık ücretsiz emeğine karşılık kadınlar günde yaklaşık beş saat ayırırken; Arnavutluk’ta kadınlar bu faaliyetlere erkeklere göre altı kat daha fazla zaman harcamıştır (Mariotti vd., 2021: 1).

tışmalarında giderek daha fazla kabul görmektedir (OECD, 2019a: 14). Ücretsiz bakım emeğinin azaltılması ve yeniden dağıtılması meselesi makro ölçekli bir kapsama sahiptir. Emeğin ücretlendirilmemesi veya adil olmayan bir şekilde fiyatlandırılması, kadınların işgücüne katılımında engeldir. Söz konusu kısıtlamalar, kadınların üretkenlik potansiyellerini tam olarak kullanamamalarına yol açmaktadır (Alonso vd., 2019: 4). Sonuçta, ekonomik büyüme ve kalkınmaya ilişkin politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, kadınların potansiyel katkısından yeterince faydalanılamamaktadır. Küresel olarak, çalışma çağındaki bireylerin işgücü dışında kalmalarının başlıca nedeni kadınlar için ücretsiz bakım emeği iken; erkekler için eğitimde, hasta veya engelli olmak şeklinde değerlendirilmektedir (International Labour Office, 2018: 38). Kadınların ücretsiz bakım emeğindeki payının ekonomik güvenliklerini etkilediği ve onları yoksulluğa karşı daha savunmasız hâle getirdiği açıktır (Mariotti vd., 2021: 2). Dolayısıyla kadınların ücretsiz bakım emeği yükünün azaltılması, aktif şekilde istihdam sürecine katılmalarını olumlu yönde etkileyecektir. Kadınlar, ücretli istihdama katılarak ailede sağlanacak ekonomik iyileşme üzerinden evdeki kuralları ve uygulamaları daha eşitlikçi bir konuma getirmek istemektedir (Eraydın, 1999: 31). Araştırmalar, bu yöndeki çabaların, ekonomik açıdan oluşacak katkı yanında, aynı zamanda kadınlar için özgüven inşa ettiğini, kadınların hane ve toplum içinde etkinliğini artırdığını ve aileler için daha iyi eğitim, sağlık ve güvenlik sonuçlarına katkıda bulunduğunu göstermiştir (Maestre ve Thorpe, 2016: 8).

Kadınların ve erkeklerin üretken ve yeniden üretici rolleri, toplumsal cinsiyete dayalı temsillerini sağlamaktadır (International Labour Office, 2018: 38). Ancak ücretlendirilmeyen bakım emeğinin dağılımında kadınlara yüklenen ağır sorumluluk, egemen kapitalist modelin baskın yaklaşımının yansımalarından biridir. Kadınlar, ücretsiz bakım emeği ile piyasa ekonomisini desteklemekte ve kamu tarafından sağlanması gereken bakımı sağlayarak devlete destek olmaktadır (Coffey vd., 2020: 11). Kapitalist sistem, bir cinsiyetin kaynaklarının (emeğin) bir başka cinsiyet tarafından ev işleri yoluyla sömürülmesine dayanan ataerkil sistem ile eşgüdüm hâlinde işlemektedir (Marchbank, 2000: 30).³ Toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu ekonomik eşitsizliklerin beslediği kapitalizm, kadınları güçsüzleştiren, bu işi yapacaklarına güvenen, ancak bunun için onlara değer vermeyi reddeden geleneksel cinsiyetçi inançları⁴ aktif olarak sömürmekte ve yönlendirmektedir (Coffey vd., 2020: 12). Böylece ev içindeki cinsiyetçi iş bölümü; ataerkilliğin modern biçimi olan kapitalist ataerkillik çerçevesinde, toplumsal olmayan, dolayısıyla da doğal bir alan (davranış biçimleri) olarak ku-

3 Kapitalizm, bu durumdan büyük ölçüde yararlanmasına rağmen, bir çelişki üretmektedir. Demografik değişiklikler ve ekonomik talepler, evli kadınların istihdam oranının arttığı ancak ev ve iş sorumluluklarının çift yükünü hafifletmek için çok az şeyin yapıldığı bir durum üretmiştir (Marchbank, 2020: 31).

4 Ev işleri ve çocuk bakımı, önceki dönemlerde de kadınlar tarafından yürütülmekle birlikte ev ile çalışma mekânı arasında bir ayrışma olmamasından dolayı ev kadını kavramı bugünkü anlamda gelişmemiştir. Kavramı ortaya çıkaran gelişme, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıdır (Bora, 2005: 59).

rulmaktadır (Savran ve Demiryontan, 1992: 11). Çünkü ev işlerinin insan ilişkileri ile sarılıp sarmalanmış olmaları, gerçek bir çalışmadan çok sevgi emeği olarak değerlendirilmelerine neden olmaktadır (Bora, 2005: 10). Kadınların, kalıp yargıların ve kendilerine atfedilen geleneksel rollerin etkisiyle iyi anne, hayırlı evlat ve iyi eş olarak ödüllendirilmek istemeleri ataerkil yaklaşımı beslemektedir (Ecevit, 2021: 70). Sonuçta kadınlar, kendi potansiyellerini gerçekleştirmekten uzak ve refah düzeyleri erkeklerden daha düşük bir şekilde toplumda yer edinmeye çalışmaktadır. Bu durum, kadınların üretkenliği üzerinde oluşturduğu etki yanında iyi olma hâlini de sınırlandırmaktadır.

Güney Kore’de Ücretsiz Bakım Emeğinin Bireyden Devlete Dağılımı: Erken Çocukluk Eğitimi ve Bakımı

Yeterli kaynak kullanımıyla desteklenen ve toplumun tümünü kapsayan sosyal hizmet politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesine katkı sunan etkenlerden biridir. Bu kapsamda, kadın ve aile dostu sosyal hizmet politikalarını kademeli olarak genişleten ülkelerden biri de Güney Kore’dir. Hızlı nüfus yaşlanmasının ve düşük doğurganlığın etkilediği demografik dönüşüm, ülkede 2000’li yıllardaki sosyal bakım yanlısı genişleme politikalarının ana itici gücü olarak görülmektedir (Peng vd., 2021: 9). Güney Kore’de, vatandaşların emek piyasasına katılımını artırmaya yönelik politikalar toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede daha fazla odaklanılmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda, cinsiyet eşitliği haklarını güvence altına alarak teşvik etmek ve hükümetin hesap verebilirliğini güçlendirmek amacıyla, 1995 tarihli *Kadının Gelişimi Çerçeve Yasası, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Çerçeve Yasası* olarak revize edilmiştir (KWDI, t.y.). 2001 yılında ise cinsiyet ayrımcılığı konusunu ele almak üzere Cinsiyet Eşitliği ve Aile Bakanlığı kurulmuştur. Bunun yanında, 2013 yılında seçilen, ülkenin ilk kadın devlet başkanı Park Geun-hye döneminde, Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi Görev Gücü⁵ kurulmuştur. Görev Gücü, ülkenin cinsiyet eşitliğini destekleyen ve kadın yeteneklerinden yararlanan ilk kamu-özel ortaklığıdır (UNESCAP, 2021: 61).

Güney Kore’de, cinsiyet eşitsizliği ile mücadele altı ana plan çerçevesinde yürütülmektedir: Toplumsal cinsiyet eşitliği bilincini ve kültürünü teşvik etmek, çalışma ve fırsatlar için eşit haklar sağlamak, kadınların temsili ve katılımını artırmak, iş-yaşam dengesi için toplumsal altyapı oluşturulması, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak ve kadın sağlığını iyileştirmek, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının uygulama mekanizmasının güçlendirilmesi (MOGEF, t.y.). Bu çerçevede 2014 yılına kadar, beşer yıllık süreleri içeren, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikalarına İlişkin Çerçeve Planları* oluşturulmuştur. 2015 yılından itibaren ise *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları İçin İlk Master Planlar (2015-2017)* ve *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları İçin İkinci Mas-*

5. 100 kuruluşla başlatılan Görev Gücü, 2017 yılında Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği tarafından yayınlanan araştırmaya göre, ülkenin en büyük 30 holdingi de dâhil olmak üzere 141 kuruluşu içermektedir (Tetlow, 2017: 20).

ter Planlar (2018-2022) kabul edilmiştir (KWDI, t.y.). Birbirini izleyen hükümet politikaları ve programları, özünde bakımı kamulaştırmaya ve iş-aile dengesini sağlamaya yöneliktir. Bu yeni politikalar ve programlar, çocuklara yönelik bakım hizmetlerinin devlet tarafından sağlanan sosyal hizmetler aracılığıyla genişlemesiyle sonuçlanmıştır (Peng vd., 2021: 1).

Güney Kore'de çocuk bakımı hizmeti, uzun süre kadının aile içindeki rolüne dayanan Konfüçyüsçü bakım rejimi olarak tanımlanmıştır. Geleneksel aile yapısındaki kapsamlı değişiklikler ve kadınların işgücü piyasasına sürekli artan katılımı ise çocuk bakımını hükümetin daha fazla sorumluluk üstlenmesini gerektiren bir kamusal mesele hâline getirmiştir (Lee, 2021: 3). Özellikle, anne olan kadınların istihdamının yol açtığı, tam gün çocuk bakımına yönelimi sağlayan ebeveyn tercihlerindeki değişimin hükümetin erken çocukluk eğitimi ve bakımına yönelik politikalarını etkilediği görülmektedir (Peng vd., 2021: 2). Söz konusu tercihlerdeki değişim, makroekonomik politikaların doğal bir uzantısıdır. Zira Güney Kore, çoğu Avrupa ülkesinden daha sonra sanayileşmeye maruz kaldığından, başarısı için ekonomik kalkınmaya ve çocukların eğitimine daha fazla odaklanılmaktadır (Nah vd., 2020: 850). Yıllar boyunca, çocuk bakım programları; sosyal refah, nüfus, aile, istihdam ve eğitim politikalarıyla çeşitli şekillerde bağlantılı kalmıştır (Lee, 2016: 8). Bunun yanında, erken çocukluk eğitimi ve bakımı ve daha geniş düzeyde aile politikası kapsamında yapılan yatırımlar, düşük doğum oranlarıyla⁶ ilgili endişelerden kaynaklanmaktadır. Erken çocukluk eğitimi ve bakımının geliştirilmesi, *Düşük Doğurganlık ve Yaşlanan Toplum ile İlgili Temel Planların* önemli bir özelliğidir (OECD, 2019b: 126). Bu bağlamda, çocukların bakımı, refahı ve eğitimi öncelikli politika gündemlerinden biri olmuştur. Erken çocukluk eğitimi ve bakımı aracılığıyla, kadınların iş-yaşam dengesinin gözetilmesi çerçevesinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve demografik değişikliklerin ülkenin kalkınma hedefleriyle uyumlu hâle getirilmesi amaçlanmıştır.

Erken çocukluk eğitimi, üç yaş ve üstü çocukları eğiten anaokulları ve bebekler ile yürümeye başlayan çocuklar için bakım sağlayan gündüz bakımevleri aracılığıyla sunulmaktadır (Ministry of Education, 2021: 10). Dolayısıyla erken çocukluk eğitimi ve bakımı iki bölüme ayrılmıştır: Eğitim Bakanlığı anaokullarından, Sağlık ve Refah Bakanlığı ise çocuk bakım merkezlerinden/gündüz bakım evlerinden sorumludur (KICCE, 2021: 1).⁷ 2000'li yıllardan bu yana, erken çocukluk eğitimi ile çocuk bakımını bütünleştirmeye yönelik politikaların geliştirildiği görülmektedir.

6. Ülkede, 1965 yılında yüzde 5 olan doğurganlık oranı, 2009'da yüzde 1,15'e inerek, OECD ülkeleri arasında en keskin düşüşlerden birini yaşamıştır (Ma, 2013: 421). 2021 yılı sonunda açıklanan verilere göre, ülkenin doğurganlık oranı, kadın başına 0,8 çocukla dünyadaki en düşük orandır (Martyr, 2021).

7 Erken çocukluk eğitimi ve bakımının çift başlı durumu, geleneksel olarak Uluslararası Eğitim Standardı Sınıflandırması (ISCED) çerçevesinde düzenlenmektedir. Buna göre, ISCED 01, tipik olarak 3 yaşın altındaki çocukları hedefleyen erken çocukluk eğitim gelişim hizmetlerini ifade eder. ISCED 02 ise zorunlu eğitime başlamadan hemen önceki yıllarda, tipik olarak 3-5 yaşlarındaki çocuklara yönelik okul öncesi eğitimi içerir (OECD, 2021b: 166-167).

Bunun sebebi, farklı nitelik ve özellikte olan iki kurumu fiziksel olarak bütünleştirmek yerine, müfredatı standartlaştırarak erken çocukluk eğitiminin kalitesini denk hâle getirmek olarak ifade edilmektedir (KEDI, 2021: 26). Bu çerçevede, daha önce ücretsiz çocuk bakım desteği nedeniyle mali kaynakların tükenmesi, ailelerin ders dışı faaliyetlere yönelik yükünün artması ve tüm gün programlara dayalı tek tip bir çocuk bakım sistemi ihtiyacı gibi sorunları hızla çözen politika değişiklikleri teşvik edilmiştir (Lee, 2016: 9). Gündüz bakımevleri, tüm çocukların kaliteli bakım hizmeti almasını sağlamaya odaklanırken; anaokulları, eğitim farkını ve özel eğitimin maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, gündüz bakımevlerinde sunulan hizmet yönetimi ve etkinlikler bakıma; anaokulu programları ise öğrenmeye odaklanmaktadır (Han, 2021: 2). Tablo 1’de, Güney Kore’de, erken çocukluk eğitimi ve bakımının ayrıntılı durumu verilmektedir.

Tablo 1. Güney Kore’de Erken Çocukluk Eğitimi ve Bakımı

	Erken Çocukluk Eğitimi	Erken Çocukluk Bakımı
Sorumlu Departman	Eğitim Bakanlığı	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı
Yasal Dayanak	<i>Erken Çocukluk Eğitimi Yasası</i> (2004 yılında yasalaşmıştır)	<i>Çocuk Bakımı Yasası</i> (1991 yılında yasalaşmıştır)
Hedeflenen Çocukların Yaşı	3-5 Yaş	0-5 yaş
Günlük Okul Saatleri	Temel müfredat (4-5 saat) + Okul sonrası	12 saat (7:30-19:30) + Uzatılmış saatler
Öğretmen Niteliği (Asgari Kriter)	Anaokulu öğretmeni seviyeleri 1, 2 (Ön lisans derecesi)	Çocuk bakım merkezi öğretmen seviyeleri 1, 2 ve 3 (Lise mezunu + 1 yıllık eğitim)
Öğretmen Çocuk Oranı	İllere göre değişir. Orana eğitim yöneticisi tarafından karar verilir Seul örneğinde oran şu şekildedir: 3 yaş (1:17), 4 yaş (1:23), 5 yaş (1:27), Karma yaş sınıfı (1:22)	Çocuk Bakım Yasası’nın 10. Maddesine göre oran: 0 yaş (1:3), 1 yaş (1:5), 2 yaş (1:7), 3 yaş (1:15), 4-5 yaş (1:20)
Çocuklu Ebeveynlere Mali Destek (2021)	3-5 yaş Nuri Müfredatı: 260.000 KRW Okul sonrası program: 50.000~70.000 KRW	0 yaş: 484.000 KRW + 528.000 KRW* 1 yaş: 426.000 KRW + 287.000 KRW* 2 yaş: 353.000 KRW + 194.000 KRW* 3-5 yaş: 260.000 KRW + 70.000 KRW* * Çocuk bakım merkezleri için devlet desteği
Eğitim ve Bakım Müfredatı	Nuri Müfredatı (3-5 Yaş)	Standartlaştırılmış Çocuk Bakımı Müfredatı (0-2) Nuri Müfredatı (3-5 Yaş)

Kaynak: KICCE (2021) ECEC Statistics of Korea: Services, Enrollment, Workforce, and Financial Resources, Seoul: Kicce Policy Brief, 22.

Erken çocukluk eğitimi ve bakımı, ilk ve orta öğretime kıyasla daha ileri bir zamanda ve esas olarak özel eğitim kurumları etrafında gelişmiştir. Bunun nedeni, hükümetin Kore Savaşı'ndan sonra toparlanma ve ekonomik kalkınma için ilk ve orta öğretim sistemine öncelik veren bir eğitim politikası uygulamasıdır (KEDI, 2021: 26). Erken çocukluk eğitimi ve bakımının özel olarak sağlanmasına büyük ölçüde güvenen ülkelerden biri olan Güney Kore'de, okul öncesi düzeyde eğitime devam eden çocukların dörtte üçünden fazlası özel eğitim kurumlarında öğrenim görmektedir (OECD, 2021c: 23). Buna karşın, ülkedeki çocuk bakım rejimi, çocuk bakımını bir kamu sorumluluğu olarak kabul etmektedir. Geçmişte aile sorumluluğu olarak görülen çocuk bakım sorumlulukları artık devletle paylaşılmaktadır (Lee ve Lee, 2020: 469). Devlet, büyük ölçüde kamusal kaynak kullanımının sorumluluğunu üstlenerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde iyileşme sağlanmasında müdahaleci bir rol benimsemiştir. Öyle ki, Güney Kore, 1998-2007 arasında, erken çocukluk eğitimi ve bakımına yapılan kamu harcamalarında OECD ülkeleri arasında en kötü sıralamaya sahip ülkelerden biridir. Ancak 2008 ve 2009 yıllarında, toplumun çocuk yetiştirme yükünü azaltmak için gerçekleştirilen girişimlerin sonucunda GSYH'nın yüzde 0,6'sı ve yüzde 0,7'si (OECD ortalaması civarında) çocuk bakımı ve eğitimi için ayrılmıştır (Ma, 2013: 426).⁸ 0-5 yaş grubunda, çocuk başına kamu harcaması, satın alma gücü paritesine göre, 2017'de 6.900 dolardır. Bu tutar, aynı yılda, OECD ortalamasından (5.200 dolar) ve AB ortalamasından (5.500 dolar) daha yüksektir (KICCE, 2021: 4). Kaynak kullanımına yönelik tercihlerin sonucu, çocuk bakım maliyetlerine bakıldığında görülebilmektedir. Güney Kore'de, ortalama günlük kazancın yüzde 67'sini kazanan tek ebeveynli bir hanede, iki çocuğun (2 ve 3 yaş) bakımının net maliyeti, ortalama ücretin yüzde 4,9'una (OECD ortalaması yüzde 8,5) eşittir. Maliyet, çift kazanç sahibi aileler için ise ortalama tam zamanlı günlük ücretin yüzde 3'üdür (OECD ortalaması yüzde 14,6) (OECD, 2019b: 129). Sonuç olarak, Kore'nin aileye ve hanehalkına yönelik politikası, devletin birincil çocuk bakımını sağlayan aktör olduğuna işaret etmektedir (Lee ve Lee, 2020: 471). Bu çerçevede dikkat çeken husus, politika belirleyicilerin gerek temel eğitimden bir önceki düzeyde daha fazla çocuğun eğitime erişimini artırma gerekse düşük doğurganlık hızı ile mücadelede ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında, zaman içinde şartlara daha uygun stratejiler belirlemesidir. Bunun yanında, politika hedefleri büyük ölçekli kamusal kaynak kullanımı ile desteklenmiştir.

Güney Kore'de, çocukların eğitimde geçirdikleri süre aynı zamanda erken çocukluk eğitimi ve bakımının kapsamlı yapısını yansıtmaktadır (OECD, 2019b: 124). 2000 yılında yüzde 26,2 olan anaokuluna kayıt oranı, Eğitim Bakanlığı tarafından açıklanan 2020 yılı verilerine göre; üç yaşında yüzde 92,3, dört yaşında yüzde 93,8 ve beş yaşında yüzde 97,2 düzeyindedir. Her üç oran da OECD ortalamasının önemli ölçüde üzerindedir. Bu süreçte, devlet tarafından finanse edilen Nuri Müf-

8. Erken çocukluk eğitimi ve bakımına yönelik kamu harcamaları, 2000 yılından bu yana on kat artış göstermiştir. 2000'de GSYH'nın yüzde 0,1'inden az iken 2016'da GSYH'nın yaklaşık yüzde 1'i düzeyine çıkmıştır (OECD, 2019b: 124).

redatı,⁹ erken çocukluk eğitimi için daha fazla fırsat sunarak ebeveynlerin üzerindeki yükü hafifletmeye yardımcı olmuştur. 2012 yılında beş yaşındaki öğrenciler için başlatılan müfredat, 2013 yılında üç ve dört yaş gruplarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Ministry of Education, 2021: 10). Anaokulları ve çocuk bakım merkezlerini tam gün çocuk bakım merkezleri/anaokulları olarak birleştiren ve ücretsiz hâle getiren Nuri Müfredatının getirilmesiyle, söz konusu kurumların arzı artmaya başlamıştır. Bu durum kayıtlı çocuk sayısında da keskin bir artış sağlamıştır (Peng vd., 2021: 2). Nuri Müfredatı ile gelir düzeyi ne olursa olsun erken çocukluk eğitimi ve çocuk bakım ücretlerinin desteklenmesi mümkün hâle gelmiştir (KEDI, 2021: 27). Bunun yanında, hedeflenen politikalara uygun daha entegre bir sistem çerçevesinde, kamusal kaynakların daha etkin şekilde kullanımı teşvik edilmiştir.

Erken çocukluk eğitimi ve bakımına yüksek erişimde sağlanan başarıda, okullaşmanın artırılması için tesislere ayrılan kamusal kaynakların etkisi görülmekle birlikte, ebeveynlere ve ailelere sağlanan sosyal hizmetlerin ve sübvansiyonların da büyük katkısı vardır. Örneğin, yukarıda bahsedilen sübvansiyon programlarından biri olan Nuri Müfredatı bunlardan biridir. Bunun yanında, kadının ücretsiz bakım emeğinin bileşenlerinden biri olan evde çocuk bakımında, 0-5 yaş grubuna yönelik olarak ebeveynlere finansal destek sağlanmaktadır. Evde bakım ödeneği, çocuk bakımı hizmetlerini kullanmayan ve çocuklarına evde kendileri bakan ebeveynler için uygulanan nakit transferidir. Çocuğun yedi yaşına bastığı yılın aralık ayına kadar ödeme yapılmaktadır (OECD, 2019b: 131). Diğer bir örnek, Rho Moo-hyun (2003-2008) liderliğindeki hükümet döneminde (2006), bakımı kamulaştırmak için, Çocuk Bakımı Ödeneği (3-6 yaş) ve Temel Bebek Ödeneği (0-2 yaş) getirilmiştir. Ödenekler, standart çocuk bakım maliyeti ile ebeveynlerin cebinden yaptığı masraf arasındaki farkı karşılamaktadır. 2013 yılında,¹⁰ devlet desteğinin kapsamı, gelir veya istihdam durumuna bakılmaksızın tüm aileleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Peng, 2021: 3-4). Çocuk bakımı politikası, normal çalışma saatleri dışında evde çocuk bakıcısı kullanan ebeveynlere de mali destek sunmaktadır. İlk olarak 2007 yılında, olağandışı saatlerde çalışan, genellikle iş için uzakta olan veya çocukları hastalanan ebeveynlere yardımcı önlem olarak tasarlanmıştır. 2019 yılı itibariyle iki tür çocuk bakıcılığı hizmeti vardır: 3 ay ile 3 yaş arası çocukları olan ebeveynler, ayda 200 saat tam gün,¹¹ 3 ay ile 12 yaş arası çocukları olan ebeveynler, yılda 720 saat yarı zamanlı çocuk bakıcılığına erişebilir¹² (OECD, 2019b: 130).

9 Kore Çocuk Bakımı ve Eğitimi Enstitüsü, Nuri müfredatını, "tüm çocuklara hayatlarının başlangıcında ücretsiz eğitim giderleri sağlayarak eşit eğitim fırsatlarını garanti eden ulusal düzeyde bir müfredat" olarak tanımlamaktadır (KICCE, 2019: s.y.).

10. 0 ila 5 yaş arası çocuğu olan tüm aileler, piyasadaki çocuk bakım hizmetlerinin maliyetini karşılamak için aylık çocuk bakım kuponu veya çocuk bir bakım tesisine kayıtlı değilse aylık çocuk bakım ödeneği şeklinde çocuk bakımı sübvansiyonu almaktadır.

11. Bu hizmetten sadece çocukları gündüz bakım merkezine veya anaokuluna gitmeyen ve evde bakım parası talep etmeyen ebeveynler yararlanabilir.

12. Destek, çocuk bakımı ve çocuk bakımıyla ilgili günlük ev işleri hizmeti için (çocuk kıyafetlerini ve yatak takımlarını yıkamak, çocuk odasını temizlemek, atıştırmalık hazırlamak ve bulaşık yıkamak gibi) sağlanmaktadır.

Ücretsiz bakım emeğinin kadınlar üzerinde oluşturduğu yükün azaltılmasında, çocuk bakım hizmetleri üzerinden sağlanan sosyal hizmetlerden biri de anne ve babalara tanınan doğum iznidir. Ebeveynlik izni, analık veya babalık izninin ötesinde çocuğa bakmak için alınan daha uzun bir izin süresi olma eğilimindedir ve genellikle ebeveynlerden biri veya her ikisi için kullanılmaktadır (International Labour Office, 2018: 126). Doğumdan sonra ücretli izin, kadınların iş ve aile yaşamını dengelemelerine yardımcı olacak başlıca politika önerilerinden biridir ve ilk çocuğun doğumundan itibaren belirleyici etkiye sahiptir (Ma, 2013: 426). Kadınlar arasındaki yüksek eğitim seviyeleri ile düşen evlilik ve doğurganlık oranları, ülkenin kapsamlı bir ücretli ebeveyn izni sistemine yatırım yapmasını teşvik etmiştir (Fiedler, 2020: 8-9). Güney Kore, ebeveynlere doğum sırasında hem ücretli annelik hem de ücretli babalık izni sağlamaktadır. Anneler için ücretli doğum izninin süresi 90 gündür. Doğum izninin finansmanı, ilk 60 gün için işveren tarafından, sonraki 30 gün ise İstihdam Sigortası Fonu tarafından normal kazancın tamamı şeklinde ödenmektedir. Ücretli babalık izninin süresi ise 10 gün olmakla birlikte, normal kazancın tamamı şeklinde ödemektedir (Kim, 2020: 365).¹³

Toplumsal altyapıya yönelik artan kamu harcamaları, kısa ve orta vadede kadın ve erkek istihdamını artırmada genel olumlu etkiye sahiptir. Yakın zamanda yapılan bir araştırma, kamu yatırımlarının bakım çalışanlarının çalışma koşullarını iyileştirme eğiliminde olabileceğinden, özel bakıma kıyasla kamu çocuk bakım merkezlerine daha fazla talep olduğunu ortaya koymuştur (UNESCAP, 2021: 61). Bu durum, kadının ücretsiz bakım emeği yükünü azaltan ve istihdama katılmasına katkı sunan bir etken olarak görülebilir. 2019 yılında, Güney Kore’de, çalışan çiftler içinde, kadınlar ev işlerine erkeklerden 2 saat 13 dakika daha fazla (2014’e göre 19 dakika daha az) zaman ayırmıştır. Sadece erkeğin geliri bulunan hanelerde, kadınların ev işlerine harcadığı saat 5:41 (erkekler 0:53) olurken; sadece kadının ücretli bir işte çalıştığı hanelerde kadınların ev işlerine harcadığı saat 2:36 (erkekler 1:59) olmuştur (MOGEF, 2021). Koreli Kadınlar Gelişim Enstitüsü tarafından 2019 yılında yayınlanan ve ev işlerinin kadınlar ve erkekler arasında nasıl yapıldığını ortaya koyan çalışma, cinsiyet farklılığı gösteren faaliyetleri incelemektedir. Buna göre, cinsiyet farklılıkları en az düzeyde çocukların fiziksel olarak bakımı, eğitimi, çocuklara yönelik kültürel etkinlikler gibi faaliyetlerde görülmektedir (Kwon, 2019: 4). Enstitü’nün aynı yılda kadınlara yönelik yayınladığı istatistikler, çocuk bakımının kadının emek piyasasına katılımını engelleyen parametrelerden biri olmaya devam ettiğini göstermektedir. 2006-2019 yılları arasında, kadının ücretli emek gücüne katılımı önünde bariyer oluşturan; önyargı, çalışma şartları, iş teklifi almanın zorluğu, çocuk bakımı ve ev işleri faktörlerinin istihdamı engelleme düzeylerinde artış yaşanmıştır. Buna karşın en

13 Bunun yanında, her çalışan ebeveyne bir yıl süreli, devredilemez bireysel hak olarak ebeveyn izni verilmektedir. Ebeveynlik izninin ilk üç ayı için normal kazancın yüzde 80’i, kalan dokuz ay için normal kazancın yüzde 50’si tutarında destek sağlanmaktadır.

düşük artış oranı çocuk bakımında gerçekleşmiştir (Joo vd., 2019: 51). Sözü edilen dönemde, kadının istihdama katılımında, çocuk bakımının diğer eşitlikçi ülkelerde olduğu gibi hâlen bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. Ancak çocuğun sosyal bakımına ilişkin uygulanan politikalar, ücretlendirilmeyen bakım emeğinin kadınlar aleyhinde oluşturduğu olumsuz durumu diğer faktörler karşısında daha az etkilemiştir. Üstelik 2021 yılında, hükümet daha fazla kadının doğum ve çocuk yetiştirme nedeniyle kariyerlerine ara vermesini önlemek için çocuk bakım hizmetlerini güçlendirmeye öncelik vereceğini ifade etmiştir (Yonhap, 2021). Bu bağlamda, ilerleyen dönemde, kadınların ücretsiz bakım emeğine harcadıkları sürenin daha da azalması beklenebilir.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların sorumluluğunda ücretsiz bakım emeğini biçimlendirmeye devam etmektedir. Günümüzde kadınlar, kendi refahları, toplumsal ve duygusal ihtiyaçları karşısında daha çok küresel ekonomi yararına çalışmaktadır. Bu durum, ücretsiz bakım emeğine işlevsel bir görünüm kazandırmaktadır. Çocuk bakımının kadının görevi olduğuna ilişkin toplumsal normlar, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Kadının karşılığı ödenmeyen emeği, cinsiyetçi kapitalist ekonomi tarafından araçsallaştırılmaktadır. Ücretlendirilmeyen bakım emeği, evde yapılan işleri marjinalleştirilen ve metalaştıran bir anlayışa göre üretilmektedir. Kadının üretkenlik potansiyelini kısıtlayan ev işleri ve bakıma yönelik faaliyetler, oluşan değerın adil olmayan şekilde dağılımına yol açmaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretimi ve dağıtımı ile süreklilik kazanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini oluşturan ve yeniden üreten koşullarla mücadelede, kadınlar dışındaki aktörler (erkekler, devlet, özel sektör) ücretlendirilmeyen bakım emeğinde paylarına düşeni almalıdır. Bu bağlamda, öncelikle ücretsiz bakım emeğinin zaman maliyeti ve ekonomik değeri göz önüne alınarak “iş” olduğu üzerine toplumsal mutabakat oluşmalı ve politika belirleyiciler tarafından kamusal bir mesele olduğu kabul edilmelidir. Diğer taraftan, ücretsiz bakım emeği ile mücadelede geniş kapsamlı, kolaylıkla ulaşılabilen, ücretsiz ve/veya düşük maliyetli sosyal hizmet politikaları belirlenmeli ve uygulamaların sonuçları izlenmelidir. Bunun yanında, ücretsiz bakım emeğine yönelik politika gündemi, ev işleri ve bakım faaliyetleri olmak üzere belirlenen hedeflere uygun şekilde oluşturulmalıdır. Çünkü ücretlendirilmeyen bakım emeği, genellikle ev içinde gerçekleştirilen faaliyetler üzerinden kavramsallaştırılmaktadır. Bu faaliyetler, kadını kendisine biçilen rol üzerinden toplumsallaştıran yaklaşım nedeniyle çeşitlilik gösterebilmekte ve içerdiği uygulamalardan ötürü zaman ve mekân sınırlamasından bağımsız olabilmektedir.

Ücretlendirilmeyen bakım emeğine yönelik söz konusu faaliyetlerden biri de çocuk bakımıdır. Çocuk bakımı, çocukların iyi olma hâlinin sağlanması için onlarla ilgilenilmesi ve gerekli imkânların tesis edilmesi olarak anlaşılabilir. Bu

bakımdan, çocukların sağlıklı fiziksel gelişimleri, nitelikli bir eğitimin sürecine dâhil edilmeleri, kültürel etkinliklere katılımları gibi çok boyutlu bir sorumluluk içermektedir. Kavram, ücretlendirilmeyen bakım emeğinin kadın üzerinde oluşturduğu yükün önemli bir bileşenidir. Özellikle erken çocukluk döneminde, geleneksel ve sosyokültürel normlar ile ataerkil düşünce yapısının kadına yüklediği bakım sorumluluğu belirginleşmektedir.

Güney Kore, özellikle 21. yüzyılın başından itibaren, çocuk bakımına ilişkin demografik değişikliklerin etkili olduğu sosyal politikalar uygulamaktadır. Ülkedeki çocuk bakım politikası reformu, hanehalkına sunulan sübvansiyonların mali açıdan genişletilmesi yoluyla oluşturulmuştur. Erken çocukluk döneminde sunulan bakım ve eğitim hizmetleri, kadının ücretsiz bakım emeğine yönelik, sosyal hizmet reformunun somut düzenlemeler içeren en önemli alanlarından biridir. Güney Kore, ekonomik kalkınma hedeflerinin odak noktası olarak eğitim hizmetini öncelikli politika gündemi şeklinde belirleyen bir ülkedir. İyi yetişmiş nitelikli işgücünün istihdama kazandırılması kapsamında, okullaşma oranlarının artırılması ve tüm toplumun nitelikli bir eğitim hizmetine erişiminin sağlanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, öncelik, temel eğitim ve ortaöğretim düzeylerine verilmiştir. Okul öncesi eğitim, erken çocukluk döneminde gerek eğitim gerekse bakım hizmetini kapsayacak şekilde nispeten daha geç bir dönemde politikalara dâhil edilmiştir.

Erken çocukluk eğitimi ve bakımı, çocukların farklı bağlamlarda gelişimini ve iyi olma hâlini olumlu yönde etkileyen ve ağırlıklı olarak eğitim politikasının ele aldığı bir konudur. Buna karşın Güney Kore’de, ülke nüfusuna ilişkin demografik göstergelerde ortaya çıkan dönüşüme bağlı olarak; kadın, aile, istihdam, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi meselelere dair belirlenen hedeflerle ilintili daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Çocuk bakımına ve eğitimine ilişkin uygulanan politikalar iki açıdan dikkat çekmektedir. Öncelikle, karar alıcılar, ebeveynleri (özellikle kadınları) sınırlandıran koşulları ve beklentileri göz önünde tutarak, erken çocukluk eğitimi ve bakımına ilişkin belirlenen politikaları revize etmiştir. Buna göre, hizmete erişimin artırılması için daha fazla sayıda anaokulu ve bakım merkezi tesis etme stratejisi, söz konusu yapıların tam gün hizmet vermesi şeklinde dönüştürülmüştür. Bu kapsamda, müfredat değişikliği sayesinde kadınların kendilerine daha fazla vakit ayırması ve daha az ücretsiz bakım emeği harcaması hedeflenmiştir. İkinci olarak, hanehalkına sunulan aynı ve nakdi destekler üzerinden, devlet çocukların bakımını ve eğitimini kamusal bir sorumluluk olarak büyük ölçüde üstlenmektedir.

Güney Kore’de, ailelere verilen kamu desteği, çocuk yapmayı teşvik eden önemli bir araçtır. Bu şekilde, çocuk yetiştirmenin ailelere maliyetlerinin azaltılması amaçlanırken, kadınlara istihdama kazandırılmaları ve kendi iyi olma hâllerinin gelişimi için daha fazla zaman tanınmaktadır. Devlet, çocuk bakımının ve eğitiminin toplumsal işlevini kabul ederek çok sayıda sosyal hizmeti içeren

bir politika gündemi oluşturmuştur. Uygulanan politikaların etkinliğini sağlayan önemli düzeyde kamusal kaynak kullanımı yanında, ebeveynlere sağlanan geniş ölçekli sübvansiyonlar ve ücretli izin desteği, kadınların iş ve aile yaşamlarını uzlaştırmaları için zaman tanımaktadır. Kadının ücretsiz bakım emeğinin azaltılmasına yönelik söz konusu politikalar, cinsiyete dayalı iş bölümünü teşvik etmektedir. Erken çocukluk eğitimi ve bakımına yönelik sunulan sosyal hizmet programları aracılığıyla etkin bir kamusal destek mekanizması oluşturulmuştur. Ücretlendirilmeyen çocuk bakım emeğinin sorumluluğunu devlet büyük ölçüde üstlenmektedir.

Sonuç olarak, Güney Kore’de, kadının ücretlendirilmeyen bakım emeğinin kullanım değeri olan bir emek türü olduğu kabulüne dayanan yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ülke deneyimi, sosyal hizmet ve ücretsiz bakım emeğine yönelik politika önerileri sunmaktadır. Öncelikle ücretsiz bakım emeğinin, gerçek değer yaratan bir emek olduğu ve bu emeğin sunulmasında kadınların dezavantajlı konumda bulunduğu kabul edilmelidir. Bakım emeğinin geleneksel olarak kadınlara atfettiği rol; tüm cinsiyet gruplarını, devleti, sivil toplum kuruluşlarını ve ilgili aktörleri içine alan bir bağlamda sorgulanmalıdır. Bunun yanında çocuğun bakım politikası, ücretsiz bakım emeğinin azaltılarak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün gerçekleştirilmesi bakımından geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Çocukların zihinsel ve bilişsel gelişiminde önemli bir rol oynayan erken çocukluk eğitimi ve bakımı, tüm çocukların nitelikli bir eğitim sürecine erken yaşlarda dâhil olmasını mümkün kılmaktadır. Söz konusu eğitim kademesinin, kadının iyi olma hâlini iyileştirme ve ekonomiye katılımını artırma potansiyeli göz önünde bulundurulmalıdır.

Politika yapıları, çocuğun bakımına ilişkin sosyal hizmetlerin ebeveynler üzerinde oluşturduğu maliyeti, ücretlendirilmeyen bakım emeğinin azaltılmasında önemli bir faktör olarak görmelidir. Söz konusu maliyetin azaltılmasında devlete büyük bir sorumluluk düşmektedir. Çocukların eğitimi yanında, bu eğitimin kadınların üzerine yüklediği sorumlulukların azaltılmasının kamusal bir mesele olduğu kabul edilmelidir. Bakım ve eğitim, yaş gruplarına göre organize edilmeli ve gerekli fiziksel altyapı oluşturulmalıdır. Ebeveynler için düşük maliyetli ve nitelikli bakım hizmetlerine erişime yönelik yatırım yapılması yanında, kadınları dezavantajlı konumda bırakan uygulamalara karşı geniş kapsamlı sübvansiyonlar uygulanmalıdır. Uygulanan politikalar, çocukların ve kadınların refahı için yeterli kaynak düzeyleri tarafından desteklenmelidir. Bu süreçte, kadının ücretlendirilmeyen bakım emeğinin azaltılmasına yönelik politikaların düzenli olarak izlenmesi, belirlenen hedeflere ulaşılmasında kanıt temelli bir destek sunacaktır.

Kaynakça

- Alonso, C., Brussevich, M., Dabla-Norris, E., Kinoshita, Y. ve Kochhar, K. (2019) Reducing and Redistributing Unpaid Work: Stronger Policies to Support Gender Equality, IMF Working Paper.
- Atakan, A.G. (2018) "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bakımı", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 3, 125-136.
- Bonoli, G. (2013) The Origins of Active Social Policy, Oxford: Oxford University Press.
- Bora, A. (2005) Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Charmes, J. (2019) The Unpaid Care Work and the Labour Market, An Analysis of Time Use Data Based on the Latest World Compilation of Time-use Surveys, Geneva: ILO.
- Coffey, C., Revollo, P.E., Harvey, R., Lawson, M., Butt, A.P., Piaget, K., Sarosi, D. ve Thekkudan, J. (2020) Time to Care Unpaid and Underpaid Care Work and the Global Inequality Crisis, Oxford: Oxfam GB.
- Ecevit, Y. (2021) Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları, Eğitim Materyali, Ankara: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği.
- Eraydın, A. (1999) Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Fiedler, A.J. (2020) Women and the Future of Care Work in Asia, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Graham, K., Rouhani, L., Gupta, N., Melesse, M., Dhar, D., Mehta, S.K. ve Kingra, K.J. (2021) Evidence Review of the Global Childcare Crisis and the Road for Post-COVID-19 Recovery and Resilience, Ottawa: International Development Research Centre.
- Gromada, A., Richardson, D. ve Rees, G. (2020) Childcare in a Global Crisis: The Impact of COVID-19 on Work and Family Life, Firenze: UNICEF Office of Research – Innocenti.
- Han, S. (2021) Improving Elementary Childcare System in Women's Growing Economic Participation, Sejong: KDI Focus.
- International Labour Organization (2018) Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work, Geneva: ILO.
- Joo, J.S., Lee, D.S., Song, C.S. ve Han, J.Y. (2019) Statistical Handbook Women in Korea 2019, Korean Women's Development Institute.
- KEDI (2021) A Panoramic View of Education System, Chungcheongbuk-do: Korean Educational Development Institute.
- KICCE (2019) Understanding the 2019 Revised Nuri Curriculum, Seoul: Kicce Policy Brief, 14.
- KICCE (2021) ECEC Statistics of Korea: Services, Enrollment, Workforce, and Financial Resources, Seoul: Kicce Policy Brief, 22.
- Kim, H. (2020) "Korea Country note" in A. Koslowski, S. Blum, I. Dobrotić, G. Kaufman ve P. Moss (eds.), 16th International Review of Leave Policies and Research 2020 (365-372).
- KWDI (t.y.) <https://eng.kwdi.re.kr/publications/genderPolicy.do>. Erişim Tarihi: 06.02.2022.
- Kwon, I. (2019) A Study on the Improvement of Gender Inequality in the Measurement of Time Spent on Housework, KWDI Issue Paper.
- Lawson, M., Butt, A.P., Harvey, R., Sarosi, D., Coffey, C., Piaget, K. ve Thekkudan, J. (2020) Bakım Zamanı Ücretlendirilmeyen ve Eksik Ücretlendirilen Bakım Emeği ve Küresel Eşitsizlik Krizi, Oxford: Oxfam GB.
- Lee, M. (2016) Child Care and Education Policies in Korea, Seoul: Korean Women's Development Institute (KWDI).
- Lee, S. (2021) "Why the Initiative of Free Childcare Failed to be an Effective Policy Implementation of Universal Childcare in South Korea", Journal of Asian Public Policy, 1-18.
- Lee, Y.H. ve Lee, J. (2020) "Issues and Future Directions for Korean Childcare Policy", Asian Education and Development Studies, 10, 3, 469-480.
- Ma, L. (2013) "Employment and Motherhood Entry in South Korea, 1978-2006", Population, 68, 3, 419-446.
- Maestre, M. ve Thorpe, J. (2016) Understanding Unpaid Care Work to Empower Women in Market Systems Approaches, The BEAM Exchange.
- Marchbank, J. (2000) Women, Power and Policy, London and New York: Routledge.

- Mariotti, I., Sadasivam, B. ve Miyao, K. (2021) Investing in Care: A Pathway to Gender-Responsive COVID-19 Recovery, UNDP Development Futures Series.
- Martyr, K. (2021) "What's Behind South Korea's Population Decline?", <https://www.dw.com/en/whats-behind-south-koreas-population-decline/a-60210895>. (05.02.2022).
- Mies, M., Thomsen, V.B. ve Werlhof, C.V. (2008) Son Sömürge: Kadınlar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ministry of Education (2021) "2020 Education in Korea", <http://www.koreaneducentreinuk.org/wp-content/uploads/2021/04/2020EducationinKorea.pdf>. (06.02.2022).
- Miranda, V. (2011) Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 116, OECD Publishing.
- MOGEF (2021) http://www.mogef.go.kr/eng/pr/eng_pr_s101d.do?mid=eng001&bbsn=708061. Erişim Tarihi: 05.02.2022.
- MOGEF (t.y.) http://www.mogef.go.kr/eng/pc/eng_pc_f001.do. Erişim Tarihi: 05.02.2022.
- Nah, K., Bjørger, K., Go, Y.M. ve Yoo, Y.E. (2020) "A Comparative Study of ECEC Practitioners' Perceptions of Children's Well-Being and Their Roles in South Korea and Norway", *European Early Childhood Education Research Journal*, 28, 6, 847-863.
- OECD (2011) How's Life?: Measuring Well-Being, OECD Publishing.
- OECD (2019a) Enabling Women's Economic Empowerment: New Approaches to Unpaid Care Work in Developing Countries, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2019b) Rejuvenating Korea: Policies for a Changing Society, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2021a) Bringing Household Services Out of the Shadows: Formalising Non-Care Work in and Around the House, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2021b) Education at a Glance 2021: OECD Indicators, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2021c) Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care, Starting Strong, Paris: OECD Publishing.
- Peng, I., Cha, S. ve Moon, H. (2021) An Overview of Care Policies and the Status of Care Workers in South Korea, Washington: CWE-GAM Working Paper Series: 21-01.
- Savran, G.A. ve Demiryontan, N.T. (2008) Kadının Görünmeyen Emeği, İstanbul: Yordam Kitap.
- Tetlow, J. (2017) Diversity Management for Women's Empowerment, Asia-Pacific Economic Cooperation, Maryland: Washington Core.
- UN Women (2020) Whose Time to Care? Unpaid Care and Domestic Work During COVID-19, https://data.unwomen.org/sites/default/files/inline-files/Whose-time-to-care-brief_0.pdf. (08.02.2022).
- UNESCAP (2021) "COVID-19 and the Unpaid Care Economy in Asia and the Pacific", https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/2021_Regional_Report_Covid19-Care-Economy.pdf. (06.02.2022).
- UNESCO (2015) Education 2030, Paris: UNESCO Publishing.
- Üstün, K.T. (2020) "Kadının Ücretsiz Bakım Emeğinin Azaltılması Kapsamında Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetlerine Erişim (Kreş) Hakkı", *Çalışma ve Toplum*, 66, 1557-1590.
- Yonhap (2021) "S. Korea to Expand Child Care Services to Help More Women Work: Minister", <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20210707000356>. (05.02.2022).

Araştırma Makalesi

Neoliberal Birey ve Özbakım Emeği

Canan Urhan*

ORCID: 0000-0001-6069-6634

Öz

Yaklaşık olarak son kırk yıla damgasını vuran küresel neoliberal politikalar devletin sosyal hizmetler konusundaki rolünü ortadan kaldırarak, sosyal hizmetlerin önemli bir parçası olan bakım hizmetlerini bireyin sorumluluğuna indirgemıştır. Özellikle özbakıma ilişkin faaliyetlerin büyük ölçüde sosyal politikalar ve kamusal hizmetler alanından özel alana aktarılması özellikle emeğin yeniden üretimini emeğin kendisine devretmektedir. Sosyal hizmetlerin önemli bir parçasını oluşturan sağlık ve eğitim gibi alanların eşit ve ücretsiz kamu hizmetleri olmaktan çıkarak piyasalaşmasının bakım emeği üzerindeki doğrudan etkisi yadsınamaz olmakla beraber bakım emeğinin metalaşmasının önemli bir yönü de neoliberalizmin yurttaş üzerinde oluşturduğu özbakım zorunluluğu, sağlık, esenlik ve mutluluğun kişinin kendi çabalarıyla ulaşabileceği hedefler olarak sunulması ve özbakımın beşeri sermayeyi artırmaya dönük bir kişisel gelişim düsturu haline gelmesidir. Bu çalışma neoliberal özne kurgusunun gelişimi, özbakımın bu kurgudaki yeri ve söz konusu kurgunun bir ideolojik taşıyıcısı olarak pozitif psikolojinin önermelerini tartışmaya sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Neoliberalizm, Özbakım, Kişisel Gelişim, Beşeri Sermaye, Pozitif Psikoloji, Maddi Olmayan Emek

Makale Geliş Tarihi: 20.04.2022 Makale Kabul Tarihi: 24.06.2022

* Doktor Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, cananurhan@hotmail.com

Neoliberal individual and selfcare labor

Abstract

Global neoliberal policies which have made its mark for approximately the last forty years have annihilated state's role on social services and have reduced care services that are a fundamental part of social services to the individual level. The transfer of in particular self-care related activities from the domain of social policies and public services to the private sphere outsources the reproduction of labour to the labour itself. Despite the undeniable direct effect of the marketization and the ceasing of health and education domains that comprise a large portion of social services being equal and free public services, another important aspect of the commodification of care work is neoliberalism's imperative for self-care for citizens, the presentation of health, wellbeing and happiness as targets that can be reached by the person's own efforts, and the turning of self-care into a maxim for personal development in an attempt to increase human capital. This study aims to present the development of the neoliberal subject construct, the place of self-care in this construct and the postulates of positive psychology as an ideological carrier of the aforementioned construct.

Keywords: Neoliberalism, Self Care, Personal Development, Human Capital, Positive Psychology, Immaterial Labour

Giriş

Neoliberalizm, Keynesçi refah devleti ekonomisinin Chicago Okulu prensipleri tarafından alaşağı edilmesi olarak kısaca tanımlanabilir (Harvey, 2005). En önemli unsuru ise rekabetin üst düzeyde yaşandığı, ekonomik deregülasyon sayesinde serbest ticaretin gerçekleştiği, kamu varlıklarının özelleştirildiği, sosyal refah alanlarında devletin azalan sorumluluğunun gözlemlendiği, insan hizmetlerinin şirketleştirildiği ile artan yoksulluk, doğal kaynakların hızla yok edilmesi, kültürlerin yıkımı ve demokratik kurumların erozyona uğraması gibi sonuçların gözetilmediği bir serbest piyasadır. Ancak, neoliberalizmin etkisi sayılanlardan çok daha öteye geçmektedir. Neoliberalizm birey olma durumunu, psikolojik yaşantıyı, ahlaki ve etik sorumluluğu, benlik ve kimlik sahibi olmanın tanımını yeniden ortaya koymaktadır.

Neoliberal Girişimci ve Kendinden Sorumlu Birey Kurgusu

Klasik liberalizmde istatistik gibi yöntemlerle nüfus üzerindeki tahakkümün beden üzerinden kurulmasına ilişkin "biyoiktidar" (Foucault, 2007) kavramından neoliberal bireyin bedeni üzerindeki özdenetimini mümkün kılan "kendilik teknolojileri" (Foucault, 1988) yoluyla iktidarın bireyde içselleşmiş duruma geçmesine uzanan devinimi incelemek öznenin inşasının ekonomi-politik boyutlarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Neoliberal dönüşümü tartışan öncü yazarlardan Foucault (2008) neoliberal yönetim tarzları ve öznellik arasındaki bağlan-

tıdan detaylı bir biçimde bahsetmektedir. Yönetimsellik terimiyle Foucault genel anlamda bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendirip düzenleyen sosyopolitik kurumların özellik ve fonksiyonlarını vurgulamaktadır (Foucault, 2008). Buna göre yönetimsellik, siyasal gücün öznellik ile bağlantısını sağlamaktadır. Foucault yönetimsellik tartışmasıyla özellikle 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve 1980'lerde İngiltere ve ABD gibi ülkelerde tamamen yerleşik hale geçen neoliberal siyasi yapılara dikkati çekmektedir. Girişim ve girişimcilik ise Foucault'ya göre, neoliberal sosyopolitik kurumlardan bireysel yaşantının şekillendirilmesi de dahil olmak üzere tüm insan eylem ve deneyimlerine genellenebilecek bir yönetimsellik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Neoliberalizmde piyasa teknolojileri, kişilerin kendi kendilerini yöneten ve dolayısıyla devlet tarafından doğrudan kontrole ihtiyaç duymayan serbest, girişimci bireyler olarak kurgulanmasına aracılık eden mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Girişim fikri diğer kurumsal örgütlenme biçimlerine nazaran ekonomik girişimin vurgulanması ile kısıtlı kalmamakta ve aynı zamanda girişim kültürü ile uyumlu inisiyatif alma, kendi ayakları üzerinde durabilme, kendine hakim olma ve risk alma gibi kişisel özellikleri de kapsamaktadır. Foucault'ya göre girişimin dili devletin ekonomik refahı ve bireysel tatmin arasında yeni bir ilişkiye işaret etmektedir. Buna göre, ekonomi özerk bireylerin girişimsel aktiviteleri sayesinde gelişebilir ve insan refahı ancak bireyin kendi yaşantısını girişimci bir şekilde idare etmesi sayesinde ileri seviyeye taşınabilir. Bu bakımdan neoliberalizmi klasik liberalizmden ayırmak önemlidir. Klasik liberalizmde kişiler kendilerini bir emtia gibi değerlendirmekte ve piyasada kapasitelerini emek olarak satabilmekteydiler. Buna karşın neoliberalizmde kişilerin kendileriyle kurduğu mülkiyet ilişkisi bir işin girişimcisi olmaya benzer bir nitelik taşımaktadır. Bireyler kendilerini beceri ve nitelikler gibi bir takım varlıklardan oluşan ve yönetilmesi, idame ettirilmesi, geliştirilmesi ve yatırım yapılması gereken projeler olarak değerlendirmektedirler. Girişimci özneler kendilerini eğitim, sigorta, kişisel sağlık önlemleri gibi bireysel yatırımlarla kurgulayan ve kendilerine bu yollarla değer katan, tatmin, değer, verimlilik, inisiyatif, etkililik, beceriler, hedefler, risk, networking gibi yönetimsel ve edimsel sözdağarcığı ile kendilerini bir ekonomik girişim gibi idare eden, arzu ve hedeflerine ulaşma yolunda psikoterapist, kişisel spor eğitmeni, diyetisyen, yaşam koçu, finansal danışman gibi uzmanların tavsiyelerini benimseyen ve özerkliğini tüketimsel anlamda sınırsız seçenek yoluyla maksimize ve ifade edebilen bireylerdir. Bu bakımdan, klasik liberalizm ve neoliberalizm arasındaki en büyük fark bireylerin ekonomik aktivitelerde yer almanın da ötesinde bu aktiviteleri yaratmalarının beklenmesidir.

Neoliberalizmde birey ile devlet ilişkisine bakıldığında yönetimin bireylere seçenekler sunma ve yaptıkları seçimler konusunda bireyleri sorumlu tutma yoluyla gerçekleşmekte olduğu gözlenebilir. Ancak, günümüzde bireylerin karşılaştığı yaşama dair pek çok seçim riskin devletten bireylere aktarımına yol

açan ve giderek daralan kamu hizmetleri alanının sonucudur. Risk ve belirsizlik yeni kavramlar olmamakla beraber neoliberal ekonomik iklimde kar amaçlı olarak kasıtlı olarak risk alma ile günlük hayata ideolojik olarak sızmış kişisel sağlık, çocukların bakım ve eğitimi, istihdamın artan şekilde tahmin edilemezliği veya yaşlılıktaki maddi-manevi güvencelere dair risk arasındaki ayrım ortadan kalkmaktadır. Artan riskin yanısıra, günümüzde seçim, özerklik ve yalnızca kendine güven gibi kavramlar üzerindeki artan vurgu herhangi bir alandaki başarısızlığı bireyin kendi başarısızlığı gibi çerçevelemekte ve bu başarısızlıkta yalnızca kişinin sorumluluğu olduğu algısı yaygınlık kazanmaktadır. Bireylerin karşılaştığı olumsuz hallerin sadece kendi seçimlerinin ürünü olmadığı ve fırsatlara erişim, önerilen fırsatlardan faydalanabilme kapasitesi, kişisel geçmiş ve yaşamsal aciliyetlerle ilgili bir çok faktörle ilişkili olduğu fikri giderek daha az kabul görmektedir. Neoliberal yönetimsellikte seçim yapmanın bir diğer özelliği seçim yapılabilirlik sonsuz durum ve seçeneğin varlığına rağmen birçok seçimin daha temel seçimleri olanaksızlaştıracak biçimde önceden yapılanmış durumda olmasıdır. Örneğin kredi kartı seçenekleri arasında istediği seçimi yapabilen bir birey uçak bileti aldığı ya da araba kiraladığında kredi kartının olmaması seçenekler arasında yer almaz. Neoliberal toplumlarda seçmemeyi seçme olanağı ciddi şekilde kısıtlı kalmaktadır. Seçeneklerin olduğu fikri ise bireylerin kendilerini sonuçlara götüren yolları rasyonel ve sorumlu bir biçimde seçebilen serbest, özerk aktörler olarak algılamaları ile doğrudan ilişkilidir. Neoliberal ideoloji daha çok seçeneğin daha fazla bireysel özgürlük alanı açtığı ve bireyselliği pekiştiren herşeyin iyi olduğu fikrine ilişkindir. Günümüzde bireyler kendi arzuları ve sorumlulukları dışında seçimlerinin nasıl belirlendiğini görmekte zorlanmaktadır. Halbuki, bireyler ancak birbirlerini belirleyici gündelik hayat pratikleri arasında seçimlerini yapabilmektedirler.

Sosyal refah devletinin dağılması ve küresel piyasa rekabetine dayalı yeni devlet yapısı bireylerin eğitim, sağlık, güvenlik ve güvence gibi konularda yaşamlarının gidişatı üzerinde giderek daha çok sorumluluk almalarını gerektirmektedir. Buna göre bireyler belirli toplumsal koruma mekanizmaları ya da kamu altyapısı hakkında herhangi bir beklentiye girmeyecek biçimde eğitilmelidir. Bireyler piyasanın spontane düzeninin sunduğu özel kaynaklarla kendilerine bakmayı öğrenmek durumundadırlar. Dolayısıyla, neoliberalizm sadece özelleşmiş piyasaları değil aynı zamanda bir kişisel sorumluluk kültürünü de inşa etmektedir. Kişisel sorumluluk kültürünü özellikle son yıllardaki kişisel gelişim furçasında net bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Buna göre, bireyler kendi başlarına yaşamlarını nasıl yönetebilecekleri üzerine tavsiyelerle kuşatılmışlardır. Duggan (2002) özelleşme ve bireysel sorumluluğun neoliberalizmin temel taşı olduğunu ve çağdaş politika retoriğine hakim olduğunu belirtmektedir. Bir diğer deyişle, neoliberalizmin kişisel sorumluluğa yaptığı kültürel vurgu özelleştirmeye dair daha geniş bir politik ekonomik bağlama işaret etmektedir. Bağımsızlık ve sıkı çalışmaya yaptığı imayla beraber bireysel sorumluluk, bireylerin hayatlarında

cisimleştirmesi gereken akliselim, olumlu bir kültürel değer gibi görünmektedir. Bireysel sorumluluk her ne kadar bireylerin yaşamlarında önem taşısa da, neoliberalizmin öne sürdüğü bireysel sorumluluk kültürü acımasız ve gerçekçilikten uzaktır. Zira durum ve koşullardan bağımsız olarak, bireylerin kontrolleri dışında dahi olsa başlarına gelenlerden tamamiyle sorumlu olmaları gerektiğinin altını çizerek. Bu anlayışa göre, herhangi bir olayın kötü sonuçlanması durumunda birey cevap ve telafi için dışarıya değil kendi içine bakmalıdır. Bu durum ayrıca toplumdaki diğer bireyler için de geçerli kabul edilmektedir. Bu bakış açısı kişisel sorumluluğu kabul eden bireyleri takdir eden ve aksi şekilde düşünen kişileri küçük gören bir anlayışa sebebiyet vermektedir. Duggan (2002) bireysel sorumluluğu kutsayan neoliberal kültürün özelleşmenin yıkıcı sonuçlarını iki şekilde sakladığını belirtmektedir. Öncelikle, bu durum özelleştirmenin yeniden dağıtımına ilişkin amaçları ile servet ve gücün kamudan özel sektöre transferini bulanık hale getirmektedir. Bireysel sorumluluk adı altında yurttaşlar sosyal refah devleti ile bağlarını koparıp piyasaları benimseyerek kendilerini güçlendirme yollarını araştırmaktadırlar. İkinci olarak ise, kişisel sorumluluk eş zamanlı olarak var olan eşitsizlikleri yoğunlaştırmakta ve saklamaktadır. Eğer bireylerin başına gelen toplumsal sıkıntılar sadece bireysel yetersizliklere indirgenirse, kapitalizm, ırkçılık, patriyarka gibi tarihsel yapıların rolünü tartışmak gereksizleşerek kamu politikaları ve programlarında bu tür yapılardan kaynaklanan sorunların çözümüne yer verilmez. Neoliberal hakikate göre, toplumsal problemler, bireysel düzeyde çözümler gerektiren ve bireysel düzeyde problemlerdir. Nihayetinde, daha geniş toplumsal sorunlar hakkındaki bireysel düzeydeki düşünme eylemi tüm topluma ve özellikle toplumsal ayrıcalıkları olmayan ve tarihsel olarak ezilen gruplara zarar vermektedir. Dolayısıyla, kişisel sorumluluk her ne kadar nötr ve tartışma götürmez bir kültürel değer gibi görünse de neoliberalizm bağlamında yoğunlaşmış baskının kendisini görünmez kılan aracı haline dönüşmektedir.

Mülkiyet Edinenden Kendini Değerleyen Neoliberal Birey Evrim

Neoliberal sosyal ontolojinin en temel özelliklerinden biri insan-aktör olmanın anlamına dair fikirlere ilişkindir. Aydınlanma düşüncesi öznelere, kaderlerini şekillendirebilen ve toplumsal dünyalarını bilim ve akıl yoluyla denetim altına alabilen tarihin eyleyen aktörleri olarak tasvir ederken neoliberalizm insanın temelde bilgisiz olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre, bireyler neyin iyi, adil ya da değerli olduğunu bilemeyip sadece hesap ve tahmin eden, uzman sistemlerin de yardımıyla piyasada karşılaştıkları riskleri bertaraf etme çabasına giren bilgi işlemcileridir. Dolayısıyla derin ya da örtük bilgi yerine enformasyonu işlemek boyutunun öncellenmesine bağlı olarak bireyler toplumu anlamak, eleştirmek ya da değiştirme yönünde teşvik edilmemeli, piyasada rekabet etme yönünde eğitilmelidir. Bireyler sadece rekabet yoluyla özgürlüklerini farkedebilir-

er. Neoliberallere göre bu durum bireylerin kendiliğinden oluşan piyasa düzeninde yerleri ve amaçlarının farkına varması anlamına gelmektedir. Aydınlanma düşüncesinin sunduğu akılcı öznenen neoliberal bilgisiz özneye doğru bu kayma aynı zamanda rasyonel ve kendi çıkarlarını gözetten bir aktörle ilgili yeni bir anlayışa da işaret eder. Hayek'e göre "birey herşeyi bilen bir aktör değildir....muhtemelen biraz rasyonel ancak herşeyin ötesinde cahildir" (Dardot&Laval, 2017: 109) Bir başka deyişle, neoliberal kuramda, akıl ve bireysel çıkar piyasada doğrudan kullanılabilir bir bilgi türüne indirgenmiştir. Dardot ve Laval'e (2017: 110) göre "Piyasa süreci birbirinden ayrı cahil kimselerin etkileşim yoluyla kademeli olarak birbirlerinin durumunu iyileştirecek fırsatları birbirlerine açık etmesine benzemektedir". Buna göre, kişisel çıkar ve akıl dünyayı anlamının bilinçli süreçleri değil piyasanın kurallarına uyma ve piyasayla etkileşimin anlık gelişen, organik çıktılarıdır.

Bilinçsiz kişisel çıkar üzerindeki bu ısrarlı iddiayı destekleyen inanç ise bireylerin insan sermayesinden daha başka bir şey ifade etmedikleridir. Neoliberal birey anlayışına göre bireyler sermaye yatırımları, finansal araçlar ve piyasa kaynakları ve pozisyonlar için diğerleri ile sürekli rekabet halindeki ekonomik aktörlerdir. Esasında, neoliberal hakikat piyasaya en uyumlu olanın yaşamını sürdürdüğü bir Sosyal Darwinist anlayış ile ifadesini bulur. Söz konusu görüş, insanları topluluk ve kolektif yönetime uygun toplumsal ve siyasi aktörler olarak görme eğiliminde olan demokratik idealler ile çelişmektedir. İnsan sermayesi olarak, bireyler piyasadaki eylemleri dışında herhangi bir başka şey bilmek veya düşünmek zorunda değildirler. Anlık gelişen piyasa düzeninde insanlardan beklenen toplumu anlamak ve eleştirmeye ilişkin bilgi değil, rekabet için gerekli piyasa bilgisidir. Dolayısıyla neoliberal toplumsal ontoloji yapısal bir cehaleti aktif bir şekilde teşvik eder. Eşitsizlikler gibi geniş satha yayılmış bilgisizlik ideal toplumsal durumu oluşturmaktadır (Mirowski, 2014). Bireylerin toplumsal politikaları dönüştürme ile ilgili bilgidен mahrum kalması piyasayı toplumsal müşterekler yönündeki düzenlemelerden koruyan en temel unsurlardandır.

Benliğin beşeri sermaye olarak görülmesi fikri liberal içe kapalı yeni bir bireyciliğin işaretidir. Erken dönem liberal öznellik biçimleri kişinin kendisi ile mülkiyete dayalı bir ilişki kurması temelinde şekillenmekteydi. Buna göre, bireysellik ve özgürlük özel mülkiyet ve bireysel haklar çerçevesinde ele alınmaktaydı. Erken liberalleşmede toplum birbirinden farklı toplumsal alanlar şeklinde örgütlenmiş biçimde tasavvur edilmekteydi. Devlet politika ve yönetim alanını, piyasa üretim ve mübadele alanını ve aile özel alanı temsil etmekteydi. Devlet ve piyasa bireylerin kişisel çıkarlarına göre hareket ettiği eril katmanlar iken aile ise feminenlikle bağdaştırılan bakım ve tüketimle ilgili duygusal bir alana işaret etmekteydi. Dolayısıyla ilk etapta liberal bireyciliğin açık bir biçimde maskülen ve burjuva bir ideoloji olması itibarıyla kadınlar, köleler, köylüler ve diğer mülksüz gruplar bireyselliğin hakim algılanış biçimlerinden dışlanmışlardı. Mülkiyete düşük düzeyde erişimleri, kısıtlı haklara sahip olmaları ve muhakeme ve ussal kişisel

çıkarlarını gözetme yetenekleri olmadıklarının düşünülmesi bu anlayıştaki başat sebeplerdir (Duggan, 2002: 5-6). Toplumsal hareketler liberal bireyciliğin kültürel, siyasi ve ekonomik ufuklarını genişletmek için ciddi mücadele vermişlerdir. Tüm bunların yanısıra, yirminci yüzyılda kitlesel tüketimin yükselişi liberal bireycilik ideolojisi düşünüldüğünde endişe verici tarihsel bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim kültürü feminize olmuş özel alan ile bağlantılı görülmekte idi ve çağdaş küresel kapitalizmin gelişiminde oynadığı merkezi role rağmen çoğunlukla usdışılık, aşırılık ve liberal yurttaşlığın erozyonu ile bağdaştırılmıştır.

Neoliberalizm kişileri mülkiyet ve haklar üzerinden değil insan sermayesi statüleri üzerinden tanımlaması ile bireycilik ideolojisinde bir kaymayı temsil eder. Neoliberal bireyler kendileri ile ilişkilerini kendilerine değer biçerek ve zaman içerisindeki değerlerini artırma girişimleri suretiyle bir yatırım gibi kurmaktadır. O halde neoliberalizm kendilik ile kurulan mülkiyet ilişkisi yerine spekülative bir ilişkiyi içermektedir (Feher, 2009). Neoliberal öznel her zaman bilinmeyen bir geleceğe potansiyel risk ve getirileri hesaplama yoluyla yatırım yapmak ve eylemlerinin beşeri sermaye üzerinde değerleyici mi değer kaybettirici mi olduğunu sorgulamak durumundadırlar. Kendini değerleyen birey sürekli olarak varoluşsal bir belirsizlik ve istikrarsızlık altında yaşamını sürdürmektedir. Özgürlük ve başarı bireyin yurttaş olması sayesinde güvence altına alınmaz, bunun yerine gündelik hayatın artan şekilde piyasalaşan bağlamları boyunca iyi seçimler ve doğru yatırımları yapmaya bağlıdırlar. Sonuçta, neoliberal bireycilik piyasa ya da devletin belirli toplumsal katmanlarına bağlı değildir. Neoliberal özne yaşamının her alanında sadece kendini değerlemeye odaklanmıştır. Başka bir deyişle, kendini değerlemeye dayalı bireycilik yaşamı sınırsız bir büyüme projesine dönüştürmektedir. Beşeri sermaye olarak benlik her zaman geliştirilebilir, maksimize ya da optimize edilebilir. Dolayısıyla böylesi bir proje sonu gelmeyen bir spekülasyon sürecine işaret etmektedir. Kendini yeterli bulma ve kendinden tatmin mümkün değildir çünkü her zaman daha fazla kendilik değerini artırma potansiyeli bulunmaktadır. Piyasada kendini geliştirme ve gerçekleştirme zorunluluğu neoliberalizmin güçlü ve çekici statüko hikayelerinden birini temsil eder.

Spence'in (2015) değindiği üzere bireyin benlik projesinin değerini artırırken yaşadığı telaş ve hareketlilik beşeri sermaye söyleminin yükselişi ile ilintilidir. Beşeri sermaye olarak bireysel hayat bir ekonomik büyüme projesi olarak yaşamak durumundadır. Dolayısıyla kişi o sırada işyerinde olmasa dahi her daim piyasada rekabet için kapasitesini artırma yollarını araştırmalıdır. Bunun sonucunda gündelik hayat ile piyasa arasındaki sınırlar bulanıklaşır. Zira günlük yaşantının sayısız bağlamı yatırım yapılacak, bireyin kendisini ve sermayesini büyütebileceği fırsatlar haline dönüşmektedir. Kendilik, gündelik hayat ve piyasa arasındaki toplumsal yaşamın tüm bağlamlarında gözlenen bulanıklaşma Wendy Brown'ın (Shenk, 2015) deyişiyle neoliberalizmin bireylerin sürekli *homo oeconomicus* olduğu bir dünya yaratmasına sebep olmaktadır. Başka bir dey-

işle, toplum kendini değerleyen bireylere indirgendiğinde bireylerin yaşantısı tamamiyle çalışmaya ve özellikle beşeri sermayeyi üretme ve büyütme yönünde bir emeğe dönüşür. Çağdaş Marksist kuramcıların sosyal fabrika şeklinde isimlendirdikleri (Hardt, 2005; Negri, 1989; Tronti, 2019), olduğumuz ve yaptığımız herşeyin sermaye ya da değer üretim ve sömürüsü tarafından kapsandığı koşullar bireylerin hayatını kuşatmaktadır.

Beşeri sermaye söylemi teoride kulağa nötr bir kavram gibi gelse de bu yolla ancak devlet ya da şirketler bireyleri yatırıma değer bulduklarında bireyin varoluşu mümkün kılınır. Bunun dışında her birey potansiyel olarak kullanılıp atılabilen bir nitelik taşımaktadır. Bireyler yurttaş olarak değil piyasa için oluşturdukları potansiyel değer mukabilinde önem taşımaktadırlar. Dolayısıyla kişinin bireylik projesine yaptığı her türlü geliştirici eylem ve kendi kendine gösterdiği bakım beşeri sermayenin ve dolayısıyla dolaylı olarak emeğin bir faktörü haline gelmektedir. Bu bağlamda kişisel gelişim ve özbakım da bakım emeğinin bir türevi olarak çift yönlü bir rol oynar. Birincisi devletin yurttaşlara sunması gereken ve emeğin yeniden üretimini mümkün kılan sosyal hizmetlerin teminini bireylerin sorumluluk alanına devreder ve kamusal olması gereken hizmetleri özelleştirme yoluyla piyasa unsurlarına aktarır. Bu yolla özbakım emeğin yeniden üretilmesi için gerekli ancak metalaşmış bir hal almaktadır. Bu yönüyle, özbakım maddi olmayan emeğin (Berardi, 2009; Lazzarato, 2006) önemli bir bileşeni olmaktadır. İkinci olarak daha önce kişinin kendisine bakımının bir parçası olarak tasavvur edilmeyen pek çok tüketim objesi ve eylem özbakımın sınırları içine girerek Türkçe'ye de doğrudan girmiş wellness (sağlık, zindelik), kişisel gelişim, dayanıklılık, mutluluk gibi bizatihi kişinin koşulları ve sorumluluğundan kök almayan bir takım kavramlar neoliberal ideolojinin makul yurttaş retoriğini güçlendirmektedir. Yaşamın her alanına sızan söz konusu kavramlar öznenin yönetişimselliğinin kurulmasında ve hakim siyasi söylemin oluşumunda her daim rol oynayan terapi ve psikoloji bilimleri alanından beslenmekte (Furedi, 2004; Rose, 1999) ve bireyleri kendi özbakımından sorumlu aktörler olarak kodlamaktadır. Sosyolojik tahayyül (Mills, 2016) yerini psikolojik tahayyüle (Nehring & Frawley, 2020) bırakırken kolektif imgelem ve eylem kendini optimize etmeye odaklanmış atomlaşmış bireysel imgelem ile yer değiştirmektedir.

Neoliberalizm ve Özbakım

Neoliberal özbakım kavramı yukarıdaki tartışma ışığında değerlendirildiğinde ekonomik sistem, tıp ya da psikolojinin kurallarını izleyen bir kendini yönetme biçimidir. Bu bakımdan bilimsel bir gerçekmiş gibi sunulan ve bireyin dışsal bir nomos ışığında inşa edildiği yukarıdan aşağıya dışsal bir düzgüsellik olarak üretilen bir esaret türü olarak görülebilir. Murray'e göre (2007) özbakımda bakım kavramı fayda üzerine kuruludur, faydacı bir etiktir, tıbbileştirilmiş bir kendilik ilişkisinin bireyin kendisi

tarafından özgürce tanımlanmadığı ancak tıp, sigorta ve ilaç endüstrileri ve kar paylaşımı modelleri tarafından tanıtıldığı ve sınırlandırıldığı bir bakımdır. Bireyin sağlığını diyet, egzersiz, pandemi sırasında maske ve mesafeye dikkat etme, yoga ve mindfulness (bir çeşit bedensel ve zihinsel farkındalık) gibi yöntemlerle koruması ya da her an kaybedebileceği işi sebebiyle her an iş bulabilir durumda olabilmesi için kendisine sürekli eğitim ve kişisel gelişim yatırımı yaparak hayat boyu öğrenmeyi öncelemek durumunda kalması özbakımın parçaları olarak kanıksanmış, özgün ve etik görünmektedir. Ancak bu tür bir özbakım bireyin piyasa ile uyumlanması ve devletin sosyal hizmetler alanında sorumluluklarını bireye devretmesi ile ilintilidir. Ayrıca bu anlamda özbakım kişinin kendisine hayatını devam ettirmesi için sağlaması gereken fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlar alanını değil, disipline edilmiş ve teknolojikleştirilmiş bir bakımı tarif etmektedir. Burada özbakım kavramı Foucault'nun (1988) "kendilik teknolojileri" adını verdiği bireylerin kendi vücutları, ruhları, davranışları ve oluşları üzerinde belirli bir mutluluk, saflık, bilgelik, mükemmeliyet ya da ölümsüzlük kazanmak üzere gerçekleştirdikleri bir dizi operasyonu içermektedir. Bireyin benliği kendisiyle kurduğu hakiki bir bakım ilişkisi ile değil bir takım uzmanlar ve mutluluk endüstrisi (Davies, 2015) başta olmak üzere çeşitli endüstriler tarafından tanımlanmış en iyi pratikleri uygulama yoluyla düzenlenir.

Halbuki etik anlamıyla özbakım özerk bir kendini yönetim ve özgürlük pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu pratikler yoluyla benlik her gün kendisini yeniden yaratmaktadır. Özgün anlamıyla özbakım tekbenci bir şekilde gerçekleştirilmez çünkü özünde kişinin kavramı eleştirel sorgulama ve düşünmeyi uyaran bir dizi pratikten oluşmakta ve tarihdışı ve eleştirilemez sınırların olduğu fikrinin karşısında durmaktadır. Kişinin kendisine özen göstermesi bağlamsal bir ahlak anlayışına dayanmakta, bireyin kendisiyle ucu açık bir içsel diyaloga girmesini öngörmekte ve bireyin kendisini belirli bir toplumsallık içerisinde diğer bireylerle ilişki içinde yeniden inşa etmesini temel almaktadır. Halbuki neoliberal bakım etiği ve özbakım, Lasch'in (1991) aktardığı gibi ilişkisel olmayan narsist bireyler yaratmaktadır ve böylesi bir birey rekabet ortamı için uygun bulunan karakter özelliklerini taşımaktadır (Sennett, 2000).

Bir Özbakım Tarzı Olarak Pozitif Psikolojinin Neoliberal Birey İnşası

Psi-bilimler (psikoloji, psikoterapi, psikiyatri,vb) neoliberal özelliğin inşasında ve özbakımın nasıl olması gerektiği konusunda bireylerin algılarının oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. 1970 ve 1980'li yıllarda popüler psikoterapilerdeki gizli ideolojik imalar yeni ortaya çıkan neoliberal ajanda ile oldukça uyumlu idi (Rose, 1999). Rogers'ın Danışan Odaklı Terapisinden, Perls'in Gestalt Terapisine, Berne'in İşlemsel Çözümleme Yaklaşımından, Janov'un İlkel

Terapisine, Ellis'in Akılcı Duygusal Terapisinden Bilişsel Davranışçı Terapiye, EST gibi insan potansiyeli hareketlerinden T-gruplarına kadar olan terapi biçimlerindeki ortak payda daha fazla özerklik kazanmak için bireyin kendi üzerinde çalışmasını, kişinin kendi seçim ve durumları hakkında sorumluluğu kabul etmesini, kişinin potansiyelini gerçekleştirmek için çabalamasını ve hayat kalitesini artırmasını neredeyse bir ahlaki zorunluluk olarak ele almalarıdır. Bu öğretiler güncel psikoterapilerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüzde yeni olan, neoliberal yönetimsellik ile uyumlu olacak biçimde mutluluğu yeniden tanımlayıp teşvik eden daha geniş bir psikolojik girişimin içerisine katılmış olmalarıdır. Bireysel mutluluk arayışı John Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (Locke, 1998) isimli eserinden bu yana savunulmaktadır. Mutluluk kavramının çağdaş neoliberal devletlerde bir hak ve iyi hayata doğru bir yönelim olarak temel kabul edildiğini söylemek mümkündür. Ancak mutluluk giderek ayırıcı bir biçimde girişimsel bir özellik kazanmaktadır.

Binkley (2014) mutluluğun neoliberal ideoloji tarafından girişimci bir proje olarak yansıtıldığını ifade etmektedir. Binkley'nin analizine göre bir girişim olarak mutluluk kavramı neoliberal yaklaşımı örgütsel yapılar ve fonksiyonlara bireysel esenlik yönünden aktarmaktadır. Bir diğer deyişle, kişisel tatminin yolu işletmeler ve diğer kuruluşların başarısına giden yoldaki aynı taşlarla bezelidir. Bu taşlar, daha bağımsız ve kendine yeter, girişimci, rekabetçi, esnek, kolayca uyumlanabilir, risk alıcı, hükümet desteklerine daha az ihtiyaç duyma gibi özelliklere sahip olma ve bir piyasa şeklinde imgalenen toplumda kendi çıkarının peşinde koşma şeklinde betimlenebilir. Binkley'nin "mutluluk üzerine yeni söylem" olarak tarif ettiği iklimde bireyler sadece ayırt edici özellikleri, varlıkları, potansiyelleri ve amaçlarını kişisel başarı yolunda beslemekle kalmamakta, aynı zamanda mutluluğun kendisini de başarıya yardımcı olmada faydalanılacak bir ayırt edici özellik, varlık, potansiyel ve amaç olarak görmektedirler. Bu şekilde mutluluk hem amaç hem de araç haline gelmektedir. Mutluluk başarının bir sonucu olmakla beraber daha fazla başarı için de bir kaynak olma özelliğini taşımakta, bireyin kendi duygusal durumlarının da rekabetçi ve mümkün olduğunda etkin seferber edilmesini de içerecek şekilde sınırsız fırsat ve kaynakların değerlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Mutluluk, bir amaç ve araç olarak, dünyayı uyum gösterilmesi gereken toplumsal norm ve sorumluluklar bağlamında değil kendisini optimize etmeye hizmet eden bir kaynak havuzu gibi gören özerk bir eyleyeni gerektirmektedir. Bu yeni söylem bireyin hayatı algılayış biçimini ve toplumsal, ortak, girişimsel ya da fırsatçı olarak hayatla olan ilişkisindeki temelden değişimi yansıtmaktadır. Binkley'e göre (2014) mutluluk hakkındaki yeni söylem bir oluş biçimi ya da diğer bireylerle sorumlu bir şekilde idame ettirilen bir ilişki değil, egemen, girişimci ve kendi çıkarları ile ilgili bir aktörün tasarrufunda olan bir yaşam kaynağı olarak görmektedir. Bu bakış açısına göre yaşam, potansiyeller ve fırsatların yer aldığı dinamik bir alan

olup mutluluk hem bir amaç hem de stratejik bir duygusal esenlik programı ile gerçekleştirilebilecek bir araçtır. Mutluluk hakkındaki bu yeni söylem bireyin dünya ve kendisi ile ilişkisinde bir dönüşüm sunmaktadır. Buna göre bu yeni programı hayata bakışına entegre eden birey, statik durumlar ve ontolojilerin dünyasından dinamik olasılıklar, riskler ve açık ufukların dünyasına geçiş yapabilecektir.

Foucaultcu bir yaklaşımla, Binkley (2014) neoliberal yönetimsellik tekniğini uygulamanın püf noktasının bireyler tarafından kendi davranışlarını, tutumlarını ve potansiyellerini analiz edebilecekleri ve öznelliklerini şekillendirebilecekleri yeni söylem biçimleri icat etmek olduğunu belirtmektedir. Bu söylemle birlikte bireylerin kendi özerklik ve özgürlüğünü uygulama kapasitesini vurgulayan bir dil dolaşıma sokulmaktadır. Ancak bu söylemle ilgili bir diğer önemli nokta daha evvelki bir yönetimselliğe dair aşırı refah devletçiliği yanlısı sosyal politikaların getirmiş olduğu dayanışmalardan kendimizi kurtarmamız gerektiği vurgusudur. Bu politikaların uysallık ve edilgenliğe neden olduğu ve özerklik, inisiyatif alma, fırsatçılık ve girişimcilik gibi doğal dürtülerin gelişimini engellediği iddia edilmektedir. Bu yeni mutluluk söyleminde, bireylere karşılıklı bağımlılık mirasından ve bu bağımlılığı beslediği iddia edilen müşterek taahhütler, kolektif sorumluluk, konvansiyonel toplumsal etkileşim örüntüleri ve komünal bağlardan kurtulunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Binkley (2014) söz konusu mutluluk söyleminin itici gücünün pozitif psikoloji hareketi olduğunu ileri sürmektedir. Pozitif psikoloji hareketi 1990'larda Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) eski başkanlarından Martin Seligman öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Pozitif psikologlar kendilerini öncüllerinden, söz konusu psikologların temel ilgi alanları olan hastalık ve düzensizlik yerine sağlık, optimal performans ve insan gelişimine yaptıkları vurgu ile ayırtmaktadırlar (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Pozitif psikolojinin merkezinde yatan fikir fonksiyon bozukluğu ve patolojilerle ilgilenen psikoloji biliminin kuram, yöntem, kesinlik ve özenini seferber ederek başarı, tatmin ve mutluluk gibi psikolojik durum ve süreçlere yönelmektir. Bu bakımdan pozitif psikologlar kendilerini diğer kendine yardım ve kişisel gelişim savunucularından yaklaşımlarının somut bilimsel zeminini işaret ederek ayırmaktadırlar.

Pozitif psikoloji kendi manifestosunda da tanımlandığı üzere insan işlevlerinin bilimsel olarak çalışılmasıdır (Sheldon, Frederickson, Rathunde, & Csikszentmihalyi, 2000). Geçtiğimiz yirmi yılda, pozitif psikoloji akademik psikoloji dergilerinden popüler medyaya pek çok mecrada konu olmuştur. Pozitif psikoloji alanında pek çok konferans ve dernek bulunmakla beraber (International Positive Psychology Association, 2022; Moore, 2021; Rasyonel Pozitif Psikoloji Derneği, 2022; Turan, 2022) sadece bu konuda çok sayıda üniversite bünyesi ve çevresinde eğitim programı da tasarlanmıştır (Ackerman, 2022 ; Üsküdar Üniversitesi Mezunlar Derneği, 2021). Anglosakson dünyada başlayan bu hareket

hızlı bir şekilde küreselleşmiş ve psikoloji içinde ve dışındaki alanlardan büyük bütçeli fonlar için de cazip bir araştırma alanı haline gelmiştir (John Templeton Foundation, 2006; Happiness and Wellbeing: Integrating Research Across the Disciplines, 2016; London Speaker Bureau, 2022). Etki alanı danışmanlık ve psikoterapi dünyasından eğitim, ekonomik analiz, işletme, yönetim, pazarlama, spor koçluğu, kanunlara uyum ve askeri eğitimler gibi pek çok alana ulaşmıştır. Binkley'e (2014) göre pozitif psikoloji, Rogers ve Maslow tarafından öncülük edilmiş, bireylerin içsel güç ve potansiyellerini olumsuz benlik değerlendirmeleri ve duyguları alt etmede kullanmaları gerektiği ve kendilerini gerçekleştirme ile kişisel tatmin amaçlarını tanımlayarak bunlara tutunmalarında iç güçlerinin kolaylaştırıcı rol oynayacağı fikrini benimseyen humanist psikoloji geleneğinden beslenmiştir. Buna göre, pozitif psikologlar mutluluğu olumlu duyguları beraberinde getiren düşünceleri üretip yöneterek beslenen kişisel bir potansiyel olarak kavramsallaştırmaktadır. Ancak pozitif psikoloji aynı zamanda bilişsel psikolojiden de duyguların düşünceleri izlediği ve düşüncelerin duygusal durumları yönetmede maksatlı olarak kullanılabileceği gibi bazı fikirleri ödünç alır. Pozitif psikolojinin temel önermelerinden biri bireyin durumu hakkında olumlu düşünmeye yönelmesi halinde olumsuz düşünce ve duygu örüntülerinin atlatılabileceği ya da ikame edilebileceğidir.

Ancak pozitif psikoloji sadece gündelik hayattaki ve deneyimlerdeki mutluluğu teşvik etmeyi değil bireylerin tam potansiyellerine ulaşabilmesini de hedeflemektedir. Seligman (2004) bu durumu gerçek mutluluk olarak nitелеmektedir. Gerçek mutluluk bireyin temel erdemleri ve karakterinin güçlü yönlerine ilişkin belirli bir karakter profilinin yarattığı potansiyelleri idrak etmesi ve eyleme sokması ile gerçekleşmektedir. Bu erdem ve özellikler her ne kadar evrensel olarak olumlu insan özellikleri olarak zaten görülse de Seligman'a göre dünyadaki büyük ruhani ve felsefi geleneklerde rastlanmakta olan özelliklerdir. Bireyin erdemlerini ve karakterinin güçlü yönlerini pratiğe sokması olumlu kendine saygıyı inşa etmekte ve bu yolla mutluluk elde edilebilmektedir.

Pozitif psikolojinin ışığında Binkley'e (2014) göre mutluluk bireysel bir çabanın ürünüdür. Bireyler sadece kendi eylemleri yoluyla mutlu olabilirler. Düşünceler bireyin kontrolündedir ve duygu durumlarını etkileyebilmek için kasıtlı biçimde manipüle edilebilirler. Sonuçta, bireyler yalnızca duygularını değiştirme becerisine sahip olmakla kalmayıp nihayetinde duygusal deneyimlerinden sorumludurlar. Pozitif psikologlara göre bireyler nasıl hissettikleri hakkında sorumluluk kabul ettiklerinde ve yaşamlarını iyileştirmek amacıyla düşüncelerini yönlendirmeyi öğrendiklerinde olumlu duygular ve mutluluk bir sonuç olarak beraberinde gelmektedir. Bu önermeye göre mutluluğun özü kişinin kendi taşıdığı sorumluluk duygusu tarafından itilen failliktir. Eğer birey mutsuz ise bu, içinde bulunduğu durum konusunda sorumluluk almayı ve eyleme geçmeyi başaramadığı içindir. Pozitif psikolojiye göre sorumluluk alma ve eyleme geçme konusundaki

başarısızlık uysallık, bağımlılık ve geleceğin travma ve benzeri diğer geçmiş psikolojik hasarlardan kaynaklandığı inancına tutunmaktan ileri gelmektedir. Pozitif psikoloji kökten bir biçimde terapinin doğasını ve terapötik müdahalenin amaçlarını değiştirmektedir. Binkley (2014)'nin ileri sürdüğü gibi geçmiş ilişkilerin derinlemesine araştırmasına ve çekilen ızdırap üzerinde düşünmeye dayalı psikoterapiler bireyin geçmişini analiz etmesinden ve iyileşmeye ihtiyacı olduğu fikrinden kaçınmaya odaklı yaşam koçluğu ile ikame edilmektedir. Yaşam koçunun görevi danışana gelecek mutluluğu ile ilgili vizyon inşa etmesinde yardımcı olmak, kendilik projesinde girişimci amaçlar edinmesine yardımcı olmak, elde bulunan imkanlar ile strateji kurmak ve amaçlarını gerçekleştirmesini kolaylaştıracak yollar konusunda bireyleri motive etmektir. Psikolojik ve iş danışmanlığı ve insan potansiyeli hareketinden uyarlanmış teknikleri kullanan yaşam koçluğu, eklektik, pragmatik, gelecek yönelimli, sonuçlara odaklı bir şekilde verimli ve üretken bir yaşamı hedeflemektedir. Genellikle kariyer ve iş odaklı kişisel problemlerle ilgili kısa vadeli, odaklı danışmanlıklardan oluşur. Zira, bu tür endişeler neoliberal küresel ekonominin yüksek düzeyde rekabetçi iklimine bağlanabilir. Ancak koçluk paradigmasında bu tip endişeler bireylerin psikolojik kaynaklarını kuvvetlendirme yoluyla tedavi edilmesi gereken özel bireysel yetersizlikler olarak görülmektedirler. Koçluk, geleneksel anlamda lisanslama ve diğer profesyonel gereksinimlerden muaf olması sebebiyle Binkley'e göre (2014) psikolojik uzmanlığın hakim modeline karşı kurulmuş olması itibarıyla kazanılmış bir özgürlüğe sahiptir. Koçlar sadece danışanlarının geçmişleri, bugünkü durumları, gelecekleri ile ilgili ve eylem yönelimli olmaları dışında uzmanlık ve otoriteleri anaakım psikoterapistlere göre çok farklı formüle edilmiştir. Koçluk hiyerarşik değildir, kurumsallık karşıtıdır ve akademik dereceler yerine pratik deneyimden gelen yeterlik belgeleri yönünde bir tercih göstermektedir. Koç-danışan ilişkisi gayri resmi ve arkadaşça gerçekleşmekte ve özellikle günümüzde bazı seanslar telekonferans yöntemiyle yapılmaktadır. Koçlar bir bakıma hayat tarzı teknisyenleri olarak çalışmaktadırlar çünkü danışanlarının ilerlemesini takip etmek, ölçmek, verimlilik ve üretkenlik açısından nirengi noktalarıyla karşılaştırmak amacıyla teknik yöntemler kullanırlar.

Binkley (2014) koçluk ve pozitif psikolojinin arasındaki bağı izleyerek pozitif psikolojinin koçluğa bilimsel meşruiyet kazandırdığını ama aynı zamanda koçluktan da psikolojik platformunun yayılımı bakımından faydalandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu analizdeki endişe verici nokta, pozitif psikoloji ve koçluğun girişim kültürü bağlamında ilişkileri nasıl anladığımızı yeniden düzenliyor olmasıdır. Mutluluğun bireylerin ahlaki meseleleri ve taahhütlerinden ve uzun vadeli samimi ilişkilerden oluşan bağlarla diğer bireylerle duygusal yaşamların içiçe geçmesinden ortaya çıktığı fikri ortadan kalkmaktadır. Pozitif psikoloji ve koçluk ilişkilere yüksek düzeyde araçsal bir yönelim getirmekte, ilişkileri sabit amaçları olan ve daha da önemlisi kişinin bağımsızlık ve

özerkliğini korumalarına yardım eden fırsatlar ya da hayat stratejileri olarak değerlendirmektedir. Binkley pozitif psikoloji ve koçluk etkisi altında ilişkilerin araç-amaç hesaplamalarına indirgendiğini ve yalnızca kişisel çıkar ile duygusal açıdan kendini optimize etme amacına hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Sevgi, arkadaşlık, yardımseverlik, cömertlik gibi his ve eylemler bireylerin sosyal sermayesini artırdığı düzeyde değer görmektedir. En yakın ilişkiler dahi varlık ve yükümlülükler olarak anlaşılmakta, esneklik ve hareketliliğin ödüllendirildiği rekabetçi toplumsal piyasada kısa vadeli sözleşmeler olarak bağlı kalınmasında fayda görülmektedir. Esnek kapitalizm karlı olmayan ilişkilerin terkedilmesini mümkün kılacak niyet ve yüksek düzeyde hareketliliği talep etmektedir. Neoliberalizmin bağlamı diğer bireylere saygı duymayı, onlara samimi biçimde saygı duymayı ve Sennett'in (2000) de bahsetmiş olduğu gibi sadakat ve bağlılık kavramlarını ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanı sıra başkaları için özen gösterme tamamen kendine dönük bir yatırımsal ve girişimsel özen, özbakım ve kişisel gelişim şekline bürünmüştür. Binkley'nin (2014) analizinden de görülebileceği üzere pozitif psikolojinin oluşmasında büyük rol oynadığı mutluluk üzerine bu yeni söylem müşterekler ya sosyolojik bir tahayyülden öte neoliberalizm ve girişim kültürünü yansıtmakta ve sürdürmektedir. Dolayısıyla pozitif psikolojinin izlerini taşıyan koçluk, dayanıklılık, mutluluk, mindfulness ve wellness gibi programlar özbakımı siyasetin alanından çıkararak tamamen bireysel bir alana hapsetmektedirler.

Tartışma ve Sonuç

Neoliberalizm 1970'li yıllarda artan ekonomik karışıklığa cevaben bir mali ve parasal politika dizisi olarak ortaya çıkmıştır. Artan enflasyon ve gelişmiş ülkelerde emeğin büyüyen gücü karşısında kar oranları tehdit altına giren çok uluslu şirketler Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kurumları ile müdahaleci devlet politikalarından ticaret, işletmeler ve endüstrinin serbestleşmesine doğru bir kaymayı tahrik ve teşvik etmişlerdir (Harvey, 2005). Neoliberal ekonomik politikaların ciddi küresel sonuçları olmuştur. Ancak neoliberalizm artık sadece ekonomik politikalardan müteşekkil bir durum olmaktan çıkmış, insan yaşamının her köşesine yayılarak piyasa değerlerini dayatmıştır. Bu değerlerin merkezinde girişimcilik ve piyasa ussallığı yer almaktadır. Söz konusu değerleri kurumsallaştıran neoliberalizmin sonuçları sadece düzgüsel değil aynı zamanda bireylerin psikolojik yapılanmalarına uzanacak biçimde ontolojik olma özelliği de taşımaktadır. Toplumların bireylerden yapmaları ve olmaları gerekenleri bekleyen ve kişiler, kimlikler ile bunları oluşturacak ve düzenleyecek bağlamlar ortaya çıkaran sosyopolitik yapılar olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde değerlendirildiğinde, neoliberal yönetimsellik bireylerin kendilerinden sorumlu olmalarını ve içgözlensel olarak becerilerini ve ilişkilerini pazarlanabilir varlıklar olarak kullanıma sokmalarını talep etmektedir. Neoliberalizm bu tür bireyler

üretmede ve insan emeğinin her boyutunu piyasa koşullarına uygun hale getirmekte başarılı olmaktadır. Piyasa mantığı insan yaşamını bir girişim olarak yapılandırmaktadır. Bireyler kendi ihtiyaçları, arzuları ve mutluluğunu sağlamaktan sorumludur. Piyasa koşulları altında bunu sağlayabilmek için ise kendilerini rekabetçi bir fırsatlar, ortaklıklar ve engeller alanı içerisinde yönünü bulan özerk girişimci aktörler olarak tasavvur etme konusunda teşvik edilirler. Pozitif psikoloji ve koçluk ise neoliberal yönetimselliğin sürdürülebilirlik ve kalıcılaştırılabilmesinin psikolojik kuram ve pratiklerle sağlanmasına uygun örneklerdir. Bu örneklerle birlikte diğer psikolojik terapi ve yöntemlerdeki ortak bir nokta Brown'ın (Shenk, 2015) özbakım olarak adlandırdığı kavramdır. Brown'a göre bireyleri tamamen kendilerinden sorumlu hale getirerek ve söz konusu özbakım için kapasitelerinin altını çizerek neoliberalizm ekonomik ve ahlaki davranışı bir araya getirmekte, ahlaki alanı karlılık, maliyetler ve sonuçlar açısından yeniden kurgulamaktadır. Böylece ahlaki faillik ekonomik bir biçim almaktadır. Neoliberalizmde ahlaki fail girişimci öznedir. Ayrıca, özbakımın ahlakiliğine dair bir maske altında neoliberalizm kendine yeterli ve kişisel sorumluluğu aşırı uçlara taşımaktadır. Girişimci birey içinde bulunduğu durum hakkında seçimlerinin sorumluluğunu becerilerinin güncel olmaması, eğitim ya da sağlık hizmetlerine kısıtlı erişimi, yoksulluk, düşük ücret ya da yüksek düzeyde işsizlik gibi çeşitli yapısal sorunlardan arındırılmış biçimde tamamen yüklenmektedir. Brown (2003) bireylerin zor durumlarının iyi yönetilmemiş bir hayata atfedilmesi sebebiyle toplumsal ve ekonomik güçlerin politik karakterinden arındırılarak girişimci bireyselliğin sağduyusu ardına saklandığını ileri sürmektedir. Ayrıca Brown (2003) özbakıma yapılan neoliberal vurgunun siyasi yurttaşlığı ve sivil erdemleri büyük ölçüde köreltici etkisi olduğundan söz etmektedir. Özerk ve sadece kendisiyle ilgili bir şekilde diğerleri ile rekabet içine hapsolmuş neoliberal birey sadece kendi seçimleriyle meşguldür. Diğer bireylerle özellikle de kolektif bir mesele için dayanışma içinde hareket edecek ve sunulan seçimleri örgütleyecek ya da gözden geçirebilecek itici güçten yoksundur. Neoliberalizmin kendine yeterliğe yaptığı ekstra vurgu toplumsal ilişkiselliği reddetmektedir. Neoliberalizmde devlet piyasayı örgütlemeyiz ya da kontrol etmez. Tam tersine piyasa akli devleti örgütleyen düzenleyici ilkedir. Brown'un (2003) da vurguladığı üzere bir sonuç olarak geleneksel demokratik kurumlar girişimcilik, kendine yeterli, fayda-maliyet analizi ve üretkenlik gibi değerlerin devletin gücü üzerine çıkması sebebiyle ortadan kalkmaktadır. Neoliberalizmin bu özellik ve etkileri psikolojiyi özneler yaratmada araçsallaştırmasında da açıkça görülmektedir. Ancak yönetimselliğin yaşamsal bir fonksiyonu sadece öznelliklerin biçimlerini üretmesi ve düzenlemesi değil aynı zamanda sıradan hayatla ve doğal olarak algılanan süreçleriyle ilgili statükoyu meşrulaştırmaktır. Belki de yönetimselliğin en kuvvetli nüfuz etme biçimlerinden birisi sağduyu olarak algılanan fikir ve kavramlar olmaktadır. Bu nedenle neoliberalizm her noktaya

yayılmış ancak teşhis etmesi zor bir halde bulunmaktadır. Pozitif psikoloji gibi özbakımla ilintili örnekte de görüleceği üzere pek çok psikolog küresel olarak hakim neoliberal gündemin sürekliliğini sağlayacak ve tanıtımını yapacak biçimde işlerini sürdürmektedirler. Psikolojik söylem öznelliğin oluşmasında başat rol oynayanın dışında döneminin toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik helleri ile de yakından ilişkilidir (Rose, 1999)

Artan güvencesiz iş ve varoluş koşullarının yarattığı küresel krizde özbakım bireyin kendisine tekbenci biçimde yaşamak için yaptığı yatırımlar değil, toplumun diğer bireyleri ile beklenmedik durumları karşılayabilecek bütünlüklü bir hayat sürmesiyle gerçekleşebilir. Bu sebeple bireyler “içsel sığınaklarına” (Iloulou & Cabanas, 2018) dönmek yerine neoliberal özbakım, kişisel gelişim ve mutluluk söylemine eleştirel bir gözle bakmalı ve bu söyleme kolektif olarak karşı çıkarak sosyal hizmetlerin yerini bu tür eylemlerin almasında etkisiz kalmayarak toplumsal adaletin siyasal bir alan olduğunu fark etmelidirler. İçinde bulunulan neoliberal iklimde depresyon gibi ruh sağlığı problemlerinin yaygın oluşunun esasında neoliberalizme içkin olduğunu, dolayısıyla bu tip sorunları tıbbileştirmek yerine onları patolojiden arındırarak kamusal duygular ve bireylerin kendilerini politik faillere dönüştürebilmeleri için eleştirel kaynaklar olarak ele alınması gerektiğini değerlendirmek yeni bir pencere açabilir. Dolayısıyla, Foucault’nun (2007) vurguladığı gibi özbakım özgürlük alanlarımızı genişletmeye dönük bir eleştirel nitelik de taşımaktadır. Dolayısıyla, özbakımın içinden geçtiği dönüşümün koşullarını incelemek neoliberal anlamda özbakımın sosyal hizmetler ve güvencesizlik açısından durduğu konumu anlamak, eleştirmek ve değiştirmek açısından anlamlı olabilir.

Kaynakça

- (2006). John Templeton Foundation: <http://capabilities.templeton.org/2006/hs/positive.html> adresinden alındı
- (2016). Happiness and Wellbeing: Integrating Research Across the Disciplines: <https://www.happinessandwellbeing.org/funded-research> adresinden alındı
- (2022). Rasyonel Pozitif Psikoloji Derneği: <http://www.rasyonelpozitifdernek.org/about/> adresinden alındı
- (2022). International Positive Psychology Association: <https://www.ippanetwork.org/> adresinden alındı
- Ackerman, C. (2022, 2 10). Positive Psychology Degree: 13 Opportunities For Eager Students. Positive Psychology: <https://positivepsychology.com/positive-psychology-degree/> adresinden alındı
- Berardi, F. (2009). Soul at Work: From Alienation to Autonomy. Los Angeles, CA: Semiotext(e).
- Binkley, S. (2014). Happiness as Enterprise: An Essay on Neoliberal Life. New York: State University of New York Press.
- Brown, W. (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. Theory&Event, 1-43.
- Bureau, L. S. INTERVIEW WITH SILVIA GARCIA: RECENT INTERNATIONAL MARKETING DIRECTOR AT COCA-COLA. <https://londonspeakerbureau.com/interview-silvia-garcia-coca-cola/> adresinden alındı
- Dardot, P., & Laval, C. (2017). The New Way of the World: On Neoliberal Society. London: Verso.

- Davies, W. (2015). *The Happiness Industry: How the Government and Big Business Sold Us Well-Being*. London: Verso.
- Derneği, Ü. Ü. (2021, 5 6). <https://usumed.org.tr/duyuru/pozitif-psikoloji-egitimi-51> adresinden alındı
- Duggan, L. (2002). *Twilight of Equality: Neoliberalism, Cultural Politics, and the Attack on Democracy*. Boston: Beacon Press.
- Feher, M. (2009). Self-Appreciation; or, The Aspirations of Human Capital. *Public Culture*, 21-41.
- Foucault, M. (1988). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press. <https://foucault.info/documents/foucault.technologiesOfSelf.en/> adresinden alındı
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-78*. London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-1979*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Furedi, F. (2004). *Therapy Culture: Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*. Milton Park, UK: Routledge.
- Hardt, M. (2005). *Into the factory: Negri's Lenin and the subjective Caesura (1968-1973)*. T. S. Murphy & A.-K. Mustapha içinde, *Resistance in practice : the philosophy of Antonio Negri* (s. 7-37). London, Ann Arbor, MI: Pluto Press
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Illouz, E., & Cabanas, E. (2018). *Manufacturing Happy Citizens: How the Science and Industry of Happiness Control Our Lives*. Cambridge, UK: Polity.
- Lasch, C. (1991). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: W. W. Norton & Company.
- Lazzarato, M. (2006). *Immaterial Labor*. P. Virno, & M. Hardt içinde, *Radical Thought in Italy: A Potential Politics* (s. 132-146). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Locke, J. (1998). *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Classics.
- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Mirowski, P. (2014). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. London: Verso.
- Moore, C. (2021, 11 25). *Upcoming Positive Psychology Conferences (2021 + 2022)*. *Positive Psychology*: <https://positivepsychology.com/positive-psychology-conferences/> adresinden alındı
- Murray, S. J. (2007). *Care and the self: biotechnology, reproduction, and the good life*. *Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine*.
- Negri, A. (1989). *The politics of subversion : a manifesto for the twenty-first century*. Cambridge: Polity
- Nehring, D., & Frawley, A. (2020). *Mindfulness as a self-help fad: The mindfulness industry, popular psychological knowledge, and the sociological imagination*. D. Nehring, O. J. Madsen, E. Cabanas, C. Mills, & D. Kerrigan içinde, *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures* (s. 119-133). Milton Park: Routledge.
- Rose, N. (1999). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Seligman, M. E. (2004). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Atria Books.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive psychology. An introduction.* . *American Psychologist*, 5-14.
- Sennett, R. (2000). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W. W. Norton & Company.
- Sheldon, K., Frederickson, B., Rathunde, K., & Csikszentmihalyi, M. (2000). <https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/Positive%20Psychology%20Manifesto.docx> adresinden alındı

Shenk, T. (2015, 4 2). Dissent: <https://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos> adresinden alındı

Spence, L. (2015). Knocking the Hustle: Against the Neoliberal Turn in Black Politics. Santa Barbara, California: Punctum Books.

Tronti, M. (2019). Workers and Capital. London: Verso

Turan, F. (2022). 4. Uluslararası Pozitif Psikoloji Kongresi. Üsküdar Üniversitesi Uluslararası Pozitif Psikoloji Kongresi: <https://ppcongress.com/> adresinden alındı

Araştırma Makalesi

İzmir’de Ev Hizmetlerinin “Yeni Portreleri”: Suriyeli Kadın Göçmenler¹

İsa USLU*

ORCID: 0000-0002-7795-7260

Ahmet CEYLAN**

ORCID: 0000-0003-3032-2599.

Öz

Araştırma çerçevesinde ev hizmetleri sektöründe çalışan sekiz Suriyeli kadın göçmen ve dört ev sahibi işveren ile 2019 yılı Kasım ve Aralık aylarında yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında; Suriyeli kadın göçmenlerin ev hizmetleri sektöründe iş bulma süreçleri, çalışma şartları, çalışma hayatlarında karşılaştıkları zorlukların tahlili gibi temel konu başlıkları analiz edilmiştir. Suriyeli kadınların ev hizmetleri sektöründeki konumlarının diğer kadın göçmenler ile ne gibi farklılıklara ve benzerliklere sahip olduğu, araştırmada odaklanılan bir diğer konu başlığı olmuştur.

Araştırmada Suriyeli kadınların İzmir’de yardımcı ev hizmetlerindeki iş bulma süreçlerinde etnik kökenin önem sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın verilerine göre Suriyeliler arasında Türkmen etnik kökeninden olmak, Türkçe diline hâkim olmak ve hedef ülkedeki mutfak kültürüne hâkimiyet iş bulma sürecinin önemli belirleyenleri arasında yer bulmuştur. Araştırmada Suriyeli kadınların göçmenlerin, sektörde faaliyet gösteren diğer uyruklardaki kadın göçmenlerden farklı olarak yatılı kalarak değil gündelik/günübirlik şekilde çalışmayı öncül kıldıkları tespit edilmiştir. Suriyeli kadınların yoğunluklu olarak;

Makale Geliş Tarihi: 09.04.2022 Makale Kabul Tarihi: 24.06.2022

1 Bu çalışma, “Göç: Önümüzdeki Yirmi Yılın Projeksiyonu ve Ötesi” isimli uluslararası kongrede “Suriyeli Göçmen Kadınların Yardımcı Ev Hizmetlerindeki Tecrübelerine İlişkin Niteliksel Bir Alan Çalışması: İzmir Örneği” başlığı ile sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir. Çalışma kapsamında görüşülen katılımcılar bilgilendirilmiş ve gönüllü olur/onam formu imzalatılmıştır. Çalışmanın alan araştırması 2020 yılı öncesinde gerçekleştirildiği için etik kurul belgesine gerek bulunmamaktadır.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Programı, Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Araştırmaları Merkezi (BAUMUS) Proje Araştırmacısı, Muğla, Türkiye, isa.uslu20@gmail.com

** Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Araştırmaları Merkezi (BAUMUS) Proje Araştırmacısı, Doktor, İstanbul, Türkiye, ahmetceylan.politik@gmail.com

gündelik periyodlarla temizlik, yemek yapma gibi mesai saatleri çerçevesinde gerçekleştirilebilecek görevler ile sektörde varlık gösterme eğilimi taşıdıkları gözlemlenmiştir. Bu durumun gerekçeleri ve sonuçları araştırmada tartışılan konu başlıkları arasında yer almıştır. Bununla birlikte kayıt dışı istihdama tabi tutulmanın getirmiş olduğu kırılabilirlik, hak arama özgürlüğünden mahrum kalma, kendilerine karşı duyulan önyargılar ve düşük ücretli iş kabulü mecburiyeti gibi etmenler Suriyeli kadın göçmenlerce sıklıkla vurgulanan dezavantajlar arasında yer bulmuştur. Çalışmada, ev hizmetleri sektöründe varlık gösteren yeni bir grup olarak Suriyeli kadın göçmenlerin konumları, karşılaştıkları sorunlar ve işverenler tarafından talep görme sebepleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ev Hizmetleri, Suriyeliler, İzmir, Kadın Emeği, Kadın Göçmenler.

“New Portraits” of Domestic Services in İzmir: Syrian Women Migrants

Abstract

In November and December 2019 semi-structured interviews were conducted with eight Syrian women migrants that are domestic worker and four host employers within the framework of the research. As a part of the study, main issues such as processes of the job seeking, working conditions and analysis of the challenges faced by Syrian women migrants in the domestic services sector have been analyzed. The differences and similarities of Syrian women's positions in the domestic services sector with other women migrant are another topic that is focused on in the study.

In the study, it has been observed that ethnic origin is important in the employment processes of Syrian women in domestic services in İzmir. In this context, according to the data of the study, being descended from Turkmen among Syrians, mastering the Turkish language and mastering the culinary culture in the target country have been among the significant determinants of the employment process. In the present study, it has been determined that Syrian women migrants, unlike women migrants of other nationalities working in the sector, do not stay overnight, but work day-to-day basis. It has been detected that Syrian women have a tendency to be present in the sector with the definition of tasks that can be fulfilled during working hours, such as cleaning and cooking during daily periods. The reasons and consequences of this situation have been among the topics discussed in the study. However, the fragility of being subjected to informal employment, deprivation of right, the prejudices against them, and the factors such as the obligation to accept low-paying jobs have been among the disadvantages often highlighted by Syrian women migrants. As a new group in the domestic services sector, the positions of Syrian women migrants, the issue area they endure and the reasons for their preference by employers have been examined.

Keywords: Domestic Services, Syrians, İzmir, Women's Labor, Women Migrants.

Giriş

Türkiye, cumhuriyetin ilanından 1990'lı yılların başına dek uygulamış olduğu göç rejimi çerçevesinde Türk soy ve kültüründen olanların kabulüne öncelik vermiştir. Bu dönemde istisnai olarak farklı göçmen gruplar kabul edilmiş olmakla birlikte temel belirleyici ulus devlet hassasiyeti olmuştur. Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin güçlenmesi, Soğuk Savaş sürecinin sona ermesi ve komşu ülkelerde yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle farklılaşan göç hareketlerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Eski Doğu Bloku ülkelerinden yönelen ve çoğunlukla ev hizmetleri sektöründe istihdam edilen kadın göçmenler bu gruplar arasında yer almıştır. Araştırmada uluslararası göç hareketlerinin kadınlaşan yapısından hareketle ev hizmetleri sektöründeki kadın göçmen varlığı ele alınmış ardından Türkiye'deki duruma ilişkin literatüre dayalı bir tartışma yürütülmüştür. İlgili tartışmayı takiben araştırmanın alan araştırmasına ilişkin bulgular, literatür ile bir arada tartışılmıştır. Araştırmada, ev hizmetleri sektöründe varlık gösteren göçmen kadınlar ve yerli ev işçileri ile Suriyeli göçmen kadınların karşılaşmış oldukları problemlerin benzerlik ve farklılıkları tartışılmıştır. Çalışma çerçevesinde 2019 yılı Kasım ve Aralık aylarında İzmir'de sekiz Suriye kökenli kadın göçmen ve dört işveren ile yüz yüze yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Görüşmelerin altısı Türkçe gerçekleştirilmiştir. İki katılımcının Türkçe hâkimiyetleri araştırmanın yürütülmesine olanak tanımakla birlikte, bilimsel çalışmanın gereklilikleri çerçevesinde tercüman desteğinden yararlanılmıştır.

Araştırma çerçevesinde ulaşılan katılımcıların önemli bir bölümünün görüşmelere aile üyeleri yahut bir yakınları ile katılımı tercih etmeleri, çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almıştır. Katılımcılara farklı ulaşım kanalları üzerinden ulaşılmıştır. Suriyeli kadınların bir bölümüne işverenler üzerinden ulaşılırken, diğer taraftan sosyal medyadaki ilanlar, ibadethane ağları üzerinden gerçekleşen yönlendirmeler, sivil toplum örgütleri ve çeşitli muhtarlıklar diğer iletişim kanallarını oluşturmuştur. Araştırma kapsamında ev hizmetleri sektöründe Suriyeli kadınların tercih edilme sebeplerini ve işe kabul sürecindeki unsurları kapsamlı biçimde analiz etmek amacıyla, işveren pozisyonundaki ev sahipleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Göç Hareketlerinde Kadınlar ve Ev Hizmetleri Sektörü

Uluslararası göç hareketlerinde kadınların konumuna yönelik araştırma ve incelemelerin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. İlk göç kuramcılarından Ravens-tein'in kadınların iç göç hareketlerindeki aktif konumlarına ilişkin gözlemi ve ekonomi temelli göç kuramlarında aile faktörü üzerinden kadınların konumlarına ilişkin yaklaşımlar bu bağlamda ön plana çıkan örnekler olmuştur (Yalçın, 2004: 25; Abadan-Unat, 2017: 55-57). İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerinin iktisadi politikaları çerçevesinde gelişim gösteren emek göçü hareketinde yoğunluklu olarak erkek göçmenler kabul edilmiştir. Yaşanan iktisadi bunalım sonucunda 1973 yılından itibaren emek göçlerinin kabulü giderek sınırlandırılmıştır.

Bununla birlikte emek göçü kabul etmiş kimi Avrupa ülkelerinde aile birleşimi düzenlemelerinin ön plana çıkmasıyla beraber göç hareketliliği kadınların katılımı ile devamlılık arz etmiştir. Öte yandan bu göç hareketi genel itibariyle, kadınların emeğine duyulan ihtiyaç ve bu meyanda doğan bir talep mekanizmasından ziyade kadınların aile içerisindeki konumlarından kaynaklanmıştır (Bartram, vd., 2017: 160-161). Bununla birlikte kadın göçmenlerin 1980 sonrası gelişen göç hareketlerinde özne pozisyonunda yer aldıkları yeni bir süreç başlamıştır. Castles ve Miller (Castles ve Miller, 2008: 12-14)'ın tasnifiyle; küreselleşen, hızlanan, farklılaşan, kadınlaşan ve siyasallaşan özellikler çerçevesinde gelişim gösteren yeni dönem göç hareketlerinde kadınların özne konumu; piyasa koşulları, köken ülkedeki sosyal ve ekonomik krizler, köken ve hedef bölgelerdeki demografik şartlar, iletişim ve ulaşım olanaklarındaki gelişmelerle yakından ilişkili olmuştur. Öte yandan kadınların köken bölgelerde karşılaşmış oldukları kültürel baskılar, ataerkil düzenin olumsuz yansımaları ve eşleri yahut aile üyelerini yitirmek göç kararlarını güçlendiren faktörler arasında yer alabilmektedir (Kofman vd., 2000: 143; Jordan ve Düvel, 2002; Phizacklea, 2004: 166; Moghadam, 2005; Buz, 2007: 40; Kaşka, 2009: 728-729; Peköz, 2012: 209-210).

Göç hareketine katılan kadınların istihdam alanları farklılaşan iş kollarında geniş bir yelpazede ele alınabilmektedir. Yüksek nitelikli göç hareketleri ve köken ülkede icra edilen profesyonel iş kollarının yanı sıra kadınların yoğun olarak varlık gösterdikleri iş kolları arasında düşük nitelikli işler, bakım hizmetleri, eğlence sektörü ve ev içi hizmetler ilk sıralarda yer almaktadır. Seks işçiliği ve insan ticareti gibi iş alanları ise kadın göçmenlerin mağduriyet alanları arasında yer almakla birlikte ilgili iş kolları arasında ele alınmaktadır (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001: 55; Ramirez-Machado, 2003: 10; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011: 24; Abadan-Unat, 2017: 352-353).

Köken ülkedeki itici faktörlerin yanı sıra hedef ülkelerdeki yapısal değişimler ve çekici faktörler ilgili göç hareketliliğini destekleyen bir diğer unsur olmuştur. Öyle ki neo-liberal ekonomik dönüşüm çerçevesinde Avrup'a'da güç kaybeden refah rejimler ile birlikte devletlerin 1980'li yıllardan itibaren bakım hizmetlerinden çekilme eğilimine girmesi, ev içi hizmetlerde istihdam edilen kadın göçmen sayısını arttırmıştır. Hane içerisinde eşlerin her ikisinin de istihdam edilmeleri ve hedef ülkedeki yerleşiklerin ev işçiliği sektöründe istihdam konusunda isteksiz olmaları göç hareketini güçlendirmektedir (Cohen, 1998: 219-221; Moghadam, 2005: 71; Lutz, 2008: 13; Peköz, 2012; Ihlamur-Öner, 2016: 357-359).

Kadınlara karşı cinsiyet temelli ayrımcılıklar, düzensiz göç hareketlerinin sebebiyet verdiği kırılğanlıklar, göçmenlere yönelik ötekileştirmeler, köken ülkede alınan eğitim ve hünelerinin hedef bölgede değerlendirilmesine olanak tanımayan yapısal sorunlar kadın göçmenlerin öncelikli problemleri arasında yer almaktadır. Göçün kadınlaşan yapısında önemli bir iş alanını temsil eden ev hizmetleri sektöründeki kadın göçmen sayısındaki artışa koşut bir mahiyetle, sektördeki kadın göçmenlerin mağduriyet alanlarına ilişkin gözlem ve çalışmalar da artış

göstermiştir. Kadın göçmenlerin tartışılan sorun alanlarının yanı sıra ayrımcılık, kayıt dışı ve sigortasız istihdam, sömürülme, düşük ücretlerle ve yoğun mesailerle çalıştırılma, yatılı kalmanın sebebiyet verdiği “özel” ve “kamusal” ayrımının zorlaşması, hak arama özgürlüğünden yoksunluk, izin sorunu ve iş sözleşmesinin dışında yer alan görevlerle karşı karşıya bırakılmak sektörlerdeki öncelikli sorunları olmuştur. İşverenler tarafından talep edilen bulaşıcı hastalık ve hamilelik testleri ve özel hayata ilişkin sınırlandırıcı müdahaleler yine bu minvalde ön plana çıkan ayrımcılık örnekleri arasında yer almaktadır (Piper, 2005: 2-10; Ünlütürk-Ulutaş ve Kalfa, 2009: 4-25; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011: 25; Bartram vd., 2017: 160-161).

Türkiye’deki Ev Hizmetlerinde Kadın Göçmenler

Tarihsel ve coğrafi özellikleri itibariyle önemli bir göç rotası olan Türkiye, SSCB’nin dağılmasını takiben yeni göç hareketliliklerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Köken ülkelerdeki yapısal bozukluklar, SSCB sonrası inşa olunan yeni rejimlerin ekonomik tercihleri, işsizlik, toplumsal sorunlar ve başta alkolizm olmak üzere aile yapılarından kaynaklı gerekçeler köken ülkelerden yönelen göç hareketliliğinin itici faktörler arasında yer almıştır. Bu bağlamda eski Doğu Bloğu ülkelerinden Türkiye’ye yönelen kadın göçmenler yoğunluklu olarak düzensiz göçmen kategorisinde ve kayıt dışı biçimde; tekstil, turizm, ev hizmetleri sektörü ve seks işçiliği gibi alanlarda çalışmaya başlamışlardır (Yükseker, 2003: 171-176; ; Lordoğlu, 2008: 92; Biehl, 2012: 77; Kalfa, 2018: 324; Toksöz, 2020: 78;).

Avrupa ülkelerinin kısıtlayıcı vize politikalarına karşın Türkiye’nin vize rejimindeki nispi liberal tutum, yerleşik toplumdaki kadınların 1980 sonrası ekonomik ve toplumsal hayattaki konumlarının güçlenen yapısı, köyden kente yönelik göçlerle birlikte aile yapılarının değişimi ile birlikte bakım hizmetlerine olan bakışın değişimi hedef ülke Türkiye’nin çekici faktörleri arasında yer almıştır. Benzer bir mahiyetle Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin güçlü yapısı, hedef ve köken ülke arasındaki tarihsel ve kültürel yakınlık, kadın göçmenlerin yatılı kalabilme imkân ve tercihleri, ilgili göç hareketinin gelişimini güçlendiren etmenler arasındadır (Akalın, 2008: 115-116; Lordoğlu, 2008: 92-93; Şahin, 2020). Şeffaflık, kayıtlılık durumu ve çalışma koşulları ile ilgili çeşitli sorun alanları olduğu gözlemlenmekle birlikte aracı şirketler/ajanslar ve göçmen ağları, göç hareketinin yeniden üretilmesinde önemli bir konuma sahiptir (Akalın, 2014: 104; Deniz, 2018).

1990’lı yıllardan itibaren güç kazanan ev hizmetleri sektöründe kadın göçmen istihdamı; ev işleri, dadılık, bebek ve yaşlı bakım alanlarında karşılık bulmuştur. Bununla birlikte iş anlaşmasını takiben kadın göçmenlerin görev tanımları hızlı bir şekilde değişime uğramakta ve genişleyebilmektedir. Türkiye’de dünyadaki örneklerine benzer biçimde düzensiz göçmenliğin yarattığı kırılganlık, ayrımcılık, hak arayamama, kötü muamele, cinsel taciz, izinlerdeki belirsizlik, ücretlerde geç ve/veya eksik ödeme, toplumsal dışlanma, etiketleme, yatılı kalmanın beraberinde getirdiği “özel” ve “kamusal” alan ayrımındaki bulanıklık sektördeki temel sorunları oluşturmaktadır (Etlier ve Lordoğlu, 2010: 109; Ün-

lütürk-Ulutaş, 2010: 88; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Coşkun, 2014; Coşkun, 2017: 122). İşveren ev sahipleri ile kadın göçmen arasında inşa edilen “*kurgusal akrabalık bağı*” ve çalışanların çeşitli ifadelerle evin bir ferdi olarak nitelendirilmeleri kadın göçmenlerin mesai dışı çalıştırılmalarına ve sömürülmelerine neden olabilmektedir (Akalin, 2014: 39; Ceylan ve Uslu, 2020: 204). Köken ülkede edinilen vasıfların hedef ülkede icra edilen işlerde değerlendirilememesi, ilgili grubun sosyal ve kültürel sermayelerinden istifade edememeleri sonucunu doğurmaktadır (Pusch, 2008: 83). Kadın göçmenlerin sorun alanlarına karşı geliştirdikleri çeşitli çözümler bulunmaktadır. Düzensiz göçmenlerin yakalanma korkusu ile daha az sosyalleşmeleri ve hedef ülkedeki yerleşik kadınlara benzeyen saç modelleri ve fiziksel görünüm benimseme gayretleri bu meyanda dikkat çekmektedir. Makyaj tercihi ve kıyafet seçimi bu bağlamda ön plana çıkan örnekler arasındadır. Kimi kadın göçmenlerin sosyalleşme arayışları çerçevesinde ibadethanelerde gerçekleştirmiş oldukları buluşmalar ve diğer kadın göçmenlerle müştereken tutulan evlerde izin günlerin geçirilmesi bu bağlamda ele alınabilecek çözüm arayışları arasındadır (Kümbetoğlu, 2005: 71; Ceylan ve Uslu, 2020: 203; Deniz vd., 2020: 237-240).

Hedef ülke Türkiye'deki ekonomik daralmalar ve döviz kurlarında meydana gelen hareketlilikler, maaş anlaşmalarının döviz kurundan yapıldığı ev hizmetleri sektörünü doğrudan etkilemektedir. 2001 krizi sonrası sektörde yaşanan daralmaya benzer biçimde 2018 yılının Ağustos ayında yaşanan ve etkileri devam eden döviz kurundaki dalgalanmalar sektör üzerinde etki sahibi olmuştur. Öyle ki kur dalgalanmaları, sektördeki maaşların döviz cinsinden ödenmesi geleneğini etkileyen bir ekonomik gelişme olmuştur. Yakın dönemler itibariyle Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Filipinli kadınların varlık gösterdikleri sektördeki ücretler, yaşanan dalgalanmalar neticesinde işveren ev sahipleri tarafından yoğunluklu olarak Türk Lirası'na döndürülmüştür. İlgili uygulamanın en önemli istisnası ise Filipinli kadınların büyük bir bölümünün maaşlarını döviz cinsinden almaya devam etmeleri olmuştur. Filipinli kadınların sektördeki olumlu imajları ve aranan vasıfları pazarlık güçlerini arttıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte maaşların genel itibariyle Türk Lirası'na dönmesi, köken ülkeye döviz cinsinden havale gönderimini doğrudan etkilemekte ve sektördeki kadın göçmenlerin gelirlerinde önemli bir düşüşe işaret etmektedir (Ceylan ve Uslu, 2020: 199-200; Deniz vd., 2020: 233-235). İlgili gelişmelerin kadının göçmenlerin hedef ülke Türkiye'deki geleceklerine olan etkisi ise tartışılan aktüel konu başlıkları arasındadır.

Suriye Kökenli Göç Hareketi ve Suriyeli Kadın Göçmen Emeği

Arap Baharı olaylarının Suriye'deki yansımaları çerçevesinde ülkedeki siyasal gerginliğin şiddet odaklı toplumsal olaylara dönüşmesi, Türkiye'ye yönelik göç hareketliliğinin temel gerekçesini oluşturmuştur. Suriye'deki şid-

det olaylarının artışı neticesinde Türkiye'ye yönelik ilk göç hareketi, 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesi Cilvegözü sınır kapısı üzerinden gerçekleşmiştir. Türkiye, Suriye'den yönelen göç hareketine ilişkin 2016 yılına dek açık kapı politikasını tercih etmiştir. Türkiye'ye yönelen Suriyeliler öncelikli olarak "misafir" ifadesi ile tanımlanırken, süreç içerisinde hayata geçirilen hukuki düzenlemeler çerçevesinde geçici koruma statüsünü elde etmişlerdir. Türkiye'deki Suriyelilerin çalışma izinleri 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" ile düzenlenmiştir. "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Yönetmelik (GKÇİY)" 2016 yılı Şubat ayında yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte GKÇİY ile birlikte Suriyelilerin istihdamına ilişkin kota getirilmiştir. Kotaya göre çalışılan işyerinde geçici koruma altındaki Suriyelilerin, genel işçi sayısının %10'unu geçemeyeceği belirtilmiştir. Bir işyerinin toplam çalışan sayısının 10 kişiden az olması halinde ise en fazla geçici koruma sağlanan bir kişiye iş verilmesine olanak tanınmıştır (Aslantürk ve Tunç, 2018: 161-162; Göksel, 2019). Türkiye'deki Suriyelilerin önemli bir bölümünün işgücü piyasası bağlamında "düşük vasıflı" olarak ele alınabilecek eğitim seviyelerinin yanı sıra, kayıt dışı çalışma koşullarından beslenen işgücü piyasasındaki kırılganlıkları ve sömürülmeye maruz kalan konumları önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır (İçduygu ve Şimşek, 2016; Erdoğan, 2018; Sunata, 2018; Göksel, 2019). Bu duruma karşın göç hareketiyle Türkiye'ye yönelen Suriyeliler, tek bir sosyo-ekonomik grupta ele alınamamaktadır. Türkiye'deki Suriyeliler arasında gelir düzeyi yüksek önemli bir kitle bulunmakta ve aynı zamanda, Suriyelilerin bir bölümünün kendi işyerlerini açtıkları gözlemlenmektedir² (Erdoğan, 2015: 331). Türkiye'deki Suriyelilerin sınır şehirlerinde ortak oldukları işyeri sayısının 2011 yılından itibaren göstermiş olduğu artış bu meyanda dikkat çekici bir örnek oluşturmuştur (Aktaran: Özçürümez ve İçduygu, 2020: 68).

Türkiye'deki Suriyeli kadınların, mesai saatleri içerisinde bebek ve çocuklarını bırakabilecekleri güvenli ve ucuz erişimli yerlerden mahrum olmaları, iş hayatına girişlerini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasındadır. Eğitim düzeyi, hedef ülkedeki dile hâkim olmamak, göç ve savaş sürecinin olumsuz sonucu olarak şiddet sonrası travma bozuklukları bu bağlamda ön plana çıkan diğer engellerdir (Aktaran: Özçürümez ve İçduygu, 2020: 107). Kadın emeği ile özdeş algılanan toplumsal cinsiyete dayalı iş piyasası, kadın mültecilerin istihdamında belirleyici bir önemi haizdir. Ev hizmetleri kategorisinde ele alınabilen temizlik, bakım hizmetleri gibi alanların yanı sıra konfeksiyon, ev yemekleri girişimciliği, evden sipariş ile yemek ve ürün satışı, tekstil, bahçe işleri ve meyve toplama (mevsimlik tarım işçiliği) gibi çalışma alanlarında kadın emeğinin görünürlüğü artmaktadır. İlgili grubun istihdamında güvencesizlik, düşük ücret, ayrımcılık ve kötü muamele sık karşılaşılan sorun alanlarını teşkil etmektedir (Aygül, 2018: 198; Akgün, 2020: 126-128; Özservet ve Sarı, 2020: 180-181).

Türkiye'ye yönelik ilk Suriyeli göçünü takiben 10 yıl geride kalmıştır. YUKK'un

2. 2018 yılı itibarıyla ilgili sayının 10 binin üzerinde seyrettiği tespit edilmiştir (Yagci, 2018).

7. yılı, geçici koruma yönetmeliğinin ise 6. yılı dolmuştur. 24 Mart 2021 tarihi itibarıyla Türkiye'deki geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı, 57.775'i geçici barınma merkezlerinde olmak üzere 3.664.873 olarak açıklanmıştır. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin 1.971.306'sı erkek, 1.693.567'si kadınlardan oluşmuştur. Çalışma kapsamında alan araştırması gerçekleştirilen İzmir, 148.025 ile en çok Suriyelinin yaşadığı ilk 10 şehir arasında yer almıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2021).

İzmir Alan Verileri

İşverenlerin Ev İşlerinde Suriyeli Kadınları Tercih Motivasyonları

Araştırma kapsamında üç haneden işveren pozisyonundaki dört katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan hiçbirinin iş anlaşması öncesi Suriyeliler ile gündelik hayatlarında ilişkisi olmadığı ve tamamının referanslar çerçevesinde Suriyeli kadın ev işçileri ile çalışmaya başladıkları tespit edilmiştir. Referanslar arasında muhtarlıklardan gelen olumlu yönlendirmeler, mahalle sakinlerinin tecrübeleri ve ev sahiplerinin aile dostlarından gelen öneriler önemli bir rol oynamıştır. Tavsiye edilen Suriyelilerin "ahlaklı" olmaları, Türkmen kökenli olmaları ve Türkçeye hâkim olmaları iş görüşmesine kabulün kolaylaştırıcı etmenleridir. İşverenlerin Suriyeli ev işçileri ile çalışmaya karar vermelerinde farklılaşan faktörler etki sahibi olmuştur. İlgili faktörlerin başında ise ekonomik etmenler gelmiştir. Çalışma kapsamında görüşme yapılan işveren katılımcıların Suriyeli çalışanlara ilişkin tercih motivasyonlarındaki temel belirleyici, düşük ücret faktörü olmuştur. Katılımcı işverenler, Suriyeli çalışanlar ile haftanın bir yahut iki günü üzerinden anlaştıklarını belirtmişler ve günlük ücret olarak 75 ile 150 TL arasında değişen ücret ödediklerini aktarmışlardır. Katılımcılardan biri çalışmış olduğu Türk ev işçisinin günlük 175 TL talep etmesinin ardından komşusunun referans olduğu Suriyeli bir kadınla çalışmaya başladığını belirtmiş ve Suriyeli ev işçisi ile 100 TL ye anlaştıklarını aktarmıştır. Geçmişte Moldovalı bir kadın göçmen istihdam ettiğini belirten katılımcılardan birisi ise çocuklarının üniversiteyi kazanıp evden ayrılmalari ve kendisinin de emekliliğe hazırlanması ile birlikte, ilgili piyasanın pahalanan yapısına koşut olarak artık Suriyeli Fatma Hanım ile çalıştığını aktarmıştır.

"...Zaten küçük çocuğumuz kalmadı artık evde, evimiz desen o kadar büyük değil. Önüne boyuna çok olsa 1-2 saatte alırsın kabağını. Kaldı ki öyle kirli de koymuyoruz şimdi çocuk olmayınca. O kadar çok para verilecek bir şey yok yani. Bizimkisi biraz biri yardımcı olsun isteği. Haftada bir gün geliyor Fatma. Pazar diye anlaştık. Biz Pazarları eşimle çıkıyoruz kahvaltıya diye akşama kadar alınacaklar, yapılacaklar haftanın işini aradan çıkarıyoruz. Fatma'nın gidiş saatine yakın dönmüş oluyoruz. Evde zaten eşimin annesi oluyor başında. Fatma Hanım ne yapmış oluyor? İşte o haftalık ütü tamam oluyor. O

günlük yemeği hazırlamış oluyor en fazla yarına kalırsa iki günlük yemek yani. Temizliği çıkarıyor aradan. Bulaşık, çamaşır zaten ona kalmıyor bile... Bir de biz eşimle bir gün çıktığımızda kayınvalidem sıkılmamış oluyor beraber duruyorlar birbirlerinin başında... 100 (TL) veriyoruz. Yılbaşına 125 diye konuştuk. Ayda 450-500 ediyor. Üstü de zor şu şartlarda. Eşim otobüs kartını da dolduruyor bazen birkaç hafta yetecek kadar..."

Yerli işverenlerin göçmen ev işçisi kadınlara talep göstermesinde; eğitim seviyeleri, dil becerileri, yatılı kalma konusundaki esneklikleri, yaşlı ve çocuk bakımı konusundaki tecrübeleri ön plana çıkan faktörlerdir. (Kofman vd., 2000; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Deniz vd., 2020: 227-228). İşverenler; Suriyeli kadınlardan belirli bir mesai saati talep etmediklerini ancak "işlerin tamamlanması", çalışanın "karanlığa kalmaması", karşılıklı anlaşma çerçevesinde "akşam ezanı öncesi çıkış" gibi unsurlara dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan ev sahibi katılımcıların küçük çocukları olmadığını belirtmeleri ve evde bebek olması durumunda profesyonel eğitimi olan başka bir ev hizmetleri çalışanı ile anlaşacaklarını vurgulamış olmaları çalışmanın dikkat çekici bulguları arasında yer almıştır. İşveren pozisyonundaki katılımcıların bebek ve küçük çocuk bakımını hassasiyet gerektiren ve profesyonel tecrübe isteyen bir alan olarak gördükleri, bununla birlikte ev hizmetleri dâhilindeki diğer başlıkları bu kategoride değerlendirmedikleri anlaşılmıştır. Katılımcıların Türkiye'deki ev hizmetleri piyasasındaki Filipinli ve Moldova'lı kadın göçmenleri daha profesyonel olarak değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Öte yandan oldukça sınırlı sayıda işveren ile yapılan görüşmelere binaen not edilen bu hassasiyetin farklı çalışmalarda daha geniş gruplarla ele alınması, işveren psikolojisinin anlaşılması konusunda fayda sağlayacaktır.

Ev işçisi istihdamında; şehrin büyüklüğü, şehir içi yerleşim birimlerinin ulaşım olanakları ve şehir hinterlandında sayfiye alanların varlığı önemli değişkenler olabilmektedir (Sassen, 1991; Akalın, 2008). İstanbul'daki güvenli sitelerdeki göçmen ev işçisi istihdamını ele alan Akalın, "şehirden kaçış" düşüncesi çerçevesinde inşa edilen şehir dışı yaşam alanlarının gündelik gidiş gelişler için verimli olmadığını vurgulamıştır. Akalın, bu durumu işverenlerin tercihlerini etkileyen bir zorluk olarak tartışmıştır. Akalın'a göre; işverenler bu bölgelerdeki alt gelir grubundan yerleşiklerle çalışabildikleri gibi ilgili zorluk, işverenlerin yatılı göçmen işçisi tercihini perçinleyen bir özelliğe de dönüşebilmektedir (Akalın, 2008: 121-122). Çalışma kapsamında görüşme yapılan işveren katılımcıların ikisi ulaşım zorluğu sebebiyle İzmir'in sayfiye alanı olarak ele alınabilecek bölgelerindeki yazlık evlerinde, istemelerine karşın tanıdıkları Suriyeliler ile çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, yılın belli dönemlerinde daha sık vakit geçirdiklerini belirttikleri deniz yakını evleri ile ilgili hizmetler için bölgedeki yerli işçilerle temas kurduklarını aktarmışlardır.

Tartışılan faktörlerin yanı sıra işveren katılımcıların ilgili tercihlerindeki diğer belirleyici etmenler olarak; evde kalıcı biçimde yabancı birisinin bulunmasına yönelik isteksizlik, ev alanının yatılı çalışan istihdamına olanak tanımayacak ölçüde darlığı ve esnek çalışma saatlerine uyum kapasitesi gibi faktörler olarak ön plana çıkmıştır. Özet bir mahiyetle görüşme yapılan ev sahibi işveren katılımcıların Suriyeli ev işçisi çalışanları ekseri olarak; gündelik hizmet veren, temelde ev temizliğine destek sunan, esnek bağlarla ilişki kurulan ve düşük fiyatlarla anlaşma sağlanan bir emek grubu olarak değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Etnik bağ olarak Türkmen kökenlilik, akıcı Türkçe hâkimiyeti ve güçlü referanslar ise iş akdinin güçlendirici unsurları olarak sivrilmıştır.

Katılımcılara İlişkin Veriler

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Demografik Özellikleri →	Yaş	Eğitim Durumu	Türkiye'ye Geliş Yılı	Geldiği Şehir
Katılımcı 1		38	Lise*	2014	Halep
Katılımcı 2		45	Ortaokul (M)	2016	Halep
Katılımcı 3		42	**	2015	Şam
Katılımcı 4		36	Ortaokul (M)	2016	Afrin
Katılımcı 5		47	**	2014	Halep
Katılımcı 6		41	Lise (M)	2015	Halep
Katılımcı 7		37	Lise (M)	2015	Afrin
Katılımcı 8		35	Ortaokul*	2016	Haseke

(M) kısaltması “mezun” anlamında kullanılmıştır.

* Eğitim hayatını yarıda bıraktıkları düzeyi ifade etmektedir.

** Eğitim hayatına hiç dahil olunmadığını ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında görüşülen sekiz Suriyeli kadın katılımcının dördü göç öncesi Halep ve Halep'in mülki sınırları içerisinde yer alan yerleşim birimlerinde hayatlarını sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Suriyeli kadınlardan ikisi Afrin, biri Şam ve biri de Haseke'den Türkiye'ye göç etmişlerdir. Katılımcılardan ikisi lise, ikisi ortaokul mezunu iken iki katılımcı eğitim hayatına dâhil olmamıştır. İki katılımcı ise eğitim hayatını yarıda bırakmıştır. Yaşları 35 ile 47 arasında değişen katılımcılar, aileleri ile birlikte 2014-2016 yıllarını arasında Türkiye'ye giriş yapmışlardır.

Katılımcılar	Demografik Özellikleri	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Bulunduğu İlçe
Katılımcı 1		52	Lisansüstü	Akademisyen	Konak
Katılımcı 2		41	Lise	İşveren	Bornova
Katılımcı 3		39	Lisans	Diş Hekimi	Karşıyaka
Katılımcı 4		55	Lisans	Üst Düzey Yönetici	Narlıdere

Çalışma kapsamında görüşülen diğer grup ise yaşları 39-55 arasında değişen, akademisyen, diş hekimi, özel sektörde üst düzey yönetici ve işveren (kendine ait işyeri bulunan) kadınlardan meydana gelmektedir.

Ev Hizmetlerinin “Yeni Aktörleri” Suriyeli Kadın Göçmenler

Göçmenlerin hedef ülkelerin iş piyasalarındaki konumu göç kabul mekanizmalarının önemli tartışma başlıkları arasındadır. Piore'nin öncülük ettiği “İkili İşgücü (Segmented) Emek Piyasası” kuramı bağlamında modern toplumlarda işgücü piyasaları iki basamaklı olarak değerlendirilmektedir. Birincil sektörde güvencesi bulunan, sermaye yoğun iş kolları yer alırken bu sektörde genellikle yerleşikler çalışma imkânı yakalamaktadır. İkincil sektör ise güvencesizliği ile ön plana çıkan emek yoğun iş kollarından oluşmaktadır. Bu sektörde daha ziyade göçmen işçiler tercih edilmektedir (Adıgüzel, 2016: 29; Abadan-Unat, 2017: 57-60). Sığınma ve mültecilik hareketleri çerçevesinde gelişen göç hareketlilikleri, muhtevası gereği emek göçü ile önemli farklılıklar barındırmaktadır (Stein, 1981: 328; Faist, 2003: 50). Bununla birlikte sürecin uzaması ve belirsizleşmesi, sığınma hareketlerinin öznelere, kırılan işgücü piyasasına dâhil olmak zorunda bırakılmaktadır (Biner, 2016). Bu bağlamda Türkiye'deki geçici koruma altındaki Suriyelilerin işgücü piyasasında yer edindikleri müşahade edilmektedir. İlgili grubun ekseriyetle, ilgili kuramlara paralel bir mahiyetle yerleşiklerin tercih etmedikleri sektörlerde ve güvencesiz biçimde çalışmak zorunda kaldıkları gözlemlenmektedir (Duruel, 2017; Erdoğan, 2018; Göksel, 2019: 198-205).

Kadınların göç sürecinde hedef ülkenin diline hâkim olmaları o ülkede karşılaşılabilecek muhtemel problemlerin çözümü için ilk ve temel adımı oluşturmaktadır. Kadınların hedef ülkedeki dili bilmiyor olmaları, o ülkedeki imkânlardan faydalanmalarının önüne geçebilmektedir (Şenol, 2020: 105). İlgili durumun yanı sıra Türkiye'deki Suriyeli kadınların işgücüne katılımını etkileyen birtakım faktörler bulunmaktadır. Bunlar toplumsal cinsiyet ilişkileri, hane içi durum, eğitim ve gelir düzeyi ve Türkiye işgücü piyasasının özellikleri olarak sıralanabilmektedir. Suriyeli kadınlar kültürel normların da etkisiyle yemek yapmak, ev temizlemek gibi cinsiyetlendirilmiş alanlarda çalışıp, kendileri yerine çocuklarını işgücü piyasalarına yönlendirmektedir (Ünlütürk-Ulutaş ve Akbaş, 2018: 283-288; Uçar, 2020: 50).

Çalışma kapsamında görüşülen kadın göçmenler, Suriyeliler arasında Türk mutfağına aşına konumdakilerin ve Türkçeye dil konusunda daha hâkim olanlarının işverenler tarafından öncelikli biçimde tercih edildiklerini aktarmışlardır.

“...Yemeğimi yaparım, özenirim iyice yani. Önce ben beğenirim ki onların da hoşuna gitsin. Çünkü bazısı önce yemeğini deniyor, bazı evlerde tüm gün dışarıdalar geldiklerinde kendi yaptıklarına yakın olsun ister. O tamamsa, beğenirlerse temizlik işleri oluyor, tamamlanıyor zaten. Türkiye yemeklerini Halep'teyken de yapardım. Çocukluk zamanlarımdan bilirim buradaki yemekleri, tatlıları. Hepsini bilemem ama yine yaparım baya. Halep'te zaten bilinir çoğu ama Kilis'te, Hatay'da akrabalarımıza da gider gelirdik bayramlarda, izinde. O zamanlardan soslarını, baharatlarını, farklılıklarını falan da öğrendim... Ama bundan önemlisi bence Türkçeyi iyi bilmek. Söylenen lafı, işi iyi anlamak. (K.2).”

Bununla birlikte ev hizmetlerinin “yeni simaları” olan Suriyeli kadınların hanelerindeki küçük çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumluluklara sahip olmaları, işgücü piyasalarında sayı ve yoğunluklarını sınırlandıran etkenler arasında yer bulmaktadır. Katılımcı kadın göçmenlerin önemli bir bölümünün çalışma saatlerinde, kendi hanelerindeki gündelik sorumlulukları evin en büyük kız çocuklarına devrettikleri gözlemlenmiştir.

Suriyeli Kadınların İş Bulma Kanalları: Ağlar, STK, “Cami Cemaati” ve Muhtarlıklar

Düşük gelir ve eğitim grubunda yer alanlar, engelliler, yaşlılar, göçmenler, sığınmacı ve mülteciler, hâkim etnik kimlik ve kültürün dışında konumlananlar sosyal dışlanma ile en fazla karşı karşıya kalan sosyolojik gruplar olmaktadır (Adaman ve Keyder, 2006; Dedeoğlu ve Gökmen, 2011: 3-4; Ofner, 2011: 327-331). Göçmen gruplarının çok sık olarak maruz kaldıkları sosyal dışlanma olgusu, göçmenlerin göç ettikleri yerlerde azınlık ve istenmeyen gruplar olduklarını hissetmeleri ile kendi içlerine kapanmalarına, sosyal ağlar ve iç gruplar oluşturmalarını beraberinde getirmektedir. Göçmenler oluşturdukları bu ağlar ile hâkim kültürden izole bir biçimde kendi ihtiyaçlarını karşılayıp, varlıklarını sürdürmek güdüsü ile hareket edebilmektedir (Şenol, 2020: 112). Suriyeli kadın göçmenlerin ev hizmetleri özelinde iş arama ve bulma süreçlerinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu minvalde odağında göçmenler bulunan sivil toplum kuruluşları, muhtarlıklar, “cami cemaati” ve göçmenlerin egemen toplumdan izole bir biçimde oluşturdukları iç gruplardaki ağlar, iş bulma süreçlerinin aktörleri olarak ön plana çıkmaktadır.

“...Hep bize diyorlar ya Suriyelilersiniz çalışmıyorsunuz, yatıyorsunuz devlet size bakıyor diye. Öyle yatmak değil yani. Aldığımız destek ol-

muşsa ekmek parası o, bu hayata yeter mi? Türkiye, Suriye zamanı gibi değil. Pahalı yani, demeye gerek var mı iş de yok. İş bulabileceğimiz, arayabileceğimiz yer yok. Kocalarımız, oğullarımız çok kez bulamaz, bize nerede? Abi var bir tane. Sağ olsun resmi işlerimiz olduğunda yardımcı olur, tercüman gibi görevli de yani. Bazen ondan gelir birkaç iş. Hep muhtarı, hocayı yoklarız, var mı der sorarız. Eşim sorar iş için var mıdır diye. O da yardımcıdır bize. Eskiden birkaç kez de eşimin babasının namazdan, camiden yani arkadaşlarının yardımıyla işlere gittiğimiz oldu. Hem onların eve ama çoğunluk başka evlere. İş oldukça kazandık az... (K.8)."

Dini sınırlamalar ve dindarlığın yoğunluk durumu, kadınların iş piyasasına eklenmelerinde etki sahibi faktörler arasında yer almaktadır. Aile içerisindeki roller bu noktada belirleyici bir önemi haizdir (Read, 2004; Yılmaz, 2020). İlgili durumun yanı sıra; göç edilen hedef ülkede, aynı köken ülkeden gelenlerle yakın yerleşim birimlerini paylaşan göçmenlerin ataerkil ve dini normları sürdürme hususunda istikrarlı bir eğilim içerisinde oldukları görülmektedir (Yılmaz, 2020: 185). Suriyeli kadın göçmenlerin, ilgili sektörde faaliyet gösteren diğer kadın göçmenlere nazaran ekseri olarak yatılı kalmama eğiliminde oldukları ve bu durumun hem gerçekleştirilen göç hareketinin mahiyeti ile ilgili olduğu hem de ele alınan grubun aile anlayışlarının temel bir sonucu olarak geliştiği gözlemlenmektedir. Bahsi geçen yaklaşım, kadınların ev hizmetlerindeki tercih edilirliklerinde hasta ve yaşlı bakımı gibi görece daha uzun süre çalışılan ve evde bulunma gereksinimi yaratan işlerde çalışma imkânı bulamamalarını beraberinde getirmiştir.

"...Yok yok olmaz o çalışmak öyle. Biz burada kaç aile varız hicretten 5 belki 6 say sen. Ne derlerdi bize? Biz ne deriz onlara? Başka adamın evi o. Kalınmaz başkasının evlerinde. Adam evde tekse karısı, çocuğu yoksa yanımızda ben orda gene çalışmam. Ben yokken çocuklar, kocama ne olacak? Yemek, iş, temizlik? Kocam tamam vermez zaten buna. Sormam ben zaten. Zaten o git desin, gene ben yapamam, gitmem. Kocamın kalması gitmesi desen, istemem onu da bak. Bir gün olur belki mecbur iki gün olur ama olmaz öyle hep. Artık ekmek parası değil o. Dinen desek olur mu çok mecbur olmazsan? Başka çalışan varsa böyle bereketi çok olsun ama bizim evde olmaz yani. Oğlumza da babası izin vermedi. İş çıkmıştı gemide, evden uzak çalışacak diye o da olmadı... (K.6)."

Suriyeli ev işçisi kadınlar; köken ülkede meydana gelen iç karışıklık sonrası, zorunlu bir göç hareketi neticesinde aileleri ile Türkiye'ye göç etmişlerdir. İlgili grubun göç hareketindeki temel motivasyon ekonomik koşullardan ziyade hayatta kalma düşüncesi olmuştur. Bu durum ilgili bölümde ele alınan, sektördeki diğer kadın göçmenlere Suriyeli ev işçisi kadın göçmenlerin temel farklılığını

teşkil etmektedir. Bununla birlikte Suriyeli göçmen ev işçisi kadınlar yatılı kalma hususundaki şerhlerinde, ailevi ve dini normların belirleyici faktörler olduğunu vurgulamışlardır.

İşe Kabul Edilmede “Makul Kimlik”: Türkmenlik

Ülkelerin ve hedef ülkedeki yerleşik toplumun göç kabul mekanizmalarında; etnik ve dini yakınlık, köken ülkeden hedef ülkeye daha önce bir göç hareketinin gerçekleşmiş olması, ekonomik değişkenler gibi çeşitli faktörler etki sahibi olabilmektedir (Aktaran: Cigerci, 2016: 112-114). Bilhassa ülkelerin ulus devlet sınırları içerisinde hayatlarını idame ettirmeyen ancak o ülkedeki yerleşiklerle akrabalık bağı olan etnik gruplar göç kabul sürecinde avantajlı bir konumu haiz bulunabilmektedir. Soğuk Savaş süreci sonrası ülke dışından Almanya'ya yönelen Alman soyluların kabul süreçlerindeki esneklik bu bağlamda önemli bir örnek oluşturmaktadır (Brubaker, 2010: 66-67). Kimlik konusundaki hassasiyetler, hedef ülkedeki yerleşiklerin tutum ve davranışlarında gözlemlenebilir bir mahiyet taşımaktadır (Glazer, 1994). Benzer bir mahiyetle 1934 İskân Kanunu'nun göç kabul sürecinde Türk soy ve kültüründen olmaya atfetmiş olduğu önem bu bağlamda bir başka örnek olmuştur. 1991 yılında Irak'ın Kuzeyinden yönelen göç hareketliliğinde Türkmenlerin kabulünde nispi pozitif ayrımcılık bu konudaki yakın tarihli bir başka örneği teşkil etmektedir (Danış, 2008: 211-214). Araştırma çerçevesinde görüşme yapılan kadın göçmenlerin önemli bir bölümü, işe alımlarda Türkmen olmanın tek belirleyen olmamakla birlikte önemli faktörler arasında yer bulduğunu vurgulamıştır. Bu durum Suriyeli kadın göçmenlerin iş bulabilmek amacıyla işverenlere kendilerini Türkmen olarak tanıtmaları ya da Türkmen kökenli Suriyelilerin referanslarından istifade etmeye çalışmaları sonucunu doğurabilmektedir.

“...Sadece Türkmen'im de demiyorum. Kökenden Hataylıyım diyorum sonradan evlilikle gitmişiz şimdi döndük anlamıyla. Antepliyiz derim Hatay dedim. Yalan da değil kocamın anası Türkmen'dir. Çocuklar bilmezdi ama biz Türkçe bilirdik. İyice emin olsunlar çünkü böyle şeyler duymak istiyorlar güvenmek için. Sadece benim işte değil bu diğer işlerde de böyledir. Nerden biliyorum çünkü ilk oğlumun işinde gördük. 2015'te Samed'i verdik ilk berberin yanına mahallede. Almıyor. Siz Suriyelisiniz diyor, ben oğlunuza lafımı derim geleneğimizdir bizim işyerlerinde, siz sorun yaparsınız diyor. Biz de sizdeniz dedik, al dedik. Öyle öyle çocuk başladı, ilerledi. Tabi bu nasıl Türkmen hiç Türkçe bilmiyor da dediler. İdare ettik onu da. Yasaktı Suriye'de Türkçe öğretemedik dedik. Yani biz neler görmüşüz de tecrübelerimiz böyle. (K.4)”

İş Hayatındaki Zorluklar: Sektördeki Düşük Ücret Gerçeğinden, Hanedeki “Ataerkil Pazarlığa”

Türkiye'deki Suriyelilerin büyük bir bölümünün iş piyasasında sömürülmeye maruz kalmaları, bahsi geçen grubun önemli sorun alanlarını oluşturmaktadır. Kadınlar; atölye, tekstil, tarım, evden satış, ev işleri gibi farklılaşan iş kollarında güvencesiz ve istismara açık bir biçimde düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır. Yapıtları iş karşılığında çok düşük ücretler kazandıklarından şikâyet eden katılımcılar, buna rağmen söz konusu ücretler karşılığında çalışmaya mecbur olduklarını dile getirmektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü gününbirlik çalışma koşullarında net bir mesai saatleri olmadığını ve genelde sabah erken saatlerden gün batımına dek gidilen evin işleri ile ilgilendiklerini aktarmışlardır. Yapılan işler; temizlik, yemek, üt ve diğer ev işleri olarak özetlenmiştir. Katılımcıların genellikle haftada iki ile dört arasında değişen sayıda evlere gittikleri ve evlerden aldıkları ücretlerin 75 TL ile 125 TL arasında değiştiği not edilmiştir. Katılımcıların çalışma koşulları ise kayıt dışı ve denetimsizdir.

“...Sabahtan giriyorum o eve ama az kazanıyoruz çok az. Evden çıkınca aldığım para marketteki poşetleri hiç doldurmadı. 100 lira, en fazla işte. O da her zaman sanma, değil. Bazen işin çabuk bitmesi için iki kişi gittiğimiz oluyor kızım. Aldığımız para değişmiyor, kızım da yoruluyor benimle ama bitmesi için lazım 2 saat fark ediyor iki kişi. (K.3)”

Kandiyoti (2013: 126), “ataerkil pazarlığı”, toplumsal cinsiyet eşitsizliği durumlarında kadının hayat stratejilerini, içinde bulundukları sistemden kaynaklanan bir dizi somut zorunluluk çerçevesinde kurdukları ilişki olarak tanımlamaktadır. “Ataerkil pazarlık”, köken ülkedeki hayatlarında çalışmalarına kocaları ya da ailenin diğer erkek bireyleri tarafından izin verilmeyen kadınları, Türkiye’de içinde bulundukları şartlardan ötürü dönüştürmektedir. Suriyeli kadınlar kendilerinin ve ailelerinin içinde bulunduğu zorlu sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle işgücü piyasasında olumsuz koşullar ve sınırlamalar altında çalışmak durumunda kalmaktadır. Katılımcılar, gerek ailelerinin ekonomik durumlarındaki olumlu seyir gerek aile düzeni içerisinde kendilerine çalışılma imkânı verilmemesi nedeniyle, ailenin geçimini genellikle erkeklerin sağladığını belirtmişlerdir. Buna karşın Suriyeli kadınlar, Türkiye’de içinde bulundukları ekonomik şartlar nedeniyle bazı durumlarda buna mecbur kalabilmektedir.

“...Suriye’de dışarıda çalışmadım. Çalışmazdı genelde kadınlar. Halep, Şam büyük yerler. İstanbul, İzmir gibi düşünün yani görmemişseniz. Çalışan da vardı ama diğerlerinde çoğunluk kadın evindedir. Dışarıda çalışmak erkeklerin işiydi. Evin işi hiç bitmez zaten çocuklara bakarsın, yemek yapar, evi düzenler, bahçende çalışırsın bak o da iştir... Tabii Türkiye’de durum başka her şekilde. Şartlarımız artık zor, ihtiyaç çok, paradan başka lazım olan şey yok gibi. Kolay değil hiç ve hiç iyiye doğru gitmiyor bilmediğin bir yerde yoktan hayat kurmak, her şey para, masraf. (K.5)”

Kadınlar, içinde bulundukları şartların değişkenlik göstermesiyle kimi zaman bu koşullara uyum sağlamak, çoğu kez ise bu koşulları değiştirebilmek adına bir takım taktik ve stratejiler takip edebilmektedir. Bunların sonucunda ortaya çıkan yeni kadınlık deneyimleri, salt erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü olarak değil, kadının da başka bir hemcinsi üzerindeki tahakkümü ile sonuçlanabilmektedir (Sevli, 2020: 70). Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların bir bölümünün; işveren ev sahibi konumundaki kadınların tutum ve davranışlarını “sert”, “otoriter” ve “zorlayıcı” gibi ifadelerle tarif etmeleri, bu bağlamda önemli bir örnek oluşturmıştır.

Dil, etnik köken, din ve mezhep farklılıkları gibi faktörlerin yanı sıra ekonomik etmenler, göçmenlerin hedef ülkedeki yerleşikler tarafından sosyal dışlama ve ayrımcı tutumlar ile karşılaşmalarına sebebiyet verebilmektedir. Suriye’den Türkiye’ye yönelen göç hareketinin başlangıç aşamasından itibaren ev sahibi yerleşik toplum tarafından Suriyelilere yönelik önemli destekler sağlanmıştır. Göç hareketinin eşine ender rastlanan hızına karşın ilk yıllar itibariyle toplumsal kabul süreci, görece az sorunlu ilerlemiştir (Erdoğan, 2018). Bununla birlikte ayrımcılık ve ırkçılık, Türkiye’deki Suriyelilerin de toplumsal yaşamda karşılaşmış oldukları problemler arasında yer almaktadır (Kaya, 2017: 62; Şimşek, 2017: 20). Yakın dönemler itibariyle ev hizmetleri sektöründe varlık göstermeye başlayan Suriyeli kadınlar, ayrımcılık sorunlarıyla karşılaşabilmektedir. Çalışma kapsamında görüşülen kadın göçmenler özellikle hane içerisinde yaşanan hırsızlık ya da eşyaların kaybolması durumunda kendilerine şüpheli bir biçimde ön yargılı bir bakış olduğunun altını çizmektedir. Katılımcılar, kimi evlerde Suriyeli kimliklerine yönelik sorgulamaların ve eleştirel yaklaşımların güçlü bir şekilde hissettirildiğini belirtmişlerdir. Esasen bu durum sektörde hâlihazırda var olan sorunların, göçmen kimliğinin dezavantajları ile birleşen yapısının önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Sonuç

Ev hizmetleri sektöründe kadın göçmenler kilit bir konuma sahiptir. Öyle ki dünyadaki göçmen ev işçilerinin %73’ünü, başka bir ifadeyle 8,45 milyonunu kadınlar oluşturmaktadır (ILO, 2020: 8). Türkiye’de ilgili sektör, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren eski Doğu Bloku ülkelerinden Türkiye’ye düzensiz olarak göç eden kadın göçmenlerin yoğun biçimde istihdam edildiği bir alan olmuştur. Bahsi geçen göç hareketi Türkiye’ye yönelik düzensiz emek göçünün kadınlaşması sürecinde başat bir önemi haizdir. Araştırmada, yakın dönemler itibariyle Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Filipinli kadınların varlık gösterdiği sektörde, Suriyeli kadın göçmenlerin konumuna odaklanılmıştır. Türkiye’de ev hizmetleri sektöründe çalışan göçmen kadınlar üzerine yapılan araştırmalarda bu grubun yoğunlukla yatılı biçimde istihdam edildikleri tespit edilmiştir (Kümbetoğlu, 2005; Akalın, 2014; Deniz vd., 2020). Öte yandan bu araştırmada Suriyeli kadınların genel itibariyle yatılı kalma gerekliliği arz eden çocuk ve yaşlı bakımı gibi hizmetler için tercih edilmedikleri gözlemlenmiştir. Araştırma bulgularına göre örneklem grubun

sektördeki diğer kadın göçmenlerden temel farklılığı yatılı kalmadan çalışmaları olmuştur. Suriyeli kadınların mevcut ekonomik sorunları hafifletebilmek amacıyla günlük/gündelik olarak ev hizmetleri sektöründe işgücü piyasasına eklenedikleri gözlenmektedir. Ev hizmetleri sektörünün bu “yeni aktörlerinin” iş tanımları içerisinde, temizlik ve yemek yapmak gibi iki temel kategori yer almaktadır. Bu tercihin oluşmasında yerli işverenlerin çocuk bakımı konusunda profesyonel hizmet alımına yönelmeleri ile birlikte, çalışan hanelerin mekânsal anlamda yatılı çalışanın da barınmasını sağlayamayacak biçimde dar olması etkilidir. Bununla birlikte, Suriyeli kadın göçmenlerin ailevi, kültürel ve dini normların da etkisiyle çalıştıkları hanelerde yatılı kamayı tercih etmemeleri de ilgili durumun gerekçeleri arasında yer bulmuştur. Bu durum ev hizmetleri sektöründeki diğer göçmen gruplarla Suriyeliler arasındaki en temel farktır.

Ev hizmetleri sektöründe çalışan yerli işçilerin göçmen kadınlara benzer biçimde; sigortasızlık, tehlikeli işlerde çalıştırılma, sömürülme sorunları ile karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (Karadeniz 2011; Yıldırımaltı ve İslamoğlu, 2016). Suriyeli kadınların çalışma koşullarındaki güvencesizliğin ve sömürülmenin, bu grubun en önemli sorun alanları olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de ev hizmetleri sektöründe çalışan yerli işçiler ve göçmen kadınlar üzerine yapılan araştırmalarda tespit edilen güvencesizlik ve sömürülme sorunları, Suriyeli kadınlar özelinde de güçlü şekilde sürmektedir.

Suriyeli kadın göçmenlerin ev hizmetleri sektöründe iş bulma kanalları olarak göçmen odaklı faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, muhtarlıklar, “cami cemaati” ve göçmen ağları ön plana çıkmıştır. Bu durum Suriyeli kadın göçmenlerin diğer göçmen gruplar gibi göçmen ağlarından faydalanmalarının yanı sıra farklı kanallar üzerinden sektörde varlık gösterme potansiyeli taşıdıklarını göstermiştir.

Yerli işveren katılımcılar açısından Suriyeli ev işçisi çalışanları; günlük/gündelik hizmet veren, temelde ev temizliğine destek sunan, esnek bağlarla ilişki kurulan, sigortasız ve düşük ücret karşılığı iş sözleşmesi yapılan bir emek grubu olarak değerlendirilmektedir. Etnik köken bağlamında Türkmen olmak, Türkçeye ve Türk mutfağına yüksek hâkimiyet ve güçlü referanslar ise şifahi kurulan iş anlaşmalarında etki sahibi faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. İlgili kriterler Suriyeli ev işçisi kadınların bir bölümü tarafından da gözlemlenmekte ve bu mahiyette tedbirler geliştirilmektedir. Türkmen kökenli olmayan Suriyeli kadınların, kimi durumlarda kendilerini Türkmen olarak tanıttıklarını belirtmeleri, hedef ülkedeki iş piyasasına girişte geliştirilen çözüm odaklı yaklaşımlar arasında yer bulmaktadır. Bununla birlikte ilgili tespitin nispeten az olarak ele alınabilecek bir örneklem grubu ile tek bir şehirde elde edilmesi, konunun farklı yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli araştırmalar ile sınanmasını gerekliliğine işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye’deki Suriyelilerin hedef ülkedeki uyum süreçleri ile ilgili de önemli çıkarımlar yapmayı kolaylaştırabilecek bir mahiyet taşımaktadır. Bu durum yaygın literatürdeki, göçmenlerin hedef ülkenin diline olan hâkim olmaları-

nın ve kültürel yakınlıklarının, ev hizmetleri sektöründe tercih edilme nedenleri arasında yer bulduğu vurgusu (Kaşka, 2009, İçduygu ve Biehl, 2012; Akalın, 2014) ile uyumluluk arz etmiştir.

Ev hizmetleri sektörünün genel karakteristiğine paralel biçimde, alana kayıt dışı olarak eklenilen Suriyeli kadınlar köklü sorun alanları ile karşı karşıyadır. Kadın emeğine yönelik sömürü odaklı yaklaşım, göçmen kırılganlığı, ayrımcı yaklaşımlar, sektördeki kayıt dışılığın güçlü yapısı bu durumun temel gerekçelerini oluşturmaktadır. Suriyeli kadınların bir bölümünün dini ve kültürel normlar çerçevesinde iş hayatına katılım konusundaki kısıtlarının güçlendiği gözlemlenmektedir. Bu minvalde ev hizmetleri sektörünün yeni yüzleri olarak beliren Suriyeli kadın göçmenlerin ilgili işgücü piyasasında kalıcı olup olmadıkları ve sektörün bu kadınlarla ilişkisinin farklı yönleri, farklı şehirlerdeki alan araştırmaları ile ölçülmesi gereken önemli bir konu başlığıdır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2017) Bitmeyen Göç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006) "Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf. (26.09.2019).
- Adigüzel, Y. (2016) Göç Sosyolojisi, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akalın, A. E. (2014) "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akalın, A. (2008) (der.) Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 111-134.
- Akgün, R. (2020) (der.) Göç Sosyolojisi Türkiye'den Örneklerle, Ankara: Orion Kitabevi, 119-136.
- Aslantürk, O. ve Tunç, Y. E. (2018) "Türkiye'de Yabancıların Çalışma İzinleri ve Suriyeliler", Ombudsman Akademik, 5, 9, 141-180.
- Aygül, H. H. (2018) (der.) 21. Yüzyılda Uluslararası Göç ve Mülteciler Bir Türkiye Perspektifi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 179-211.
- Bartram, D., Poros, V. Maritsa ve Pierre, Monforte. (2017) Göç Meselesinde Temel Kavramlar, Ankara: Hece Yayınları.
- Biehl, K. (2012) (der.) Kentler ve Göç Türkiye, İtalya, İspanya, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-112.
- Biner, Ö. (2016) Türkiye'de Mültecilik İltica, Geçicilik ve Yasallık 'Van Uydu Şehir Örneği', İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brubaker, R. (2010) "Migration Membership and The Modern Nation-state: International and External Dimensions of The Politics of Belonging", *Journal of Interdisciplinary History*, 12, 1, 61-78.
- Buz, S. (2007) "Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18, 2, 37-50.
- Castles, S. ve Miller, J. M. (2008) Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. ve Uslu, İ. (2020) "Göçün Kadınlaşan Yapısı ve Türkiye: İzmir'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Kadın Göçmenler", *Pasajlar Göç Meselesi*, 2, 5, 177- 212.
- Ciğerci, N. (2016) (der.) Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İstanbul: İletişim Yayınları, 107-134.
- Cohen, P. N. (1998) "Replacing Housework in The Service Economy: Gender, Class and Race Ethnicity in Service Spending", *Gender and Society*, 12, 2, 219-231.
- Coşkun, E. (2017) (der.) Sosyal Hizmetlerde Güncel Tartışmalar Sosyal Hizmet(ler)i Yeniden Düşünmek (23-24 Mart 2012) Konferansları, Ankara: Nika Yayınevi, 217-232.

- Coşkun, E. (2014) "Türkiye'de Göçmen Kadınlar ve Seks Ticareti", Çalışma ve Toplum, 42, 85-206.
- Daniş, D. (2008) (der.) Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 17-40.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011) Göç ve Sosyal Dışlanma Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar, Ankara: Efil Yayınları.
- Deniz, A. (2018) "Türkiye'ye Filipinli Dadı Göçü: Aracı Firmaların Rolünü Anlamak", Coğrafi Bilimler Dergisi, 16, 2, 289-301.
- Deniz, G., Kaluç, F. B. ve Uysal, H. (2020) "İstanbul'da Ev Bakım Hizmetlerinde Çalışan Filipinli Kadınlar: Göç, Emek ve Gündelik Hayat", Pasajlar Göç Meselesi, 2, 5, 213-245.
- Duruel, M. (2017) "Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler", Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3, 2, 207-222.
- Erdoğan, M. M. (2018) Türkiye'deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Etiler, N. ve Lordoğlu, K. (2010) (der.) Göçmenlerde Sağlık Sorunları: Ev Hizmetlerinde Bir Alan Araştırması, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II (4-6 Kasım 2010), İstanbul: Petrol İş Yayıncılık, 93-118.
- Faist, T. (2003) Uluslararası Göç ve Ulusal Toplumsal Alanlar, Ankara: Bağlam Yayınları.
- Glazer, N. (1994) (der.) The Closing Door, New York: Simon&Schuster, 37-47.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Erişim Tarihi: 24.03.2021.
- Göksel, G. U. (2019) Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi "adil entegrasyon", İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ihlamur-Öner, S. G. (2016) (der.) Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar ve Tartışmalar, İstanbul: İletişim Yayınları, 353-378.
- ILO (2020) https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_763803.pdf. Erişim Tarihi: 22 Aralık 2020.
- İçduygu, A. ve Biehl, K. (2012) (der.) Kentler ve Göç Türkiye, İtalya, İspanya, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9-73.
- İçduygu, A. ve Şimşek, D. (2016) "Syrians Refugees in Turkey: Towards Integration Policies", Turkish Policy Quarterly, 15, 3, 59-69.
- Jordan, B. ve Duve, F. (2002) Irregular Migration: The Dilemmas of Transnational Mobility, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2001) Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar, Cömert "abla"ların Sadık "hanım"ları, Ankara: Su Yayınları.
- Kalfa, A. (2018) (der.) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 319-337.
- Kandiyoti, D. (2013) Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karadeniz, O. (2011) "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", Çalışma ve Toplum, 2001/2, 83-127.
- Kaşka, S. (2009) (der.) Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 725-793.
- Kaya, A. (2017) "İstanbul, Mülteciler İçin Cennet Mi Cehennem Mi? Suriyeli Mültecilerin Kentsel Alandaki Halleri", Toplum ve Bilim, 140, İstanbul: İletişim Yayınları, 42-68.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P. ve Sales, R. (2000) Gender and International Migration in Europe: Employment Welfare and Politics, New York: Routledge.
- Kümbetoğlu, F. B. (2005) "Enformelleşme Süreçlerinde Genç Göçmen Kadınlar ve Dayanışma Ağları", Folklor/ Edebiyat, 11, 41, 5-25.
- Lordoğlu, K. (2008) (der.) Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 89-110.
- Lutz, H. (2008) Migration and Domestic Work: A European Perspective on A Global Theme, Hampshire: Ashgate.
- Moghadam, V. (2005) Globalizing Women: Transnational Feminist Networks, Maryland: The John Hopkins University Press.
- Ofner, U. S. (2011) (der.) Göç ve Kültürel Sermaye Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya'da Yüksek Vasıflı

- Göçmenler, İstanbul: Kitap Yayınevi, 319-334.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020) Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme Kavramları, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özpınar, E., Çilingir, Y. S. ve Düşündere, A. T. (2016) "Syrians in Turkey: Unemployment and Social Cohesion", https://www.tepav.org.tr/upload/files/1461160665-9.Syrians_in_Turkey_Unemployment_and_Social_Cohesion.pdf. (16.09.2019).
- Özseret, Y. Ç. ve Sarı, E. N. (2020) (der.) Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 169-188.
- Peköz, M. (2012) Küresel Kapitalizm ve Göçmenlik, İstanbul: Karakoyun Yayınları.
- Phizacklea, Annie. (2004) (der.) Women and The State: International Perspective, London: Taylor & Francis, 163-174.
- Piper, N. (2005) Gender and Migration, Singapore: Global Commission on International Migration.
- Portes, A. ve Rumbaut, R. (1990) Immigrant America: A Portrait, California: University of California Press.
- Pusch, B. (2008) (der.) Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 75-88.
- Ramirez-Machado, J. M. (2003) Domestic Work, Conditions of Work and Employment: A legal Perspective, Geneva: International Labour Office.
- Read, J. G. (2004) "Family, Religion, and Work Among Arab American Women", Journal of Marriage and Family, 66, 4, 1042-1050. doi:10.1111/j.0022-2445.2004.00077.x.
- Sevli, H. (2020) (der.) Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları, İstanbul: SU GENDER & GAR, 56-79.
- Stein, B. N. (1981) "The Refugee Experience: Defining The Parameters of A Field of Study", International Migration Review, 15, 320-330.
- Sunata, U. (2018) (der.) Beklenmeyen Misafirler: Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği, Transnational Press London, 169-195.
- Şenol, D. (2020) (der.) Göç Sosyolojisi Türkiye'den Örneklerle, Ankara: Orion kitabevi, 137-162.
- Şahin, Ç. (2020) (der.) Dünyada Göç Yönetimi ve Türkiye'nin Göçmenleri: Göçü Nasıl Yönetmeli?, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Şimşek, D. (2017) "Göç Politikaları ve İnsan Güvenliği: Türkiye'deki Suriyeliler Örneği", Toplum ve Bilim, 140, 11-26, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toksöz, G. (2020) (der.) Women Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice, Palgrave Macmillan, 69-103.
- Uçar, C. (2020) (der.) Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları, İstanbul: SU GENDER & GAR, 38-55.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. ve Akbaş, S. (2018) (der.) Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç, İstanbul: NotaBene Yayınları, 281-308.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2010) (der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 279-305.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. ve Kalfa, A. (2009) "Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri", Fe Dergi, 1 (2), 13-28.
- Yagci, G. (2018) "Türkiye'de İş Yeri Açan Suriyeliler 100 Bin Kişiyi İstihdam Sağlıyor", <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-is-yeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>. (17.07.2019).
- Yalçın, C. (2004) Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, S. ve İslamoğlu E. (2016) "Ev Hizmetinde Çalışanların Sosyal Güvenliği: Çalışan ve Çalıştıran Ekseninde Bir Değerlendirme", Sakarya İktisat Dergisi. 5 (3). 1-17.
- Yılmaz, G. (2020) "Ataerki ve Din Kaskacında Göçmen Bakım Emeği", Praksis, 52, 2020-1, 181-207.
- Yükseker, H. D. (2003) Laleli-Moskova Mekiği Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi

Türkiye’de Gelir Grupları ve Hanehalkı Yapısı Çerçevesinde Maddi Yoksunluk

Rabihan Yüksel Arabacı*

ORCID: 0000-0003-0110-3127

Öz

Toplum içinde olağan kabul edilen mal ve hizmetlere erişememe ve/veya faaliyetleri yerine getirememe olarak tanımlanabilecek maddi yoksunluk, yoksulluğun izlenmesi için önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Avrupa Birliği düzeyinde de “yoksulluk ve sosyal dışlanma riski” altında bulunan nüfusun tespit edilmesinde göreceli yoksulluk ve istihdam yoğunluğu ile birlikte bir kıstas olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye’de maddi yoksunluk uzun zamandır hesaplanmasına rağmen ayrı bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye’de çok daha büyük bir nüfus grubu maddi yoksunluk içinde olduğu halde bu konuda yapılmış çalışma sayısı sınırlıdır. Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye’de gelir düzeyi ve maddi yoksunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. İkinci ise farklı hanehalkı yapılarına göre maddi yoksunluğun nasıl dağıldığını belirlemektir. Çalışmada TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları 2019 Araştırması mikro verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, maddi yoksulluğun sadece düşük gelir gruplarının yaşadığı bir sorun olmadığı bunun ötesinde üst gelir gruplarını da etkilediği görülmektedir. Buna ek olarak hanehalkı yapısına göre tek ebeveynli hanelerin diğerlerine göre çok daha fazla maddi yoksunluk içinde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Maddi Yoksunluk, şiddetli maddi yoksunluk, göreceli yoksulluk, tek ebeveynli aileler.

Makale Geliş Tarihi: 22.03.2022 Makale Kabul Tarihi: 27.05.2022

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, rabihan@uludag.edu.tr

Material Deprivation in Turkey by Income Groups and Household Structure

Abstract

Material deprivation, which can be defined as the inability to access goods and services and/or to carry out activities that are commonplace in the society is an important indicator for monitoring of poverty. It is also used as criteria together with relative poverty and employment intensity in determining the population under the “risk of poverty and social exclusion” at the European Union level. On the other hand, although material deprivation has been calculated for a long time, it is considered as a separate indicator in Turkey. Compared to the European Union countries, despite the portion of material deprivation group in population in Turkey is larger, the number of studies on this subject is limited. This study has two aims. The first of these is to reveal the relationship between income level and material deprivation in Turkey. Secondly, it is to determine how material deprivation is distributed according to different household structures. In the study, TURKSAT Income and Living Conditions 2019 Survey micro data were used. According to the findings, material poverty is not only a problem of low income groups, but also affects high income groups. In addition, in terms of household structure, it can be said that single-parent households are more materially deprived than other groups.

Key Words: Material deprivation, severe financial deprivation, relative poverty, single parent families

Giriş

Yoksulluk tanımlanması güç bir kavram olmakla birlikte genel anlamda “düşük yaşam standartlarına” işaret etmektedir. Bu düşük yaşam standardının ortaya koyulması ya da diğer bir ifade ile yoksulların tespit edilmesi geleneksel olarak parasal kıstaslar kullanılarak yapılmakta ancak bu yaklaşımın yetersizliği ve yoksulluğun salt gelir/tüketim üzerinden belirlenmesinin yoksulluğu tüm yönleri ile yansıtmadığı da kabul edilmektedir.

Parasal kıstaslara göre yoksulluğun ölçümünün bireylerin ya da hanehalklarının yaşadığı refah düzeyini yansıtmakta yetersiz kalması, parasal olmayan kıstasların da yoksulluk ölçümünde kullanılmasına neden olmaktadır. Bu anlamda “parasal yoksulluk ölçümlerinin” bıraktığı boşluk “maddi yoksunluk” olarak ifade edilen tüketim mallarına sahip olamama ve/veya finansal yetersizlik içinde olma halinin belirlenmesi ile doldurulmaktadır. Maddi yoksunluğun ölçümü, yoksulluk profilini daha net bir biçimde ortaya koyarken aynı zamanda uzun süreli yoksulluğu da daha iyi yansıtmaktadır.

Avrupa Birliği, sadece gelire dayalı göstergelerin birlik düzeyindeki yaşam koşullarını yeterli bir biçimde yansıtmadığı gerekçesi ile maddi yoksunluğu “yoksulluk ve sosyal dışlanma riski” altındaki nüfusun hesaplanmasında bir bo-

yut olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de ise maddi yoksunluk 2010 yılından beri ölçülmekle beraber ayrı bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Türkiye’de maddi yoksunluk Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında yüksek düzeylerde olmasına rağmen bu konuyu irdeleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır.

Bu çalışmanın, iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye’de gelir düzeyi ve maddi yoksunluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle göreceli yoksulluk ve maddi yoksunluk ilişkisi ele alınarak örtüşen yoksunluklar tespit edilmiştir. Sonrasında ise gelir gruplarına göre maddi yoksunluğun dağılımı ve gelir grupları arasında maddi yoksunluğun hangi göstergelerinin öne çıktığı ortaya koyulmaktadır. Çalışmanın ikinci amacı farklı hanehalkı yapılarına göre maddi yoksunluk riski açısından bir ayrışmanın olup olmadığını tespit etmektir. Türkiye için yapılmış çalışmalarda maddi yoksunluk çeşitli açılardan ele alınmış olmakla birlikte hanehalkı yapısı ile ilişkisini ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden bölümde maddi yoksulluk kavramı açıklanmakta ve parasal yoksullukla ilişkisi ortaya konulmaktadır. Sonraki bölümde Avrupa Birliği düzeyinde ve Türkiye’de maddi yoksunluk ele alınmaktadır. Veri seti ve yöntemin açıklandığı bir sonraki bölümün ardından bulgulara yer verilmekte ve son bölümde de sonuçlar tartışılmaktadır.

Maddi Yoksunluk ve Parasal Yoksullukla İlişkisi

Genel olarak maddi yoksunluk, “insanların kabul edilebilir bir yaşam standardına sahip olmaları için ihtiyaç duydukları veya arzu ettikleri bir dizi mal ve hizmetin, içinde yaşadıkları ülkenin koşulları dikkate alınarak karşılanabilirliğine dayanan bir kavramdır” (Ünver ve Alkan, 2020). Buna göre maddi yoksunluk birey veya hanelerin belli bir yaşam standardına erişebilmesini sağlayan mal ve hizmetlere erişim kısıtlarına bağlı olarak ortaya çıkan bir yoksunluk durumudur. OECD maddi yoksunluğu bireylerin veya hanehalklarının bireysel tercihlerden bağımsız olarak, belli bir zamanda ve toplumda normal kabul edilen tüketim malları ve davranışlarını karşılamadaki yetersizlik olarak tanımlamaktadır (OECD, 2007). Bir başka tanıma göre ise maddi yoksunluk mal ve hizmetlere erişememe ve/veya toplumda olağan kabul edilen veya toplumsal olarak ‘gereklilikler’ olarak algılanan faaliyetlerde bulunamamaktır (Fusco, Guio and Marlier, 2011: 1). Maddi yoksunlukta öne çıkan unsur çoğu insanın sahip olmak istediği dayanıklı tüketim mallarına sahip olamama veya asgari yaşam koşullarına erişememenin “maddi kaynakların yetersizliğinden” kaynaklanması gerekliliğidir (FDHA, 2022).

Günümüzde maddi yoksunluğun tanımı konusunda iki eğilim ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki maddi yoksulluğu, yetersiz kaynaklar nedeniyle kendi yaşadığı toplumunda kabul edilebilir asgari yaşam biçiminden dışlanma olarak tanımlarken; ikincisi ise, toplumsal olarak algılanan ihtiyaçların eksikliğine atıfta

bulunur. Bu tanımlar yoksulluğun hem mutlak hem de görelî yorumlarıyla tutarlıdır (Boarini and d'Ercole, 2006: 13). Buna göre maddî yoksunluk da tıpkı parasal yoksulluk gibi sonuçları bakımından görelî veya mutlak anlamda ele alınabilen bir kavramdır.

Maddî yoksunluğun parasal yoksullukla ilişkisini anlayabilmek için yoksulluk ölçümleri içindeki yerini belirlemek önemlidir. Bu nedenle genel olarak yoksulluk ölçümünde izlenen yollara değinmek gereklidir.

Yoksulluk ölçümleri temelde iki ayrıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi yoksul olan ve olmayanı ayıran bir eşîğin (yoksulluk çizgisi/sınırının) hesaplanmasına, ikincisi ise yoksulların belirlenmiş olan eşikten ne kadar uzakta olduğunu gösteren bir endeksin kullanılmasına dayanmaktadır. Her iki grupta yer alan ölçümler parasal ya da parasal olmayan göstergelerin kullanılması ile yapılabildiği gibi yine her iki grupta yer alan ölçümler girdilere veya çıktılarına dayalı olarak da yapılabilir. Bu bağlamda yoksulluğun, bir yoksulluk çizgisi belirlenerek ölçülmesi dört farklı biçimde gerçekleştirilir (Boarini and d'Ercole, 2006: 11).

Tablo 1. Yoksulluk Ölçümü

	Girdilere dayalı yöntem (dolaylı yöntem)	Çıktılara dayalı yöntem (doğrudan yöntem)
Parasal Ölçüm	Gelir ölçümü, bütçe standardı yöntemi	Temel ihtiyaçlar yaklaşımı
Parasal Olmayan Ölçüm	İstihdama, kamusal hizmetlere erişim	Maddî yoksunluk ölçümü, kapasite göstergeleri (ortalama yaşam beklentisi, okur-yazarlık vs.)

Kaynak: Boarini and d'Ercole, 2006: 11.

Tablo 1 yoksulluğun ölçümünün bir yoksulluk çizgisine dayanılarak yapılması halinde ortaya çıkan ölçüm biçimlerini göstermektedir. Çıktılara dayalı ölçümler, girdilere dayalı ölçümleri tamamlayıcı bir yaklaşımı temsil eder. Bireylerin sahip olduğu yaşam standardına ulaşmak için gerekli olan gelirden ziyade nihai koşullarına odaklanırlar. Bireyin sahip olduğu koşullar genellikle refah veya yaşam standartları açısından düşünülür ve ölçümler ya parasal (harcamaların belli bir sınırın altına düşüp düşmediğine bakan temel ihtiyaçlar yönteminde olduğu gibi) ya da parasal olmayan bir ölçüye dayanır (Boarini and d'Ercole, 2006: 12). Tablo 1, yoksulluğun ölçümü ile ilgili yazında sıkça vurgulanan tek boyutlu ve çok boyutlu ölçümle ilişkilendirilecek olursa, parasal ölçümün tek boyutlu yaklaşımı ifade ederken, parasal olmayan ölçümün ise çok boyutlu ölçüm ile örtüştüğü söylenebilir. Maddî yoksunluk tabloda da görüldüğü gibi çıktılarına dayanan parasal olmayan bir ölçümdür. Diğer bir ifadeyle çok boyutlu ölçüm içinde ele alın-

bilir. Hanelerin sahip olduğu yaşam koşullarını yansıtır ve gelire dayalı ölçümleri tamamladığı ifade edilebilir.

Parasal yoksulluk, kaynakları belli bir seviyenin altına düşen hanelere odaklanırken, maddi yoksunluk düşük yaşam standartlarına sahip olan hanelere odaklanmaktadır (Ringen 1987; Berthoud and Bryan 2011’den akt. Hick, 2015: 165). Yoksulluğun parasal olmayan yönlerini ortaya koyar (FDHA, 2022). Maddi yoksunluk, gelir yoksulluğunun uzun süreli olması veya tekrarlaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, maddi yoksunluk kıstasları, geleneksel gelire dayalı ölçümlerle elde edilen bilgilere önemli katkılar sağlayarak yoksulluğun daha uzun vadeli bir bakış açısı ile değerlendirilmesi imkânı verir ve var olan nedensel ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olur (Boarini and d’Ercole, 2006: 6). Örneğin dayanıklı tüketim mallarının eksikliği veya ödeme zorlukları gibi göstergeler, mevcut gelir akımlarından ziyade hanenin yeterli kaynaklara sahip olup olmadığı ile ilgilidir bu nedenle uzun süreli yoksulluğu daha iyi yansıtır (Guio and Maquet, 2006: 3).

Öte yandan maddi yoksunluk, hanehalkları için gelir bilgilerinin doğru saptanması ile ilgili sorunların yaşandığı toplumsal gruplardaki yoksulluğun tespit edilmesi açısından da önemlidir. Özellikle serbest meslek sahipleri veya kayıt dışı ekonomide çalışanlar gibi nüfusun bazı grupları için geliri doğru bir şekilde ölçmek her zaman mümkün değildir. Bu durumda, gelir yoksulluğu ölçütlerinin ve maddi yoksunluk göstergelerinin ortak analizi faydalı olabilmektedir (Guio and Maquet, 2006: 3).

Avrupa Birliği ve Türkiye’de Maddi Yoksunluk

Tarihi Townsend (1979)’a kadar dayanan maddi yoksunluk ölçümleri Avrupa Birliği düzeyinde uzun zamandır yapılmaktadır. Avrupa Birliği düzeyinde belirlenmiş olan dokuz maddi yoksunluk göstergesinden üçünü karşılayamayanlar “maddi yoksun”, dördünü karşılayamayanlar ise “şiddetli maddi yoksun” olarak kabul edilmektedir. Bu göstergeler aşağıdaki gibidir (Eurostat, 2022):

- Kiralarını, ipoteklerini veya elektrik faturalarını ödemek
- Evlerini yeterince sıcak tutmak
- Beklenmedik masraflarla başa çıkabilmek
- Düzenli olarak et veya protein yemek
- Tatile çıkmak
- Bir televizyon seti
- Bir çamaşır makinesi
- Araba
- Telefon

Avrupa Birliği düzeyinde özellikle 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen genişlemeler sonucunda sadece gelire dayalı göstergelerin birlik düzeyindeki yaşam

koşullarını gerçekçi bir biçimde yansıtmaktan uzak olması (Fusco, Guio ve Marlier, 2011: 1) maddi yoksunluk göstergelerinin kullanılmasını ve yoksulluk ölçümlerine dâhil edilmesinin en önemli nedenidir.

2020 Avrupa Strateji belgesinde yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olan kişilerin belirlenmesinde göreceli yoksulluk sınırı altında olmak, çeşitli maddi yoksunluklar içinde bulunmak ve işgücüne katılımın çok düşük olduğu hanehalklarında yaşamak olarak belirlenen üç kıstastan en az birini sağlayanlar yoksul olarak kabul edilmektedir (Duiella ve Turrini, 2014: 2). Burada ifade edilen “çeşitli maddi yoksunluklar içinde bulunmak” Avrupa Birliğinin kullandığı, yukarıda verilen dokuz göstergeden dördünün karşılanamaması halinde ortaya çıkan “şiddetli maddi yoksunluktur”. Bu bağlama Avrupa Birliği şiddetli maddi yoksunluğu yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olan nüfusu belirleyen boyutlardan biri olarak kabul etmektedir.

Tablo 2 Avrupa Birliği ülkelerinde maddi yoksunluk oranlarını göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi maddi yoksunluğun en yüksek olduğu ülke yüzde 19,9 ile Bulgaristan olurken, en düşük olduğu ülke ise yüzde 1,6 ile İsveç’tir. Tablo 2, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile maddi yoksunluk arasındaki ilişkinin ortaya konulması bakımından da önemlidir.

Tablo 2. Avrupa Birliğinde Maddi Yoksunluk (2019)

Ülke	Şiddetli Maddi Yoksunluk Oranı	Ülke	Şiddetli Maddi Yoksunluk Oranı
Belçika	4,3	Letonya	7,8
Bulgaristan	19,9	Litvanya	9,4
Çek Cumhuriyeti	2,7	Lüksemburg	1,3
Danimarka	2,6	Macaristan	8,7
Almanya	2,7	Malta	3,7
Estonya	3,3	Hollanda	2,4
İrlanda*	4,9	Avusturya*	2,8
Yunanistan	15,9	Polonya	3,6
İspanya*	5,4	Portekiz	5,6
Fransa	4,7	Romanya	12,6
Hırvatistan	7,3	Slovenya	2,6
İtalya*	8,5	Slovakya	7,9
Kıbrıs	9,4	Finlandiya	2,4
İsveç*	1,6	Norveç	2,0

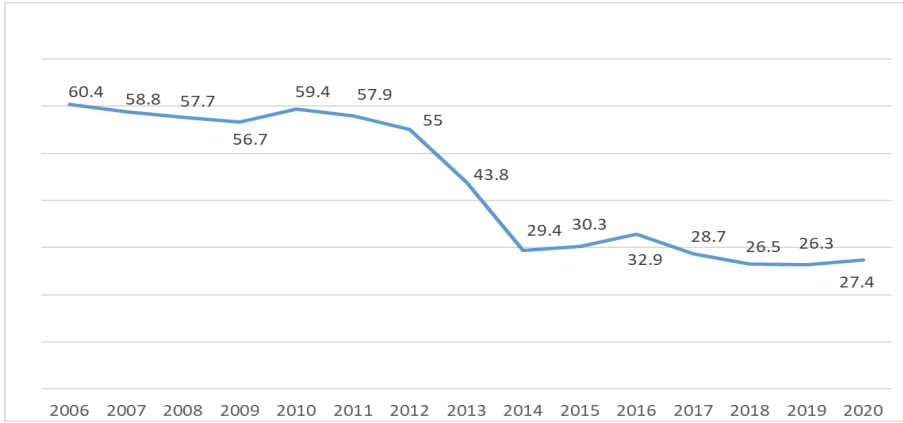
Kaynak: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/1/10/Severe_material_deprivation_rate%2C_2015-2019_%28%25%29_SILC20.png.

Türkiye’de maddi yoksunluk TÜİK tarafından ilk defa 2010 Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile birlikte hesaplanmaya başlanmıştır. 2010 yılı aynı

zamanda TÜİK’in gelir dağılımı ve yoksulluk hesaplamaları için Hanehalkı Bütçe Anketi yerine Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketini kullanmaya başladığı yıldır. 2010 yılında maddi yoksunluk göstergelerinden en az dördünü sağlayamayanlar “ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfus” olarak tanımlanmış, 2017’den itibaren ise “ciddi maddi yoksunluk” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. 2014’de TÜİK maddi yoksunluğu Eurostat’ın bu konudaki düzenlemelerini dikkate alarak 2006-2014 yılları için hem geriye dönük hem de yeniden hesaplayarak yayımlamıştır (TÜİK, 2015).

Grafik 1. TÜİK Maddi Yoksunluk Oranları (2006-2014)

Kaynak: TÜİK, 2015; TÜİK, 2020 ve TÜİK, 2021 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 1’de Türkiye için TÜİK tarafından ölçülen şiddetli maddi yoksunluk verileri yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi maddi yoksunluk düzenli bir iniş trendi göstermekte ve 2014 yılında yüzde 29,4’e kadar düşmektedir. 2014 yılındaki düşüş dikkat çekicidir. Turgut (2021) bu düşüşün nedenini, TÜİK’in maddi yoksunluk ile ilgili sorularından bazılarını biçim olarak bazılarını da içerik olarak Türkiye koşullarına daha uygun olacak şekilde değiştirmesi olarak açıklamaktadır (bkz. Turgut, 2021). 2014 yılındaki bu kırılmaya rağmen Avrupa Birliği ile kıyaslandığında Türkiye’de maddi yoksunluk hala oldukça yüksek düzeylerde.

Türkiye’de maddi yoksunluğun düzeyi ile ilgili TÜİK’in yayınladığı veriler dışında yapılmış çalışmaların sayısı sınırlıdır. TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Anketine dayanarak yapılan çalışmalardan bazıları maddi yoksunluğun belirleyicilerini ortaya koymaya yöneliktir. TÜİK’in 2016 mikro verilerine dayanan Karcı ve Arlı (2018), hanehalkı sorumlusunun eğitim düzeyinin, istihdam durumunun, yaşının ve sağlık durumunun yanı sıra konutun oda sayısı, ısıtma sisteminin maddi yoksunluğu anlamlı bir şekilde etkilediğini belirtmektedir. Yine aynı çalışmada Güneydoğu Anadolu bölgesinin maddi yoksunluk riskinin diğer bölgelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ünver ve Alkan (2020) ise, 2017-2018 dönemine ait mikro verileri kullandıkları çalışmalarında maddi yoksunluk ile araştır-

ma yılı, eğitim durumu, medeni durum, sağlık durumu, kronik hastalık durumu, meslek ve gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamaktadır.

Diğer yandan Türkiye düzeyinde yapılan çalışmalardan bazıları daha spesifik konularla maddi yoksunluk arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Gürsel, Uysal ve Kökkızıl (2014) yaptıkları çalışma ile Türkiye’de her üç çocuktan birinin maddi yoksunluk içinde olduğunu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çocukların maddi yoksunluk riskinin arttığını ortaya koymaktadır. Aslan (2020) ise, 2006-2011 dönemi verilerine dayanarak başka değişkenlerle birlikte maddi yoksunluğun algılanan sağlık durumu üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Özdamar, Kılınç ve Giovanis (2021)’in çalışması da 2013-2017 verileri ile işsizliğin maddi yoksunluk üzerindeki etkilerini ve işsiz bireylerin maddi yoksunluğu telafi etmek veya istihdamdakilerle aynı yaşam standartlarına sahip olmak için ne kadar ekstra maliyete katlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Veri ve Yöntem

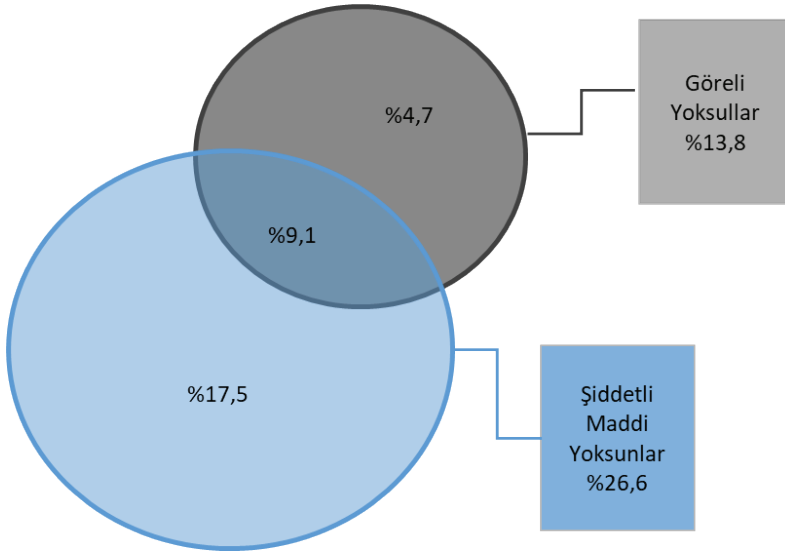
Çalışma 2019 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nın mikro verilerine dayanmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan veriler üç farklı veri setinden oluşmaktadır. Bu çalışmada “fert kayıt” veri setinde yer alan hanehalkı üye sayısı “hanehalkı verisi” ile birleştirilerek kullanılmıştır. Çalışmada bireysel eşdeğer gelirin hesaplanmasında karekök ölçeği kullanılmıştır. Veri setindeki haneler TÜİK’in belirlediği değerlere göre ağırlıklandırılmıştır. Çalışmada “şiddetli maddi yoksunluk” ya da diğer bir ifadeyle Eurostat’ta yer alan dokuz maddi yoksunluk göstergesinin dördünü karşılayamayanlar hesaplanarak bunların gelir grupları ve hanehalkı yapılarına göre dağılımı ortaya konulmuştur.

Bulgular

Veri setinden yukarıda belirtilen esaslar çerçevesinde parasal (görelî) yoksulluk yüzde 13,8 ve şiddetli maddi yoksunluk ise yüzde 26,6 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye’de şiddetli maddi yoksunluk oranları gelire göre hesaplanan görelî yoksulluk oranından ciddi biçimde daha fazladır. Görelî yoksulların neredeyse iki katı bir nüfus şiddetli maddi yoksunluk içinde bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle parasal yoksulluk sınırını aştığı halde, maddi imkânların yetersizliği nedeniyle çeşitli zorluklar yaşayan önemli bir nüfus bulunmaktadır. Şekil 1, Türkiye için şiddetli maddi yoksunluk ve görelî yoksunluk ilişkisini göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye'de Şiddetli Maddi Yoksunluk ve Görelî Yoksulluk ilişkisi

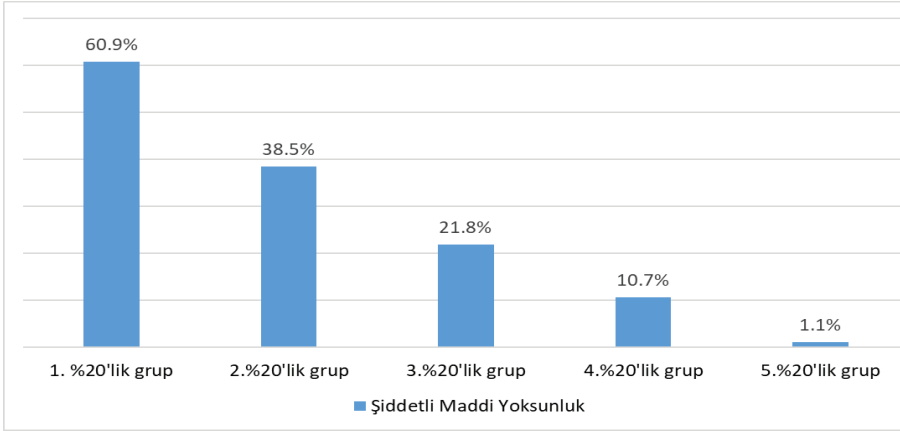

Şekil 1'de görüldüğü gibi, sadece görelî yoksul olanların oranı yüzde 4,7, sadece şiddetli maddi yoksun olanların oranı ise yüzde 17,5'dir. Her iki gruba girenlerin oranı ise yüzde 9,1 olarak tahmin edilmektedir. Yoksulluğun salt parasal kıstaslar çerçevesinde ölçülerek belirlenmesi, gelirleri belirlenmiş parasal yoksulluk sınırını aştığı halde finansal sıkıntılar yaşayan grupların dışarıda kalmasına neden olmaktadır. Türkiye'de resmi yoksulluk verilerinin görelî yoksulluk yaklaşımına göre hesaplanması maddi yoksunların istatistiklere yansımamasına neden olmaktadır.

Gelir Gruplarına Göre Maddi Yoksunluk

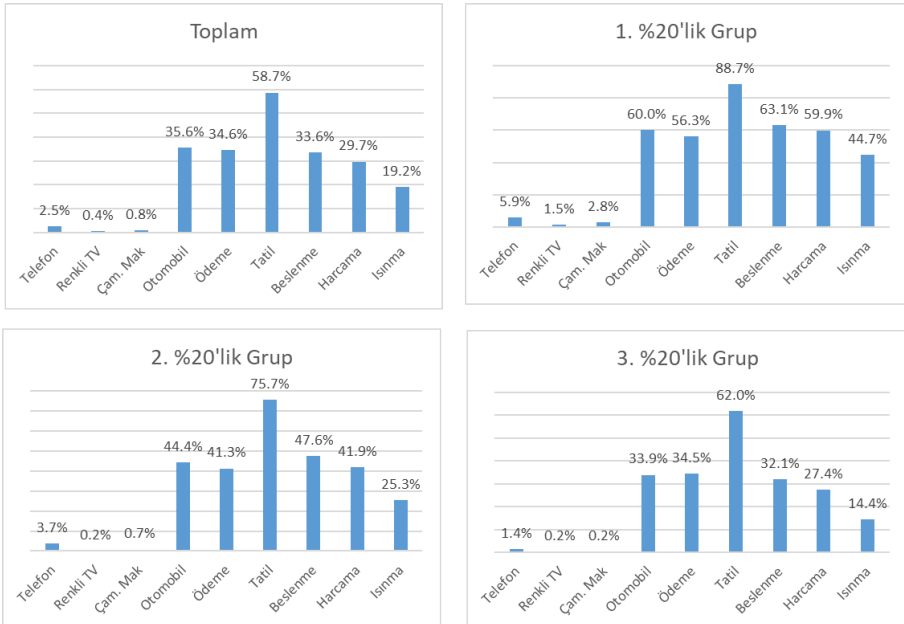
Maddi yoksunluk parasal yoksullukla ilişkili olmakla birlikte sadece parasal yoksulluk sınırının altında kalanların karşılaştığı bir durum değildir. Belirlenmiş yoksulluk sınırını aştığı halde maddi yoksunluk ile karşılaşan insanlar vardır. Bu konuda yapılan çalışmalar ilişkiyi ortaya koymakta ancak gelir düzeyi yüksek olan kişilerin de maddi yoksunluk sorunu ile karşılaşabileceğini ifade etmektedir (bkz. Boarini and d'Ercole, 2006; Fusco, Guio and Marlier, 2011). Türkiye için hanehalklarının gelir düzeyi ve maddi yoksunluk ilişkisini gösterebilmek amacıyla veri setinde yüzde yirmilik gelir grupları içinde şiddetli maddi yoksunların oranları hesaplanmıştır. Grafik 2'de görüldüğü gibi gelir seviyesi arttıkça maddi yoksulluk oranı azalmakta, ancak ortadan kalkmamaktadır.

Grafik 2. Gelir Gruplarına Göre Maddi Yoksunluk

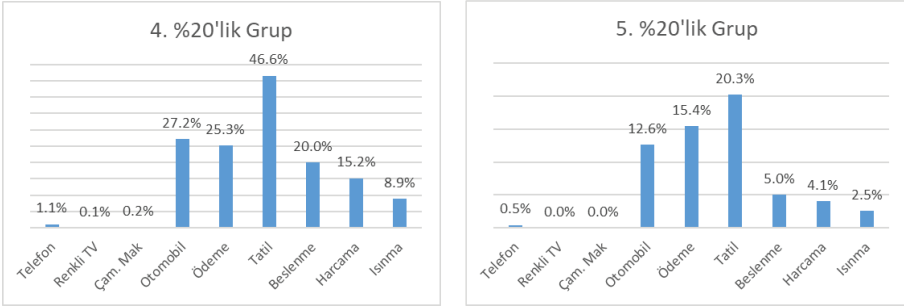

En düşük gelirli yüzde yirmilik nüfusun yüzde 60,9'u şiddetli maddi yoksunluk içindedir. Şiddetli maddi yoksunluk oranları üst gelir gruplarına doğru gidildikçe önemli ölçüde azalmakta ve en üst gelir grubunda yüzde 1,1'e kadar düşmektedir. Maddi yoksunluk hanenin gelir düzeyine bağlı olmakla birlikte gelirin artması tamamen ortadan kalkmasını sağlamamaktadır. Bu durum, hanelerin hangi göstergeler bakımından daha fazla yoksunluk yaşadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya cevap verebilmek amacıyla hem nüfusun tamamı hem de her bir gelir grubu içinde yer alanların maddi yoksunluk göstergelerinin ne kadarını karşılamadığına bakılmıştır (Grafik 3).

Grafik 3. Gelir Gruplarına Göre Maddi Yoksunluk Göstergelerinin Dağılımı

Grafik 3. Devamı

Toplam nüfusun maddi yoksunluğun tespitinde kullanılan sorulara verdiği cevaplar dikkate alındığında “yılada bir tatil yapamayanların” oranı yüzde 58,7 ile birinci sırada yer almaktadır. Bu oranı sırasıyla yüzde 35,6 ile “bir otomobile sahip olamayanlar”, yüzde 34,6 ile “borçlar ve faturalarını ödemekte zorlananlar”, yüzde 33,6 ile “haftada iki defa et, tavuk veya buna eşdeğer gıdalarla beslenemeyenler”, yüzde 29,7 ile “beklenmedik harcamalarını karşılamayalar” ve yüzde 19,2 ile “ısınma giderlerini karşılayamayanlar” izlemektedir. Telefon, renkli televizyon ve çamaşır makinesine sahip olmayanların oranları ise oldukça düşük düzeylerde kalmaktadır (sırasıyla %3,7; %0,2 ve %0,7).

Yüzde yirmilik gelir gruplarına göre maddi yoksunluk göstergeleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde tüm gelir grupları için “yılada bir haftalık tatil yapamama” birinci sırada yer almaktadır. Yine tüm gelir gruplarında, telefon, renkli televizyon ve çamaşır makinasına sahip olmayanların çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Toplunun en yoksul kesimini oluşturan birinci yüzde yirmilik gelir grubunda maddi yoksulluk göstergelerini karşılayamama oranları dikkat çekicidir. Hane-nin gıda ihtiyaçlarını ne düzeyde karşılayabildiği ile ilişkili olan “iki günde bir et, tavuk veya eşdeğer bir besin” tüketilip tüketilmediğini (grafikte beslenme) ortaya koyan göstergesi karşılamayanların oranı en alt gelir grubunda yüzde 63,1’dir. Diğer bir ifadeyle en düşük gelir grubunun yaklaşık üçte ikisi yeterli düzeyde beslenememektedir. Yine bu gelir grubunda “konutunu yeterince ısıtamayanların” oranının yüzde 44,7 ile oldukça yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Beslenme ve ısınma temel ihtiyaçlar içinde yer almaktadır. Bu nedenle sözkonusu bu ihtiyaçların karşılanamaması ciddi bir yoksunluk oluşturmaktadır.

En düşük yüzde yirmilik gelir grubunda “ödemelerini yapamayanlar” ile “beklenmedik harcamalarını karşılayamayanların” oranları sırasıyla 56,3 ve 59,9 olarak tespit edilmektedir. Ödemeler son 12 aylık dönem içinde ev kirası, faiz borç geri ödemesi, elektrik, su, doğal gaz faturaları ile taksit, kredi kartı ve diğer borç ödemelerini kapsamaktadır. Beklenmedik harcama olarak ifade edilen tutar ise 1.794 TL’dir (2018 net asgari ücreti 1.603,12 TL’dir). Hem ödemeler hem de beklenmedik harcamalarını karşılayamayanların gelir grubu içinde yarıdan fazlayı oluşturması, hanelerin ciddi finansal sıkıntılar yaşadığı göstermektedir. Ödeme-

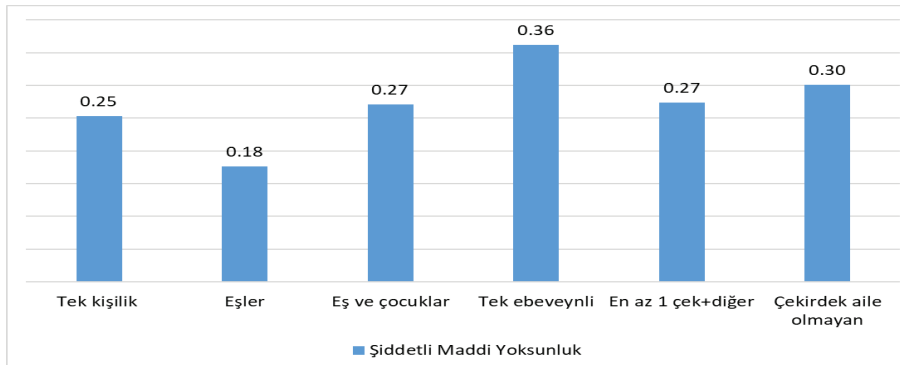
lerini borçlanarak karşılayanlar bu gösterge bakımından yoksunluk içinde kabul edilmemektedir. Oysa alt gelir gruplarında borçlanma, yoksulluğun gelecek dönemlerde daha da derinleşmesine neden olan bir faktördür. Veri setinden borçlanarak ödemelerini gerçekleştirenler görülememektedir ancak Türkiye’de hanehalklarının borçlanmalarının yüksek seviyelerde olduğu bilinmektedir.

Maddi yoksunluk göstergelerini karşılayamayanların oranları gelir arttıkça azalmakta, ancak en varlıklı yüzde 20’lik gelir grubunda tamamen ortadan kalkmamaktadır. Gelir düzeyi arttıkça hanehalkları temel ihtiyaçlarını karşılamada daha yeterli hale gelse de tamamen karşılayamadığı görülmektedir. Örneğin beslenme göstergesini karşılayamayanların oranı en yüksek gelir grubunda yüzde 5 düzeyindedir.

Hanehalkı Yapısına Göre Maddi Yoksunluk

Hanehalkı yapısı, yoksulluk riskinin ortaya çıkmasında etkili faktörlerden biridir. Hanedeki fert sayısının artması yoksulluk riskini de artırmaktadır. TÜİK’in 2002-2009 döneminde yaptığı yoksulluk çalışmalarında en yüksek yoksulluk riski “yedi ve daha fazla fertten oluşan hanelerde” görülmektedir. Yine bu dönemde yapılan çalışmalarda “ataerkil/geniş aile”lerde yoksulluk oranları diğerlerine (çekirdek çocuklu, çekirdek çocuksuz, tek yetişkinli aile/diğer) göre daha yüksek seviyelerde tespit edilmekte, ikinci sırada ise “tek ebeveynli aileler” yer almaktadır (TÜİK, 2011). 2010 sonrası TÜİK’in kullandığı hanehalkı sınıflandırması değişmiş ve buna göre “bağımlı çocuğu olan hanehalkları” diğerlerine göre daha yüksek ve bu grup içinde “iki yetişkinli üç ve daha fazla bağımlı çocuğu olan haneler” ise en yüksek yoksulluk oranlarına sahip grubu oluşturmuştur (TÜİK, 2021). Parasal yoksulluk açısından Türkiye’de tek ebeveynli hanelerin yoksulluk riski önemli olmakla birlikte çok çocuklu hanelerin gerisinde yoksulluk oranlarına sahiptirler. Türkiye için yapılmış olan çalışmalarda maddi yoksunluk ve hanehalkı yapısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Parasal yoksulluk dikkate alındığında bağımlı çocuğu olan aileler yoksulluk riski yüksek grubu oluştururken, maddi yoksunluğa göre hangi hanelerin daha fazla risk altında olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle çalışmada hanehalkı yapılarına göre şiddetli maddi yoksunluk oranları hesaplanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

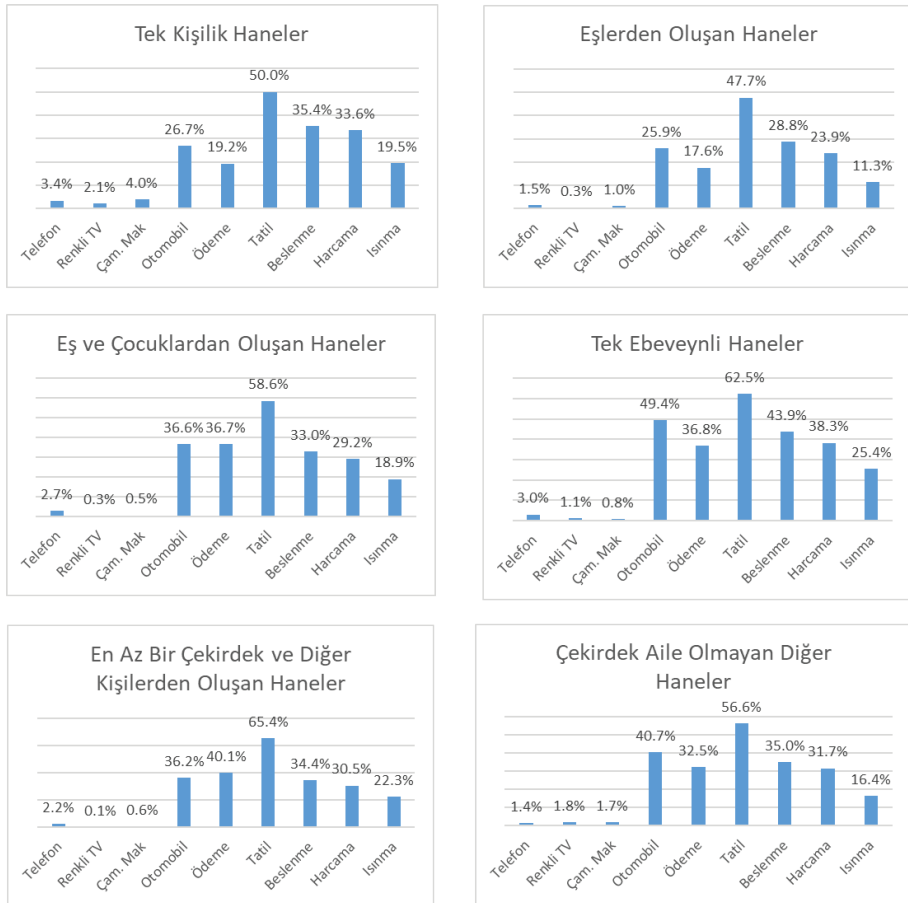
Grafik 4. Hanehalkı Yapısına Göre Şiddetli Maddi Yoksunluk

Grafik 4'de görüldüğü gibi tek ebeveynli hanelerde yaşayanlar arasında şiddetli maddi yoksunluk oranı yüzde 36 ile hanehalkı yapısına göre en fazla maddi yoksunluğun olduğu hanehalkları olmaktadır. Diğer bir ifadeyle tek ebeveynli hanelerde yaşayanların üçte birinden fazlası finansal sıkıntı içinde bulunmaktadır. Çekirdek aile olmayan hanehalkları yüzde 30 şiddetli maddi yoksunluk oranı ile ikinci sırada yer almaktadır. Eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler ile en az bir çekirdek aile ve diğerlerinden oluşan hanehalklarında maddi yoksunluk yüzde 27, tek kişilik hanehalklarında yüzde 25 ve en düşük maddi yoksunluğun görüldüğü hanehalkı yapısı olarak da eşlerden oluşan haneler yüzde 18 olarak sıralanmaktadır. Grafik maddi yoksunluğun en fazla tek ebeveynli hanelerde ortaya çıktığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tek ebeveynli hanelerde maddi yoksunluğun kaynaklarını daha iyi görebilmek için hanehalklarının daha fazla hangi göstergeler bakımından yoksunluk yaşadığına bakıldığında Grafik 5'te özetlenen sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Grafik 5. Hanehalkı Yapısına Göre Maddi Yoksunluk Göstergeleri

Grafik 5'te görüldüğü gibi telefon, renkli televizyon ve çamaşır makinesi göstergeleri hanehalkı yapısına göre de düşük seviyelerde yer almaktadır. Hanehalkı yapısına göre de "yılada bir defa bir haftalık tatil yapamayanlar" maddi yoksunluk göstergeleri içinde en yüksek oranlara sahiptir. Hanehalkı yapısına göre en az bir çekirdek ve diğer kişilerden oluşan haneler yüzde 65,4 ve tek ebeveynli haneler yüzde 62,5 ile bu gösterge bakımından ilk iki sırada yer almaktadır. Tek ebeveynli haneler otomobil, beslenme, harcama ve ısınma göstergeleri bakımından diğer hanehalkı yapılarına göre daha fazla yoksunluk yaşamaktadırlar. Sadece ödemeler göstergesi bakımından en az bir çekirdek ve diğer kişilerden oluşan hanelerden (yüzde 40,1) sonra ikinci sırada (yüzde 36,8) gelmektedirler. Buna göre tek ebeveynli hanehalklarının maddi yoksunluk açısından önemli bir risk grubu oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Genellikle parasal kıstaslara dayanılarak ortaya konulan yoksulluğun daha iyi anlaşılması için birey ve/veya hanehalklarının yaşadığı finansal sıkıntıları ifade eden maddi yoksunluğun da kullanılması yoksulluk profilinin daha detaylı bir biçimde ortaya konulmasını sağlamaktadır. Yoksulluk ölçümünde çıktılara dayalı parasal olmayan bir ölçüm yöntemi olan maddi yoksunluk, mutlak ve göreceli olarak tanımlanabilmektedir. Düşük yaşam standartlarına sahip olan haneleri gösterir ve bu sayede uzun vadeli bir bakış açısı ile yoksulluk sorununu değerlendirmeyi sağlar.

Türkiye'de resmi yoksulluk verileri göreceli yoksulluk yaklaşımı çerçevesinde hesaplanmakta, maddi yoksunluk oranları her yıl açıklanmakla birlikte ilave bir veri olmanın ötesinde yoksulluk hesaplamalarına dâhil edilmemektedir. Oysa Avrupa Birliği maddi yoksunluğu, göreceli yoksulluk ve istihdam yoğunluğu ile birlikte yoksulluk hesaplamalarının bir bileşeni olarak ele almaktadır. Bu şekilde sadece geliri medyan gelire göre hesaplanmış olan yoksulluk sınırının altında kalanları değil, ciddi finansal sıkıntı içindeki haneler ile istihdama katılma problemleri olan haneleri de yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında kabul etmektedir. Bu tür bir hesaplama ile yoksulluk salt parasal göstergelerle dar bir çerçevede ele alınmamakta, parasal olmayan ancak yoksulluğun çok boyutluluğunun bir sonucu olarak tezahür eden ve çok daha fazla insanın yaşadığı sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan düşük yaşam standartlarını yansıtmaktadır. Nitekim Türkiye için göreceli yoksulluk oranı yüzde 13,8 olmasına rağmen, şiddetli maddi yoksunluk oranı yüzde 23,6 olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun yüzde 9,1'i ise hem göreceli yoksul hem de şiddetli maddi yoksundur. Ancak daha önemlisi, nüfusun 17,5'inin şiddetli maddi yoksun olduğu halde göreceli yoksulluk sınırını aşması nedeniyle resmi istatistiklerde yoksul olarak yer almamaktadır. Maddi yoksunluk parasal yoksunlukla ilişki olmakla birlikte, parasal yoksulluk içinde olmayan gelir gruplarında da görülmektedir. Gelir grupları dikkate alındığında şiddetli maddi yok-

sunluk en alt gelir grubunda yüzde 60,9 iken, üst gelir gruplara doğru gidildikçe düşmekte ancak en üst gelir grubunda dahi yüzde 1,1 oranında da olsa görülmektedir. Bu eğilim, sadece göreceli yaklaşıma göre yoksulların tespit edilmesinin mevcut yoksunlukları tam olarak saptamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Maddi yoksunluğun belirlenmesinde kullanılan dokuz gösterge bakımından Türkiye’deki durum ele alındığında, telefon, renkli televizyon ve çamaşır makinesi sahipliğinin yaygın olduğu ve maddi yoksunluğun ortaya çıkmasında etkisinin küçük olduğu söylenebilir. Tüm nüfus içinde belirtilen bu tüketim mallarına sahip olmayanların oranı yüzde 0,4 ile 2,5 arasındadır. Ancak diğer taraftan temel insan ihtiyaçları ile ilişkili olan ve yeterli bir beslenme düzeyinin sağlanıp sağlanmadığı konusunda bir gösterge olarak yorumlanabilecek olan “haftada iki defa et, tavuk veya buna eşdeğer gıdalarla beslenemeyenler” toplumun yaklaşık olarak üçte birini oluşturmaktadır. Ödeme zorlukları yaşayanların oranı yüzde 34,6 olarak hesaplanmakta ve bu kişiler ev kirası, faiz borçları, elektrik, su, gaz faturaları, taksitler ve kredi kartı ödemelerini yapmakta zorlanmaktadır. Sayılan bu ödemelerin karşılığı olarak sağlanan tüketim, düzenli bir yaşam için gerekli ihtiyaçları karşılamak için kullanılmaktadır. Barınma karşılığı kira ödenmek zorundadır, elektrik, su ve yakıt temel insan ihtiyaçları olarak kabul edilen beslenme, barınma, ısınma, eğitim ve sağlık için gereklidir. Bu ihtiyaçlarının karşılanamaması mutlak anlamda yoksunluklar ortaya çıkarabilmektedir. Beklenmedik harcamaların karşılanama oranı toplum genelinde yüzde 29,7’dir. Ortaya çıkan bir harcamanın karşılanamaması ekonomik bir şok karşısında savunmasız/kırılgan grupların yaygınlığının göstergesidir. Toplam nüfus içindeki bu oranlar, alt gelir gruplarında daha yüksek seviyelerde görülmektedir.

Öte yandan hanehalkı düzeyinde tek ebeveynli haneler arasında maddi yoksunluğun ulaştığı seviye sadece gelir yoksulluğu ölçümleri ile toplumdaki tüm yoksun grupların saptanamayacağını göstermektedir. Çünkü TÜİK’in açıkladığı hanehalkına göre yoksulluk verilerinde iki yetişkinli üç ve daha fazla çocuğu olan haneler en fazla yoksulluk riski olan haneleri oluşturmakta, tek ebeveynli haneler öne çıkmamaktadır. Bu durum çocuk sayısına bağlı olarak yoksulluk riskinin arttığı düşüncesini güçlendirmektedir. Elbette çocukların varlığı hanenin bağımlılık oranını artırması nedeniyle yoksulluk riskini de artırmaktadır. Ancak tek ebeveynli hanelerde, çocukların bakım sorumluluğu ve emek piyasasında yer alma mecburiyeti tek bir ebeveyn üzerinde toplandığından dolayı ya daha esnek işlerde çalışma zorunluluğu yaratarak piyasadan sağlanacak gelirin düşük kalmasına, ya çocukların bakım ihtiyacının karşılanması için ilave harcamalara ya da her ikisine birden neden olarak yoksulluk riskini artırabilecektir.

Türkiye’de yoksullukla gerçekçi bir mücadelenin yürütülebilmesi için öncelikle yoksulluk tanımının ve buna bağlı olarak ölçümünün güncellenmesi gereklidir. Avrupa Birliğinin “yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındakileri” belirlemek

için kullandığı göreceli yoksulluk, maddi yoksunluk ve istihdam yoğunluğunu birlikte ele alan ölçüm yöntemi bu açıdan daha uygun görünmektedir.

Türkiye’de sosyal yardımlardan yararlanma koşulunun asgari ücretle ilişkili olması ve birçok yardım için asgari ücretin üçte birinden daha az gelir koşulunun bulunması yardımlardan yararlanabilmeyi sadece gelir yoksulluğuna bağlı kılmaktadır. Hedefe yönelik yapıya sahip sosyal yardım sistemleri yoksunluklar yaşayan birçok hanenin kapsama alınmasını engellemektedir. Maddi yoksunluğun azaltılmasını sağlayacak bir biçimde sisteme üniversal özellikteki programların eklenmesi veya mevcut uygulamaların dönüştürülmesi bu anlamda düşünülmeli gereken önlemlerdir. Özellikle son dönemde Covit Pandemisi nedeniyle yaşanan ekonomik sorunlar da dikkate alındığında sosyal yardım mekanizmalarının güncellenmesi daha büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça:

- Aslan, G. (2020). İşgücü Piyasası Durumu, İstihdam ve Maddi Yoksunluğun Algılanan Sağlık Durumu Üzerine Etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11 (1) , 53-68.
- Boarini, R. and d’Ercole, M.M. (2006). *Measures of material deprivation in OECD countries*. OECD Social Employment and Migration Working Papers, No. 37, OECD Publishing (2006).
- Duiella, M. and Turrini, A. (2014). *Poverty developments in the EU after the crisis: a look at main drivers*. ECFIN-Economic Brief. European Union.
- Eurostat (2022). Glossary: Material Deprivation. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Material_deprivation (2021 edited) (Erişim tarihi: 9.11.2021)
- Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/1/10/Severe_material_deprivation_rate%2C_2015-2019_%28%25%29_SILC20.png. (Erişim tarihi: 20.02.2022).
- FDHA (2022). Poverty and Material Deprivation, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/economic-social-situation-population/economic-and-social-situation-of-the-population/poverty-and-material-deprivation.html>, (Erişim tarihi: 18.02.2022).
- Fusco, Guio and Marlier (2011). *Income poverty and material deprivation in European countries*. Working Paper No 2011-04 January.
- Gürsel, S., Uysal, G. ve Kökkızıl, M. (2014). Üç Çocuktan İki Şiddetli Maddi Yoksunluk Çekiyor. Araştırma Notu.
- Guio, A. and Maquet, I.E. (2006). "Material deprivation and poor housing" Draft paper for the conference "Comparative EU Statistics on Income and Living conditions: issues and Challenges". Helsinki. November. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Material_deprivation (2021 edited) (Erişim tarihi: 9.11.2021)
- Hick, R. (2015), 'Three perspectives on the mismatch between measures of material poverty', *British Journal of Sociology*, 66, 1, pp. 163–172.
- Karcı ve Arlı (2018). Maddi Yoksunluğu Etkileyen Değişkenlerin Lojistik Regresyon Analizi ile Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1039-1048
- OECD (2007). Glossary of Statistical Terms. "Material Deprivation". <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=7326> (Erişim tarihi: 10.02.2022).
- Özdamar, Ö. , Kılınç, Z. S. ve Giovanis, E. (2021). Türkiye’de İşsizliğin Ekstra Maliyeti ve İşsizlik Ödeneklerinin Maddi Yoksunluk Üzerine Etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36 (3), 535-554. DOI: 10.24988/ije.202136303.
- Turgut, M. (2021). Türkiye’nin Maddi Yoksunluk Oranındaki Değişimin İncelenmesi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2 (1) , 63-108.

- TÜİK (2011). 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim tarihi: 02.03.2011).
- TÜİK (2015). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014 Haber Bülteni. <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim tarihi: 20.02.2022)
- TÜİK (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019 Haber Bülteni. <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim tarihi: 20.02.2022)
- TÜİK (2021). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020 Haber Bülteni. <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim tarihi: 20.02.2022).
- Ünver, Ş. ve Alkan, Ö. (2020). Modelling of the Factors Affecting the Material Deprivation Status of Individuals in Turkey. *Business & Management Studies. An International Journal*, 1370-1334 ,(2)8. <https://doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1457>

Araştırma Makalesi

Emek Gelirlerinde Asgari Geçim İndiriminin Etkinliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Özgür Kızıltoprak*

ORCID: 0000-0002-1798-3352

Öz

Asgari ücret düzenlemesi emek gelirlerinin güvence altına alınması için önemli olmakla birlikte bu gelir unsurunun vergi yükü nedeniyle erozyona uğratılması da gereklidir. Asgari geçim indiriminde hem belirli bir gelir diliminin vergi dışı bırakılması (veya vergi yükünün azaltılması) hem de bireyin özel durumuna göre net ele geçen gelirin artırılması söz konusudur. Türkiye’de son 20 yıllık dönemde asgari ücret ortalama ücrete yaklaşmış ve asgari ücretin toplam emek gücü içindeki payı ise artmıştır. Bu nedenle AGİ (asgari geçim indirimi) etkinliğine ilişkin analizlerde asgari ücret gelirleri referans olarak alınmıştır. Bu kapsamda 2021 yılına kadar Türkiye’de uygulanmış olan AGİ etkinliğinin analizi için gözlem konusu ülkelerde asgari ücret gelirleri üzerindeki ortalama efektif gelir vergisi oranları hesaplanmış, çok varyasyonlu AGİ indirimleri dikkate alınarak nominal ve efektif gelir vergisi oranları karşılaştırılmıştır. Çalışmadaki bulgulara göre 2021 yılı itibarıyla Türkiye’de 2 çocuklu ve eşi çalışmayan bir asgari ücretli net asgari ücret üzerinden %3.2 gelir vergisi öderken, Belçika ve İspanya’da ise aynı asgari ücretlinin efektif gelir vergisi oranının sıfır olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yüğü, Ortalama Efektif Gelir Vergisi Oranı, Asgari Ücret, Asgari Geçim İndirimi, Refah Devleti

A Comparative Analysis on the Efficiency of Minimum Living Allowance in Labor Incomes

Abstract

Although the implementation of the minimum wage regulation in the wage market is an important development for the labor force, it is also necessary that this income element should not be eroded due to the tax burden. In the minimum living allowance, there is both the exclusion of a certain income segment (or reduction of the tax burden) and the increase of the net income according to the individual's special situation. In the last 20 years in Turkey, the minimum wage has approached the average wage and the share of the minimum wage in the total labor force has increased. For this reason, minimum wage incomes are taken as reference in the analyzes regarding the efficiency of MLA (minimum living allowance). In this context, the average effective income tax rates on minimum wage incomes in the countries under observation were calculated for the analysis of the MLA effectiveness implemented in Turkey until 2021 and nominal and effective income tax rates were compared, taking into account the multivariate MLA deductions. According to the findings of the study as of 2021 in Turkey a minimum wage worker with 2 children and an unemployed spouse pays 3.2% income tax on the net minimum wage, while this rate is found to be zero in Belgium and Spain.

Keywords: Tax Burden, Average Effective Income Tax Rate, Minimum Wage, Minimum Living Allowance, Welfare State

Giriş

Ücret gelirlerinin sermaye gelirlerinden daha düşük oranda vergilendirilmesi gerektiği yönündeki görüşe (ayırma ilkesi) rağmen bu görüşün teorik düzlemde öteye geçemediğini söylemek mümkündür. Sermayenin serbest dolaşımı ile birlikte sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü azalma eğilimi gösterirken emek gelirleri üzerindeki vergi yükü ise artış eğilimi göstermiştir (Pikety ve Saez, 2014; Kızıltoprak, 2019; OECD, 2020).

Emek gelirleri üzerindeki vergi yükünün artmasında birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Rekabetçi vergi politikaları bunlardan biridir. Sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü rekabetçi vergi politikaları sonucunda azalmıştır. Bu durum toplam vergi hasılatını azaltmıştır. Sermaye gelirlerinin düşük vergilendirilmesi nedeniyle azalan vergi hasılatı diğer vergi gelirleriyle ikame edilmeye çalışılmıştır. Gelir vergisi satış vergileri ile birlikte vergi hasılatındaki azalışı ikame eden önemli vergi türlerindendir. Artan oranlı yapısı ile ücret gelirleri üzerinden tahsil edilen gelir vergisi toplam vergi hasılatının önemli bileşenlerindendir. Ücret gelirleri kaynakta kesinti usulü ile vergilendirilmektedir. Bu nedenle hem

uygulanması hem de tahsili nispeten kolaydır. Ayrıca ücret gelirleri kaynağında vergilendirildiği için bu gelirlerin vergi dışı kalması söz konusu olmadığı gibi sermaye gelirlerine göre vergiden kaçınması¹ göreceli olarak zordur.

Emek gelirleri üzerindeki vergi yükünün artmasındaki diğer bir faktör ise kamu harcamalarının finansmanına katılma zorunluluğudur. Korporatist pazarlık, ücretleri ve emek harcamalarını yeniden dağıtsa da refah devletinin finansmanı emek gelirlerinin de vergilendirilmesini zorunlu kılmıştır. Emek gelirlerinin vergilendirilmesi ise sermayenin vergilendirilmesini sınırlamıştır (Cusack ve Beramendi, 2006; Beramendi ve Rueda, 2007).

Toplam vergi hasılatının önemli bir kısmını oluşturan gelir vergisinin etki alanı oldukça geniştir. Zira emek gücü toplumun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla ücret gelirleri üzerinden toplanan gelir vergisinin sosyal etkisi yüksektir. Ayrıca ücret piyasalarındaki aksaklıkların kriz yaratma ve sosyal huzursuzlukları tetikleyici fonksiyonu yer ve zamandan bağımsızdır. Özellikle vasıf gerektirmeyen iş gücü piyasalarındaki emek arz ve talebindeki dengesizlikler ücret dengesinin düşük düzeylerde gerçekleşmesine neden olabilmektedir. İşçinin ve ailesinin hayatını idame ettirebileceği düzeylerin altında oluşmuş piyasa fiyatının (ücretinin) refah kaybı, gelir dağılımı eşitsizliği, sosyal huzursuzluk gibi negatif yansımaları da bulunmaktadır. Bu nedenle liberal ekonomiler de bile ücret piyasalarına müdahaleler yaşanmaktadır. Bu kapsamında emeğin denge fiyatına müdahale edilerek minimum ücret düzeyinin belirlenmesi olarak tanımlanan asgari ücret kavramı birçok ekonomik sistemde uygulanmaktadır (Eurostat, 2022).

Taban ücret düzeyinin teminat altına alınması emek gücü için önemli bir gelişme olmakla birlikte bu gelirin insan onuruna yakışır düzeyde olması ve vergi nedeniyle erozyona uğratılmaması da gereklidir. Asgari ücret gelirinin vergi yükünden arındırılmasına yönelik iki vergisel yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden biri sıfır vergi uygulanmasıdır. İkinci yöntem ise asgari geçim indirimi (AGİ) uygulanmasıdır.

AGİ fonksiyonel çeşitliliği olan etkili bir indirim mekanizmasıdır. Ödenmesi gereken gelir vergisini azaltarak net ele geçen ücret gelirini arttırırken aynı zamanda ücret gelirinin vergi yüküyle aşınmasını önlemektedir. AGİ'de ücretin tamamının veya önemli bir kısmının vergi dışı bırakılması esastır. Ancak bununla birlikte ücretlinin medeni durumu, çocuk sayısı gibi özel durumlarına göre net ücreti arttırma fonksiyonu da bulunmaktadır.

Türk vergi sisteminde 2021 yılı sonuna kadar uygulanan AGİ'nin işleyişini ve düşük ücret gelirleri üzerindeki etkinliğini karşılaştırmalı olarak ölçmek çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda Türk vergi sistemindeki AGİ uygulamasına olan benzerliğinden dolayı asgari geçim indirimini; aile indirimi, kişisel muafiyet, kişisel indirim, çocuk ve eş indirimi gibi çeşitli isimler altında

1 Vergiden Kaçınma; Mükelleflerin vergi suçu işlemeksizin vergi matrahlarını azaltmak veya tamamen vergi dışı bırakarak vergiye veya vergilendirme politikalarına karşı verdikleri tepkiler bütünüdür ifade eder

etkin ve kapsamlı olarak uygulayan Belçika ve İspanya vergi sistemlerindeki uygulamalar da analize dahil edilmiştir.

Karşılaştırmalı analiz için gözlem konusu ülkelerde (Türkiye, Belçika ve İspanya) asgari ücret üzerindeki brüt gelir vergisi hesaplanmıştır. Tespit edilmiş brüt gelir vergilerinden hesaplanmış net AGİ mahsup edilerek net gelir vergisi tespit edilmiştir. Hesaplamalar yapılırken OECD ve Worldwide Tax Summaries of Price Waterhouse Coopers (PWC) gibi kurumların yayınlarından, Türkiye için Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), Belçika için Federal Public Service Finance (FPS Finance) ve İspanya için Agencia Tributaria (AT)'ın web sayfalarındaki uygulama ve açıklamalardan yararlanılmıştır.

Refah Devleti

Seyitoğlu (1999; 497)'na göre refah devleti; vatandaşlarına asgari yaşam standardını sağlayan, toplumun tüm fertlerine ekonomik ve sosyal imkânlara erişimde eşit şans tanıyan devleti ifade etmektedir. Seyitoğlu (1999)'nun refah devletine ilişkin tanımında da belirtildiği üzere vatandaşlarına asgari yaşam standardını sağlamak refah devleti olmanın gereklerindendir. Dolayısıyla düşük emek gelirlerinin korunması (emeğin denge fiyatına müdahale edilerek minimum ücret düzeyinin belirlenmesi) kapsamında yapılan işlemleri de refah devletin temel faaliyetlerinden biri olarak nitelemek mümkündür.

Refah devleti kavramını soyut temelde tanımlanması göreceli olarak kolay olsa da bu soyut kavramın ülkelere ve ekonomik sistemlere uyarlanmasının zorlukları bulunmaktadır. Zira tüm devletlerin temel hedeflerinden biri vatandaşlarının refah seviyesini yükseltmektir. Bu amaç doğrultusunda tüm devletlerin sosyal politikaları ve sosyal güvenlik sistemleri bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerden yola çıkarak tüm ülkeleri aynı ölçüde refah devleti olarak kategorize etmek mümkün değildir. Refah devleti kavramının kapsamı ve tanımlanması önemli bir teorik altyapı gerektirirken, söz konusu kavramın uygulanmasına yönelik kategorizasyon gözlem konusu ülkelerin sosyal politika sonuçlarına ilişkin ampirik sonuçları da gerektirmektedir.

Refah rejimlerine ilişkin sınıflandırma çalışmaları refah devleti kavramının gelişimindeki en önemli gelişmelerden biridir. Refah rejimlerinin sınıflandırılmasına yönelik ilk çalışma Wilensky ve Lebaux (1958) tarafından yapılmıştır. Wilensky ve Lebaux (1958)'un sınıflandırmasında; piyasa ve ailenin yeterli olmaması durumunda refah uygulamalarının uygulanması gerektiğini ileri süren kalıntı yöntemi ve refah uygulamalarını piyasaya bırakmaksızın doğrudan devletin uygulaması gerektiğini savunan kurumsal refah devleti olmak ikili bir sistem söz konusudur. Söz konusu modelin Titmuss (1974) tarafından geliştirilmesi neticesinde ise; Kalıntı Refah Modeli, Endüstriyel Başarı Modeli ve Kurumsal Yeniden Dağıtımcı Model olmak üzere üç tür refah devleti modeli ortaya çıkmıştır.

Refah devletine ilişkin daha sonra birçok çalışma yapılmış ise de bu sınıflandırma çalışmalarından en önemlisi Esping Andersen tarafından yapılan sınıf-

landırmadır. Bu nedenle refah devleti kavramı ve buna ilişkin sınıflandırmalara temel oluşturan Esping Andersen (1990)'nin refah devleti sınıflandırmasını incelemek ve bu kapsamda değerlendirmelerde bulunmak önemlidir.

Gosta Esping Andersen'e Göre Refah Devletleri

Gosta Esping-Andersen tarafından 1990 yılında yayınlanan "Refah Kapitalizminin Üç Dünyası" isimli eserdeki refah tipolojisi ile ilgili sınıflandırma çalışmasında önceki çalışmalardan farklı olarak ampirik verilerden faydalanılmıştır (Pierson, 1998: s.779; Gümüş, 2017:114). Esping-Andersen, Marshall'ın sosyal vatandaşlık kavramını ve Titmuss'un üçlü sınıflandırmasını birleştirerek; Liberal, Muhafazakar ve Sosyal demokrat olmak üzere refah devletlerini üç ayrı sınıf altında tanımlamıştır (Boje, 1996: s.19). Esping-Andersen 1999 yılında yaptığı ikinci sınıflandırmada da benzer ölçütleri kullanarak refah devletlerini sınıflandırmıştır. Refah devletlerinin; evrensel, kalıntı ve sosyal sigorta refah rejimleri olarak sınıflandırıldığı 1999 yılındaki ikinci sınıflandırma 1990 yılındaki ilk sınıflandırmasından yapısı itibari farklı değildir. Tek farklılığı Britanya ve Japonya'nın sınıf değişiklikleridir² (Esping-Andersen, 1990: 74; 1999: 85-86).

Esping-Andersen (1990)'nin refah rejimleri sınıflandırılmasında üç kriter bulunmaktadır. Bu kriterler: dekomodifikasyon (metadan arındırma, piyasa dışına çıkarma), katmanlaşma ve kamu-özel sektör karışımıdır (Abrahamson, 1999: 401; Castles ve Mitchell, 1991:9; Bamba, 2006: 77; Bamba, 2007: 1098). En temel kriter ise dekomodifikasyondur (Holden, 2003: 304). Bireylerin edindikleri sosyal haklarla yaşamlarını piyasa güçlerinden bağımsız bir şekilde kazanabilme seviyesi olarak tanımlanan dekomodifikasyon derecesi ülkelerin sınıflandırılmalarında dikkate alınan en önemli kistastır (Esping-Andersen, 1990:3).

Esping-Andersen (1990: 47)'e göre dekomodifikasyon derecesini üç unsur belirlemektedir; Bunlardan ilki imkânlarla erişimde hak ediş kuralları ve sınırlamaların derecesidir. Bu ilk unsura göre sosyal imkânlarla ulaşım kolaylaştıkça dekomodifikasyon derecesi artmaktadır. Ayrıca bireyin yeterli bir yaşam standardına kavuşması; iş performansı, sisteme katkı ve gelir testi gibi unsurlardan bağımsızlaştıkça dekomodifikasyon derecesi artmaktadır. İkinci unsur ise gelir ikamesinin derecesidir. Buna göre, sosyal imkânlar çerçevesinde sağlanan maaşın seviyesi önceden alınan ücretin altına düştükçe gelirin ikame derecesi de düşmektedir. Gelirin ikame derecesi düştükçe de dekomodifikasyon derecesi azalmaktadır. Üçüncü unsur ise sağlanan imkânların kapsamının, yani sosyal korumanın seviyesi ve derecesidir. Buna göre; işsizlik maaşı, sakatlık maaşı, hastalık sigortası, emeklilik maaşı gibi çeşitli ve kapsayıcı sosyal imkânların bulunup bulunmaması dekomodifikasyonun derecesini belirlemektedir.

Buna göre piyasa ve ailenin merkezde olduğu ABD, Kanada ve Japonya gibi

2. Japonya ilk sınıflandırmada liberal refah rejimi sınıfında görülürken ikinci sınıflandırmasında sosyal sigorta sınıfında yer almaktadır. Diğer göze çarpan farklılık ise ilk sınıflandırmada liberal refah rejimi altında sınıflandırılan Britanya'nın ikinci sınıflandırmada kısmen kalıntı refah rejimi altında kısmen de evrensel refah rejimi altında sınıflandırılmasıdır

lkeler kalıntı refah rejimi olarak da tanımlanan liberal refah rejimi olarak sınıflandırılmış iken, sosyal sigortaya dayalı Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Belçika muhafazakâr/kurumsal refah rejimleri olarak sınıflandırılmıştır. Dekomodifikasyon derecesi yüksek olan İskandinav lkeleri ve Hollanda ise oluşan sosyal demokrat refah rejimlerinin de göreceli olarak evrensel bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir.

Kalıntı/Anglo Sakson refah rejimi olarak da tanımlanan liberal refah rejiminde (1990: 27) sosyal yardımlar kısıtlı, sosyal sigortanın kapsamı dar, sağlanan sosyal imkânlar ise gelir testine tabidir (Abrahamson, 1999: 402). Dekomodifikasyon seviyesinin düşük olduğu liberal refah rejimlerinde sosyal imkânlara erişimin sıkı kuralları bulunmaktadır. Yapılan yardımlar kalıntıcı nitelikte olup (Leibfried ve Mau, 2008) aynı zamanda sosyal yardım alanları ifşa edici (damgalayıcı) niteliktedir (Pierson, 1998: 778; Bambra, 2007:1098). Liberal refah rejiminde, sosyal ihtiyaçların karşılanmasında temel aktör piyasadır. Sosyal ihtiyaçların piyasadā karşılanmaması halinde liberal refah devletinın sınırlı bir biçimde katkısı söz konusudur. Sosyal imkânlardan faydalananları ihtiyaç sahibi olarak damgalayan liberal rejimde, sosyal riskler piyasa başarısızlıklarına dayandırılmaktadır. Liberal rejimde sosyal harcamalar ve kamu harcamaları diğer rejimlere göre düşüktür. Ayıca emeklilik ve sosyal güvenlik gibi hizmetler daha çok özel sektör tarafından sunulmaktadır (Pierson, 2001: 432; Hicks ve Kenworthy, 2003: 32).

Bismarck modeli, kurumsal refah rejimi, devletçi refah rejimi, sosyal sigorta modeli ve Kıta Avrupası modeli olarak da isimlendirilen muhafazakâr refah rejiminde liberalizm ve metalaşma hiçbir zaman etkili olmamıştır. Esping-Andersen'e (1990: 27) göre Avusturya, Fransa, Almanya, Belçika ve İtalya bu modelin tipik temsilcileridir. Muhafazakâr refah rejimlerinde sosyal harcamaların önemli bir kısmını oluşturan sosyal transferler ve emeklilik harcamalar yüksek, kamu istihdam seviyesi ise düşüktür (Pierson, 2001: 445). Sosyal sigorta programlarının vergi yükünün daha çok işverenler üzerinde bırakıldığı (Hicks ve Kenworthy, 2003: 52) Muhafazakâr rejimlerde, geleneksel aile yapısının korunması önemlidir. Bu nedenle sosyal politikaların merkezinde aile temeli sosyal politikalar bulunmaktadır. Sosyal risklerin de aileyi etkileyen riskler olarak kabul edildiği muhafazakâr refah rejimlerde aile yardımları anneliği özendirici bir yapıya sahip olup ev hanımları için geçerli olmayan bir sosyal sigorta sistemi söz konusudur (Powell ve Barrientos, 2004: 86). Bu durum ise kadınların işgücüne katılımını azaltmaktadır (Pierson, 2001: 445). Muhafazakâr refah rejimlerindeki sosyal sigorta programları statkocudur. Emeklilik ve hastalık sigortalarının kapsamı ve düzeyi çalışanların iş durumları statü farklılıklarına göre değişebilmektedir (Leibfried ve Mau, 2008). Sigorta ve emeklilik imkânlarındaki statükocu yapı (mevcut statüleri koruyan) sosyal yardımların yeniden dağıtımcı yapısını zayıflatmaktadır (Bambra, 2007: 1098).

Esping-Andersen'den sonra da refah rejimlerinin sınıflandırılmasına ilişkin

çalışmalar devam etmiştir. Bu çalışmaların da temelini Esping-Andersen'in görüşleri oluşturmakla birlikte söz konusu çalışmalarda Esping-Andersen'in sınıflandırma çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım söz konusudur. Bu eleştirilerden bir kısmı dekomodifikasyon ölçütünün yetersizliğine ilişkindir. Diğer bir eleştiri noktası ise sınıflandırmanın kapsamı hakkındadır. Özellikle sınıflandırma dışı kalan ülkeler, bölgeler ve değişen rejimler nedeniyle yeni sınıflandırmaların gerekliliği vurgulanmaktadır. Diğer bir eleştiri ise refah rejimlerinin yerel ölçeklerdeki etkinsizliğine yöneliktir. Bu eleştirel bakış açısına göre refah rejimleri ulusal ve uluslararası ölçekte olduğundan yerel ölçekteki refah farklılıkları ihmal edilmiştir. Yerel ölçekteki refah rejimlerinde klasik rejim teorilerine göre uluslararası karşılaştırmalar yapmak sınırlı olmakla birlikte yerel ölçeklerdeki hizmetlerin vaka çalışmasına dayalı daha zengin data sağladığı savunulmaktadır (Isakjee, 2017; Bamba: 2005).

Bu eleştirel çalışmalardan biri de Stephan Leibfried tarafından oluşturulan ve İspanya, Portekiz, Yunanistan İtalya ve Fransa'nın oluşan Güney Avrupa Refah Rejimidir. Bu model kalıntı refah rejimi ile sosyal sigortacı refah rejimlerinin özelliklerini göstermektedir (Leibfried, 1992). Türk refah rejimi ise birçok çalışmada Güney Avrupa refah rejimi içerisinde sınıflandırılmıştır (Ferrera, 1996; Sharkh ve Gough, 2010; Aysan, 2012). Türkiye, Sinanoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmada ise Ürdün, Lübnan ile birlikte karma rejim olarak sınıflandırılmıştır. Sinanoğlu (2013)'nın kümeleme analizinden yola çıkarak yaptığı sınıflandırmada; korumacı petrol zengini rejimler, korumacı olmayan petrol zengini rejimler, korporatist rejimler ve karma rejimler olmak üzere orta doğu ülkelerini dört grup altında sınıflandırmıştır³.

Bu durumda Esping-Andersen tarafından muhafazakâr, sosyal sigortacı refah rejimi olarak sınıflandırılan Belçika ile Akdeniz Refah rejimi altında sınıflandırılmış olan İspanya ve Türkiye'nin refah rejimlerinin benzer özelliklerini taşıdığını ve söz konusu ülkelerin sosyal sigortacı/ muhafazakâr rejime yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Asgari Ücretin Önemi

Emek gelirlerine ilişkin taban ücret seviyesinin yasal teminat altına alınması olarak tanımlanan asgari ücret sistemi birçok ülkede uygulanmaktadır. ILO ve-rilerine göre 186 ILO üyesi ülkelerin birçoğunda (yaklaşık %90'ında) yasalar veya toplu iş sözleşmeleriyle uygulanan bir asgari ücret sistemi bulunmaktadır. Gelir eşitsizliğinin göreceli olarak düşük olmadığı İskandinav ülkeleri gibi bazı ülkeler dışında asgari ücret sistemi birçok ekonomide uygulanmaktadır (ILO, 2017).

Asgari ücret düzenlemesi sosyal demokrat refah rejimi altında sınıflandırılan Norveç, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkelerde bulunmamaktadır. Bu du-

3 Korumacı petrol zengini rejimler: Umman, Bahreyn, Katar ve Kuveyt; Korumacı olmayan petrol zengini rejimler: Libya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri; Korporatist rejimler: Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Suriye, Karma rejimler: Ürdün, Lübnan, Türkiye.

rum bir tezat olarak görünse de bunun sebebi söz konusu ülkelerde böyle bir korumacı politikaya ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Zira Esping Andersen'nin klasik refah rejimleri sınıflandırmasına göre bu ülkeler (Norveç Finlandiya ve Danimarka) İskandinav modeli olarak da isimlendirilen sosyal demokrat refah rejiminin önemli temsilcileridir. Bu ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı⁴ düşük (OECD ortalamasının altında), sosyal kamu harcamaları ise yüksektir (OECD,2021a).

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (Disk-Ar), (2022) tarafından yapılan araştırma göre özellikle Türkiye'de emek gücünün önemli bir kısmını asgari ücretliler temsil etmektedir. Disk-Ar (2022)'a göre 2020 yılı itibariyle Türkiye'deki toplam emek gücünün sayısı 18 milyon 719 bindir. Bu sayının yarısını (9.9 milyonunu) asgari ücretten daha az ücret alanlar, asgari ücret alanlar ve asgari ücretin %20 fazlasına kadar ücret alanların oluşturduğu anlaşılmıştır. Türkiye'de ücretli çalışanların yarıdan fazlasının asgari ücret civarı ve altında bir ücretle çalıştığını gösteren bu veriler TÜİK hane halkı işgücü araştırması mikro veri setinden yararlanılarak elde edilmiştir (Disk-Ar,2022). Disk-Ar tarafından tespit edilen bu verilerin Eurofound (2020) verileri ile de örtüştüğü anlaşılmaktadır. Zira Eurofound (2020) verilerine göre ise 2017'de Avrupa Birliği üyesi ülkelerde asgari ücretin %10 altı ve %10 fazlası düzeyinde bir ücretle çalışanların oranı ortalama %9 düzeyinde iken Türkiye'de bu oran %57 olarak ölçülmüştür.

Disk-Ar (2022:23)'a göre Türkiye'de asgari ücret ile ortalama ücret arasındaki makas son 20 yıl içinde kapanma eğilimine girmiştir. Çelik (2021)'e göre Türkiye'de 2002 ve 2021 yılları arasında kişi başı GSYH 14,7 kat arttığı halde memur aylığının 7,8 kat, ortalama kamu işçisi ücretinin 6,3 kat ve ortalama emekli sandığı aylığı ise 6,1 kat artmıştır. Emekli ve işçi ücret artışları bu dönemde 7,7 kat artmış olan gıda enflasyonunun altında kalmış, buna karşın net asgari ücretteki artış 14,3 kat olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de 2005 yılında ortalama ücret geliri asgari ücretin 2 katından fazla iken 2019 yılında söz konusu gelir asgari ücretin 1,7 katına kadar gerilemiştir (Çelik, 2021).

4 Gini endeksi veya Gini oranı, bir ulus ya da bir sosyal grup içindeki gelir eşitsizliği veya servet eşitsizliğini temsil etmeyi amaçlayan bir istatistiksel dağılım ölçüsüdür. Sıfır ile bir arasında referans değerlere sahip Gini katsayısındaki "0" mutlak eşitliği "1" ise mutlak eşitsizliği temsil etmektedir. Gini katsayısı İskandinav ülkelerde 0.26 iken Türkiye'de

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Ortalama Ücret ve Asgari Ücret (2005-2019)

Yıl	Türkiye			Belçika			İspanya		
	Aylık Ortalama Ücret	Aylık Asgari Ücret	Ortalama Ücret/ Asgari Ücret	Aylık Ortalama Ücret	Aylık Asgari Ücret	Ortalama Ücret/ Asgari Ücret	Aylık Ortalama Ücret	Aylık Asgari Ücret	Ortalama Ücret/ Asgari Ücret
2005	756	350	2,2	2.917	1.210	2,41	1.788	598	2,99
2010	1.242	576	2,2	3.270	1.387	2,36	2.196	738	2,98
2019	3.500	2021	1,73	3.912	1.593	2,46	2.273	1.050	2,16

Kaynak: (OECD, 2021b), (OECD, 2021c), (Disk-Ar,2022) ve (Çelik,2021) verilerinden faydalanarak hazırlanmıştır.

İspanya'da da Türkiye'deki gibi ortalama ücret ile asgari ücret arasındaki makas azalma eğilimi göstermiştir. Ancak bu durum Belçika'da İspanya ve Türkiye'den farklı gelişmiştir. Tablo 1'deki veriler 2005-2019 döneminde ortalama ücret ile asgari ücret arasındaki makasın Türkiye'de ve İspanya'da azaldığını gösterirken Belçika'da ise söz konusu dönemde önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir. Belçika'da asgari ücret ve ortalama ücret arasındaki makas 2005 yılındaki seviyesini korumuş ve hatta biraz artmıştır. Belçika'da 2005 yılında ortalama ücret, asgari ücretin 2.41 katı iken 2019 yılında ise 2.46 katı olmuştur. İspanya ve Türkiye'ye ilişkin veriler bu ülkelerde ortalama ücretin asgari ücrete yaklaştığını göstermektedir.

Türkiye'de ve İspanya'da asgari ücretin ortalama ücrete yaklaşması ve ayrıca özellikle Türkiye'de asgari ücret elde eden bireylerin toplam emek gücü içindeki payı dikkate alındığında asgari ücret gelirlerini AGİ etkinliğinin analizi için önemli bir referans değeri haline getirmektedir. Bu nedenle çalışmada AGİ sistemini uygulamış olan Türkiye, Belçika ve İspanya'da AGİ etkinliği asgari ücret gelirleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Ücret Gelirlerinde AGİ Etkisi

Ücret gelirin vergi yükünden arındırılmasına yönelik en yaygın yöntemlerden biri alt gelir dilimine sıfır vergi uygulanması, ikinci yöntem ise AGİ uygulamasıdır. Gerek AGİ gerekse alt gelir dilimine sıfır vergi uygulanması pratikte benzer uygulamalardır. Her iki uygulamada da alt gelir diliminin tamamının veya bir kısmının vergi dışı bırakılması hedeflenmektedir. Alt gelir dilimine sıfır vergi uygulamasında temel amaç; bireyin kişisel ve ailevi durumları (özel durum) dikkate alınmaksızın belli bir gelir diliminin vergi dışı bırakılmasıdır. AGİ'de ise bireyin özel durumu dikkate alınarak vergi yükünden arındırma söz konusudur. AGİ'de değişken katsayılı özel formüle göre belirlenmiş asgari gider

indirimlerinin hesaplanan gelir vergisinden indirimi söz konusudur. Bu indirim sonucunda ücret üzerinden hesaplanan gelir vergisini azaltılması ve net ele geçen ücret gelirinin azalan gelir vergisi tutarında artması söz konusudur.

Asgari geçim indirimi fonksiyonel çeşitliliği olan etkin bir indirim mekanizmasıdır. Asgari geçim indiriminde ücretin tamamının veya belirli bir kısmının vergi dışı bırakılması esastır. Ancak bununla birlikte ücretlinin medeni durumu, çocuk sayısı gibi özel durumlarına göre ek gelir sağlama fonksiyonu da bulunmaktadır. Bu nedenle ücretlilerin özel durumuna göre fazla gelir imkânı sağlayan ve aynı zamanda ücret geliri üzerindeki vergi yükünü azaltan (bazı durumlarda sıfırlayan) asgari geçim indirimi birçok vergi sisteminde etkin olarak uygulanmaktadır.

Birçok ülkede kişi indirimi, çocuk indirimi, eş indirimi ve aile indirimi gibi çeşitli başlıklar altında asgari geçim indirimi uygulaması bulunmaktadır. Türkiye, Belçika ve İspanya gelir vergisi sisteminde söz konusu indirimler dekot yönetimi ile ücret gelirlerine uygulanmaktadır. Ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde aktif olarak kullanılan bu yöntemde özel bir formüle göre hesaplanmış AGİ tutarlarının brüt gelir vergisinden (AGİ indirimi öncesi gelir vergisi) indirimine dayanmaktadır. Buna göre öncelikle elde edilen gelir üzerinden vergi hesaplanmaktadır (Brüt gelir vergisi), Daha sonra ise brüt gelir vergisinden indirilmesi gereken net AGİ tutarı, AGİ indirimleri toplamına gelir vergisi oranı (genellikle ilk gelir dilimine uygulanan gelir vergisi oranı) uygulanarak tespit edilmektedir.

Tablo 2'de AGİ sistemini etkin bir şekilde kullanan İspanya, Belçika ve Türkiye'ye ilişkin veriler yer almaktadır. İspanya, Belçika ve Türkiye'de bir yıllık dönemde 4 çocuklu ve eşi çalışmaya asgari ücretlinin faydalanabileceği AGİ miktarları (çocukların 3 yaşından küçük olması ve engellilik durumuna göre Belçika ve İspanya'da bu tutarların daha da artması söz konusudur) yer almaktadır. Tablodaki AGİ tutarları brüt tutarlardır. Net AGİ tutarı bu tutarlara ilk vergi dilimine uygulanan vergi oranının uygulanması ile tespit edilmektedir.

Tablo 2 : Çeşitli Ülkelerde İndirim (AGİ) Miktarları *

Ülke	Ücretlinin AGİ hakkı	4 Çocuğa Kadar AGİ	Geliri Olmayan Eş İçin AGİ	Toplam AGİ Hakkı Yıllık
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
İspanya (€)	5.550	13.600	3.400	22.550
Belçika (€)	9.050	15.360	4.920	29.330
Türkiye (TL)	21.462	10.731	4.292	36.485

Kaynak : (OECD, 2021a; PWC,2021a; PWC,2021b, GİB,2021) verilerinden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İspanya'da Ücret Gelirlerinde AGİ Etkisi

İspanya asgari geçim indiriminin etkin olarak uygulandığı ülkelerden biridir. Bu ülkede taban ücret düzeyi (asgari ücret) 1963 yılından itibaren yasal teminat altına alınmıştır. (Eurostat,2021). İspanya vergi sisteminde de Türk vergi sisteminde olduğu gibi AGİ'nin hesaplanmış gelir vergisinden mahsubuna dayanan bir sistem geçerlidir. Bu sistem sayesinde hem vergi yükü azalmakta hem de azaltılmış vergi yükü kadar net ücrette artış sağlanmaktadır.

Ücret gelirlerinin artan oranlı gelir vergisine tabii olduğu İspanya'da alt gelir dilimi için (12.450 €'ya kadar) 19%, en üst gelir dilimi için (240.000 €'yu aşan gelirler için) ise 47% olmak üzere altı oranlı bir yapı söz konusudur (Agencia Tributaria, 2021)

Tablo 3: Artan Oranlı Gelir Vergisi Tarifesi (İspanya)

Gelir Tutarı (€)	Vergi Oranı
12.450 'ne Kadar	%19
12.451-20.200	%24
20.201- 35.200	%30
35.201-60.000	%37
60.000-240.000	%45
240.000 fazlası için	%47

Kaynak: (Agencia Tributaria, 2021)

İspanya vergi sisteminde ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde; kişisel indirim, aile bireyleri indirimi olarak tanımlanan AGİ temelli indirim mekanizması bulunmaktadır. İspanya'da gelir vergisi mükelleflerinin tamamının yararlanabileceği AGİ, Türkiye ve Belçika vergi sistemlerindeki gibi hesaplanmış gelir vergisinden indirilmektedir. İspanya vergi sisteminde AGİ kapsamındaki birey sayısı daha fazladır. Belçika ve Türk vergi sisteminden farklı olarak aynı hanede yaşayan çocuk ve çalışmayan eş dışında ücretlinin geliri olmayan anne ve babası gibi yakın akrabaları için de indirim hakkı tanınmıştır. İndirim hakkı tanınan kişilerin bakıma muhtaç olması halinde ise indirim tutarlarında artış olmaktadır.

İspanya'da 65 yaş altı ücretliler için 5.550 € olan kişisel indirim hakkının, ücretlinin 65 yaş üzerinde olması halinde 6.700 €'e, 75 yaş üzerinde olması

halinde ise 8.100 €'ya kadar artması söz konusudur. Ücretlinin engelli olması halinde ise kişisel indirim miktarı 3.000 € artmaktadır. Engel oranının 65%'ten fazla olması halinde ise 9.000 € artış söz konusudur. Mükellef ile aynı konutta yaşayan ve yıllık geliri 8.000 €'yu aşmayan akrabalarından 65 yaş üzeri olanların her biri için 75 ,€ 1.150 yaş üzeri olanlar için ise 2.550 € indirim imkânı bulunmaktadır(OECD,2021c).

Ücret geliri elde eden vergi mükellefi ile aynı hanede yaşayan çocuklardan ilki için 2.400; ikinci, üçüncü ve sonraki çocuklar için sırasıyla 4.000 ,2.700 ve 4.500 € indirim imkânı bulunmaktadır. Çocuğun üç yaşından küçük olması halinde 2.800 €, engelli olması halinde ise 3000 € artışı söz konudur. Engelli oranının 65% üzeri olması halinde ise indirim daha da artmaktadır (9.000 €). İspanya gelir vergisi sisteminde nafakalar, sendikalara ödenen aidatlar, sosyal güvenlik primleri (çalışan payı) ve 300 €'ya kadar yasal savunma masrafları gibi bazı harcamalar ile 2.000 €'luk standart gider tutarının vergi matrahından indirilmesi imkânı bulunmaktadır (PWC, 2021a).

İspanya'da ücret gelirlerindeki AGİ etkinliğine ilişkin analiz; ortalama efektif gelir vergisi (OEGV), net gelir vergisi gibi önemli parametrelerin tespitini gerektirmiştir. Bu kapsamda Tablo 4'te İspanya vergi sistemindeki vergilendirme sürecine bağlı kalınarak (muafiyet indirim ve istisna tutarları da dikkate alınarak) vergi yükü ve AGİ ilişkisi basit bir anlatımla açıklanmıştır.

Tablo 4'te İspanya gelir vergisi sisteminde asgari ücret üzerindeki OEGV'nin AGİ dikkate alınarak nasıl hesaplandığı açıklanmıştır. Tablodaki OEGV hesabında etkili olan değişkenleri iki başlık altında incelemek mümkündür. Bu değişkenlerden birincisi; götürü giderdir (standart gider kesintisidir). Buna göre Tablo 4'te vergi matrahından indirilmesi gereken 2.000 € götürü giderin (3 No'lu sütun) asgari ücret gelirinden (2 No'lu sütun) indirilmesi gerektiğinden, gelir vergisine esas vergi matrahı (4 No'lu sütun) 11.370 €'dur. Ücret geliri vergi matrahına (11.370 €) ise gelir vergisi oranının uygulanması sonucunda AGİ öncesi gelir vergisi (brüt gelir vergisi) (5 No'lu sütun) hesaplanmıştır.

Tablo 4 : Hesap Tablosu; Asgari Ücret Gelirinde AGİ Sonrası Gelir Vergisi (İspanya 2021)*

Vergi Oranı	Asgari Ücret	Götürü Gider	Vergiye Tabi Gelir (2 - 3)	Gelir Vergisi (4.1)	Geliri Olmayan Eş İndirimi	65 Yaş Altı İndirimi	Çocuk İndirimi (2 Çocuk)	AGİ İndirimi (6+7+8).1	Net Gelir Vergisi (OEGV) (5-9)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
%19	13.370	2.000	11.370	2.160	3.400	5.550	5.100	2.670	0

Kaynak: (OECD,2021a), (OECD, 2021c), (PWC,2021a) verilerinden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

*Tutarlar € cinsinden ifade edilmiştir

OEGVO hesabında dikkate alınan değişkenlerin ikinci kısmı ise hesaplanan brüt gelir vergisinden mahsubu gereken net AGİ'dir. İki çocuklu eşi çalışmayan asgari ücretlinin brüt AGİ tutarı; kendisi için 5.550 € (7 No'lu sütun), geliri olmayan eşi için 6) € 3.400 No'lu sütun) ve 2 çocuğu için 8) € 5.100 No'lu sütun) olmak üzere toplamda 14.050 €'dur. Brüt AGİ toplamına ilk gelir vergisi oranının (19%) uygulanması sonucunda ise net AGİ miktarı (9 No'lu sütun) bulunmuştur. Net AGİ'nin brüt gelir vergisinden mahsubu sonrasında ise ödenmesi gereken net gelir vergisi (10 No'lu sütunda) hesaplanmıştır.

Asgari ücretlinin eşinin gelir durumuna ve çocuk sayısına göre net AGİ tutarları farklı olacağından asgari ücret üzerindeki OEGV'leri de farklılaşmaktadır. Tablo 5'te ise asgari ücretlinin eşinin gelir durumuna ve çocuk sayısına göre değişen AGİ tutarları nedeniyle farklılaşan vergi oranları gösterilmektedir.

Tablo 5: Ücret Gelirlerinde AGİ Etkisi (İspanya 2021)*

Asgari Ücret Miktarı 13.370 (1)	İndirim Miktarı (2)	Net Gelir Vergisi (3)	OEGVO (4)	Net Ücrete Katkısı (5)
Bireyin kendisi için (65 yaş altı çalışan)	5.550	1.106	%8.3	1.054
Eş İndirimi	3.400	460	%3.4	1.700
1 Çocuk	2.400	0	0	2.157
2 Çocuk	5.100	0	0	2.670
3 Çocuk	9.100	0	0	3.430
4 Çocuk	13.600	0	0	4.285

Kaynak: (OECD,2021a), (OECD, 2021c), (PWC,2021a) verilerinden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Tutarlar € cinsinden ifade edilmiştir.

Tablo 5'te 2021 yılı itibarıyla ücretlinin eş ve çocuk durumuna göre çeşitli asgari ücret düzeylerinde AGİ etkileri yer almaktadır. Tabloya göre asgari ücretlinin bekâr olması halinde AGİ öncesi yıllık gelir vergisi 2.160 € iken AGİ indirimi sonrasında ödemesi gereken gelir vergisi 1.106 €'dur (aylık ortalama 92 €). Yıllık ortalama efektif gelir vergisi oranının ise %9.8 olduğu anlaşılmaktadır (4. sütunda). Beşinci sütun da ise AGİ indiriminin net ücrete katkısı gösterilmektedir. Buna göre bir bekâr ücretlinin AGİ indirimi sonrasında eline geçen net ücret yıllık olarak 1054 € artmaktadır. Asgari ücretlinin evli ve 4 çocuklu olması halinde ortalama efektif gelir vergisi sıfır iken AGİ indiriminin net ücrete katkısı 4.285 € olduğu anlaşılmaktadır (aylık ortalama 357 € artış söz konusudur).

Belçika'da Ücret Gelirlerinde AGİ Etkisi

İspanya vergi sistemindeki gibi Belçika vergi sisteminde de AGİ temelli indirim mekanizması söz konusudur. Belçika'da 1975 yılından itibaren asgari ücret uygulanmaktadır. Asgari ücret 2021 yılı itibarıyla 19.508 €'dur. Hükümetin koordine ettiği asgari ücret görüşmelerinde işçi ve işveren temsilcilerinin anlaşması sonucunda belirlenen asgari ücret düzeyi Kraliyet kararnamesi ile yasallık kazanmaktadır (Eurostat, 2021).

Belçika'da toplanan gelir vergisinin %75'i eyalet bütçesine %25'i ise Bölgesel Vergi Geliri olarak bölge bütçesine aktarılmaktadır. Ayrıca hesaplanan gelir vergisi üzerinden %7 oranında belediye vergisi ve %4.5 oranında da özel sosyal güvenlik katkısı alınmaktadır (PWC,2021b). Dolayısıyla Belçika'da ücret gelirleri üzerinden toplanan gelir vergisi yükü belediye vergisi ve sosyal güvenlik katkı payı nedeniyle (hesaplanmış gelir vergisinin %11,5 oranında) daha da artmaktadır.

Belçika'da ücret gelirleri artan oranda vergilendirilmektedir. Belçika vergi sisteminde en düşük gelir dilimine (13.440 €'ya kadar) %25; en yüksek gelir dilimine (41.060 €'yu aşan gelirler için) ise 50% vergi oranının uygulandığı dört oranlı bir yapı söz konusudur.

Belçika vergi sisteminde kişisel istisnalar başlığı altında Türkiye ve İspanya vergi sistemiyle benzer bir AGİ indirim mekanizması uygulanmaktadır. AGİ uygulaması sadece ücret gelirleri dahil tüm gelir vergisi mükellefleri için geçerlidir. Kişisel istisna tutarının (AGİ) Türkiye ve İspanya vergi sistemindeki gibi hesaplanmış gelir vergisinden indirilmesi söz konusudur.

Tablo 6: Artan Oranlı Gelir Vergisi Tarifesi (Belçika 2021)

Gelir Dilimi (€)	Vergi Oranı (%)
13.440'a kadar	%25
13.441-23.720.	%40
23.721-41.060	%45
41.060 aşan	%50

Kaynak; (FPS Finans, 2021)

Belçika vergi idaresine göre (FPS Finans) asgari geçim indirim mekanizmasının hem vergi azaltıcı hem de gelir artırıcı rolü bulunmaktadır (FPS Finans,2021). Ücretlinin kendisi ve 14 yaşından küçük çocukları için geçerli (AGİ) indirim mekanizması sayesinde ücret gelirleri üzerindeki vergi yükü önemli miktarda azalmaktadır. Gelir vergisinden indirilmesi gereken AGİ miktarı (net AGİ) bireyin

kendisi ve çocukları için belirlenmiş indirim tutarları toplamına (Brüt AGİ), ilk gelir vergisi dilimine uygulanan vergi oranı uygulanarak (net AGİ) belirlenmektedir (FPS Finans,2021).

Ücretlinin eşinin gelirin olmaması halinde ücret gelirin belirli bir kısmının vergi matrahından indirimine imkân tanıyan evlilik payı hakkı bulunmaktadır. Çalışmayan eş için sağlanan indirim hakkı Birleşik Krallık Vergi sistemindeki evlilik indirimine (marriage allowance) benzemektedir. Çalışmayan eş için vergiye tabi kazancın %30'na kadarını aktarma imkânı verilmektedir. Aktarılan gelir, geliri olmayan eşin geliri kabul edilerek kişisel indirim uygulanarak vergilendirilmektedir. Geliri olmayan eşe atfedilebilecek gelir 11.170 €'yu aşamaktadır. Ayrıca eşlerden her ikisinin çalışması halinde ve birinin kazancının toplam kazancın 70%'ini aşması ve diğer eşin kazancının 11.170 €'yu aşmaması durumunda da evlilik payı aktarımı yapılması mümkün olmaktadır (PWC,2021b).

Ücret geliri elde edenler dahil gelir vergisi mükellefleri; mesleki harcamaları, belirli kurumlara yapılan bağışları, bazı ticari olmayan harcamaları (14 yaşından küçük çocuklar için çocuk bakım masrafları gibi) ve nafaka ödemelerinin %80'ini (bu giderlerin tamamını belgelendirmek şartıyla) vergi matrahından indirme hakkına sahiptir. Ancak belgeye dayalı gider yöntemi yerine standart kesinti (götürü gider usulü de) usulünü tercih edebilmektedir. Standart kesinti usulünün tercih edilmesi halinde (uygulamada daha çok tercih edilen standart gider kesintisi yöntemidir) 4920 €'yu geçmemesi şartıyla brüt kazancın %30'una kadarı vergi matrahından indirilmektedir (KMPG, 2021; PWC, 2021b).

Tablo 7: Ücret Gelirlerinde AGİ Etkisi (Belçika 2021)*

Asgari Ücret Miktarı 19.508 (1)	İndirim Tutarı (2)	Net Gelir Vergisi (3)	OEGVO (4)	Net Ücrete Katkısı (Net AGİ) (5)
Mükellefin Kendisi için	9.050	1.760	%9	2.263
Çalışmayan Eşe Aktarılan Tutar	4.376	322	%1.6	3.552
1 çocuk için	1.650	0	0	4.047
2 çocuk için	4.240	0	0	4.823
3 çocuk için	9.500	0	0	6.402
4 çocuk için	15.360	0	0	8.160

Kaynak: (OECD,2021a), (OECD, 2021d), (PWC,2021b) verilerinden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Tutarlar € cinsinden ifade edilmiştir.

Tablo 7'de Belçika'da AGİ'nin asgari ücret üzerindeki iki etkisi gösterilmiştir. Bu etkilerden ilki vergi yükünü azaltıcı etkidir. Vergi yükünü azaltıcı etki orta-

lama efektif vergi oranı olarak ifade edilmektedir (4. sütun). İkinci etki ise net AGİ'nin brüt gelir vergisinden indirilmesi sonucunda net ücret tutarındaki artışı temsil eden beş numaralı sütundur.

Tablo 7'de 2021 yılı itibarıyla Belçika vergi sisteminde asgari ücretlilerin geliri olmayan eş ve çocuk sayısına göre çeşitli asgari ücret düzeylerinde AGİ etkileri yer almaktadır. Tabloya göre asgari ücretlinin bekar olması halinde AGİ öncesi yıllık gelir vergisi 4.023 € iken AGİ indirimi sonrasında ödemesi gereken gelir vergisi 1.760 €'dur (aylık ortalama 146 €). Yıllık ortalama efektif gelir vergisi oranının ise %9 olduğu anlaşılmaktadır (4. sütunda). Beşinci sütun ise AGİ indiriminin net ücrete katkısı yer almaktadır. Buna göre bir bekâr ücretlinin AGİ indirimi sonrasında eline geçen net ücret yıllık olarak 2.263 € artmaktadır. Asgari ücretlinin evli ve 4 çocuklu olması halinde ortalama efektif gelir vergisi sıfır iken AGİ indiriminin net ücrete katkısı 8.160 € olduğu anlaşılmaktadır (aylık ücrete ortalama 680 € artış söz konusudur).

Türk Vergi Sisteminde AGİ Etkinliği

Türk vergi sisteminde 2008 ile 2021 yılları arasında uygulanan AGİ Belçika ve İspanya vergi sistemlerindeki AGİ uygulamaları ile benzerlik göstermektedir. Ancak Belçika ve İspanya vergi sistemlerinde tüm gelir vergisi mükellefleri için geçerli olan bu mekanizma Türkiye'de sadece ücret geliri elde eden bireyler için geçerlidir. Türk vergi sistemindeki AGİ etkinliğini analiz etmek için öncelikle AGİ etkinliğindeki bağımsız değişkenlerin irdelenmesi gerekmektedir. Ücret gelirleri üzerindeki net vergi yükünün üç bağımsız değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenler vergi matrahı, (vergiye tabi ücret geliri), vergi oranı ve AGİ'dir.

Ücret Gelirlerinde Vergi Matrahı (Safi Ücretin Tespiti)

Ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün temel belirleyicilerinden biri safi gelir diye nitelendirilen vergi matrahıdır. Ücret gelirin vergi matrahı, gelirin vergiye tabi kısmını ifade eder. Ücret sayılan bazı gelir unsurları vergiden istisna tutulabilmektedir. Bu nedenle vergi oranının uygulanması gereken safi gelir miktarı AGİ etkinliğinde önemlidir. Ücret gelirinde istisna oranı arttıkça gelirin vergiye tabi kısmında da azalma gerçekleşir.

Türk vergi sisteminde ücret gelirin vergilendirilmesinde geçerli olan gerçek usul esasına göre yasal vergi oranı ücret gelirine uygulanmadan önce öncelikle safi ücret (vergi matrahı) tespit edilir (Öncel vd., 2012: 290). Mali gücü, safi gelir temsil ettiğinden (Başaran Yavaşlar, 2012:7) safi ücretin tespiti için vergi dışı kalan ücret unsurlarının vergilendirilebilir gelirden indirilmesi gerekmektedir (Tosuner ve Arıkan, 2017: 105).

Diğer vergi sistemlerindeki düzenlemelere paralel olarak Türk vergi sisteminde de sosyal sigorta primleri, sosyal güvenlik destekleme primleri, sendikalara ödenen aidatlar (işçi ve memur sendikaları), işsizlik sigortası primi ve engellilik

indirimleri gelir vergisi matrahına dahil değildir. Ayrıca belirli tutarları aşmaması şartıyla hayat ve şahıs sigorta primleri de vergi matrahından indirilebilmektedir.

Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla brüt asgari ücret 3.577,50 TL, gelir vergisi matrahı ise 3.040,87 TL iken net asgari ücret ise 2.825,90 TL’dir. Bununla birlikte Türk vergi sisteminde ücret geliri matrahını azaltan ve dolayısıyla vergi yükünün azalmasını sağlayan standart gider kesintisi (götürü gider) bulunmamaktadır.

Gelir Vergisi Oranı

Ücret üzerindeki net vergi yükünün diğer bir belirleyicisi ise gelir vergisi oranıdır. Ücret gelirlerinin artan oranlı vergilendirildiği Türk vergi sisteminde mali gelire (ücret geliri vergi matrahına) vergi oranı/oranları uygulanarak brüt gelir vergisi (AGİ öncesi gelir vergisi) hesaplanmaktadır.

Artan oranlı Türk vergi sisteminde; en düşük gelir dilimi için (24.000 TL’ye kadar) %15, en yüksek gelir dilimi için (650.000 TL’yi aşan gelirler için) %40 olmak üzere 5 oranlı bir yapı söz konusudur (GİB, 2021)

Tablo 8: Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesi

Ücret Gelirleri (TL)	Uygulanacak Vergi Oranı (%)
24.000’e kadar	15
26.000 - 53.000	20
53.000 - 190.000	27
190.000 - 650.000	35
650.000 üzeri için	40

Kaynak: (GİB, 2021)

Türk Vergi Sisteminde AGİ

Türkiye’de ücret gelirleri için asgari geçim indirimi 2008 yılından 2021 yılı sonuna kadar uygulanmıştır. Resmi Gazete (2021)’de yayımlanan 22/12/2021 tarihli ve 7349 sayılı Kanunla, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunun AGİ’ye ilişkin hükümlerinde değişiklikler yapılarak gelir vergisi sistemindeki AGİ uygulamasına 01.01.2022 tarihinden itibaren son verilmiş, asgari ücret tutarı kadar tüm hizmet erbabına gelir vergisi istisnası ve damga vergisi istisnası getirilmiştir.

AGİ öncesi ücret gelirlerine çeşitli indirimler uygulanmıştır. Bunlardan biri en az geçim indirimi olup bu indirim mekanizması 1986 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Türk vergi sisteminde en az geçim indirimi uygulamasına son verilmesi üzerine 2008 yılına kadar ücretlilere özel gider indirimi ve vergi indirimi uygulanmıştır (Yılmaz, 2006). Ücretlilerde özel gider ve vergi indirimi uygulamasına ise 28.03.2007 tarih ve 5615 sayılı Kanunla son verilerek asgari geçim

indirimi uygulamasına geçilmiştir. AGİ'yi Türk vergi sistemine kazandıran 5615 sayılı Kanunun gerekçesinde; özel gider ve vergi indirimi uygulamasının belge düzenini olumsuz etkilediği, uluslararası sistemde karşılığı olmadığı ve emek üzerindeki vergi yükünü olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Türkiye'de 2008 yılı başından itibaren yürürlüğe giren AGİ uygulaması ile birlikte çalışanların fatura toplamasını zorunlu kılan vergi iadesi uygulaması sona ermiştir (Gelir Vergisi Genel Tebliği, 2007).

Asgari geçim indirimi uygulamasında ücretlinin kendisi, geliri olmayan eş ve çocukları için belirlenmiş oranlar ölçüsünde hesaplanan indirim tutarlarının brüt gelir vergisinden mahsup edilmesi temeline dayanan bir mekanizma söz konusudur. AGİ uygulamasında ücretlinin özel durumuna göre ücret gelirinin tamamının veya bir kısmının vergiden arındırılması gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla ücretlinin eline geçen net ücret miktarının da gelir vergisinin arındırıldığı miktarda artması söz konusudur.

Türkiye'de vergilendirilebilir asgari ücret geliri sabit olduğundan asgari ücret gelirleri üzerindeki vergi yükü bireyin özel durumuna göre değişebilmektedir. Dolayısıyla Türk vergi sistemindeki ortalama efektif vergi oranının hesabında temel belirleyici unsur AGİ'dir. Diğer belirleyici faktörlerin (vergi oranı ve vergi matrahı) rolü sınırlıdır. Zira ücretlinin bakmakla yükümlü olduğu birey sayısı değişse de vergi oranı ve vergi matrahının değişmesi söz konusu değildir.

Türk vergi sisteminde, diğer vergi sistemlerinden farklı olarak, AGİ özel bir hesaplama yöntemine göre belirlenmektedir. Asgari ücretin yıllık brüt tutarına toplam asgari geçim indirimi oranının uygulanması ile brüt AGİ hakkı tespit edilmektedir. Brüt AGİ tutarın %15'i ise (gelir vergisi tarifesinin birinci dilimine karşılık gelen oran %15) ücretlinin yıllık net AGİ hakkıdır. Yıllık net AGİ'nin 12'ye bölünmesi neticesinde ise asgari geçim indiriminin net aylık tutarı belirlenmektedir.

AGİ indirimi sonrasında ödenen net gelir vergisinde azalış ele geçen net ücret gelirinde ise artış söz konusudur. 2021 yılı itibarıyla her ay gelir vergisinden mahsup edilmek üzere ücretlinin çalışan/çalışmayan eş ve çocuk sayısına göre 268,31 TL – 456,13 TL arasında değişen tutarlarda AGİ indirim hakkı bulunmaktadır (GİB,2021); hesaplama yöntemi ise şu şekildedir;

$$\text{AGİ Yıllık Tutarı} = (\text{Yıllık Brüt Asgari Ücret} \times \text{Asgari Geçim İndirimi Oranı}) \times \% 15$$

Tablo 9: Türkiye’de AGİ Etkisi (2021)

Medeni Durum	Brüt AGİ	Net Gelir Vergisi (Brüt Gelir Vergisi -AGİ)	Efektif Ortalama Gelir Vergisi Oranı (%)	Net AGİ (Gelir Etkisi)
Bekar	21.462	2.270	6.7	3.827
Evli eşi çalışmayan	25.334	1.668	5,2	4.215
Evli eşi çalışmayan 1 çocuklu	28.973	1.128	4,4	4.577
Evli eşi çalışmayan 2 çocuklu	32.193	1.095	3.2	4.890
Evli eşi çalışmayan 3 çocuklu	36.485	624	1.8	5.473
Evli eşi çalışmayan 4 çocuklu	38.631	500	1.5	5.794

Kaynak: (OECD,2021a), (GİB,2021) verilerinden yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yıllık brüt asgari ücret toplamına oranlanması gereken AGİ oranı ücretlinin kendisi için %50, çalışmayan eşi için %10, ilk iki çocuğun her biri için %7.5, 3. çocuk için %10 diğer çocuklar için %5 şeklindedir. Buna göre bekâr ve çocuksuz bir ücretlinin yararlanabileceği AGİ oranı %50 iken evli ve eşi çalışmayan iki çocuklu asgari ücretlinin yararlanabileceği AGİ oranı ise %75’tir.

Türk vergi sisteminde AGİ etkinliğine ilişkin verilerin yer aldığı Tablo 9’da asgari ücret gelirleri üzerindeki OEGVO ve AGİ’nin net ücret gelirine etkisi gösterilmektedir. Asgari ücretlinin bakmakla yükümlü olduğu çocuk sayısına göre yapılan hesaplamalara göre asgari ücret gelirleri üzerinde OEGVO’nun %1.5 - %6.7 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Buna göre asgari ücretlinin gelirine uygulanan OEGVO’nun; ücretlinin bekâr olması halinde %6.7, eşi çalışmayan iki çocuklu olması halinde %3.2, eşi çalışmayan 4 çocuklu olması halinde ise %1.5 olduğu anlaşılmıştır. Tablo 9’daki çok varyasyonlu asgari ücret düzeylerinin ortalama efektif gelir vergisi oranının ise %3.8 olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de 2018 yılına kadar AGİ’ye rağmen Temmuz ayından sonra (birikimli vergi matrahı artışı sonucunda asgari ücretin bir kısmına %20 gelir vergisi uygulandığı için) hesaplanan gelir vergisi miktarı artığından asgari ücret düzeyinin altında ücretlerin ödenmesi söz konusu olmuştur. Bu durumu düzeltmek için Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından 303 Seri No’lu Gelir Genel Vergi Tebliği (GVGT S.303) yayınlanmıştır. Söz konusu tebliğin 13. ve 14. maddeleri ile emek gelirlerinin artan gelir dilimi nedeniyle asgari ücret düzeyinden daha az gelir elde etmelerinin önüne geçilmiştir. Yapılan düzenlemeye göre vergi oran artışı nedeniyle ücret gelirinin asgari ücretin altına düşmesi halinde as-

gari ücret miktarlarına kadar olan fark tutarı kadar AGİ'ye ilave tutar eklenmesi sağlanmıştır (GVGT S.303, 2018). Bu düzenleme ile birlikte gelir vergisi oranının artması halinde bile net ücretin asgari ücret düzeyinin altına inmesi önlenmiştir. Ancak bununla birlikte Türk vergi sisteminde ücretlinin asgari geçim indirimin-den faydalanabileceği azami tutar, ücret üzerinden hesaplanan gelir vergisi ile sınırlıdır. Diğer bir ifade ile AGİ tutarı hesaplanan gelir vergisini aşıya bile aşan fazlaya ilişkin kısmın ücretliye iadesi söz konusu değildir (GİB, 2021).

Sonuç

Taban ücret düzeyinin birçok ülkede teminat altına alınması ve düşük ücret geliri elde eden çalışanların bakmakla yükümlü olduğu kişi (eş, çocuk gibi) sayısına göre emek ücretlerine ilave gelir imkânı sağlanması (AGİ) sosyal refah devleti kavramı kapsamındaki sosyal politikalarındandır. Asgari ücret düzenlemesinin sosyal demokrat refah rejimi altında sınıflandırılan Norveç Finlandiya ve Danimarka gibi ülkelerde bulunmaması bir tezat olarak görünse de aslında bu durum bu ülkelerde böyle bir korumacı politikaya ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Zira Esping Andersen'nin klasik refah rejimleri sınıflandırmasına göre bu ülkeler (Norveç Finlandiya ve Danimarka) İskandinav modeli olarak da isimlendirilen sosyal demokrat refah rejiminin önemli temsilcileridir. Diğer refah rejimlerine göre gelir dağılımı eşitsizliği nispeten düşük olmakla birlikte bu sistemlerde temel seviyede eşitlikten öte yüksek standartlarda eşitliklerin hedeflenmesi söz konusudur.

Emeğin denge fiyatına müdahale edilerek minimum ücret düzeyinin belirlenmesi olarak tanımlanan asgari ücret gelirlerinin korunmasına yönelik yaygın yöntemlerden biri alt gelir dilimine sıfır vergi uygulanması iken bir diğer yöntem ise AGİ mekanizmasıdır. Sıfır vergi uygulamasında belirli bir gelir diliminin vergi dışı bırakılması söz konusudur. Ancak AGİ'de hem belirli bir gelir diliminin vergi dışı bırakılması (veya azaltılması) hem de bireyin özel durumuna göre net ele geçen gelirin artırılması söz konusudur.

AGİ'nin etkinliği üzerine yapılan bu çalışmada AGİ'nin vergi yükü ve net gelir üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. AGİ etkinliğine ilişkin Türkiye, Belçika ve İspanya vergi sistemlerindeki AGİ uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Buna göre AGİ'den faydalanan bir asgari ücretlinin (2 çocuklu) ortalama efektif gelir vergisi oranı Türkiye'de %3.2 iken Belçika ve İspanya'da ise bu oran sıfırdır. Belçika (%25) ve İspanya'da (%19) ilk gelir dilimine uygulanan gelir vergisi oranları Türk vergi sisteminde uygulanan %15'lik gelir vergisi oranından yüksek olduğu halde efektif gelir vergisi oranının Belçika ve İspanya'da sıfır olmasının temel nedeni bu ülkelerde AGİ'nin daha etkin uygulanmasıdır.

Belçika'da ve İspanya'da gelir vergisi oranları daha yüksek olmasına rağmen bu ülkelerde görece olarak asgari ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün Tür-

kiye'den düşük olmasının sebebi AGİ'dir. Zira İspanya'da bakmakla yükümlü olduğu 2 çocuğu olan bir asgari ücretlinin yıllık net AGİ hakkı 2.670 €, Belçika'da 4.823 €, Türkiye'de ise 4.890 TL'dir (2021 yılı avro kuru ortalamasına göre 489 €, 31.12.2021 tarihli döviz kuruna göre ise 326 €). Bu durum 2021 yılı sonuna kadar uygulanmış olan Türkiye'deki AGİ uygulamasının İspanya ve Belçika'daki kadar etkin olmadığını göstermektedir.

Ancak bununla birlikte Türkiye'de 2022 yılından itibaren geçerli olmak üzere tüm ücret gelirlerinin asgari ücret tutarına kadar olan kısmı vergi dışı bırakılmıştır. Bu kapsamda Türk vergi sistemindeki AGİ uygulaması 2022 yılından itibaren sona ermiştir. Düşük ücret gelirlerinin vergi dışı bırakılması önemli bir adım olmakla birlikte çalışanın medeni durumu ve bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısına göre elde ettiği ücret gelirinin arttırılması temeline dayanan AGİ sisteminin Türkiye'de yeniden hayata geçirilmesi gereklidir. Bu kapsamda AGİ tutarlarının artırılması ve ücretli ile aynı çatı altında yaşayan anne babası gibi geliri olmayan yakın akrabaların AGİ kapsamına dahil edilmesi ücret geliri ile geçinmek zorunda olan hane halklarının sosyal, kültürel ve fizyolojik ihtiyaçlarını gidermeleri için zorunludur.

Kaynakça

- Agencia Tributaria, (2021) *Deducción Familias Numerosas Personas Con Discapacidad*, https://www.agenciatributaria.es/AEAT.internet/en_gb/Inicio/La_Agencia_Tributaria/Campanas/_Campanas_/Deducción_familias_numerosas_y_personas_con_discapacidad/_INFORMACION/Normativa/Normativa.shtml. Erişim tarihi: 21.05.2021
- Aysan, M. F. (2012) "Pension Regimes, Gender and Generational Inequalities: The Persistence of Institutional Differences in Ageing Postindustrial Democracies," *Ageing Populations in Post-Industrial Democracies*. Editörler P. Vanhuysse ve A. Goerres, London: Routledge, 106-126.
- Başaran Yavaşlar, F. (2012) "Bir Adaletsizlik Örneği: Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi", *Fasikül Dergisi*, Sayı: 30, ss. 6-12.
- Bambra, C. (2005) "Cash Versus Services: 'Worlds of Welfare' and the Decommodification of Cash Benefits and Health Care Services", *Journal of Social Policy*, 34(2): 195-213.
- Bambra, C. (2007) "Going Beyond the Three Worlds of Welfare Capitalism: Regime Theory and Public Health Research", *Journal of Epidemiol Community Health*, 61: 1098-1102.
- Barber, W.J. (2007) *İktisadi Düşünce Tarihi*, Ankara: Metropolis Yayınları.
- Beramendi, P. ve Rueda, D. (2007) "Social Democracy Constrained: Indirect Taxation in Industrialized Democracies" Cambridge University Press, B.J.Pol.S. 37, 619-641
- Boje, T. (1996) "Welfare State Models in Comparative Research: Do the Models Describe the Reality?", B. Greve (Ed.). *Comparative Welfare Systems: the Scandinavian Model in a Period of Change* içinde. London: Macmillan Press, 13-27.
- Çelik, Aziz (2021) "Asgari Ücret Tuzağı" *BirGün*, 15 Kasım.
- Cusack, T. ve Beramendi, P. (2006) "Taxing work", *European Journal of Political Research*, 45, 43-73
- Disk-Ar, (2022) *Asgari Ücret Gerçeği 2021 Raporu*.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, UK: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Post-Industrial Economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Eurofound, (2020) *Industrial relations: Minimum wages in 2020: Annual review, Minimum wages in the EU series*,

- Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2020/minimum-wages-in-2020-annual-review>. (Erişim tarihi: 13.04.2022)
- Eurostat, (2022). Minimum Wage Statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/earn_minw_esms_an1.pdf. Erişim tarihi: 15.04.2022
- Ferrera, M. (1996) "The Southern Model of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, 6(1): 17-37.
- FPS Finance, (2021) Tax Rates, <https://finance.belgium.be/en/private-individuals/tax-return/rates-taxable-income/rates#q1>. Erişim tarihi: 13.05.2021
- Gelir Vergi Genel Tebliği, Seri No:265 (2007), T.C. Resmi Gazete (26720 , 04.12.2007), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070404.html>. Erişim tarihi: 03.04.2021
- Gelir Vergi Genel Tebliği, Seri No:303 (2018). T.C. Resmi Gazete (26720 , 11.06.2018), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180611-9.htm> . Erişim tarihi: 03.04.2021
- GlB, (2021) Ücret Geliri Elde Edenler İçin Vergi Rehberi, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Şubat/2021, Yayın No:385
- Gümüş, İ. (2017) Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi -2020- 3(1)*
- Hicks, A. ve Kenworthy, L. (2003) "Varieties of Welfare Capitalism", *Socio-Economic Review*, 1:27-61.
- Holden, C. (2003) "Decommodification and the Workfare State", *Political Studies Review*, 1: 303-316.
- ILO (2017), *Minimum Wage Policy Guide*.
- Isakjee, A. (2017) *Welfare State Regimes: a Literature Review*, IRIS Working Paper Series No.18/2017.
- Kızıltoprak, Ö. (2019) *Vergilendirme Üzerine Üç Deneme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kutal, M. (1969) *Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Sermet Matbaası, No: 1409
- Leibfried, S. (1992) *Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into the European Community*, Z. F. ve J. E. Kolberg (Ed.), *Social Policy in a Changing Europe*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- OECD, (2021a) *Income inequality*. <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> . Erişim tarihi: 25.04.2022
- OECD, (2021a) *Minimum wages at current prices in NCU* https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AV_AN_WAGE. Erişim tarihi: 15.04.2022.
- OECD, (2021b) *Averages Annual Wages*. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AV_AN_WAGE. Erişim tarihi: 15.04.2022.
- OECD, (2021c), *Taxing Wages 2021*, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/83a87978-en/1/3/2/32/index.html?itemIld=/content/publication/83a87978en&_csp_=3445743d6909dcc02824b5f0a2e07895&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e192352. Erişim Tarihi: 22.06.2021.
- OECD, (2021d), *Taxing Wages 2021*, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/83a87978-en/1/3/2/33/index.html?itemIld=/content/publication/83a87978en&_csp_=4ee2646358a54bfa996f528bc6c76ae2&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e129765. Erişim Tarihi: 22.06.2021
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan N. (2012) *Vergi Hukuku*, 21. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Pierson, C. (1998) "Contemporary Challenges to Welfare State Development", *Political Studies*, 46: 777-794.
- Pierson P. (2001) "Coping with Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies", P. Pierson (Ed.). *The New Politics of the Welfare State* içinde. Oxford: Oxford University Press, 410-456.
- Piketty, T. ve Saez, E. (2014) "Inequality In The Long Run" *Science*, 344 (6186), 838-843

PWC, (2021a) *Individual –Spain, Sample personal income tax calculation*

<https://taxsummaries.pwc.com/belgium/individual/sample-personal-income-tax-calculation>. Erişim Tarihi: 22.05.2021.

PWC, (2021b) *Individual –Belgium, Sample Personal Income Tax Calculation*

<https://taxsummaries.pwc.com/belgium/individual/sample-personal-income-tax-calculation>. Erişim Tarihi: 22.05.2021.

Seyidoğlu, H. (1999) *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Can Yayınları, İstanbul,

Sharkh, M. A. ve Gough, I. (2010) "Global Welfare Regimes: A Cluster Analysis". *Global Social Policy*, 10(1): 27-58.

Titmuss, R. M. (1974) *Social Policy: An Introduction*, Pantheon Books.

Tosuner, M. ve Arkan Z. (2017) *Türk Vergi Sistemi*, 22. Baskı, İzmir, Kanyılmaz Matbaası.

Sinanoglu, S. (2013) "The Road not Taken: A Typology of the Welfare Regimes in the Middle East and North Africa", Student Essay, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/676dbcee-d887-4467-935c-2ea610a70742.pdf> . (22.04.2022).

Wilensky, H. ve C. Lebaux. (1958) *Industrial Society and Social Welfare: The Impact of*

Industrialization on the Supply and Organization of Social Welfare Services in the United States, New York: Russell Sage Foundation.

Yılmaz, G. A. (2006) "Türkiye'de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilemede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi" *Marmara İİBF Dergisi*, İstanbul, 11 (1): 239-269.

Araştırma Makalesi

Türkiye’de İtfaiye Hizmetinin Anatomisi: Envanter Çalışmasından Notlar¹

Sonay Bayramoğlu Özüğurlu*

ORCID: 0000-0003-1599-1110

Melih Çelik**

ORCID: 0000-0002-4694-3763

Asmin Kavas Bilgiç***

ORCID: 0000-0001-8319-7950

Hilal Kara****

ORCID: 0000-0003-1043-469X

Öz

Bu makale, Türkiye’de itfaiye birimlerine posta yolu ile uygulanan “itfaiye envanter çalışması”nın betimsel analizine dayanmaktadır. Çalışmanın gerçekleştirildiği Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 2018’de kapatıldığında, başka şeylerle birlikte raporu henüz tamamlanmış İtfaiye Envanter Çalışması da bir belirsizlik içinde kalmıştır. İtfaiye Envanter Çalışması, Türkiye’de itfaiye istatistiklerinin tutulmaması nedeniyle, itfaiye istatistiklerini derlenen ilk çalışmadır. Bu makalede, sözü edilen çalışmanın 30 büyükşehir ile sınırlı verilerinin betimsel analizine yer verilmiştir. Bu tercihin nedeni, büyükşehir itfaiyelerinin 2016 tarihli verilerini test etme olanağının bulunmasıdır. Araştırmada, itfaiye hizmeti üç boyutta kavranmıştır. Bunlardan ilki altyapıdır; istasyon ve araç sayısı değişkenleri ile ölçülmüştür. İkinci boyut, iş gücüdür; bu boyut altında personel sayısı ile personel eğitimi üzerinde durulmuştur. Son boyut ise hizmet üretim sürecidir; bu boyut kapsamında farklı yangın türlerine müdahale yöntemleri ve iş akış süreci kavranmaya çalışılmıştır. Posta yoluyla uygulanan anket çalışması üç bölümden meydana gelmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 30.01.2022 Makale Kabul Tarihi: 15.03.2022

1. Bu araştırma, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından desteklenmiştir.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Adalet MYO, bayramoglu@ankara.edu.tr

** Doç. Dr., Centre for Business, Organisations and Society (CBOS), University of Bath, M.Celik@bath.ac.uk

*** Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, asmin.kavasbilgic@ogu.edu.tr

**** Doktora öğrencisi, Queen’s University, hilal.kara@queensu.ca

İlk bölümde, itfaiye teşkilatına dair genel bilgileri içeren 17 açık uçlu soruya yer almıştır. Soru kağıdının ikinci bölümü itfaiyede iş gücüne dair soruları içermektedir. Üçüncü bölüm envanter olarak düzenlenmiş ve itfaiye teşkilatlarının araç türü, sayısı, markası, modeli ve bakım periyodu gibi bilgiler sorulmuştur. İtfaiye hizmet kapasitesinin betimlenmesinde; “altyapı”, “personel kapasitesi” ve “yangına müdahale süreci” olmak üzere üç değişkenden yararlanılmıştır.

Araştırmada derlenen itfaiye aracı ile ilgili veriler, 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliği’nde yer verilen asgari araç standartlarıyla kıyaslanmıştır. Personel ve istasyon verileri ise Dünya Yangın İstatistikleri Merkezi’nin (CTIF) verilerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın büyükşehir itfaiye birimleri ile sınırlandırılmış bulguları üç maddede özetlenebilir: İlk olarak, Türkiye’de itfaiye altyapısı, uluslararası göstergelere kıyasla görece olarak zayıftır; ayrıca 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliği’nin öngördüğü asgari araç ölçütlerini karşılayamamaktadır. İkinci olarak, uluslararası itfaiye göstergelerine göre, Türkiye’de nüfus başına düşen itfaiye personeli sayısı görece olarak düşüktür. Üçüncü ve son olarak, Türkiye’de büyükşehir itfaiyeleri, kentsel yangına müdahalede, standartlaşmış bir iş akış sürecine sahiptir; ancak bilgi ve donanım bakımından kimyasal ve sanayi yangınları karşısında güçlendirilmeleri gerekmektedir.

Araştırmanın, sayıların ötesinde gösterdiği gerçek şudur ki, geleneksel olmayan tehditler çağı olarak da nitelenen 21. yüzyılda, büyükşehirlerde yoğunlaşan nüfus ve kent mimarisinin sergilediği özellikler nedeniyle, itfaiye hizmeti, yüksek öncelikli kamu hizmeti olarak görülmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Yangın, itfaiye, büyükşehir belediyesi, itfaiye teşkilatı, itfaiyecisi.

Anatomy of the Fire Service in Turkey: Notes from the Inventory Study

Abstract

This article is based on the descriptive analysis of the “fire brigade inventory study” applied to municipal fire department in Turkey by mail. Then the Public Administration Institute for Turkey and Middle East (TODAIE), where this study was carried out, was closed in 2018 by the Presidential Decree and the Fire Brigade Inventory Study, whose report has been just completed remained in state of uncertainty, among other things. However, it can be claimed that the relative importance of our Fire Brigade Inventory study, whose analysis and report writing was completed at the end of 2017, still continues; because there are no national statistics on fire services in Turkey. In this article includes a descriptive analysis of the data limited to 30 metropolitan cities. There are two reasons for this preference: First, metropolitan municipalities provide the opportunity to determine the current level of validity of 2016 data. Secondly, the research team also conducted fieldwork in five metropolitan cities. We also obtained meaning-

ful qualitative data through the semi-structured interviews by conducting in Istanbul, Ankara, Izmir, Antalya, and Bursa metropolitan fire departments in 2016. This gave us important advantages in terms of making sense of the numerical analyzes of the data compiled with the questionnaires.

In the questionnaire of our inventory study, the fire service capacity was captured in three dimensions. The first is infrastructure that covers number of stations, and of vehicles. The second dimension is about labourforce; under this dimension, the number of personnel and personnel training were emphasized. The last dimension is related to the production process of fire services; within the scope of this dimension, the fire response method was emphasized, and the workflow process and the methods of responding to different types of fire were tried to be comprehended. In the first part of the questionnaire, there were 17 open-ended questions containing general information about the Fire Brigade. The second part of the question paper includes questions for firefighters. The third part was organized as an inventory by covering information about vehicle type, number, brand, model, and maintenance period of fire departments. Analysis of fire service capacity carried out under three headings: “firefighting vehicles and infrastructure”, “personnel capacity” and “fire response process”. In order to make sense of the analysis, fire truck statistics were compared with the vehicle standards in the 2006 Fire Brigade Regulation, and the number of personnel and stations were compared with the data of the World Fire Statistics Center (CTIF). The results of our inventory study, which are limited to metropolitan fire departments, can be summarized as follows: First, the firefighting infrastructure in Turkey is relatively inadequate compared to international indicators and cannot even meet the minimum vehicle criteria specified by the 2006 Fire Brigade Regulation. Secondly, according to international firefighting indicators, the number of firefighters per population in Turkey is relatively low. Finally, even though metropolitan municipalities in Turkey have a standardized workflow process in responding to urban fires, their knowledge and equipment against chemical and industrial fires need to be strengthened. The fact that this study shows beyond the numeric expressions, is that in the 21st century, which is also called the ‘century of non-traditional threats’, the fire service has to be seen as a high priority public service due to the population concentrated in the cities and the characteristics of the urban architecture.

Keywords: Firefighting, firefighter, metropolitan municipality, fire service, fire brigade.

Giriş

Adana Aladağ'da öğrenci yurdu yangını (2016), Tüpraş İzmit Rafinerisi yangını (2016), Galatasaray Üniversitesi yangını (2013) gibi hafızada iz bırakan olaylar, itfaiyenin önemini tartışmayı gerektiren olaylardır. Ancak bunların hiçbiri kapsamlı bir itfaiye hizmeti tartışmasına yol açamamıştır. Oysa itfaiye, sadece yangında değil, deprem, sel baskını, trafik kazaları gibi olaylara ilk müdahaleye çağrılan kurumların başında gelir. Ancak, 2021'de Manavgat'ta başlayan ve eş zamanlı olarak birçok şehirde ormanları kül eden orman yangını, kentsel alanları da tehdit eder seviyeye ulaşınca itfaiye konusu kamuoyunun gündemine girmiş ve itfaiye hizmetinin kapasitesi ve özellikleri tartışılmaya açılmıştır.

Bu çalışma toplumu dehşete düşüren afet anlarında görünür olup hayatın rutin akışı içinde unutulunanların hizmet kapasitesi ile ilgilidir. Türkiye'de itfaiye denilince ilk akla gelen isimlerden Abdurrahman Kılıç'ın keskin yargısını bu çalışmanın sorunsalı olarak formüle edelim ve soralım: "Türkiye'de itfaiye yok" mudur?

İtfaiyenin akademide ilgi görmemesi, itfaiye istatistiklerinin derlenmemesi, itfaiye hizmetine dair genelleme içeren bir önermenin dahi kurulamaması, itfaiyeciliğin bir meslek olarak kabul edilmemesi, aslında itfaiyenin bilgisinin üretilmemesi anlamında onun yokluğuna işaret etmektedir. Gerçekte ise elbette itfaiye teşkilatları vardır. Ancak, itfaiyeciler kimdir? Yeterli donanımları var mıdır? Kentin ihtiyacını karşılayacak düzeyde bir itfaiye hizmeti sunulabilir mi? Ya da bu envanter çalışmasının başlamasına vesile olan soruyu soralım: Her kentte itfaiye hizmeti aynı nitelikte nasıl sunulabilir?

Bu makalede elbette bu soruların hepsine yanıt verilemeyecektir. Yine de bir başlangıç yaparak, Türkiye'de itfaiye hizmetine dair, bu makale yazarları tarafından gerçekleştirilen envanter çalışması² verilerine dayanarak kimi genellemeler yapılabilir. İtfaiye hizmeti, kendine has örgütlenme modeli, bütçesi, itfaiye personelinin kendine özgü özellikleri gibi nedenlerle kamu yönetiminden sosyal psikolojiye değin çok sayıda sosyal bilim alanını ilgilendiren disiplinlerarası bir alandır. Burada ise konunun betimleyici bir yaklaşımla irdelenmesi ile yetinilecektir. Bu amaçla önce konu hakkındaki alanyazın hakkında özlü bir değerlendirme yapılacak, ardından itfaiye envanter verilerinin ayrıntılı analizine geçiş hazırlığı maksadıyla Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan kısa bir tarihçe sunulacaktır. Tam sayım sonuçlarının analizi ise araştırma yönteminin ardından gerçekleştirilecektir.

2. Sözü edilen envanter çalışması Kalkınma Bakanlığı'nın desteği ile Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi (TODAİE) bünyesinde 2016'da tarafımızca gerçekleştirildi. İtfaiye hizmetleri konusunda Türkiye'deki genellenebilir bu çalışma raporlaştırılıp kitap hazırlıkları devam ederken TODAİE, 2018 Temmuz'unda bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kapatıldı ve ardından Kurum personelinin yeniden yerleştirilmesi gibi belirsizlikler içeren bir süreç başladı. Bu makalede, bir yönüyle üzerinden 6 yıl geçmiş ancak ilk kez yayımlanması nedeniyle de kayda değer verileri bulacaksınız. Bu arada, 2022 yılında, tesadüfî teknikle seçilen 5 büyükşehir belediyesinde sondaj yaptığımızı ve itfaiye hizmet kapasitesi verilerinde kayda değer bir farklılaşmanın olmadığını tespit ettiğimizi belirtmek isteriz.

Kentleşme ve Afet Çalışmalarının Kayıp Halkası: İtfaiyecilik

Uluslararası alanyazında, itfaiye konusunun sosyal bilimlerin ilgisini çekmesi 1970’li yıllara uzanır. 1970’li yıllarda sosyal bilimciler, kentleşme sürecinin sosyo-ekonomik boyutu ile yangınlar arasındaki ilişkilere odaklanmışlardır (Bkz. Jennings, 1996: 39; Huang, 2009; Schaenman vd. 1977; Karter ve Donner, 1978). Daha güncel çalışmalarda ise Asya ve özellikle Afrika’daki büyükşehirlerde baş gösteren yangınlar, sosyoekonomik boyutları ve kentleşme dinamikleri ile ilişkisi içinde analiz edilmektedir. Metropol şehirlerin nüfuslarının hızlı bir ivmeyle yükselmesi ile buralardaki yangınlar arasındaki korelasyon yeniden inceleme konusu olmuştur. Zhang ve arkadaşlarının (2019) araştırmasında, kentleşme ile yangın güvenliği arasındaki korelasyon bağı, “nüfus yoğunluğu”, “binalar”, “eğitim düzeyi” ve “şehrin ekonomik yapısı” olmak üzere dört değişkenle kurulmuştur. David Rush ve arkadaşları (2019) çalışmalarında, yoğun göç alan büyükşehirlerde, gelir düzeyi düşük yerleşim bölgelerindeki yangınları incelemişler ve yangından kaynaklanan can kayıplarının sosyo-ekonomik analizini yapmışlardır. Yangınlarda can kayıplarının ortadan kalkması ve yangının yol açtığı yok edici sonuçları azaltmak için sorunun çözümünde şehir plancıları, itfaiye görevlileri, mahalde yaşayanlar ve belediye yönetimi olmak üzere dört aktörün belirleyici olduğunu saptamışlardır. Bu dört aktör arasında bilinenin teyit edilmesi anlamına gelebilecek bir saptamaya da yer verilmiştir: İtfaiye teşkilatları, yangınların önlenmesi ve kent yangınları için geliştirilebilecek stratejilerin belirlenmesinde yaşamsal bir öneme sahiptir (Rush vd, 2019).

Gibson ve arkadaşları (2019), kentsel altyapılar ile kent nüfusu arasındaki uyumsuzluğun kentsel yaşam koşullarını hızlı bir biçimde kötüleştirdiğini ve buna bağlı olarak yoksulluğun derinleştiğini saptamışlardır. Bu tespit, düzensiz göç dalgası ile planlanmamış hızlı nüfus artışının kentler üzerindeki etkilerini düşünmek bakımından kayda değer olanaklar sunmaktadır.

Türkiye’de itfaiye alanyazınından söz etmek güç olmakla birlikte İstanbul Teknik Üniversitesi ısı tekniği ve termodinamik profesörü ve eski İstanbul İtfaiye Müdürü Abdurrahman Kılıç’ın yazıları müstesnadır ve ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak edecek öneme sahiptir.³ Sayıları az olmakla birlikte 1960’lardan başlayarak itfaiye teşkilatlarına ilişkin araştırmalar yapılmış ve makaleler kaleme alınmıştır.⁴ Bu çalışmalarda çoğunlukla itfaiye teşkilatının sorunları dile getirilmiş ve itfaiye istatistikleri ile itfaiyecilere eğitim ve bilgi desteği sunacak bir merkezin kurulma önerisi gibi hususlar yer almıştır. Yakın zamanda yapılan araştırmalarda ise itfaiye personelinin tutum ve davranışları, iş doyumu, çalışma koşulları gibi örgütsel ve çalışma psikolojisi temalarına ağırlık verilmekte olduğu gözlenmiştir.⁵

Kentlerdeki nüfus yoğunlaşması ve kent mimarisindeki dönüşümler yangın olasılığının açık ve yakın bir tehdide dönüşmesine zemin hazırlamış gibidir. Ko-

3. Temmuz 2021’de hayatını kaybeden Kılıç’ın itfaiye ile ilgili yazıları www.yangin.org adresinden incelenebilir.

4. Bu çalışmalar şu şekilde not edilebilir: Tarcan (1962) Tunalı (1996); Yentürk (2002); Gök (2005), Taşkın (2012); Koçan (2013), Yavuz ve Bozatay (2015), Gencer (2021).

5. Ulusal Tez Merkezi incelendiğinde, itfaiye konusunda 2016 yılından itibaren artan bir ilginin olduğu görülmektedir (bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>).

nunun çok disiplinli çalışmaları talep eden karakteri de dikkat çekicidir. Örneğin “bir itfaiyenin yangına en etkili müdahale süresi nedir” sorusuna mühendislik ve sosyal bilim sınırlarını aşındırmadan yanıt bulmak kolay olmasa gerektir. Bu nitelikteki bir çalışma İngiltere’de yapılmıştır (FBU, 2010). Buna göre kentsel yangında beş dakikayı geçen her saniye ölüm olasılığında artış anlamına gelmektedir (FBU, 2010). Bu süre, İngiltere’de, yangın risk alanları ve merkeze uzak kırsal bölgelerin her birinde, beş dakikadan daha uzun süren müdahalelerin sonuçlarının ayrı ayrı hesaplanmasıyla elde edilmiştir. Hesaplamalara göre, beş dakikadan daha uzun sürede müdahale edilen yangınların her birinde, yangına bağlı ölümlerde yüzde 20 artış meydana gelmiştir. Yangına müdahalenin beş dakikadan daha kısa sürmesi halinde ise, yangına bağlı ölümlerin sayısında yüzde 7 oranında bir azalma gözlenmiştir (FBU, 2010). Bu sonuç, etkili bir hizmet için itfaiye örgütlenmesi ve altyapısının taşıdığı göstermektedir.

Türkiye verilerine geçmeden önce, henüz yeni ilgi görmeye başlayan bir çalışma alanı için yararlı olabilir düşüncesiyle, itfaiye tarihçesine kısaca bakmak, tamamlayıcı olacaktır.

Tulumbacı Ocağından İtfaiye Teşkilatına Kısa Tarihçe

Türkiye’de itfaiyenin tarihi, Osmanlı dönemindeki Tulumbacı Ocağına kadar uzanır. 16. ve 17. yüzyılda Macaristan ve Fransa’da yangınların söndürülmesi için kullanılan tulumbaların şöhreti, Osmanlı Devleti’ne de ulaşmıştır. 1720 yılında, Gerçek Davud Ağa adıyla anılan Fransız asıllı bir mühendisin geliştirdiği tulumbanın işe yarayacağı anlaşılmış ve Tulumbacı Ocağı kurulmuştur. Tulumbacı Ocağı, tulumbacıbaşı olarak atanan Davut Ağa’nın yönetiminde altı zabıt ve elli neferle çalışmaya başlamış ve acemi oğlanların içinden sağlam ve çevik olanlar tulumbacı olarak seçilerek Ocağa alınmıştır (Kut, 1979: 774).

Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kapatıldığında Tulumbacı Ocağı da beraberinde lağvedilmişti. Bundan sonra İstanbul, yaklaşık yarım asır yangınla mücadeleyi üstlenen düzenli bir teşkilattan yoksun kalmıştı. Bu boşluğu, orduya bağlı yangın tulumbacılığı teşkilatı dolduramamıştı, zira ne ihtiyacı karşılayacak yeterli personele sahipti, ne de etkili ve yaygın bir örgütlenme içindeydi (Baskıcı, 2002).

İstanbul’da belediyelerin kurulması ile birlikte 1868’den sonra her belediyede birer tulumba ve yetecek kadar nefer bulundurulmuş, ayrıca, her mahalleye, mahalle delikanlılarının sevk ve idare ettiği birer tulumba verilmiştir (İtfaiyenin Tarihçesi, 1935: III). Ancak bu çabalar İstanbul’daki yangınlar için merhem olamamıştır. Nitekim Beyoğlu’nun neredeyse yanıp kül olmasına yol açan 1870 yılı Pera yangını modern bir itfaiye teşkilatının kurulmasına duyulan ihtiyacı acı bir biçimde göstermiştir (Çakır, 2019: 78). 1870 Pera yangınında 208 insanın ölmesi ve 3449 binanın yanması (Çakır, 2019: 30) sonucunda tulumbalar ve tulumbacılarla ilgili yetersizlikler, basında ve İstanbul kamuoyunda geniş bir biçimde tartışılmıştır. Sultan Abdülaziz, 1871 yılında modern bir itfaiye kurması için bir dönem Viyana

itfaiyesini de yönetmiş olan Macar Kont Zıçni’yi (Szechenyi) ülkeye davet etmiş, üç yıl sonra da itfaiye yönetiminin başına getirmiştir. İtfaiyede askeri disipline uygun çalışma esaslarını yerleştiren Kont Zıçni, iki taburlu ilk itfaiye alayını kurmuş ve 1922’ye kadar itfaiyeyi yönetmiştir (İtfaiyenin tarihçesi, 1935; Çuluk, 2020).

İstanbul dışında XIX. yüzyılın başlarında yangınlar, sık yangın gören Selanik, İzmir, Bursa gibi şehirlerde memur, esnaf ve yerel ahalinin el birliği ile söndürülmeye çalışılırdı. Diğer şehirlerden örnekler vermek gerekirse, 1850’de Trabzon’da iki yangın tulumbası ve bunlardan sorumlu personel bulundurulduğu bilinmektedir. 1876’da artık Trabzon belediyesine bağlı tulumbacılar görevdedir. Adana’da 1870’li yıllarda, Ankara’da 1882’de tulumbalar kurulur. İzmir ve Selanik gibi gelişmiş şehirlerde ise yangına karşı sigortalama yaygındı (Kuzucu, 2020).

Taşrada 1890’da belediyelerin itfaiyelerini kurması ve gerekli önlemleri alması için bir yönetmelik (Men’-i Harîk Tedâbirini Hâvî Nizamnâmesi) çıkarılmıştır; ancak yönetmeliğin uygulaması hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır (Demir, 2019: 2044). 1894 yılındaki Uşak yangını yeni önlemleri beraberinde getirmiş, ilçelere itfaiye şubeleri kurulmasına, köylere tulumba, balta ve kanca dağıtılmasına, şehir merkezlerine de yangın kuleleri inşa edilmesine karar verilmiştir. Meşrutiyet’ten sonra İstanbul dışındaki yerlere de fazla sayıda itfaiye aletleri gönderilmiştir (Kuzucu, 2020: 676-678).

Cumhuriyetle birlikte 1923 yılından itibaren itfaiyeler, belediyelere devredilmeye başlanmıştır. Büyük Millet Meclisi, 1930 tarihli ve 1580 sayılı Kanunla her belediyenin itfaiye teşkilâtı oluşturmaya karar vermiştir. İlk olarak İstanbul, İzmir, Bursa, Manisa ve Uşak itfaiyeleri 1923’te belediyelere devredilmiştir. Diğer şehirlerde⁶ itfaiyelerin belediyelere devri, 1927 yılına kadar devam etmiştir (Söylemez, 2012). İtalya’dan Fiat makineleri getirilmiş, otomatik merdivenle birlikte elli bir makine, mevcut makinelere ilave edilmiş, böylece toplam makine sayısı 93’e ulaşmıştır. 1960’a gelindiğinde, nüfusu 10 binden yukarı olan 123 belediyede 2290 itfaiye personeli, 240 arazöz, 14 otomatik merdiven not edilirken 67 ilden 11 il merkezinde ve 573 ilçeden 382 ilçe merkezinde itfaiye teşkilatı henüz kurulmamıştı (Tarcan, 1962).

Günümüz Türkiye’sinde kentsel alanda itfaiye mahalli müşterek nitelikte bir hizmettir ve belediyenin görev ve sorumluluk alanındadır. Buna karşın orman yangınları Orman Genel Müdürlüğü’nün (3234 sayılı Kanun), köy yangınları ise muhtarın sorumluluk alanındadır (442 Sayılı Kanun). 2012 tarihli 6360 sayılı Kanun⁷ ile büyükşehir belediye sınırlarının il sınırlarına genişlemesi, büyükşehirlerde kentsel yangın kırsal yangın ayırımı ortadan kaldırmıştır. Büyükşehir itfaiyesi, il sınırları içerisinde kırsal ve kentsel alan ayırımı olmaksızın, orman yangınları

6. Adana, Trabzon, Erzincan ve Çorum 1925’te, İzmit, Diyarbakır, Malatya, Tekirdağ, Balıkesir, Elazığ, Tokat 1926’da ve Eskişehir, Kayseri 1927’de belediyelere devredilmiştir. Ankara’da bağımsız İtfaiye Bölüğü 1924’te Ankara Belediyesi’ne bağlanmıştır.

7. 2012 tarih ve 6360 Sayılı On dört ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi yedi ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun.

hariç olmak üzere sorumludur. Mahalli idare ölçeğinde girişilen değişiklikler, beledi hizmetler içinde stratejik öneme sahip bulunan itfaiye teşkilatının hizmet kapasitesini sorgulamayı bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu çalışma, Türkiye çapında tam sayımı esas alan bir envanter çalışmasının ürünüdür.

Envanter Çalışmasının Yöntemi

Türkiye’de itfaiye hizmetinin genel özelliklerini çıkarmak için yola çıkılsa da ilk karşılaşılan güçlük, Türkiye’de itfaiye istatistiklerinin yokluğu ile ilgilidir. Envanter çalışması tercihi bu durumun sonucu olmuştur; örneklem seçimi yerine tüm itfaiyelerden tam sayım yöntemiyle veri derleme yoluna gidilmiştir. Verilerin derlenmesinde soru kâğıdı tekniği uygulanmıştır. İtfaiyelerin personel, araç ve istasyon sayıları için, soru kâğıdına ek olarak envanter formu oluşturulmuştur. Envanter çalışması makalenin yazarları tarafından 2015 yılında geliştirilmiş -2015 2016’da uygulanmıştır.

Büyükşehirlerin tamamı, 451 il / ilçe belediyesinin 369’u, ve 397 belde belediyesinin 294’ü soru kâğıdına yanıt vermiştir. Posta, fax ve elektronik posta yoluyla gelen yanıtlardan envanter kayıtları doğrudan, açık uçlu sorular kodlanarak excele işlenmiş ve daha sonra SPSS (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) programına aktarılmıştır.

Bulguların değerlendirilmesinde, iki tür referans belirlenmiştir. İtfaiye araçlarının kapasitesi için, 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliği’nde⁸ yer verilen araç standartlarına başvurulmuştur. Personel, istasyon sayısı için ise Dünya Yangın İstatistikleri Merkezi’nce (CTIF) üretilen istatistiklere başvurulmuştur. Böylece, itfaiyelerin araç kapasiteleri, mevzuatta belirtilen asgari ölçütlere sahip olup olmadıkları ile ölçülebilmektedir. Personel yeterliliği ve istasyon kapasitesi ise, Türkiye’nin diğer ülkelerin verileri ile kıyaslanarak ölçülebilmektedir.

Araştırma sonuçlarının yayın yoluyla kamuoyuna zamanında ulaştırılamamış olması, araştırma ekibinin etki alanı dışındaki gelişmelerle ilgilidir. Yine de makalenin yayına hazırlanma aşamasında, verilerin güncelliği kontrol edilmiştir. Ocak 2022’de, büyükşehir itfaiyelerinin, faaliyet raporları ve internet sayfaları taranmıştır. 2022 yılı verilerinin 2016’da derlenen verilerle örtüşmesi ve geçen sürede anlamlı bir farklılaşmanın gerçekleşmemiş olması, araştırma bulgularının güncelliğini koruduğu sonucuna ulaşmamıza yol açmıştır. Elbette bu sonucun bir başka anlamı, itfaiye hizmet kapasitesinin bu yıllar içerisinde gelişmemiş olmasıdır.

Verilerin güncelliği, büyükşehir itfaiyeleri için sınındığı için, bu makaledeki analiz çerçevesi büyükşehir itfaiyeleri ile sınırlandırmıştır. 2016’da İtfaiye Envanter Çalışması kapsamında, 30 büyükşehir itfaiyesinden veriler eksiksiz olarak derlenmiş ve bu veriler kesitsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

8. 2012 tarih ve 6360 Sayılı on dört ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi yedi ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun.

Soru kâğıdının ilk bölümü itfaiye teşkilatı hakkında genel bilgileri içeren açık uçlu olarak hazırlanan 17 sorudan meydana gelmektedir. İkinci bölüm, itfaiye teşkilatının personeline yönelik soruları içermektedir. Üçüncü bölüm, envanter olarak düzenlenmiş ve itfaiye teşkilatlarının araç türü, sayısı, markası, modeli ve bakım periyodu gibi bilgiler sorulmuştur. İtfaiye kapasitesinin ölçümünde “itfaiye altyapısı”, “personel kapasitesi” ve “yangına müdahale süreci” olmak üzere üç değişkenden yararlanılmıştır.

İtfaiye altyapısını ölçmek için araç ve istasyon sayısı ile istasyon belirleme kriterleri sorgulanmıştır. Yangın alanı ile itfaiye istasyonu arasındaki mesafe, yangına kısa sürede müdahalede rol oynayan altyapı faktörlerinin başında gelir. Bu nedenle istasyon belirleme kriterlerinde uygulanan kriterler sorgulanmıştır. nüfus yoğunluğu, sanayileşme oranı, yangın alanlarına uzaklık, itfaiye hizmet binasının konumu, yangın yükü/riski, coğrafi konum ve diğer kriterler yanıtlayıcılara sorulmuştur.

En gelişmiş itfaiye altyapısı dahi, onu mahir bir biçimde kullanabilen itfaiyecilere ihtiyaç duyar. Bu nedenle itfaiye kapasitelerinin belirlenmesinde, personel sayısı önemlidir. Sayı da personelin özellikleri de belirleyicidir; yaşı, deneyimi, eğitimi, yangın bölgesini tanınması gibi birçok faktör, personel kapasitesini olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Bu amaçla, personel kapasitesi değişkenini ölçebilmek için, personel sayısı, hizmet yılı, aldıkları eğitim türleri, çalışma düzenleri sorgulanmıştır. Böylelikle, itfaiye personeli sadece sayısal açıdan değil deneyim, dayanıklılık ve beceri açısından değerlendirilmek istenmiştir.

Son olarak itfaiye altyapısı ve personelini etkin bir biçimde yangına müdahalede biraraya getiren faktörlerden birinin iş yapma biçimidir. Yangına müdahale sürecinin iş akışı incelenerek, itfaiye standartlaşma düzeyi ölçülmek istenmiştir.

Büyükşehirlerde İtfaiye Hizmet Kapasitesi: Bulgular

Otuz büyükşehirdeki itfaiye teşkilatlarının altyapısına ilişkin bulgular, itfaiye araçları ve altyapısı, itfaiye personeli ve yangına müdahale süreci olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Büyükşehir ile ilgili bulguları yorumlayabilmek için, öncelikle, Türkiye geneline ait verilere kısaca bakmak yararlı olacaktır.

Tablo 1: Büyükşehir ve İl/İlçe Belediyelerinde İtfaiye Araç ve İstasyon Verileri (2016)

	Toplam Araç Sayısı	Bir milyon Kişi Başına Düşen Araç Sayısı	Belediye Başına Düşen Araç Sayısı	Toplam İstasyon Sayısı	Bir milyon Kişi Başına Düşen İstasyon Sayısı	Belediye Başına düşen İstasyon Sayısı
Büyükşehir	2.819	47,01	93,97	888	14,81	29,60
İl/İlçe Belediyesi	1.300	90,81	3,68	279	19,36	0,76
Türkiye	4119	52,31	10,75	1167	15,15	2,92

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Nüfus için TÜİK verilerinden yararlanılmıştır.

İtfaiye altyapısı, itfaiye araçları ve istasyon sayısı ile ölçülmüştür. Türkiye’de itfaiyelerin toplam araç sayısı 4119 adettir (Bkz. Tablo 1). Bunların büyük çoğunluğu (%68) büyükşehir itfaiyelerindedir. İtfaiye göstergelerinden biri olan bir milyon kişi başına düşen araç sayısı verisi Türkiye için 55 iken, büyükşehir itfaiyelerinde 47 araçtır. Dünya Yangın İstatistikleri 2015 Raporunda Türkiye verileri yer almamakla birlikte, Türkiye’nin dünya yangın istatistikleri içindeki yerini tespit etmemize olanak sağlayan diğer ülke verilerini sunmaktadır. Envanter çalışmasından derlediğimiz Türkiye verileri, Yangın İstatistikleri Raporu ile kıyaslanabilir şekilde çözümlenmiştir. Bu işlem sonucunda ortaya çıkan tabloda, bir milyon başına düşen araç sayısı bakımından Türkiye’nin yeri 25 ülkeye ait veri listenin yirminci sırasında tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye, Macaristan, Slovakya ve Polonya’nın gerisinde kalırken, İtalya’dan daha yukarıdadır.

İstasyon sayısı bakımından bulgular şu şekildedir: Türkiye’de 1167 itfaiye istasyonu bulunmaktadır ve bunların 888’i büyükşehirlerdedir (%76). Bir milyon kişi başına düşen istasyon sayısı göstergesi bakımından Türkiye’nin dünyadaki yeri, 26 ülkenin bulunduğu listede yirmi ikincidir. Listedeki Türkiye’nin ‘milyon kişi başına düşen istasyon sayısı’ değeri Güney Kore, İran, İtalya ve İsrail’den daha yukarıda olmakla birlikte, Macaristan, Hollanda, Danimarka, İrlanda ve Çekya gibi birçok ülkenin gerisindedir.

İtfaiye altyapısında, araç sayısının 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliği’nde öngörülen asgari araç standartlarını karşılama düzeyi değerlendirilmiştir. 2006 tarihli ve 26326 sayılı Belediye İtfaiye Yönetmeliği’nin 42. maddesinde düzenlenen asgari araç sayısı temel alındığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Standartları karşılama açısından en düşük yüzdeye sahip araç tipleri ambulans⁹, çift kabinli pikap (189 teşkilattan 23’ü) ve hizmet aracıdır (189 teşkilattan 68’i). Acil kurtarma araçlarında teşkilatların yaklaşık üçte ikisinin (317 teşkilattan 211’i), merdivenli araçlarda ise teşkilatların yaklaşık %57’sinin (317 teşkilatın 182’si) standartları karşıladığı ve bu oranların diğer araç gruplarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu genel bilgilerden sonra büyükşehir itfaiyelerinin altyapısını gözden geçirebiliriz.

Büyükşehirlerde İtfaiye Altyapısı

Büyükşehirler içerisinde itfaiye altyapısı değerlendirildiğinde, bir milyon kişi başına düşen araç sayısı bakımından Tablo 2’de görüldüğü gibi, Muğla ve Konya ilk sırada yer alırken, Kayseri en alt düzeyde bulunmaktadır. İstasyon kapasitesi bakımından en çok istasyon sayısı sırasıyla, Konya, Denizli ve Muğla olurken, Mersin, Tekirdağ ve Ankara’nın istasyon sayıları bir milyon başına düşen istasyon sayısı göstergesine göre en alt sıralarda yer almaktadır.

9. 26326 sayılı İtfaiye Yönetmeliği’ndeki 18.12.2021 tarihli değişiklikle, ambulans, araç standartlarından çıkarılmıştır.

Tablo 2: Büyükşehir İtfaiyelerinin Personel, Araç ve İstasyon Verileri (2016)

Büyükşehir Belediyesi	Personel Sayısı	Milyon Kişi 1 Başına Düşen Personel Sayısı	Büyükşehir Belediyesi	Araç Sayısı	Milyon Kişi 1 Başına Düşen Araç Sayısı	Büyükşehir Belediyesi	İstasyon Sayısı	Milyon Kişi 1 Başına Düşen İstasyon Sayısı
Muğla	500	558,97	Muğla	117	130,80	Konya	110	52,16
Kahraman- maraş	454	416,88	Konya	230	109,07	Denizli	51	52,11
Malatya	290	376,85	Manisa	123	89,92	Muğla	40	44,72
İstanbul	5364	373,10	Trabzon	68	88,68	Manisa	54	39,48
İzmir	1308	318,01	Balıkesir	94	79,05	Balıkesir	35	29,44
Konya	645	305,86	Sakarya	69	73,98	Kahramanmaraş	30	27,55
Tekirdağ	273	301,08	Tekirdağ	66	72,79	Erzurum	20	26,2
Hatay	444	292,14	Denizli	70	71,52	Ordu	18	24,85
Aydın	297	285,03	Malatya	54	70,17	Malatya	18	23,39
Sakarya	252	270,18	Eskişehir	50	61,55	Trabzon	9	22,06
Antalya	594	267,26	Mersin	103	59,63	Aydın	22	21,11
Eskişehir	211	259,75	Kahramanmaraş	64	58,77	Eskişehir	16	19,7
Erzurum	190	248,91	Kocaeli	84	48,76	Antalya	40	18
Van	267	245,96	Ordu	34	46,94	Sakarya	16	17,15
Mersin	386	223,48	İstanbul	621	43,19	Şanlıurfa	14	12,9
Samsun	250	196,85	İzmir	175	42,55	Kayseri	17	12,86
Kayseri	258	195,10	Bursa	108	38,74	Samsun	16	12,6
Kocaeli	324	188,07	Antalya	82	36,89	Van	14	11,74
Mardin	145	183,78	Erzurum	26	34,06	İzmir	46	11,18
Gaziantep	329	174,12	Ankara	167	32,43	Mardin	8	10,14
Trabzon	131	170,84	Diyarbakır	51	31,19	Bursa	28	10,04
Adana	366	169,01	Gaziantep	58	30,70	Diyarbakır	16	9,79
Ankara	816	158,44	Aydın	31	29,75	Gaziantep	17	9
Denizli	139	142,03	Hatay	45	29,61	Kocaeli	15	8,71
Bursa	384	137,76	Mardin	23	29,15	Hatay	13	8,55
Balıkesir	158	132,88	Adana	62	28,63	Adana	18	8,31
Şanlıurfa	208	112,70	Samsun	35	27,56	İstanbul	115	8
Ordu	81	111,84	Van	29	26,71	Ankara	41	7,96
Diyarbakır	151	92,35	Şanlıurfa	44	23,84	Tekirdağ	20	7,77
Manisa	123	89,92	Kayseri	23	17,39	Mersin	26	0,58
Toplam	15338	255,77	Toplam	2806	46,79	Toplam	903	15,07

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Nüfus için TÜİK verilerinden yararlanılmıştır.

Büyükşehirlerin araç sayısında 2016 yılından sonra artış gözlemlenmektedir. Örneğin İstanbul itfaiyesinin, 2022 yılında araç sayısı 903'e, istasyon sayısı ise 125'e yükselmiştir¹⁰. Balıkesir itfaiyesinde araç sayısı neredeyse iki kat artarak 164'e, istasyon sayısı ise 40'a yükseltilmiştir.¹¹ Erzurum itfaiyesinde, araç sayısı 26'dan 60'a¹², İzmir itfaiyesinde de araç sayısı iki katına yani 291'e çıkarılmıştır.¹³

İtfaiye altyapısında istasyon sayısı, yangına müdahale süresi bakımından önemlidir. Yeni istasyonların belirlenmesinde, önemli ölçütlerden biri yangına müdahale etme süresidir. Bu süre genellikle yangın ihbarının gelmesinden ilk itfaiye aracının yangın mahalline ulaşmasına kadar geçen zaman olarak hesaplanır. Yangına müdahale süresi 5 dakikanın üzerine çıktığı zaman hem can kaybı hem de yangının bir anda büyüme riski yükselmektedir. Bu nedenle yangına müdahale süresinin 5 dakikanın altında olması arzu edilen bir durumdur. İstasyonların yeri dışında yangına müdahale süresini başka faktörler-de etkileyebilmektedir. Örneğin şehirdeki trafik durumu, yangın alanının ölçeği, endüstriyel alan olup olmadığı, nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerden etkilenmektedir (Savsar, 2014: 367).

Türkiye'deki büyükşehir itfaiyelerinde istasyon belirlemede en çok kullanılan kıstas "nüfus yoğunluğudur". Yanıtlara göre, Antalya, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Malatya, Muğla, Sakarya, Trabzon olmak üzere 15 büyükşehir itfaiyesi nüfus yoğunluğu kriterine göre istasyon belirlemektedir. Bu ölçütün dolaylı olarak "konut dağılımı" ve bundan yola çıkarak "yangın riskiyle" ilgili bir temel oluşturduğu düşünülebilir. En çok kullanılan ikinci kıstas "mesafedir" ve Ankara, Balıkesir, Denizli, Erzurum, Konya, Manisa, Ordu, Samsun olmak üzere 8 itfaiye teşkilatında bu kıstas temel alınmaktadır. İstasyon belirlemede kullanılan diğer ölçütlere örnek olarak "sanayileşme" (Tekirdağ), "yer şekilleri" (Şanlıurfa) verilebilir.

Yangına müdahale süresini, 2021 yılında İstanbul itfaiyesi 6 dakika 10 saniye ve İzmir itfaiyesi 5 dakika 58 saniye; 2022'de Kocaeli itfaiyesi 8 dakika, Samsun itfaiyesi 6 dakika, Bursa itfaiyesi 6 dakika ve Erzurum itfaiyesi 5 dakika 30 saniye olarak açıklamıştır. Nüfusun azalmayacağı varsayılırsa, istasyon sayıları ile yangına müdahale süreleri arasındaki ilişki üzerine düşünülmesi gerektiğini vurgulamak gerekir.

İtfaiyede altyapı, uygun araç ve istasyon sayısı çok önemlidir. En az altyapı kadar önemli bir başka etmen ise itfaiyenin nitelikli ve yetenekli personele sahip olmasıdır. İtfaiye hizmetinde de itfaiye personelinin bilgi ve yeteneğini kısıtlı bir zaman diliminde hayata geçirmesi gerekir. İlk yangın ihbarının alınma anında başlamak üzere itfaiyecilerin, araçlara yönelme, yangına en kısa sürede varma,

10. Bkz. <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/> Son erişim tarihi, 20.01.2022.

11. Bkz. Sabah gazetesi, 18.01.2021: <https://www.sabah.com.tr/balikesir/2021/01/18/balikesir-itfaiyesi-2020-yilinda-8-bin-893-olaya-mudahale-etti> Son erişim tarihi, 10.01.2022.

12. Bkz. Erzurum İtfaiye Daire Başkanlığı, <https://itfaiye.erzurum.bel.tr/>. Son erişim tarihi, 10.01.2022.

13. Bkz. <https://itfaiye.erzurum.bel.tr/> . Son erişim tarihi, 10.01.2022.

müdahale yöntemine karar verme, yangın söndürme hortumlarını hazırlama ve kullanma, yangına müdahale etme, söndürme işlemlerini tamamlama gibi işleri yüksek bir koordinasyon içerisinde ve minimum sürede yerine getirmesi beklenir. İtfaiye hizmetinde çalışan personelin, istasyonun bulunduğu yerleşim bölgesini tanınması, gerekirse su kaynaklarını bilmesi, kimyasal yangınlar gibi farklı yangın türlerine müdahale yöntemleri konusunda bilgili ve antremanlı olması, itfaiye hizmetinin nitelikli olarak sonuç vermesi ve can ve mal kaybının önlenmesi gibi konular açısından belirleyicidir. İtfaiye hizmetini profesyonelleştiren etmenlerin başında eğitilmiş personel gelir. Eğitilmiş bir iş gücüne sahip itfaiye, uygun araçla bir arada olduğu zaman kentlerde devamlı olarak değişen yangın tehditlerine karşı kendini hazırlama kapasitesine büyük ölçüde sahip olur. O halde, artık Türkiye’de itfaiye personelinin durumunu, sayı, eğitim olanakları ve çalışma saatleri itibarıyla incelemeye geçebiliriz.

Büyükşehirlerde İtfaiye Personeli

Bu araştırmada, Türkiye genelinde itfaiye personel sayısı 19.445 olarak tespit edilmiştir. 19.445 itfaiye personelinin yaklaşık %80’ine tekabül eden 15.338 personel büyükşehir itfaiyelerinde görev yapmaktadır (Bkz. Tablo 2). Toplam büyükşehir itfaiye personelinin üçte biri ise İstanbul itfaiyesindedir. 5364 itfaiye personeli ile İstanbul’dan sonra en yüksek personel sayısına sahip olan itfaiye İzmir’dir. İzmir’den sonra Ankara gelmektedir. Büyükşehir itfaiyeleri içerisinde, personel sayısı, büyükşehir nüfusuna oranlandığında, nüfus başına en yüksek sayıda personel Muğla itfaiyesinde bulunmaktadır. Muğla’yı, Kahramanmaraş, Malatya, İstanbul ve İzmir takip etmektedir.

İtfaiye personel sayılarının güncelliği, 2021’in Aralık ayında rassal olarak seçilen on büyükşehir örneğinde test edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Örnekleme yer alan 10 büyükşehir itfaiyesinde, 2016 personel sayıları ile karşılaştırılmış ve güncel personel sayıları hem mutlak rakamlar olarak hem de “Bir milyon nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı” olarak hesaplanmıştır. Güncel itfaiyeci sayıları için ilgili belediyelerin internet sayfaları ile faaliyet raporlarından yararlanılmıştır. 2016-2021 yılları arasındaki itfaiyeci personel istihdamındaki değişim incelendiğinde, personel sayısı itibarıyla mutlak sayı olarak bakıldığında büyükşehir belediyelerinin yarısında artış olmuşsa da yarısında da azalma gözlemlenmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesinde 504 personellik bir azalma gerçekleşmiştir; bunu Gaziantep ve İzmir itfaiyeleri izlemiştir. İtfaiye istihdamındaki mutlak artış sıralamasında Konya başı çekerken, onu Mersin, Erzurum ve Kocaeli izlemiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Bazı Büyükşehir İtfaiyelerinde Personel Sayısının Değişimi (2016-2021)

Büyükşehir Belediyesi	Personel Sayısı (2021)	Milyon Nüfus Başına Düşen İtfai- yeci Sayısı (2021)	İtfaiyeci Sayısı 2016	Milyon Nüfus Başına Düşen İtfai- yeci (2016)	Arasında İtfaiyeci 2021-2016 Personel İstihdamındaki Değişim	
					Mutlak sayı	milyon Nüfus Başına 1 İtfaiyeci Sayısı
Muğla	490	480	500	559	-10	-79
Konya	1000	439	645	306	355	133
Erzurum	250	330	190	249	60	81
Mersin	596	315	386	223	210	92
İstanbul	4860	307	5364	373	-504	-66
Kocaeli	518	255	324	188	194	67
İzmir	1245	281	1308	318	-63	-37
Bursa	577	183	384	138	193	46
Samsun	232	169	250	197	-18	-28
Gaziantep	240	113	329	174	-89	-61
Toplam	10.008	287	9.680	301	328	-14

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Nüfus için TÜİK verilerinden yararlanılmıştır.

Personel sayılarını değerlendirmeye bir hatırlatma yaparak başlamak tamamlayıcı olacaktır. Bu çalışmada, itfaiye personel sayılarındaki değişim, sadece sayısal düzeyde ele alınmakta; sayısal azalmanın tarihsel ve siyasal bağlamı göz ardı edilmektedir. Bununla birlikte İstanbul için, İstanbul itfaiyesi istatistiklerine göre, İstanbul Büyükşehir bünyesindeki itfaiye personel sayısında 2016 yılından sonra kayda değer bir azalma meydana gelmiştir; bu azalışın 2020 ortalarına dek sürdüğü, 2021'den itibaren ise ivmenin yeniden artış yönüne döndüğü bulgusuna yer vermek gerekir.¹⁴ İtfaiye personel sayısı, mutlak anlamda henüz 2016 seviyesini yakalayamamıştır; üstelik TÜİK verilerine göre son altı yılda İstanbul'un nüfusunun 1 milyon 183 bin kişi arttığı hesaba katıldığında nüfus başına düşen itfaiyeci sayısındaki azalma tahmin edilebilir. Ki bu da İstanbul'da nüfus başına düşen itfaiyeci sayısının (bir milyon başına düşen itfaiye personeli) 373'ten 307'ye düşmesi anlamına gelmektedir (Bkz.Tablo 3).

14. İstanbul itfaiyesi istatistikleri, <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/> . Son erişim tarihi, 10.01.2022.

İzmir Büyükşehir itfaiyesi personel sayısı, 1308’den 1245’e düşmüş¹⁵; Büyükşehir nüfusu bu dönemde 257 bin arttığı için nüfus başına düşen itfaiye personeli 318’den 281’e gerilemiştir (Bkz. Tablo 3). Samsun’da ise itfaiye personel sayısı 250’den 232’ye gerilerken¹⁶ büyükşehir nüfusu 91 bin kişi artmıştır. Böylece, nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı Samsun’da 196 iken 169’a düşmüştür (Bkz. Tablo 3). Muğla itfaiyesi, 2016’da nüfus başına düşen personel sayısı bakımından en yüksek değere sahip büyükşehirdir. Muğla’da itfaiye personel sayısı 490’a düşmüştür¹⁷, buna karşılık büyükşehirin nüfusu 112 bin kişi arttığı için nüfus başına düşen itfaiyeci göstergesi gerileme eğilimine girmiştir (Bkz. Tablo 3). Gaziantep’te 2016’dan sonra itfaiye personel sayısı 240’a gerilemiştir¹⁸. Buna karşılık, Gaziantep’in nüfusu 198 bin kişi artmıştır (Bkz. Tablo 3).

Olasılık mantığına uygun olarak seçilen on büyükşehir içinde itfaiye personel sayıları artış gösterenler; Mersin, Erzurum, Bursa, Konya ve Kocaeli’dir. Mersin’de itfaiye personel sayısı kayda değer bir artışla 596’ya yükselmiştir.¹⁹ Böylece 2021 itibariyle Mersin’de bir milyon nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı da 315 olmuştur (Bkz. Tablo 3). Nüfusu 5 bin kişi azalmasına rağmen Erzurum’da itfaiye personel sayısı anlamlı bir oranda artarak 190’dan 250’ye yükselmiştir²⁰ (Bkz. Tablo 3). Aynı şekilde Bursa itfaiyesinde de ciddi oranda bir personel artışı olmuş²¹; nüfus 305 bin kişi artarken bir milyon nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı da 183’e yükselmiştir (Bkz. Tablo 3). Kocaeli itfaiyesinde personel sayısı 518’e yükselirken, nüfus 253 bin kişi artmıştır. Bununla birlikte Kocaeli’nde itfaiyeci sayısındaki artış, nüfus artışından daha yüksektir (Bkz. Tablo 3).

Konya’da itfaiye personel sayısı 1000’e yükselirken, nüfus 146 bin kişi civarında artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak nüfusa oranla itfaiyeci sayısı Konya’da kayda değer bir artış göstermiştir. Muğla’dan sonra en yüksek bir milyon nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı 439 ile Konya’dadır.

Tablo 4: Türkiye’de itfaiye personel sayısı (2016)

	Toplam Personel Sayısı	Milyon Kişi Başına 1 Düşen Personel Sayısı
Büyükşehir	15.338	255,77
İl Merkez/İlçe Belediyesi	4.249	302,10
Türkiye Geneli	19.587	248,75

15. İzmir itfaiyesi, <https://itfaiye.izmir.bel.tr/>, Son erişim tarihi, 12.03.2022.

16 Samsun Belediyesi, 20.06.2020. "Samsun itfaiyesinden önemli duyuru", <https://samsun.bel.tr/haberler/samsun-itfaiyesinden-onemli-uyari>. Son erişim. 19.03.2022.

17 Habertürk, 6.01.2021, <https://www.haberturk.com/mugla-haberleri/83685997-buyuksehir-itfaiyesi-2020de-3-bin-772-olaya-mudahale-ettimugla-buyuksehir-belediyesi>. Son erişim 19.03.2022.

18 Gaziantep Belediyesi, <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/turkiyenin-3cu-buyuk-itfaiyesi-yeni-araclarla-guclendi>. Son erişim 19.03.2022.

19 Mersin Belediyesi, "Mersin Büyükşehir İtfaiyesi 2020’yi 16987 görevle tamamladı." <https://www.mersin.bel.tr/haber/mersin-buyuksehir-itfaiyesi-2020-yi-16-bin-987-gorevle-tamamladi>. Son erişim 19.03.2022.

20 Erzurum İtfaiyesi, <https://itfaiye.erzurum.bel.tr/>. Son Erişim 19.03.2022.

21 Ufuk gazetesi, 4. 01. 2022. <https://www.ufukgazetesi.net/bursa-buyuksehirin-2021-itfaiye-raporu.html>. Son erişim: 19.03.2022

Türkiye'nin itfaiye personel sayıları incelendiğinde, 19.587 toplam itfaiyecinin 15.338'i büyükşehir itfaiyelerinde çalışmaktadır (Bkz. Tablo 4). Toplam itfaiyecilerin yaklaşık dörtte biri, il ve ilçe merkez belediyelerindedir. Bu veriler, Dünya Yangın İstatistikleri 2015 Raporuyla karşılaştırıldığında Türkiye'nin sıralaması ortaya çıkmaktadır ve en alt sıralara konumlanmaktadır. Dünya Yangın İstatistikleri 2015 Raporu, bazı ülkelerde gönüllü itfaiyeci sayısının yüksekliği şaşırtıcı veriler sunmaktadır. Türkiye'de itfaiye teşkilatlarında ise çalışan gönüllü itfaiyeci yok gibidir. Bu nedenle gönüllü itfaiyeci kategorisi hariç tutulduğunda, dünyada itfaiyeci sayısı en yüksek ülke Amerika Birleşik Devletleri'dedir (346 bin); onu Rusya (280 bin) ve Japonya (160 bin) takip etmektedir. 1200'ün biraz üzerindeki personeliyle İsviçre, bu sınıflandırmaya göre en az personele sahip ülkedir. Mutlak personel sayısı bakımından Türkiye yaklaşık 20 bin personeliyle orta sıralarda yer almaktadır. Bir milyon kişi başına düşen itfaiye göstergesi (gönüllü itfaiyeciler hariç) ile incelendiğinde ise Türkiye, Avusturya, Polonya, Almanya, Rusya, Çekya, Portekiz gibi birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır. Gönüllü itfaiyecilik bazı ülkelerde çok yaygındır; örneğin İsviçre'de, gönüllü itfaiyecilik verileri dahil edildiğinde, bir milyon kişi başına düşen itfaiyeci sayısı 12 binlere ulaşmaktadır. Gönüllü itfaiyeci sayısı dahil edildiğinde, Türkiye, bir milyon kişi başına düşen itfaiyeci göstergesi bakımından İran'ın bir sıra üzerinde yer bulabilmektedir. Bu göstergelyi somutlaştırmak bakımından şu veriler not edilebilir: 2016-2021 dönemleri arasında seçilmiş 10 büyükşehir itfaiyesinde istihdam edilen personelin reel sayılarında artış oranı yüzde 3,8 iken nüfus artışı yüzde 8 civarındadır (Bkz. Tablo 3). Bir başka ifadeyle, Türkiye, 'bir milyon nüfus başına düşen itfaiye personeli sayısı' bakımından 2016 yılına göre gerilemiştir.

Nüfusa oranla itfaiyeci sayısı, diğer ülkelerle kıyaslandığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla 10 büyükşehir itfaiyesi temelinde, bir milyon nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı 287'dir. Bu rakam, 2015 yılı itibarıyla Rusya'da 1958 (gönüllüler ile birlikte 8.251), Fransa'da 798 (gönüllüler ile 3.760), Almanya'da ise 542 (gönüllüler ile birlikte 12.988) olarak kayıt altına alınmıştır. Bu sayılar, itfaiyeci sayısı bakımından Türkiye'nin yerini tayin etmesi bakımından bir fikir verecektir.

Uluslararası karşılaştırmadan sonra yeniden Türkiye'ye döndüğünde, 2016 verileriyle büyükşehir belediyeleri itfaiyelerinde istihdam edilen personel sayısının minimumda 81 (Ordu), maksimumda ise 5.364 (İstanbul) olduğu görülmektedir. İstanbul'u personel sayısı bakımından sırasıyla İzmir (1.308) ve Ankara (816) takip etmektedir. Bir milyon kişi başına düşen itfaiye personeli açısından değerlendirildiğinde, itfaiye personel sayısı en yüksek itfaiye Muğla'dadır, bunu Kahramanmaraş ve Malatya izlemektedir. Bu gösterge bakımından sonlarda yer alan üç itfaiye, Manisa, Eskişehir ve Ordu'dur (Bkz. Tablo 3).

İtfaiye personeli ile ilgili ikinci incelenecek boyut, eğitim konusudur. İtfaiyecilik; fiziksel yetenek, psikolojik dayanıklılık ve iş esnasında mükemmellik

gerektiren bir meslektir (Fuge, 2022). Bu amaçla, soru kâğıdında, itfaiyecilere verilen eğitimler sorulmuştur. Büyükşehirlerde itfaiye personel eğitimlerinde, 26326 sayılı Belediye İtfaiye Yönetmeliği’nin 31. maddesince yerine getirilmesi gereken yıllık eğitimlerle sınırlı kalınmadığı tespit edilmiştir. Büyükşehirlerde, ayrıca genel ihtiyaca yönelik eğitimler ve bu iki türün karması olabilecek türde eğitimler de verilmektedir. 29 büyükşehir itfaiyesinden 15’i, 31. maddede tanımlı yıllık eğitimleri yerine getirirken, 6 büyükşehirde genel ihtiyaca yönelik, 8 büyükşehirde de karma eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Bu iller; İstanbul, İzmir, Bursa, Antalya, Eskişehir, Kayseri, Erzurum ve Gaziantep’tir.

Eğitim, itfaiyecilerin kendi alanlarında bilgili olmalarını sağlamakla kalmaz aynı zaman öğrenme, eleştirel düşünme ve yazma becerilerini geliştirmeye de katkı sunar. Böylece donanımı çok yönlü ve çok vasıflı düzeye erişecek olan itfaiye personeli ile bütçenin amaca uygun ve verimli yönetilmesi, yangın bilincinin geliştirilmesine dönük halk eğitim programlarının geliştirilmesi, teknolojinin etkin kullanımı, itfaiye hizmetinin ihtiyaçlarının isabetle belirlenmesi mümkün hale gelecektir. “Geleneksel olmayan tehditler” yüzyılı olarak da anılan 21. yüzyılda itfaiyeciler, yangın ve benzeri tehditler konusunda toplumu bilinçlendirecek, toplum önderleri olarak da görülmek durumundadır.

İtfaiye personeli ile ilgili ele alınacak bir diğer boyut, çalışma düzenidir. İtfaiyeciler, itfai çağrının türüne göre değişik görevler alabilmektedir; yangın söndürme, arama ve kurtarma, deprem, taşıtta sıkışma, acil tıbbi yardım, başlıca görevlerdendir. İtfaiye hizmeti tehlikeli ve riskli bir çalışma ortamında sunulmaktadır. Öte yandan itfaiyecilik duygusal açıdan da kontrollü olmayı gerektiren bir meslektir. Tüm bunlar itfaiyecilerin ruhsal ve fiziksel açıdan karşı karşıya kaldıkları stres nedeniyle, çalışma düzenlerinin yeterli dinlenme süresini içermesinin önemine işaret etmektedir. Dünya genelinde itfaiyelerde yaygın olan çalışma düzeni, 24 saat çalışma 48 saat dinlenme biçimindedir ve “24-48” olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra “48-96”, “24-72” gibi çalışma düzenleri de mevcuttur (Jahnke, 2017).

Araştırma bulgularına göre, büyükşehir itfaiye teşkilatlarının tamamına yakınında 24 saat çalışmayı 48 saat dinlenmenin takip ettiği “24-48” vardiya düzeni uygulanmaktadır. İl ve ilçe belediye itfaiyelerinde benzer bir standartlaşmanın gerçekleşmediğini belirtmek gerekir.²²

Personele ilişkin son olarak uzmanlaşma boyutu ele alınacaktır. İtfaiye personelinin (yangın söndürme, arama kurtarma, şoför gibi) uzmanlaşma düzeyi incelendiğinde, 30 büyükşehirin 16’sında uzmanlaşmanın var olduğu tespit edilmiştir (Ankara, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Hatay, Malatya, Manisa, Mersin, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya). Yangın

22 Aralık 2021’de İtfaiye Yönetmeliğinde yapılan değişiklikle itfaiye çalışma düzeninde 24-48 saatlik mesai uygulaması norm haline dönüştürülmüştür. <https://www.mevzuat.gov.tr/anayasa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10713&MevzuatTertip=5>. Son erişim tarihi, 20.03.2022.

riski ve nüfus yoğunluğu yüksek olan İstanbul'da uzmanlaşma gözlemlenirken Antalya'da benzer bir uzmanlaşmanın bulunmaması dikkat çekicidir. İtfaiye teşkilatında yangın alanına intikal ve yangına müdahale sürecinde hangi personelin hangi görevi yapacağına önceden belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Büyükşehirlerde Yangına Müdahale

Büyükşehir itfaiyelerine dair son olarak yangına müdahale biçimleri incelenmiştir. Bunun için “en çok zorlanılan yangın türü”; “kırsal yangınlara müdahale yöntemi” ve “ihbarın gelişinden istasyona dönene kadar geçen sürede uygulanan süreçler” olmak üzere üç soru sorulmuştur.

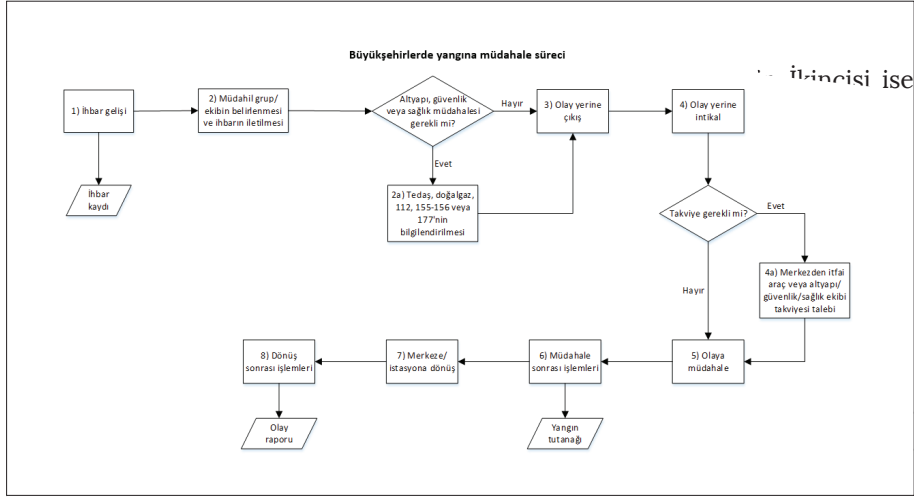
“En çok zorlanılan yangın türü” sorusu, 28 büyükşehir tarafından (Denizli ve Van hariç) yanıtlanmıştır. Buna göre en çok zorlanılan yangın türü, “sanayi” ve “kimyasal” yangınlardır; 28 büyükşehirden 19'u bu iki yangın türünde zorlandıklarını ifade etmiştir. Diyarbakır, İzmir, Kahramanmaraş, Ordu ev içi yangınlarda; Erzurum, Malatya, Mardin, Şanlıurfa kırsal yangınlarda; Konya yüksek bina yangınlarında zorlanmaktadır.

Yangına müdahale kapasitesi bakımından önem taşıyan bir diğer değişken “kırsal yangınlara müdahale yöntemidir”. Kentsel alanlardaki yangınlar için kurulan belediye itfaiyeleri, 6360 sayılı Kanun'dan sonra büyükşehir sınırlarının il sınırlarına genişlemesiyle birlikte, tüm il sınırındaki yangınlardan sorumlu hale gelmişlerdir. Bundan dolayı envanter çalışmasında kırsal yangın konusundaki deneyimleri zayıf olan itfaiye teşkilatlarının bu sorunla baş etme yöntemleri de sorgulanmıştır. Büyükşehirlerin çoğunluğu kentsel ve kırsal yangınlara müdahale etmek için ayrı bir yöntem kullanmamaktadır. Soruya yanıt veren 29 büyükşehir itfaiyesinden 16'sı, “kırsal yangınlara müdahale yöntemi”nde farklı bir uygulamaya sahip olmadığını; 13'ü ise kırsal yangınlar için özel araçlarla müdahale edilmesi ve ihbarların Orman Genel Müdürlüğü (OGM) ile eş güdümlü olarak alınması şeklinde özel yöntemler geliştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Yangına müdahalede üçüncü olarak, “ihbarın gelişinden istasyona dönene kadar geçen sürede uygulanan işlemler” sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar, büyükşehir itfaiye teşkilatlarında itfai olaylara müdahalede standartlaşmanın olduğunu göstermektedir. Büyükşehirlerde yangına müdahale süreci, Şekil 1'deki gibi şemalaştırılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, dehşet verici afet anları dışında görünürlüğü olmayan itfaiye hizmetinin betimleyici bir analizi yapılmıştır. Araştırmada derlenen verilerin önemi, Türkiye İstatistik Kurumunun eksikliği ile ilgilidir; itfaiye gibi stratejik öneme sahip bir hizmet kolu hakkında ne yazık ki ulusal çapta istatistik veri toplanmamaktadır. Bu araştırma, ne kadar kapsamlı olsa da kesitsel bir çalışmadır ve itfaiye istatistiklerinin eksikliğini gidermesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın ima ettiği iki önemli politika sonucu söz konusudur: İlki

Şekil 1: Büyükşehir itfaiye teşkilatlarında yangına müdahalede iş süreci

de mümkün hale getirilmiştir. Bu çalışmaya nitel veriler doğrudan dâhil edilmişse de sayısal verileri değerlendirirken yazarların belleklerinde, o çalışmanın izleri de belirleyici olmuştur. Envanter çalışmamızın büyükşehir itfaiye birimleri ile sınırlandırılmış sonuçları üç maddede özetlenebilir: İlk olarak, Türkiye'de itfaiye altyapısı, uluslararası göstergelere kıyasla görece olarak yetersiz kaldığı gibi 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliğinin ön gördüğü asgari araç ölçütlerini karşılamaktan uzaktır. İkinci olarak, uluslararası itfaiye göstergelerine göre, Türkiye'de nüfus başına düşen itfaiye personeli sayısı görece olarak düşüktür. Son olarak, Türkiye'de büyükşehir belediyeleri, kentsel yangına müdahalede, standartlaşmış bir iş akış sürecine sahiptirler de kimyasal ve sanayi yangınları karşısındaki bilgi ve donanımlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Envanter bulgularını tamamlayıcı şekilde ifade etmek gerekirse, son yıllarda büyükşehir itfaiyelerinde araç sayısında kayda değer bir artış gözlemlenmektedir. Bu olumlu gösterge, itfaiye personelinin; sayısı, istihdam ve çalışma koşulları söz konusu edildiğinde yerini karamsarlığa bırakmaktadır. Ekipman sayı ve niteliği gerek şarttır, ama yeter şart olarak o ekipmanları kullanacak emek gücü yetersiz ise, hizmet etkinliği ve kalitesinin ihtiyacı karşılaması mümkün olmayacaktır.

Bu çalışmanın sayıların ötesinde gösterdiği gerçek şudur ki geleneksel olmayan tehditler çağı olarak da nitelenen 21. yüzyılda, kentlerde yoğunlaşan nüfus ve kent mimarisinin sergilediği özellikler nedeniyle, itfaiye hizmeti, yüksek öncelikli kamu hizmeti olarak görülmek durumundadır. Küresel iklim değişikliğinin kentler üzerindeki etkisi ve kentsel hizmetlerin, düzensiz göçlerle artan büyükşehir nüfusunun ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi, kentlerin geleceğini belirleyecektir. Kentlerin geleceği ve itfaiye örneğinde olduğu gibi kentsel hizmetlere ilişkin öngörüler yapabilmek için bilimsel verilere ve bu konuda disiplinlerarası bir yaklaşımın geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Baskıcı, M. (2014) "Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul'un Eski ve Yeni İtfaiye Teşkilatları ve Bir Yabancı'nın Gözlemleri", *Mülkiye Dergisi*, 2, 233, 175-189.
- Beal-Neves, M., Ely, C. V., Westerhofer Esteves, M., Blochtein, B., Lahm, R. A., Quadros, E. L.L. ve Ferreira, P. M. A. (2020) "The Influence of urbanization and fire disturbance on plant-floral visitor mutualistic networks", *Diversity*, 12, No:4: 141, <https://doi.org/10.3390/d12040141>.
- Çelik, Y. (2012) "Tulumbacı", TDV İslâm Ansiklopedisi, 41. Cilt (369-371).
- Çulul, S. (2020) "İtfaiyenin Başında 48 Sene: Ödön Seçeni", *Tarih Dergi*, Ocak.
- Demir, C. (2020) "19. yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar", *Belgi Dergisi*, C.2, S.19, Kış, I, 2038-2067.
- FBU (2010) It's About Time. Fire Brigades Union, <https://www.fbu.org.uk/publications/its-about-time-why-emergency-response-times-matter-firefighters-and-public> Son erişim tarihi, 17.01.2022.
- Fuge, L. (2022) How are Ee Studying Firefighter Health Risks?, *Cosmos*, 14.
- Gencer, D. ve Pala, İ. T. (2021) "Trabzon Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığının 2010-2020 Yılları Arasında Müdahale Ettiği Yangınlar Üzerine Bilimsel Bir Değerlendirme", *Hastane Öncesi Dergisi* , 6,1, 37-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hod/issue/58618/816796>. Son erişim tarihi: 20.01.2022.
- Gibson, L., Engelbrecht, J. ve Rush, D. (2019) "Detecting Historic Informal Settlement Fire with Sentinel 1 and Sentinel 2 Satellite Data- Two Case Studies in Cape Town", *Fire Safety Journal Vol 108*, Eylül 2019. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2019.102828>.
- Gök, M. G. (2005) Ankara Büyükşehir Belediyesinde Görev Yapan İtfaiye Çalışanlarının İş Tutumları ile İl Doyumlarının Analizi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Huang, K. (2009) Population and Building Factors That Impact Residential Fire Rates in Large U.S. Cities, Yüksek Lisans Tezi, Texas State University. <https://digital.library.txstate.edu/handle/10877/3592>. Son erişim tarihi, 17.04.2021.
- Jennings, C. R. (1996) Urban Residential Fires: An Empirical Analysis of Building Stock and Socioeconomic Characteristics for Memphis, Tennessee, Yayınlanmamış doktora Tezi. Cornell University.
- Jahnke, S. (2020) "Is the Firefighter 48/96 Shift a Health Hazard?" *Fire Rescue*, <http://www.firerescue1.com>. Son erişim 17 Ocak 2022.
- Karter, M. J. ve Donner, A. (1978) "The Effect of Demographics on Fire Rates", *Fire Journal* 72, (1): 53-65.
- Kılıç, A. (2021) Yangın Güvenliği, www.yangin.org. Son erişim tarihi, 19.03.2022.
- Koçan, M. (2013) Yerel Yönetimlerde İtfaiyenin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Kumaş, S. (2013) İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları: İtfaiye Teşkilatında Örnek Bir Risk Değerlendirmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi, 2013.
- Kut, T. (1979) "Ülkemizde Yangın Tulumbasını İlk Kez İmal Eden Gerçek Davud'un ve Bazı Tulumbacıların Mezar Taşları", *Tarih Dergisi*, Sayı 32, s.771-778.
- Kuzucu, K. (2020) "İtfaiye", TDV İslâm Ansiklopedisi, Ek-1 Cilt (676-678).
- NFPA (2015) "New Fire New Tactics", *The Magazine of the National Fire Protection Association*, Ocak-Şubat 2015.
- Polat, Y. ve Kartal, M. (2018) "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Modernleşme Bağlamında Dışa Kapalı Konut Üretimi", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 10, 4, 63-76. <http://aksarayiibf.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/42407/495068>. Son erişim tarihi, 20.01.2022.
- Rush, D., Bankoff, G., Cooper-Knock, S.-J., Gibson, L., Hirst, L., Jordan, S., Spinardi, G., Twigg, J. ve Walls, R.S. (2020) " Fire Risk Reduction on the Margins of An Urbanizing World", *Disaster Prevention and Management*, 29, 5, 747-760. <https://doi.org/10.1108/DPM-06-2020-0191>.
- Söylemez, A. (2012) Bir Yerel Hizmet Birimi Olarak İtfaiyenin Tarihi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek

- Yüksekokulu Dergisi. C.15, S.2, 29-48.
- Schaeman, P. S., Hall, J. R., Schainblatt, A. H., Swartz, J. A., ve Karter, M. J. (1977) Procedures for Improving the Measurement of Local Fire Protection Effectiveness, Quincy, MA: National Fire Protection Association.
- Şavklı, Y. (2021) İtfaiye Çalışanlarında Posttravmatik Stres Bozukluğu Belirtileri ve İntihar Arasındaki İlişkide Psikolojik Dayankıllığın Düzenleyici Rolü. İstanbul Gelişi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Tarcan, M. (1962) Batı Devletlerinde ve Bizde İtfaiye Teşkilatı, İdare Dergisi, 279, Kasım-Aralık, 67-84.
- Taşkın, H. (2012) Afet ve Acil Durum Yönetiminde İtfaiyenin Rolü ve Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Tunalı, L. (1996) İtfaiye Çalışanlarının Sağlık Sorunları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TÜİK (2020) Yıllara Göre İl Nüfusları. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kay-it-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (erişim, 17.04.2021).
- WHO (2018) Global health estimates 2016: Deaths by cause, age, sex, by country and by region, 2000-2016, Geneva, World Health Organization,. https://www.who.int/violence_injury_prevention/burns/en/ Son erişim tarihi, 15 Nisan 2021.
- World Fire Statistics (2015) CTIF 2015, No: 20. <https://www.ctif.org/world-fire-statistics>. Son erişim tarihi, 17.04.2021.
- World Fire Statistics (2016) CTIF 2016, No.21. https://ctif.org/sites/default/files/ctif_report21_world_fire_statistics_2016.pdf. Son erişim tarihi, 17.04.2021.
- World Health The Rankings (2022) Fires, <https://www.worldlifeexpectancy.com/cause-of-death/fires/by-country/> Son erişim tarihi, 17. 01. 2022.
- Yavuz, Ö. ve Bozatay, Ş. A. (2015) "Türkiye'de İtfaiye Hizmetlerinin Örgütlenmesi ve Etkinliği Sorunu", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5, 2, 785-804.
- Yentürk, N. (2002) Türk İtfaiye Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması İçin Model Önerisi, İstanbul: İTÜ Afet Yönetim Merkezi, 2002.
- Zhang, Y., Shen, L., Ren, Y., ve Wang, J. (2019) "How Fire Safety Management Attended During the Urbanization Process in China?", Journal of Cleaner Production, doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.1176.

Araştırma Makalesi

Güvencesizlik Kısılcacında Kafe-Bar Çalışanlarının Covid-19 Pandemi Deneyimleri: Kadıköy Örneği

Derya İnce*

ORCID: 0000-0002-0367-7047

Öz

Çalışma yaşamında güvencesizlik sorunu artan bir biçimde önemini korumaktadır. Neoliberal dönemle birlikte sermayenin emek üzerindeki sömürüsü arttıkça güvencesizlik derinleşme yaşamıştır. Güvencesizliğin artan görünümü karşısında prekarya kavramı ortaya çıkmış ve ayrı bir sınıf olup olmama konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bu çalışmada güvencesizlik olgusuna yer verilmiş ve prekaryanın neden ayrı bir sınıf olarak nitelendirilemeyeceği açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada prekaryalaşmanın tüm işçi sınıfına içkin bir özellik olduğu belirtilmiştir. Kafe-bar çalışanları da çalışma koşullarının esnek, güvencesiz ve kurlsız oluşu ile prekaryalaşma sürecini yaşamaktadırlar. Hâlihazırda prekaryaya içkin sorunlar yaşayan kafe-bar çalışanları Covid-19 pandemisinin getirdiği olumsuzluklarla da baş etmek zorunda kalmışlardır. Pandemi ile birlikte dünya ölçeğinde yaşanan sağlık krizinin yanında işgücü piyasaları da etkilenmiştir. Krizden etkilenen pek çok sektörde üretim faaliyetlerinin azalması aktif çalışanlar için işlerini kaybetme, ücretsiz izne çıkarılma ve haftalık çalışma saatlerinin düşmesi gibi risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hizmet sektörünün içerisinde yer alan yeme-içme hizmetlerinin sağlandığı mekânların pandemi sürecindeki kapanmalarla çalışmalarının durdurulması da söz konusu olmuştur. Bu süreçte yeme-içme hizmeti sunan esnaf ve çalışanlar çeşitli maddi ve manevi sıkıntılar yaşamıştır. Bu çalışma kapsamında da maddi ve manevi sıkıntılarla çevrelenen yeme-içme hizmetlerinin sağlayıcılarından kafe-bar çalışanlarının deneyimleri açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla güvencesizlik ve prekarya kavramları ele alınmış ve sonrasında Covid-19 pandemisinin çalışma üzerindeki etkisi özetlenmiştir. Son olarak çalışmada İstanbul'un Kadıköy ilçe-

Makale Geliş Tarihi: 09.10.2021 Makale Kabul Tarihi: 01.03.2022

* İstanbul Üniversitesi İktisat Doktora Programı Öğrencisi, derya.nc93@gmail.com

sinde kafe-bar çalışanı olan 13 kişi ile gerçekleştirilen görüşmeler yoluyla elde edilen nitel verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak güvencesiz ve esnek çalışma koşulları ile çevrelenmiş kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecinde iş ve gelir kayıplarını derin bir biçimde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Güvencesizlik, Prekarya, Kafe-Bar Çalışanları, İstanbul Kadıköy.

Covid-19 Pandemic Experiences of Cafe-Bar Employees in the Clamp of Precarity: The Case of Kadıköy

Abstract

The problem of insecurity in working life maintains its importance increasingly. With the neoliberal period, as the exploitation of capital on labor increased, insecurity deepened. The concept of precariat emerged in the face of the increasing appearance of insecurity and it caused discussions about whether it should be a separate class or not. In this study, the phenomenon of insecurity is included and it is tried to explain why the precariat cannot be described as a separate class. In the study, it was stated that precarization is an inherent feature of the entire working class. Cafe-bar workers also experience the process of precariatization with their flexible, insecure and irregular working conditions. Cafe-bar employees, who are already experiencing problems inherent in the precariat, had to cope with the negativities brought by the Covid-19 pandemic. In addition to the health crisis experienced on a world scale with the pandemic, labor markets were also affected. The decrease in production activities in many sectors affected by the crisis has led to the emergence of risks such as losing their jobs, taking unpaid leave and decreasing weekly working hours for active workers. There was also the issue of stopping the work of the places where food and beverage services are provided in the service sector due to the closures during the pandemic process. In this process, tradesmen and employees who provided food and beverage services experienced various financial and moral difficulties. Within the scope of this study, it is aimed to reveal the experiences of cafe-bar employees, one of the providers of food and beverage services, who are surrounded by financial and moral problems. For this purpose, the concepts of insecurity and precariat were discussed and then the impact of the Covid-19 pandemic on the study was summarized. Finally, in the study, qualitative data obtained through interviews with 13 people working in cafes and bars in Kadıköy, Istanbul, were evaluated. As a result of the study, it is understood that cafe-bar employees, surrounded by insecure and flexible working conditions, experienced job and income losses deeply during the pandemic process.

Key Words: Covid-19, Precarity, Precariat, Cafe-Bar Staff, İstanbul Kadıköy

Giriş

Çalışma yaşamında güvencesizlik giderek bir norm haline gelmiş ve yaygınlaşmıştır. İstihdam güvencesi ya da uzun süreli iş sözleşmelerine sahip olamama durumu giderek güvencesizliği derinleştirmektedir (Akçay, 2015). Neoliberal dönüşümle yoğun bir biçimde tartışılmaya devam eden güvencesizlik prekarya kavramının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Prekarya, Standing tarafından güvencesizlik örüntüleri içerisinde oluşmakta olan bir sınıf olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmanın kavramsal-kuramsal temelini oluşturmak amacıyla öncelikle güvencesizlik olgusuna yer verilecek ve daha sonra ise prekarya kavramının analizi yapılacaktır.

Güvencesizliği yoğun olarak yaşayan kesimlerden biri olarak yeme-içme sektöründe yer alan kafe-bar çalışanlarıdır. Kafe-bar çalışanları prekarya tartışmalarında da karşımıza çıkan esnek, güvencesiz ve iş yoğunluğu oldukça fazla olan çalışma koşullarına sahiptir. Bu yönüyle kafe-bar çalışanları Standing'in tanımlandığı ve tartışmalara neden olan prekaryaya dâhil edilebilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı güvencesizlik, esnek ve kuralsız çalışma koşullarına sahip kafe-bar çalışanlarının emek süreçlerini açığa çıkarmak ve Covid-19 pandemisi boyunca gelir kayıplarının izlerini yoğun bir biçimde yaşayan kafe-bar çalışanlarının deneyimlerini ortaya çıkarmaktır.

Covid-19'un neden olduğu küresel salgın ekonomik alanda da sorunların oluşmasına neden olmuştur. Üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerinin aksaması nedeniyle tüm sektörlerde etkiler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma kapsamında yeme-içme sektörüne olan etkiler bağlamında kafe-bar çalışanlarına etkiler ele alınacaktır. Pandemi sürecinde kafe-bar işletmelerinin kapanması ile faaliyet gösteremeyen işletmeler açısından sosyo-ekonomik anlamda önemli sorunlar yaşanmıştır.

Kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecindeki deneyimlerini ortaya çıkarmak için öncelikle Covid-19'un emek üzerindeki etkilerine yer verilecektir. Daha sonra ise prekarya kavramına ilişkin ele alış ile kafe-bar çalışanlarının emek süreçlerinin ve pandemi deneyimlerinin anlaşılması sağlanacaktır. Çalışmada kafe-bar işletmelerinin yoğun bir şekilde yer aldığı İstanbul'un Kadıköy ilçesinde 13 kafe-bar çalışanı ile derinlemesine görüşmeler yapılarak nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Böylelikle kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecindeki ekonomik ve psikolojik durumları açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise 2020 yılına ait yaz aylarında işyerlerinin açılması ile işlerine dönen kafe-bar çalışanlarının bu süreçteki deneyimlerine yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması hakkında bilgiler, kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecine dair değerlendirmeleri aktarılacaktır.

Güvencesizlik ve Prekarya Kavramına Bakış

Çalışma yaşamının önemli olgularından biri olan güvencesizliği anlayabilmek için güvence kavramından yola çıkılacaktır. Güvenceyi sivil ve sosyal güvenceler olarak iki türde ele alan Robert Castel'e göre sivil güvenceler temel özgürlükleri garanti etmekte ve bir hukuk devleti çerçevesinde mülklerin ve kişilerin güvenliğini sağlamaktadır. Sosyal güvenceler ise hastalık, kaza, parasız pulsuz geçen yaşlılık, hayatta insanın başına gelebilen ve sonu toplumsal düşkünlüğe varan talihsizlikler gibi bireylerin koşullarında olası bir düşüşün yol açabileceği belli başlı risklerle karşı koruma altında olma durumu olarak tanımlanmıştır (Castel, 2004: 9).

Söz konusu sosyal güvencenin toplumun tüm üyeleri için oluşturulması "çalışma ile güvenceler arasında güçlü bağlar kurarak (Castel, 2004: 36)" gerçekleştirilmiştir. Castel çalışma ile güvenceler arasındaki bağın kurulmasını iki önerme ile açıklamıştır. İlki güvence ve hakların emekçinin durumuna bağlanmasıdır, bu durumda çalışma sözleşmeye dayalı bir bağ çerçevesinde ticari bir ilişki olmaktan çıkarak istihdam biçimini almakta ve asgari ücret hakkı, çalışma hukuku güvenceleri, kaza ve hastalık sigortaları, emeklilik hakkı vb. gibi ticari olmayan garantileri içeren bir statüye donanmış bir durum olmaktadır. Çalışmaya bağlı olarak yaratılmış haktır. Castel'in işaret ettiği ikinci önerme ise güvenlik amaçlı mülkiyete sahip olma durumudur (Castel, 2004: 35-38). Prekarizasyonun da bu güvencelerden yoksun olma biçiminde gerçekleştiği söylenebilir. Benzer biçimde esnekleşmeyi ve güvencesizliği yoğun olarak yaşayan kafe-bar çalışanları için de çalışma ve güvenceler arasındaki güçlü bağın kurulamadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak kafe-bar çalışanları ile işverenleri arasında iş sözleşmesinin yapılmaması gösterilebilir.

Neoliberal dönem ile birlikte güvencesizleşme fazlasıyla yaygınlaşmış ve tartışılmaya devam edilmiştir. Emegin prekaryalaşması ile sermayenin emek üzerindeki sömürüsünün giderek derinleşmesi doğru orantılıdır. Emek üzerindeki sömürü arttıkça çalışmanın koşulları başta ücret ve iş güvencesini yok ederek en derin görünümlere kavuşmakta ve güvenceli istihdam biçimlerini yok ederek bütün işgücünü eğreti ve güvencesiz hale getirerek emeği prekaryalaştırmaktadır (Şahankaya Adar, 2018: 20).

Guy Standing, prekaryayı proletaryadan ayırarak "oluşum sürecinde bir sınıf" (Standing, 2015: 9) olarak nitelendirmiştir. Prekarya, "precarious" (güvencesiz) sıfatı ile "proletariat" (proletarya) isminin birleşmesiyle oluşan yeni bir terim olarak ifade edilmiştir (Standing, 2015: 21).

Standing'e (2015: 21) göre küreselleşme ulusal sınıf yapılarının parçalanmasına yol açarak eşitsizliklerin arttığı dünyada daha esnek bir emek piyasasının parçalı bir küresel sınıf görüntüsü ortaya çıkarmıştır. Parçalı küresel sınıf görüntüsü içerisinde gelişim gösteren prekarya, elitler, maaşlılar, profesyoneller ve geleneksel işçi sınıfı ile işsizler ve lümpen-proletarya arasında yer almaktadır (Standing, 2017: 22). Bu sınıfları kısaca tanımlamak gerekirse, elitler zengin küresel vatandaşların

meydana getirdiği dünyanın her yerinde hükümetlere etki edebilen sınıf olarak ifade edilmiştir. Maaşlılar ise elit sınıfın altında yer alan büyük şirketlerde, devlet ve kamu kuruluşlarında istihdam edilen ve ücretli izin ve sosyal haklara sahip kesimdir. Maaşlıların yanında profesyenler, küçük bir grup olarak tanımlanmış, pazarlayabilecekleri vasıflara ve sözleşmeye dayalı olarak yüksek gelirlere sahip kişileri kapsamaktadır. Profisyen, profesyonel ve teknisyen sözcüklerinin birleşimidir. Profisyenlerin altında ise geleneksel işçi sınıfı bulunmakta, Standig'e (2017: 25) göre proletarya varlığını korusa da çoğunluğu oluşturmamakta ve gitgide erimektedir. Bu dört grubun altında ise bir tarafta işsizler ordusu, diğer tarafta ise prekarya adında gittikçe büyüyen bir sınıf bulunmaktadır (Standing, 2015: 21-24).

Standing prekaryayı tanımlayan özelliklere *Prekarya Bildirgesi* adlı kitabında yer vermiştir. Bunlardan ilki prekaryanın kendine özgü üretim ilişkilerine sahip olduğudur (2017: 26). Kendine özgü üretim ilişkileri içerisinde prekarya, geleneksel işçi sınıfının sahip olduğu yedi koruma biçiminden yoksun olarak tanımlanmıştır. Standing, bu koruma biçimleri emek gücü piyasası güvencesi, istihdam-çalışma güvencesi, iş güvencesi, iş sağlığı ve güvenliği, yetenek kazanma güvencesi, gelir güvencesi ve temsil güvencesi olarak tanımlanmıştır. Tüm bu güvencelerden yoksunluğu nedeniyle prekarya yeterli-tatmin edici bir gelir elde edememekte, keyfi işten çıkarmalarla karşılaşmakta, tanımlı bir işe sahip olamamakta, yeteneklerini geliştirememekte, sosyal güvenceye sahip olamamakta ve sendikalar aracılığı ile grev ve temsil hakkına sahip olamamaktadır (2015: 26).

Diğer özellikler (Standing, 2017: 26-38) ise kendine özgü bölüşüm biçimleri, devlet ile ayırt edici ilişkiler, mesleki kimlikten yoksun olma, zaman üzerindeki kontrolün yitimi, emekten koparılma, düşük sosyal hareketlilik, gereğinden fazla vasa sahip olma, belirsizlik ve yoksulluk ve güvencesizlik tuzaklarına sahip olma biçiminde sıralanmıştır. Kendine özgü bölüşüm ilişkileri içerisinde prekarya, gelir güvencesini yitirmiş olması açısından değerlendirilmektedir. Gelir güvencesinin olmaması durumu bir işten elde edilen gelirin oluşturduğu bir korumanın yanında aileden, gruptan, devlet yardımlarından, tasarruf ve yatırımlar gibi gelirlerden de faydalanamamayı ifade etmektedir (Standing, 2015: 27-28). Prekaryanın sosyal korumadan yoksun olması, iş ve gelir güvencesinden yoksun olması toplumsal konumunu aşağıya çekmekte ve risklere açık hale getirmektedir. İhtiyaç duyduğu anda onu destekleyecek gelir korumasına sahip olmaması onu sabit emek gücünden (maaşlı, ücretli çalışan) ayıran en önemli noktadır (Standing, 2015: 12). Bunun yanında prekarya ücretli izinler, sağlık izni, emekli maaşları gibi avantajlarına erişim hakkına sahip değildir (Standing, 2017: 28). Güvencesiz olmanın yanında çalışma koşulları ve gelir bakımından da sürekli kötü koşullara sahip olması da prekaryanın ayırt edici noktalardan sayılmaktadır (WEB Research, 2004: 7; Temiz, 2004: 58). ILO prekaryanın oluşumunda istihdamın kolayca sonlandırılmasının, gençlerin, kadınların ve yaşlıların bu anlamda bir korumaya alınmamasının, taşeronlaşmanın ve geçici işlerin etkin olduğunu belirtmektedir (ILO, 2012: 43).

Prekaryanın sahip olduğu özellikler içerisinde ele alınması gereken diğer bir başlık ise mesleki kimlikten yoksun olma durumudur. Mesleki kimlikten yoksun olma Standing tarafından “onları hayata bağlayan bir anlatının olmaması olarak” belirtilmiştir. Yabancılaşma, kaygı ve anomik çaresizliğin kaygısı olarak da bu durum işaret edilmiştir (Standing, 31 :2017).

Prekaryanın bir diğer ayırt edici özelliği de prekarya mensuplarının ücretli emekten sayılmayan büyük miktarda işi yüklenmek zorunda olmalarıdır. Prekarya yaşamı zamansal bloklara ayıramamakta, kendisinden gece-gündüz her an emek ve çalışma için hazır olması beklenmektedir. Bu noktada esnek çalışma sürecinin yaygınlaştırılmasının etkili olduğu belirtilmelidir (Standing, 2017: 32).

Prekaryaya içkin ayırt edici unsurlardan biri olarak emekten koparılma da ele alınmalıdır. Emekten koparılma süreci prekaryanın yaptığı işlerin “onları şereflelendirdiği yanlış bilincine sahip olmadığı” vurgusu etrafından hareket etmektedir. Prekarya “çalışmak zorunda kaldığı sıkıcı, insanı zihinsel olarak daraltan işlere yabancılaşıp, bu işleri kendini tatmin eden çalışma ve yaşama biçimi” olarak görmemektedir. Bu emekten kopuş özelliğinin aynı zamanda özgürleştirici bir potansiyele sahip olduğunu belirten Standing, işin çalışanı mutluluğa götürmediğini, para için yapıldığını ve bunun dışında kişinin hayatını geliştirme çabasının olduğunu eklemiştir (Standing, 2017: 33). Tüm bu özelliğin kafe-bar çalışanları için de geçerli olduğu belirtilmelidir. Gelir elde etme amaçlı yapılan garsonluk işinin, kişiyi zihinsel olarak daralttığı ve geleceğe ilişkin başka planlar yapmaya neden olduğu anlaşılmaktadır.

Standing’e göre prekaryalaşmak “güvencesiz bir varoluş içinde yaşamaya neden olan baskılara maruz kalmak ve bu deneyimlerin içinden geçmek”tir (2015: 36). Tüm bu deneyimlerin içinden geçilirken iş ya da hayat tarzı ile elde edilen güvenli bir kimlik ya da gelişme hissi bulunmamaktadır. Standing (2015) bunu prekaryanın geleneksel işçi sınıfından ayrıldığı başka bir nokta olarak görür. Neoliberalizm bunu her işi yeniden adlandırarak, her pozisyona yeniden bir isim vererek işlerin niteliğindeki sömürüyü yok edip ve gizleyerek oluşturmuştur. Yani kendisine işçi demenin ya da işçi sınıfına mensup olmanın bir sorun haline gelmesidir.

Standing’in (2015) ifadelerinden hareketle prekaryaya dâhil olmak oldukça olası olduğu sonucuna varılır. Buna göre bazıları bilinçli bir tercihle girer, kimisi bir sıçrama taşı olarak görür. Standing’in ortaya koyduğu tablonun içindeki kitle yine aynı kitledir (kadınlar, göçmenler, gençler). Standing, esnekleşmeden mutlu olanlar ve memnun olmayanlar olarak bu kitleyi ayırır (2015: 59). Genel olarak istikrarsızlıktan, güvencesizlikten ve belirsizlikten olumsuz etkilenme söz konusudur. Özellikle gelir ve iş güvencesizliği prekaryanın oluşumunun ana sebepleridir. İşini kaybetme kaygısı kişide oluşan en önemli sonuçtur, belirsizlik, güvencesizliğin artmasına sebep olur (Temiz, 2004: 59). Prekarya istikrar ve öngörülebilirlikten yoksundur (Standing, 2015: 22). İçinde bulunduğu bu güvensiz ve dengesiz ortam ondaki sınıfsal dayanışma ve aidiyet hissini de olumsuz etkiler. Bu durum, ondaki hayat görüşünün bir anlamıyla öğrenilmiş çaresizliğe

dönüşmesine yol açmaktadır (Vatansever, 2013: 7).

Standing (2017: 38-40) prekaryayı homojen bir sınıf olarak konumlandırmaz. Ona göre kendi içinde bölünmüş ve gelişim sürecinde olan prekarya üç çeşit olarak tanımlanmalıdır. Bunlar işçi sınıfı toplulukları ve işçi sınıfı ailelerinden atılan insanlar, geleneksel kısmi yurttaş yani göçmenler ve gittikçe büyüyen kişisel gelişim kariyeri ve memnuniyet vaat ettikleri halde güvencesiz bir varoluşa sahip eğitilmiş insanlardır. Birinci kesimin mağduriyet hissi, kısmi yurttaş olan göçmenlerin bir evin olmamasından kaynaklı yoksunlukla karşı karşıya olduğu ve üçüncü kesimin ise içinde bulunduğu mahrumiyeti geleceksizlik hissiyatı ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir.

Standing'in prekaryanın oluşum sürecinde ayrı bir sınıf olarak ele alması tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar içerisinde Marksist bir eleştiri yaptığını dile getiren Erik Olin Wright (2016: 123) iki unsur ile prekaryanın işçi sınıfından ayrı olarak tanımlanamayacağını ifade etmiştir. Bu unsurlardan ilki sınıf çıkarları açısından iki sınıfın farklı maddi çıkarlara^{1*} sahip olmadığı yönündeki tespittir. İkinci unsur ise maddi çıkarlara geçim kaynağı sağlamak için somut stratejiler açısından bakıldığında benzer stratejilere sahip olmalarıdır. Wright, Standing'in aksine farklı kesimlerin farklı hayatta kalma stratejilerine sahip oldukları fikrine katılmamaktadır. Standing'in tanınma, temsil ve yeniden bölüşüm için işaret ettiği siyasalar ve kurumsal öneriler *Prekarya Bildirgesi*'nde 29 madde^{2*} olarak yer almaktadır. Wright (2011: 133) bu önerileri prekaryanın çıkarlarına hizmet edip etmediği açısından değil, prekaryanın işçi sınıfından ayrı bir sınıf olduğunun iddiası için bir zemin oluşturup oluşturmadığı açısından ele almıştır. Bu çerçevede önerilenlerin hiçbirinin işçi sınıfının maddi çıkarlarına aykırı olmadığını ve neredeyse hepsinin işçileri çıkarlarını önemli ölçüde ilerletecek nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Standing'e göre prekaryayı işçi sınıfından ayıran sınırı en keskin biçimde yaratan şey, ekonomik güvencesizlik ve siyasi marjinalliğin kesişmesidir (Wright, 2016: 124). Bu bağlamda Standing'in kapitalizmin mevcut gelişim düzeyi, mülksüzleşme eğilimleri, ücretlileşme ve emek gücünün satışı gibi ölçütler dikkate alındığında, işçi sınıfının ancak istihdam ilişkileri bakımından birbirinden ayrılabilir ve fakat güvencesizleşmede yine ortaklaşan farklı kesimlerini, birbirlerinden ayrı sınıflar olarak şematize ettiği söylenebilmektedir. Bu, Standing'in prekaryasını oluşturan işgücü gruplarının, işçi sınıfının daha yüksek ücretli, vasıflı, eğitilmiş, örgütlü ve toplu sözleşmeli, güvenceli, pazarlık gücü daha yüksek olan kesimleri ile karşılaştırıldığında daha dezavantajlı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak, kapitalist üretim tarzının tarihi boyunca küresel kapitalizmi

1 Maddi çıkarların ne olduğunun tanımlanması bu kerte de önemlidir. Hem işçi sınıfı hem de Standing'in ayrımı ile prekaryaya ilişkin maddi çıkarlar, herhangi bir kişi için maddi yaşam koşullarını iyileştirecek veya zarar verecek eylemleri ve sosyal değişiklikleri belirlemek gereği ile ortaya çıkmaktadır. Maddi çıkarlar dar anlamıyla geliri ifade etmek için kullanılırken, çalışma koşullarını, fırsatlar, boş zaman, ekonomik istikrar, zaman kullanımı üzerinde kontrol ve daha fazlasını içeren bir kişinin ekonomik durumunun birçok yönünü dahil etmek için kullanılan bir kavramdır (Wright, 2016: 129).

2 29 öneri maddesinin ayrıntılı incelenmesi için bakınız (Standing, 2017).

ve neoliberalizmi yaratan sermaye birikim stratejilerinin sonucunda yaygınlaşan güvencesiz istihdam ilişkilerinin bir parçası olarak sayıca arttığı için işgücü kesimlerini ayrı bir sınıf olarak tanımlamak, prekaryayı tarih-dışılaştırmaktadır (Kutlu, 2018: 1870). Bu bağlamda Tanıl Bora'nın da belirttiği biçimde prekaryanın güvencesiz çalıştırılan, kronik geçici işlere mahkum, bir işe sahip olmakla işsizlik (veya işsizlik tehdidi) arasındaki müphem alanda bulunanlar olarak tarifi mümkündür. Emek süreçlerinin neoliberal dönüşümle birlikte esnekleşmesiyle her işi güvencesizleştirmesi ile birlikte prekarya "marjinal olmayan, kitlesel ölçekte, ama güvencesiz ve "statüsüz" konumundan ötürü marjinal muamelesi yapılan "kayıt dışı" bir kitle olarak tariflebilir (Bora, 2010).

Prekaryanın ayrı bir sınıf olarak varlığına yönelik savunuların güvencesizleşmenin işçi sınıfını oluşturan farklı işgücü kesimleri için türdeşleştirici karakterini görmezden geldiği eklenmelidir. Güvencesizleşme pratikleri pekaryayı oluşturmaktan ziyade işçi sınıfını türdeşleştiren bir süreç olarak ele alınmalıdır. Böylelikle işçi sınıfı yerine teorize edilebilen ve tarihselleştirilen; işçi sınıfından nesnel ve öznel düzeyde ayrı özellikler taşıyan, ikameci bir prekarya öznesinin varlığının söz konusu olmadığı açığa çıkacaktır (Kutlu, 2018: 1877-1878). Prekaryayı ayrı bir sınıf olarak ele almak yerine güvencesizleşmenin tüm işçi sınıfını türdeşleştiren pratikler bütünü olarak kabul ettiğimizde bu çalışmanın konusunu oluşturan kafe-bar çalışanlarının deneyimlediği esnek ve güvencesiz çalışmanın da bu sürecin bir parçası olarak okunması gerekliliği açığa çıkmaktadır.

Covid-19 Pandemisi ve Emeğe Etkileri

Covid-19 virüsünün yayılımı ile ortaya çıkan pandemi süreci sosyo-ekonomik alanda pek çok olumsuz etki yaratmıştır. Pandeminin çalışma yaşamına etkileri özellikle ele alınması gereken bir alanı oluşturmaktadır. Covid-19'un çalışma yaşamı üzerindeki etkileri üzerine analizler gerçekleştiren ILO verilerine göre işyeri kapatma önlemlerinin sürdürülmesi karşısında dünya işgücü piyasalarında çalışma süresi kayıpları meydana gelmiştir. Bu çalışmada risk taşıyan sektörler arasında konaklama ve yemek hizmetleri de yer almaktadır. Düşük ücret düzeylerine sahip konaklama ve yeme içme hizmetleri sektörünün pandemi sürecinde iş kayıplarını keskin bir biçimde yaşadığı görülmektedir (ILO, 2021: 13).

Türkiye'de formel alanda çalışan emekçilerin durumunun ortaya konmasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri DİSK Araştırma Merkezi (DİSK-AR) ve DİSK Covid-19 Araştırma Grubu tarafından hazırlanan "Covid-19 İşçileri Nasıl Etkiledi?" raporudur. Bu rapor DİSK üyesi işçilere yönelik alan araştırması sonuçlarını içermektedir (DİSK-AR, 2020). Araştırma sonuçlarında DİSK üyelerinin iş ve günlük yaşamlarının Covid-19 pandemisinden ciddi bir biçimde etkilendiği belirtilmiştir. Pandemi sürecinde gelirlerin azaldığı, ücretlerin eksik alındığı ya da alınmadığı, borçlanmanın arttığı ve ucuz besine yönelindiği görülmüştür. Raporda yer alan oranlara göre işçilerin yüzde 36'sı ücret ve gelir kaybı yaşadığı,

yüzde 35,5'inin ücretini eksik aldığını ya da alamadığını, yüzde 25'ten fazlasının borçlarının arttığı ve yüzde 40'nın ise ucuz besine yöneldiği belirtilmiştir. Bu gelir kayıpları karşısında ise telafi edici önlemlerden yararlanma düzeyinin düşüklüğüne dikkat çekilmiştir. Ayrıca kadın DİSK üyelerinin deneyimlerine de yer verilmiş ve kadınların çalışma biçiminin daha fazla değişiklik yaşadığı vurgulanarak ev içi iş yüklerinin arttığı belirtilmiştir (DİSK-AR, 2020: 40).

Covid-19 pandemisi insanların sağlığını ve yaşamını tehdit etmekle kalmamış, çalışanlar açısından büyük istihdam ve gelir kayıplarına, ücretlerde azalmalara da yol açmıştır. Pandeminin yarattığı sosyal ve ekonomik tahribata karşı neredeyse tüm ülkelerde çeşitli sosyal ve ekonomik destekler uygulanmaktadır. DİSK-AR, Şubat 2021'de yayınlanan araştırmasında Türkiye'nin Meksika ile birlikte Covid-19 mücadelesinde dünyada en az nakit desteği ayıran iki ülkeden biri olduğunu belirtmiştir. Aynı raporda Türkiye'nin milli gelirinin yalnızca yüzde 1,1'i düzeyinde nakit destekte bulunduğu yer almaktadır (DİSK-AR, 2021a: 1).

Türkiye'de COVID-19 pandemisi ile kadın istihdamının da olumsuz etkilendiği izlenmektedir. Pandemi öncesinde iş, gelir ve güvence açısından mevcut olan eşitsizlikler ile COVID-19'un olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri karşısında kadınların konumunun daha da kırılganlaşacağı görülmektedir (Erdoğan, 2020). DİSK-AR'ın hazırladığı "Covid-19 Döneminde Kadın İşgücünün Durumu" adlı raporda kadın işgücü üzerindeki tahribat açığa çıkarılmıştır. Her dört kadından birinin çalıştığı, geniş tanımlı kadın işsizliğinin yüzde 43,2'e ulaştığı ve bu dönemde kadınların aylık ortalama iş kaybının 1 milyon 484 bin olduğu belirtilmiştir. Kadınların erkeklere göre işgücünden ve istihdamdan daha fazla çekilmek zorunda kaldığı görülmektedir (DİSK-AR, 2021b: 3-5).

Pandemi sürerken 17 Nisan 2020-Haziran 2021 tarihleri arasında işten çıkarılmalar yasaklanmıştır³. Ancak "Kod 29" olarak bilinen ve işçinin iş sözleşmesinin işveren tarafından İş Kanunu'nun 25/II maddesinde yer alan "ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri" gerekçesi ile feshedilmesi yoluyla işten çıkarılmaların yaşandığı görülmektedir. Kod-29 ile işten çıkarılan işçiler kıdem tazminatı ve ihbar öneli/tazminatı alamamaktadır. Ayrıca Kod-29'dan çıkarılan işçiler İşsizlik Sigortası Fonu'ndan sağlanan işsizlik ödeneğinden de yararlanmamaktadır. Bunun yanında Kod-29 ile iş sözleşmesinin feshinin işe iade davası açılması önünde engel teşkil ettiği ve işçinin yeni bir iş bulmasında da sorun yarattığı belirtilmelidir (BBC, 2021). DİSK-AR tarafından CİMER başvurusu ile SGK'dan elde edilen verilere göre 2020 yılında 176 bin 662 işçi Kod-29 nedeniyle işten çıkarıldığı bilinmektedir. Kod-29 bahanesiyle işten çıkarılan bu işçilerin 34 bin 145'i kadın ve 142 bin 517'si erkek işçilerdir. İş Kanunu'nun -25II maddesi işten

3. Resmi Gazete 'de yayınlanan 31102 karar sayılı "Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" kapsamında yer alan Geçici Madde 10'da ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler dışında işveren tarafından iş veya hizmet sözleşmelerinin feshedilemeyeceği ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 2020). Üç aylık süreyle yürürlüğe konan bu maddenin uygulama süresi Haziran 2021'e kadar yeni Resmi Gazete kararları ile uzatılmıştır.

çıkarma yasağının istisnalarından birini oluşturduğu için Covid19- döneminde uygulanan işten çıkarma yasağını delmek için kötüye kullanımın söz konusu olduğu söylenebilir (DİSK, 2021).

Kadıköy’de Kafe-Bar Çalışanlarının Durumu

Çalışmanın bu bölümde Kadıköy’deki kafe-bar çalışanları ile gerçekleştirilen nitel araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler belli bir sistematik içerisinde kategorize edilmiş ve ilgili yerlerde kullanılmıştır.

Araştırma Yöntemi, Amacı ve Uygulanması

Araştırmanın amacı ve kapsamına uygun olarak birincil ve ikincil kaynakların kullanımı gerçekleştirilmiştir. İkincil kaynak olarak internet haberlerinden faydalanılmıştır. Birincil kaynak kullanımı ise nitel araştırma tarzının uygulanması ve nitel teknikler kullanılarak alan çalışmasının yapılmasını içermektedir. Kümbetoğlu’nun tanımladığı biçimde niteliksel araştırma “*insanların ve kültürlerin ayrıntılı, derinlemesine bir tanımını yapmak, insanların gerçekliğe yükledikleri anlamı, olayları, süreçleri, kavrayış ve anlayışlarını ortaya koymak için*” (Kümbetoğlu, 47:2008) yapılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kapsam ve yöntemine uygun olarak niteliksel araştırma yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışmada kafe-bar çalışanlarının neden prekarizasyona içkin unsurlara sahip olduğunu anlamak ve Covid19- pandemisi sürecinde kafe-barların kapalı olduğu sürede yaşadıkları gelir kayıpları karşısındaki deneyimlerini açığa çıkarmak için detaylı bir analizinin yapılabilmesi için nitel araştırma yönteminde kullanılan tekniklerden biri olan derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir. Derinlemesine görüşmeler yapılmadan önce etik kurul onayı alınmıştır. 29-27 Eylül 2021 tarihinde derinlemesine görüşmeler 13 katılımcı ile gerçekleştirilmiş ve tüm katılımcılar onam formunu imzalayarak çalışmaya dâhil olmuşlardır. Veri toplama sürecinde etik değerlere özen gösterilmiştir, aynı zamanda makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Görüşmeler 35-30 dakika sürede tamamlanmış ve katılımcıların izni ile ses kaydı alınmıştır. Daha sonra bu ses kayıtlarının deşifresi yapılarak metne dönüştürülmüştür. Kafe-bar çalışanlarından oluşan katılımcılara 20 ana sorudan oluşan görüşmeyi koordine edici soruların^{5*} yanında görüşmenin gidişatına göre konuyu derinleştirici/ zenginleştirici sorular da yöneltilmiştir.

4. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı, 06.09.2021 tarih ve 08 sayılı toplantısında etik yönden uygun bulunmuş ve onaylanmıştır. Karar Tarihi ve Sayısı: 23.09.2021, E-35980450-663.05-490149.

5**Görüşmelerin kısıtlı bir zaman içerisinde verimli bir biçimde yapılabilmesi için nitel veri elde edilirken standartlaştırılmış açık uçlu sorular” (Kümbetoğlu, 2008: 76) kullanılmaktadır. Görüşmeyi koordine edici kılavuz sorular çalışma amacına uygun ve bilginin net bir şekilde ortaya çıkmasına yönelik olarak belirlenmiş ve katılımcılara bir sıra dâhilinde sorulmuştur. Soruların içeriği Demografi, Pandemi Öncesi Çalışma Koşulları ve Pandemi Sürecinde Değişen Koşullar sınıflandırması ile belirlenmiştir. Soru formunun kullanılması derinlemesine görüşmeler esnasında sistematik bir şekilde bilgi toplanması noktasında katkılar sağlamıştır.

Görüşme yapılacak kişilerin belirlenmesinde Kadıköy’de kafe-bar işletmelerinde çalışan tanıdık (organik bağa sahip olunan) katılımcılara ulaşılmış, daha sonra ise kartopu yöntemi ile görüşme sayısı arttırılmıştır. Böylelikle araştırma alanında kaynak kişilerden yola çıkarak diğer görüşülecek kişilere ulaşılmış ve yeni kişilere ulaşıldıkça örneklem büyütmüştür. Araştırma kapsamında 13 kişi ile görüşme yapılmış, görüşme sonuçlarının benzeşmesi nedeniyle görüşmelere 13 görüşmede son verilmiştir. Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Aynı zamanda çalışma sürecinde rastlanan Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması adıyla oluşturulan yapı ile de görüşme yapılmıştır.

Tablo 1: Görüşme Yapılan Kişiler Hakkında Bilgiler

	Cinsiyet	Yaş	Meslek Tanımı	Ücret Düzeyleri	Son İşyerinde Çalışma Süresi	Sosyal Güvence
A.Ç	Erkek	35	Bar Çalışanı	Aylık, Belirtmedi	Sektörde 10 yıldır çalışmakta, son işyerinde 2 yıldır çalışmaya devam	Var- 2 yıl
B.B.	Erkek	27	Restoran Çalışanı	Aylık, Belirtmedi	Sektörde 10 yıldır çalışmakta, son işyerinde 4 yıldır çalışmaya devam	Var-4 yıl
D.Ç.	Kadın	23	Yeni Mezun-Garson	Günlük ücret	3 ay	Yok
E.Ş.	Kadın	21	Öğrenci-Garson	Günlük ücret	1 yıl	Yok
F.Ş.	Erkek	26	Kafe-Bar Çalışanı	Asgari ücret	4 yıl- son 7 ay ile sigortalılık	Var (7 ayda)
H.K.	Kadın	27	Öğrenci-Garson	Günlük ücret	5-6 ay	Yok
İ.A.	Erkek	25	Garson-Teknisyen	Günlük ücret	3 ay- iş oldukça çalışma	Yok
İ.S.	Erkek	27	Öğrenci-Garson	Günlük ücret	7-8 ay	Yok
M.S.	Kadın	20	Öğrenci-Garson	Günlük ücret	1 yıl	Var (1 yıl)
N.F.	Kadın	22	Öğrenci-Garson	Günlük ücret	3 ay	Yok
N.Ş.	Kadın	26	Garson	Aylık, Belirtmedi	4 yıl	Var- 4 yıl
O.B.	Erkek	37	Bar Çalışanı	Aylık, Belirtmedi	2 yıl	Var- 2 yıl
S.E.	Erkek	27	Barista Eğitmeni	-	Freelance	Yok

Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması

Araştırma Bulguları

Bu çalışmada öncelikle görüşme yapılan kafe-bar çalışanlarının pandemi öncesi çalışma süreçlerine yer verilecektir. Böylelikle prekarizasyon kavramı içerisinde ele alınan kafe-bar çalışanlarının emek süreçleri kavranabilecek ve pandemi sürecindeki olumsuz etkilerin arka planı açığa çıkarılabilecektir.

Güvencesiz, Esnek Çalışma

Kadıköy'de çalışan kafe-bar çalışanlarının emek süreçleri incelendiğinde karşımıza güvencesiz, esnek ve geçici bir çalışma yapısı çıkmaktadır. Öğrenci-garsonların yaygın olarak yer aldığı sektörde çoğunlukla lisans öğrencilerinin günlük yevmiye ile çalıştığı görülmektedir. Görüşme yapılan öğrenci-garsonlar aldıkları burs ve aile desteği yetmediği için çalışmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. D.Ç. (Kadın-23) ise lisans eğitimini yeni bitirdiğini ve kendi alanında iş bulamaması nedeniyle kafede çalışmaya mecbur olduğunu belirtmiştir. D.Ç aynı zamanda aile yanına dönmek zorunda kalmadan geçimini sağlama ve kadın olarak var olma çabası içerisinde olduğunu aktarmıştır.

Öğrenci-garsonlar kafe-bar işletmelerinin ihtiyacı doğrultusunda çoğunlukla iş yoğunluğunun fazla olduğu gün ve saatlerde işe çağırıldıklarını aktarmışlardır. İş yoğunluğun fazla olduğu günler çoğunlukla cuma ve hafta sonu iken, saatler ise 14-22 arasındır. Görüşme yapılan öğrenci-garsonların 4'ü sigortasızken sadece 1'i sigortalı olarak çalışmaktadır. Katılımcılardan H.K. (Kadın-27) "öğrenci olduğumuz için talep etme hakkımız yoktu." ifadesi ile sigorta talebinde bulunamadıklarını belirtmiştir. F.Ş. (Erkek-26) 4 yıl boyunca kafe çalışanı olarak geçimini sürdürürken bunun sadece 7 ayında sigortalı olarak çalıştığını belirtmiştir. Güvencesizliğin boyutları öylesine derindir ki sigorta hakkında sahip olmalarına rağmen çalışanların çok azı bu hakka kendisinin sahip olarak görmekte ve bu nedenle talep dahi etmemektedir. Kafe-bar çalışanlarına sosyal güvencelerinin olup olmadığına ilişkin sorulan soruya verilen bazı yanıtlar şu şekildedir:

"Kadıköy'de bir kahvaltıcıda günlük yevmiyeli olarak çalıştım. Gerek-tikçe çalışıyordum, part-time çalıştım. Hiç sigortam olmadı, hep günlük olarak çalıştım". (D.Ç.-Kadın-23)

"Part-time çalışıyorum ve sigortam yok, part-time çalışmayanların da hepsinin sigortası yok zaten sürekli sirkülasyon olduğu için garsonlara sigorta yapılmazdı. Yaz aylarında tam zamanlı gidiyordum yine de sigortam yoktu". (E.Ş.-Kadın-21)

"Üniversiteye devam ediyorum, harçlığımı çıkarmak için part-time çalışıyorum, 3 gün, buna göre sigortalıyım". (M.S.-Kadın-20)

Yeme-içme hizmetinin sunulduğu bu sektörde bir işyerinde çalışma süresinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sektör içerisinde sü-

rekli bir sirkülasyonun mevcut olduğu katılımcılar tarafından da aktarılmıştır. H.K.'nın (Kadın-27) “birkaç kafe değiştirdim ama hepsinde uzun soluklu 5-6 ay çalıştım” şeklindeki açıklaması istihdamda kalma sürelerinin ne kadar kısa olduğunu ortaya koymaktadır. Kafe ve barlarda çalışma sürecine ilişkin O.B.'nin aşağıdaki aktarımları sektörü özetler niteliktedir.

“Bu sektör ağır bir sektör, büyük çoğunluk üniversite öğrencisi ve sigortasız çalıştırılıyor. Çok fazla kuralızsızlık var, esnek saatler, yeterince ücret alamamak gibi. Denetim de az. Bu yüzden pandeminin en sert vurduğu sektörlerden biri oldu. İşletme sahipleri çalışanlarına destek çıkmadı. Kadıköy’de 300 mekân varsa belki 2 tanesi için destekte bulunduğunu duydum. Sektör devir daim içinde olduğu için sigortasız ya da yeni sigortalı olanlar çok ve ödenekten faydalanmadı. Ekmek alamayan, yemek yiyemeyen, çocuklarını geçindiremeyen bir sürü insan var. Ağır bunalımlar geçirdiler, kuryelik yaptılar markete gittiler, alternatif bulamayanlar ise ağır bir süreç yaşadı”. (O.B.-Erkek-37)

Katılımcılara bir günlük çalışma süreçleri sorulduğunda benzer yanıtlar alınmıştır. Vardiya sistemi dâhilinde çalıştıklarını belirten çalışanlar işin son derece yoğun ve yorucu olduğu ifade etmiştir. Konuya ilişkin çalışanların bazı ifadeleri şu şekildedir:

“8 buçukta hatta 8.20’de iş yerinde olurduk. Ben genelde serviste oluyordum. 9 gibi müşteriler gelmeye başlıyor 14-15’e kadar yoğun tempo çalışıyoruz, oturamıyoruz ve nefes alamadan zor bir şekilde çalışıyoruz, sürekli koşturma hali, öğle yemeği yiyecek hali olmuyor insanın. 15 gibi sakinleme oluyor tek tük geliyor müşteriler. 16 gibi personel yemeğini yapmaya başlayıp 16 buçuk 17 gibi yemek yiyip mekanı toparlayıp, yarına hazırlık yapıp işten 18 gibi, hafta sonu ise 19 gibi çıkıyorduk. Hafta sonları eve dönemeye güç bulamadığım çok olmuştu, ertesi gün yine aynı tempo”. (D.Ç.-Kadın-23)

“Genelde akşam giderdim, barda bir grup sabah gelir temizlik hazırlık yapar. İkinci grup hazırlığa bakar yapılacak bir şey varsa onu yaparlar genellikle servisle uğraşır. Arada yemek dinlenmeler olur, 10 saat çalışıyorsan 8 saat ayakta geçer, işin temposuna göre fazlası da ayakta geçer, 24-1’e kadar o tempoda devam eder”. (O.B.-Erkek-37)

“Garsonluk bir yandan zevkli bir yandan oldukça yoğun ve yorucu bir iş, uzun saatler boyunca ayakta kalıp koşturmak zorundayız. Garsonluk yapıyorum, sipariş alıyorum, götürüyorum. Hafta sonları özellikle yoğun oluyor Kadıköy’deki kafeler. Hafta sonları bazen 8 saatten

fazla çalıştığım oluyor. Kafenin ihtiyacı olduğu zamanlarda, genelde hafta sonları olacak şekilde part-time çalışıyorum. Ücretimi günlük alıyorum". (İ.S.-Erkek-27)

"Part-time çalışıyordum haftanın 3 günü, 10 saat. 3 ay önce çalıştım, ondan önceki de 3 ay. Yoğun ve yorucuydu, yoğun olan zamanlarda çağırıp köle gibi çalıştırıyorlardı. Günlük alıyorduk ücretlerimizi. Sigorta da yapılmadı. Barda çalıştığımda 13-14 saat çalışıyorduk, daha berbattı, daha yoğundu". (N.F.-Kadın- 22)

10 senedir yeme-içme sektöründe çalıştığını belirten B.B. (Erkek-27) ilk defa bir restoranda çalıştığını söylemiştir. "Haftanın 6 günü restorandayım. Sabah 6 da açıp 8 buçuk 9 da kapatıyoruz" şeklinde çalışma temposunu aktarmıştır. Katılımcılar arasında barista eğitmeni de yer almaktadır. S.E. (Erkek-27) barista eğitmenliğinin yanında transkripsiyon ve çeviri ile ilgilenen katılımcı freelance⁶ çalıştığı için sigorta aramadığını belirtmiştir.

Öğrenci-garsonlara çalışma amaçları sorulduğunda eğitimlerini tamamlamaya kadar geçim sağlama ve mezuniyet sonrası aile yanına dönmeme nedenleriyle geçici bir iş ilişkisi kurdukları yönünde yanıtlar alınmıştır. Çalışanların gelecek beklentileri sorulduğunda ise 13 katılımcıdan 3'ü kendi mekânını açmak istediğini, 1'inin geleceğe ilişkin belirsiz bir durumda olduğunu, 6'sının eğitimlerini tamamladıklarında iş değiştireceklerini dile getirmişlerdir. Kafe-bar çalışanlarından 2'si ise pandemi ile işi bıraktığını ve 1'i de barista eğitmeni olarak çalıştığını belirtmiştir.

Pandemide Kafe-Bar Çalışanı Olmak

Pandemi döneminde kafe-bar çalışanı olmak gelir getirici faaliyetten ve dolaşısıyla gelirden yoksun olmak anlamına gelmektedir. Çalışmanın bu bölümünde kafe-bar çalışanlarının bu gelirden yoksun olma durumu karşısındaki ekonomik ve psiko-sosyal durumları ele alınacaktır.

Ekonomik Duruma Bakış

Pandemi ile mücadelede ekonomik aktivitelerin kısıtlanması ve tam kapanmalar da kafe-bar işletmelerinin de kapatılması söz konusu olmuştur. Birçok alanda üretim devam ederken 20 Kasım 2020- 16 Mart 2020 tarihlerini içeren altı ay içinde neredeyse bazı iş yerleri tamamen kepenk indirmiştir (Demirtaş, 2021). Bu nedenle yeme-içme hizmetlerini sağlayan kafe-bar çalışanları gelir getirici faaliyetten yoksun kalarak temel ihtiyaçlarını giderme konusunda sıkıntılar yaşamıştır.

6. Barista: A barista (/bə'ri:stə, -'ristə/; Italian: [ba'rista]; from the Italian for "bartender") is a person, usually a coffeehouse employee, who prepares and serves espresso-based coffee drinks. Italyanca kökenli bir kelime olup kahve konusunda uzman ve deneyimli anlamına gelmektedir.

Transkripsiyon: kelime anlamı çeviri yazıdır (TDK, 2022a). Konuşma dilinin ya da işaret dilinin yazılı hale getirilmesi işi olarak burada kullanılmaktadır (Wikipedia, 2022).

Freelance'in kelime anlamı ise bağımsızdır (TDK, 2022b). Burada bağımsız çalışma anlamında kullanılmaktadır. Freelance çalışma türlü çevrimiçi ve çevrimdışı mecrada istediğin yerde, istediğin zaman, istediğin gibi ve istediğin kişilerle çalışma özgürlüğü olarak temsil edilmektedir (İlyas, 2022: 14).

Pandemi sürecinin çeşitli evrelerinde gelir kaybı yaşayan çalışanlar için Kısa Çalışma Ödeneği^{7*} uygulamasına geçilmiştir. Türkiye’de Covid-19 kapsamında 2020 yılında yapılan toplam nakit desteği 42,8 milyar TL’dir. 6,4 milyon haneye Sosyal Koruma Kalkanı kapsamında bin TL nakdi destek yapılırken, 2 milyon aileye “Biz Bize Yeteriz” kampanyasından bin TL destek sağlanmıştır. Böylece Mart-Aralık 2020 döneminden 8,4 milyon haneye bir defaya mahsus olmak üzere bin TL (toplam 8,4 Milyar TL) yardım yapılmıştır. İşsizlik Sigortası Fonundan ise 2,2 milyon aşkın işçiye ayda bin 168 TL nakdi ücret desteği (ücretsiz izin ödeneği), 3,6 milyon işçiye kısa çalışma ödeneği ve 913 bin işsize ise işsizlik ödeneği olmak üzere toplamda 6,7 milyon işçiye nakit desteği sağlanmıştır. İşsizlik Sigortası Fonu tarafından 6,7 milyon işçiye sağlanan toplam destek tutarı yaklaşık 35 milyar TL’dir (DİSK-AR, 2021: 6). Böylelikle Türkiye’de yapılan nakdi desteklerde doğrudan bütçeden kaynak ayrılmadığı anlaşılmaktadır.

Kadıköylü kafe-bar çalışanlarının gelir desteklerinden alabilme durumları incelendiğinde 13 katılımcıdan sadece 3’ünün kısa çalışma ödeneğinden faydalanabildiği anlaşılmaktadır. Ödenek alabilmesine rağmen borçlanmak zorunda kalan N.Ş. (Kadın-26) yaşadığı zorlukları aşağıdaki biçimde aktarmıştır. A.Ç. ise patronun da süreçte destek verdiğini ve ödenek alabilen üçüncü katılımcı (O.B.-Erkek-37) ise desteği sadece 3 ay süreyle alabildiğini belirtmiştir.

“İşletmeler kapatıldı, parasız kaldık, ardından ödenek bağlandı ancak aldığımız maaşın yarısı kadar da değil. Ekstra gelir olmadığı ve yarı yarıya geçim sağlayabildiğimiz için yaşamı sürdürmekte sıkıntı çektim. Kredi kartı borcum arttı, borçları ödemek için ihtiyaç kredisi çektim ve yeniden borçlandım”. (N.Ş.-Kadın-26)

“Devletin verdiği ödenek var, patron da ekstra yardım yaptı. Ama çok değil tabi ki Ramazanda birazcık destek verdi. Genelde devletin verdiği bin 100 lirayla geçindim. Patron zengin, bazen de o destek oldu”. (A.Ç.-Erkek-35)

“Ödenek alanların sigortası duruyor ama işlemiyor, bu insanların emeklilik hakları ellerinden alınmış bu bir yıl içinde, hak gasplarının önüne geçilmeliydi. Devletin yardımlarının büyük çoğu işsizlik sigortası fonundan alındı, devlet ekstra para vermedi, zaten işçilerden alınanlardan verildi, bu devlete ekstra yük vermedi. Buna karşıda daha güçlü tepki örgütlenebilirdi, ekstra bütçe için örgütlenebilirdi”. (O.B.-Erkek-37)

7. Kısa Çalışma Ödeneği İŞKUR tarafından “Genel ekonomik, sektörel, bölgesel kriz veya zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere sigortalılara çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulama” şeklinde tanımlamıştır. Covid-19’un olası etkileri dikkate alınarak “dışsal etkilere kaynaklanan dönemsel durumlardan ileri gelen zorlayıcı sebep” kapsamında kısa çalışma uygulaması başlatılmıştır. (İŞKUR, 2021) İşsizlik Sigortası Fonundan sağlanan kısa çalışma ödeneğinden yararlanabilme koşulu son 3 yılda 600 gün ve son 120 gün kesintisiz çalışmış olmaktır. Ancak pandemi döneminde gereken bu koşullar sırasıyla 450 ve 60 güne indirilmiştir (Çelik, 2020).

Sigortasız çalışma ile gelir desteklerinden faydalanamama durumu özellikle öğrenci-garsonlarda oldukça yaygın görülmektedir. Sigortalı olmasına rağmen ödenek desteğinden faydalanamayan M.S. (Kadın-20) ise deneyimlerini aşağıdaki şekilde aktarmıştır.

“Kısa Çalışma Ödeneği sadece 3 yıl boyunca sigortalı çalışanlara veriliyor bu yüzden ben alamadım. Çalışmadığım için de ücret alamadım. Patronlar hiçbir işçiye destek vermedi, destek alamadım. Kapanmalar boyunca gelir kaynağım olmadı. Borç ve aileden aldığım parayla ihtiyaçlarımı karşıladım”. (M.S.-Kadın-20)

Çalışma sürecinin son 7 ayında sigortalı olan F.Ş. (erkek-26) Kısa Çalışma Ödeneğinden faydalanamadığını belirtmiştir. Bu süreçte geçimini sağlayabilmek için son dönemde oldukça yaygınlaşan kripto paraya yöneldiğini ifade etmiştir.

Ekonomik sıkıntılarla baş etmede aile ve işveren desteği ile karşılaşmıştır. Mezun olduktan sonra sürekli bir iş bulamadığı için kafede çalışmaya devam eden D.Ç. pandemi ile işletmelerin kapanması sonucunda ailesinden destek almak zorunda kaldığını belirtmiştir. Aileden destek aldığı için ataerkil bağlar nedeniyle müdahale gördüğünü aktarmıştır. *“Bu kapatmalarda aile destek oldu, ama olmadıkları da çok oldu, beni yola getirmek için. Bir paket sigara alamamak ağırıma gidiyor ve bakmakla yükümlü olduğum biri olsaydı çok daha zoruma giderdi”*(D.Ç. Kadın-23). N.F. ise kendi geçimini sağlayamadığı için ailesinin yanına döndüğünü belirtmiştir.

“Aile evine dönmek zorunda kaldım. Kalacak gelirim yoktu, yoksa isterdim. okul devam ediyor, online olarak katılıyordum”. (N.F.-Kadın-22)

“Ailemin gönderdiği destekle, bursumla ve zaman zaman çocuklara özel ders vererek geçindim”. (İ.S.-Erkek-27)

Görüşme yapılan kafe-bar çalışanlarının birçoğu gelir getirici alternatif iş fırsatları yaratmaya çalışmıştır. Freelance çalışmalarına devam eden S.E. mekanların kapandığı süreçte ekonomik anlamda fazla etkilenmediğini belirtmiştir. H.K. (Kadın-27) de pandemi sürecinde gelirden yoksun kaldığı ve kısa çalışma ödeneğinden faydalanmadığı için gelir elde etmek için çeviri yaptığını aktarmıştır. İ.A. (Erkek25-) ise gelir elde edebilmek amacıyla yetkili teknik servis olarak çalıştığını belirtmiş ve pandemi sonrasında da kafe ve barlarda çalışmaya devam etmeyeceğini eklemiştir.

B.B. (Erkek27-) ise işyerlerinin kapatılmasından restoranda çalıştığından etkilenmediğini ve ekonomik sıkıntıya girmediğini belirtmiştir. *“Kapanma aşamasına gelmedik, ama işler de yüzde 60’a düştü, hep işyerlerine paket gönderdiğimiz için çok da sıkıntı yaşamadık. Yemek üzerine olduğu için insanları ra-*

hatlattık.” Restoranın da kira desteği aldığını ancak ciro farkı nedeniyle Kısa Çalışma Ödeneğinden faydalanamadıklarını belirtmiştir. Pandemi sürecinde diğer çalışanların kendi istekleri ile ayrıldıklarını belirten B.B. onların ekonomik durumları hakkında bir bilgisinin olmadığını da aktarmıştır.

Psikolojik Duruma Bakış

Covid-19 pandemisi sürecinde yoğun olarak belirsizlik ve tedirginlik hâkim olmuştur. Bu noktada sosyal güvencesizliğin yoksulluğu beslemenin yanında gündelik yaşama sirayet eden, toplumsal bağları yok eden ve bireylerin psişik yapılarını tahrip eden, moral bozucu ve bölücü toplumsal ilke olarak hareket ettiğini belirtilmelidir. Daima güvencesizlik içinde olma hissi şimdiki zamana hâkim olamayacağı ve geleceğe dair olumlu öngörülerde bulunabilmeyi engellemektedir (Castel, 2004: 35). Toplumun bir parçası olan kafe-bar çalışanlarının da bu sürecin ağır psikolojik yükünü taşıdıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların hepsi tedirginlik hissini taşıdıklarını aktarmışlardır. Virüsün getirdiği tedirginlik hissini yanında katılımcılar geçim derdinin de psikolojik olarak kendilerini zorladığını belirtmişlerdir. Konuya ilişkin bazı çalışanların ifadeleri şu şekildedir:

“İlk zamanlar bir belirsizlik vardı, o zamanlar çok daha zordu herkeste kaygıya neden oluyordu, ölüm korkusu kaygısı vardı. Şimdi virüsü hayatımıza aldık ve daha iyiyiz”. (D.Ç.-Kadın-23)

“İlk süreci atlatmak daha zordu ve sürecin ne kadar süreceğini bilememek çok zor. Ödenekten az para alıyordum, kira masraf hiçbir şey karşılamaz ve bu beni psikolojik olarak içine çekiyordu. Ailem yardım etti ama buna rağmen kapanıp açıldıktan sonra baya kötü olmuştum. Ne yapacağını bilememek insanı epey zorluyor. Bu sürecin psikolojik olarak olumsuz katkısı çok”. (O.B.-Erkek-37)

“Yüksek lisansımı sıkıntısız bir şekilde bitirebilmek için sürekli bir gelirim olmalı gerekiyor. Dolayısıyla hâlihazırda sigortasız, geçici işlerde çalışıp türlü zorluklarla mücadele ederken bir anda ayrıca hem virüsle hem işsizlik ve açlıkla karşı karşıya kaldık. Böylece yarının ne getireceğini de bilmiyoruz tabi. Bu belirsizliğin strese, kaygıya, depresyona kaynaklık ettiğini düşünüyorum”. (İ.S.-Erkek-27)

“Pandeminin yarattığı şey tedirginlikti. Toplumda genel olarak bir tahribat oldu, ben de etkilendim. Bir de diye maddi kaygılar oluştu, bunu düşünmeden bir an geçiremedim. Sosyal yaşamda kısıtlandığı için kendimi motive edeceğim bir şey olmadığı için bunalıma girdim”. (N.Ş.-Kadın-26)

Yetkili servis teknisyeni olarak çalışmaya devam eden İ.A. (Erkek-25) çalıştığı

için psikolojik anlamda çok etkilenmediğini belirtmiştir. Ancak buna rağmen gelecek kaygısı taşıdığı ve yurtdışına gitmeyi planladığını da aktarmıştır.

“Herkes gibi ben de etkilendim. Çok kaygım var geleceğimi nasıl kuracağımı bilemiyorum. Arkadaşlarla yurtdışına gitmeyi düşünüyoruz. Ben değil bir sürü genç bunu düşünüyor, bir gelecek göremiyoruz. Çalışma iznim vardı ve çalışmak zorundayım bu nedenle depresyona girmedim ama bu konuda çevremde psikolojisi iyi olmayan çok insan vardı”. (İ.A.-Erkek-25)

İki katılımcı kapanmalar sürecinde evde olmanın kendileri için verimsiz geçtiğini aktarmıştır. Lisans öğrencisi olan E.Ş. eğitimine ilişkin endişelerini paylaşmıştır. H.K. ise evde zaman kullanımını idare etmenin zorluklarını anlatırken hane içi emeğe ayrılan zamanın büyüklüğünü vurgulamıştır.

“Hayatımın en verimsiz çağını yaşıyorum. Üniversiteyi kazandım ama online girdik derslere. Ne dersten ne hocadan ne kendimden verim alamıyordum. Evin içinde gelişim çok zor, insan bu psikolojideyken bunu yapamaz. Hocalar da çok şey bekliyor, evdeyiz diye ama evdeyiz ve yapamıyoruz, araştıramıyoruz, göremiyoruz, verimsiz oluyor. İkinci sınıfta okulun açılmasını istiyorum üniversiteden çıkınca ne iş yapacağım ne öğrenip çıkacağım bilmiyorum. Toplumun içinde olmam lazım gelişmek için ama bunu kapanma süreçlerinde yapamıyorum”. (E.Ş.-Kadın- 21)

“Evde olduğum halde düzensizlik söz konusuydu. Zaman problemi benim için önemli odaklanmak zor, her şeyden eksiksin, gelişmek çok zor. Önceden yaptığım işler bile yarım kaldı nasıl geliştireceğim. Ekonomik sıkıntıyla beraber gelişmeyi düşünemiyorsun, bu sıkıntılar içinde geçiyor. Aslında normalde vaktimizin olmasını isteriz ama şu an bunları yetiştiremiyoruz. Gelişim bu süreçte zor. Özgürlük alanım kısıtlandı tabi bir de bu dönemde, rollerin değişiyor. Bir öğrenciyken bir çalışırken ev işleri moduna geçiliyor. Ev işi tüm güne yayılmış oluyor. Kardeşler üzerinde bakım emeği veriyordum, oldukça zorlu oluyordu”. (H.K.-Kadın- 27)

F.Ş. (Erkek-26) kendisi için tek sorunun dışarı çıkmamak olduğunu belirtmiştir. Kaygılı olduğunu vurgulamış ancak alternatif bulmaya çalışarak zamanını geçirdiğini belirtmiştir. B.B. (Erkek- 27) ise öncesinde evle ilişkisinin az olduğunu aktarmış, ancak kapanma süresince eve alıştığını belirtmiştir.

Covid-19 pandemisinin aynı zamanda akıl sağlığı pandemisi olarak değerlendirilen çalışmalar bulunmaktadır. İngiltere’de yapılan bir çalışma sonuçlarında ekonomik problemler ve yalnızlığın depresyon, travma sonrası stres bozuklu-

ğu ve intihara sebep olduğu görülmüştür. Böylelikle psikiyatrik vakaların artış göstereceği de belirtilmiştir (Mental Health UK, 2020). Pandemi sürecinde gelir desteklerinden faydalanamayan pek çok vatandaşın yaşamlarına son vermeleri ile karşı kaşıya kalınmıştır. Türkiye'nin farklı kentlerinden intihar haberleri yapılmıştır (Gazete Karınca Haber Merkezi, 2021). Pandemi ekonomik açıdan bireyleri ve toplumları zor bir döneme sokmuştur. İncelenen birçok vakada intihar^{8*} girişimlerinin altında birçok faktör yatıyor olsa da ortak neden olarak geçim sıkıntısı tespit edilmiştir (Demiral, Çevik, & Gülümser, 2020: 144). Artan intiharların TBMM'de de gündem edildiği görülmüştür. Covid-19 sonrası insanların ağır ekonomik yükler karşısında psikolojilerinin de olumsuz etkilendiğine dikkat çekilmiştir (Birgün, 2021). Katılımcılara geçimsizlik nedeniyle intihar edenler hakkındaki görüşleri sorulduğunda aşağıdaki gibi yanıtlar alınmıştır. Sadece bir katılımcı intiharları kişisel nedenlerle ele almış ve intihar eden bireylerin geleceğe yatırım yapmayarak sorumlu olduğunu yönündeki görüşünü paylaşmıştır.

“İntiharlar işsizlikle sürekli bulunuyordu şimdi pandemiyle gün yüzüne çıktı. Geçim derdi ister istemez oldu, herkeste oldu, bende de oldu, yatırım kazanç olmayınca psikolojik olarak etkileniyoruz, hastalığa sürükleniyorlar dertten dolayı. Ben o tür şeylere kafayı yormadım ama bazıları için bahane oldu, etkiledi herkesi. Yapacak bir şeyi yok umudu kalmıyor, istemsizce hareket edip bilinci yerinde olmadan hareket edip kendilerini öldürüyorlar. Psikolojik olarak o duruma düşmek çok zor”. (B.B.-Erkek 27)

“O insanların gözünden bakmak lazım ama her ne olursa olsun insan devam etmeli. Kişilerin ve ya durumun ne raddeye getirdiğini bilemeyiz, ama direnmelilerdi. Maddi ve manevi destek verilmeliydi, psikolojik olarak. Keşke olmasaydı”. (E.Ş.-Kadın- 21)

“Pandemi süreci var küresel bir durum var. Kriz aşılmadığı ve belirsizlik var. Maddi destekler yetersiz, eksik keyfi düzenlemeler var ve bu insanları yeni bir krize sürüklüyor. İntihardan çok cinayet olarak nitelendiriliyorum. İntiharın sebebine baktığımızda cinayet oluyor. Belirsizlik ile insanlar ne yapacağını şaşıyor”. (H.K.-Kadın-27)

“Türkiye şartları çok kötü ve daha da kötüleşti. Genç kesim burada

8 * “2021 yılının ocak ayında en az 94, şubat ayında en az 99, mart ayında en az 112, nisan ayında da en az 129 kişinin intihar ederek yaşamına son verdiği verisi basına yansıdı. Mayıs ayı verileri ile yerel basındaki intihar girişimleri ve ölümler de eklendiğinde 2021'deki intihar sayısı 600'e dayandı. Pandemi kısıtlamaları ile geçen 2021 yılının ilk 5 ayında, 150'nin üzerinde yurttaşın yaşamına son vermeden önce 'Geçinemiyorum' açıklaması da intiharların altında temel neden olarak ekonomik sorunlar yattığını gösterdi” ifadeleri yer almıştır (Evrensel, 2021).

yaşamaktan mutlu değil, büyük çoğunluk işsizlik konusunda, bu durum üzücü bir durum. Psikolojik etkiyle umutsuzluğa kapılıp bunu gerçekleştirdiler. Gelir sıkıntısı yaşayanlar çok var iflas eden, kredi çekip borçlanan, işletmesini batıran, evini arabasını kaybeden çok insan tanıyorum". (S.E.-Erkek-27)

Pandemi Koşullarında Çalışma

Covid-19 pandemisi sürerken kafe-bar işletmelerinin hizmete açılması ile birlikte işlerine geri dönen kafe-bar çalışanları, çalışma koşullarında bir takım değişikliklerin olduğunu aktarmışlardır. Pandemideki çalışma koşulları ele alındığında kafe-bar çalışanlarının çalışma sürelerinin ve daha az kişi çalıştırıldığı için iş yoğunluklarının arttığı ilk olarak belirtilmelidir. Kafe-barda geçirilen bir çalışma günü, sabah açılış hazırlıkları ile temizlik ve mekanın düzenlenmesi, müşterilerin gelmesi ile yoğun çalışma ve akşam/gece mekanın temizliği ile kapanışa hazırlık şeklinde özetlenebilir. Pandemi sürecinde hijyen ve temizliğin önemi ile çalışanlar daha fazla temizlik ile ilgili işlerle ilgilendiklerini ve dezenfektan ile hijyeni sağlamaya çalıştıklarını aktarmışlardır. Çalışanlar hijyen çabası ile birlikte temizlik ve servis gibi rutin işlerin yürütülmesi çalışma günü içerisindeki iş yoğunluğunun arttığını ancak buna rağmen ücretlerinde bir değişiklik olmadığını da aktarımlarına eklemişlerdir. Kafe-bar çalışanları iş yoğunluğu nedeniyle dinlenme sürelerini kullanamadıkları da belirtmişlerdir.

Kafe-barların kapalı olduğu sürede İ.A.'nın çalıştığı işletme paket servis ile hizmet vermeye devam etmiştir. Ancak yeterli siparişin gelmemesi nedeniyle kapanma kararı verildiğini belirtmiştir.

"Paket servis yapıyorduk ama çok fazla talep olmadığı için yapmama-ya karar verdik. Malzemeler alınıyordu ama çöpe gidiyordu, dükkânda boşa oturuyorduk bu nedenle açmamaya karar verdik". (İ.A.-Erkek-25)

"İlk kapandığında paket servis yapıyorduk, tüm gün boyunca boş bir şekilde duruyorduk, tek tük gelenler oluyordu". (M.S.-Kadın-20)

Pandemi koşullarının kafe-bar çalışanlarının koşullarını olumsuz etkilediği yönünde açıklamalar mevcuttur. Katılımcılar bu koşullarda esnek çalışmanın yaygınlaştığını, iş yükünün arttığını ve ücretlerin düştüğünü belirtmişlerdir.

"Genel olarak patronlar pandemi koşullarında esnek çalışmayı daha da yaygınlaştırdı, patronlar bunu kullandılar, esnek çalışma, ücret düşüşleri, sigortasız çalışma yaygınlaştı, buna dair birçok hak gaspı da artarak patronlar bunu fırsata çevirmeye başladılar. Öncesinde yapmadığın şeyleri yapmaya başlıyorsun. Önceden 9 saattir işim, şimdi tek vardiyada 11 saat çalıştırıyor, bir şey diemiyorsun başka bir alternatif bırakmıyor ve az sayıda insan çalıştırıyor açılış ve kapanış saatlerinde de orada olup çalışıyorsun, işlerin hepsi sana kalıyor. İnsanlarla sürekli temas halindesin ve kapalı alanda çalışmak istemediğini söyleyince

işten çıkarılma gibi bir duruma geçiyor, bunu isteme hakkın yok". (O.B.-Erkek-37)

Pandemi sürecinde kafe-bar işletmelerinin açılması ile işlerine geri dönen çalışanlar kısıtlamalarının kademeli kaldırılışı ile belli saat aralığında açık olduğu ilk dönemlerde sınırlanan saatler içerisinde tüm gün çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle az kişi ile çok fazla işin yapılması söz konusu olmuştur. Pandemi sürecinde kafe-bar işletmelerinin açılması ile birlikte çalışma hayatlarına geri dönen 11 katılımcı çalışma saatlerindeki değişimden ve maske ile çalışmanın yoruculuğundan bahsetmişlerdir.

"Sabah 11'de başlıyordu, part-time olduğu için oradaki garsonlara yardımcı oluyordum, 21 gibi bitiyordu işim, yoğun oluyordu Kadıköy'de olduğu için, 2-3 saatte bir 10 dakikalık molalar vardı ama yapamıyorduk. Çıkarken ayaklarım çok ağrıyordu. Pandemideki kontroller için patrona haber gelirdi, herkes hijyenik davranırdı, bunlar yokken umurunda değildi patronun". (N.F.Kadın-22)

"Çalışma saatleri öne çekildiği için sabah açılıştan kapanışa kadar çalışmak zorunda kaldım, bunun dışında genel anlamda masa kısıtlaması uygulandığında dükkân kazancı da düştü, daha fazla çalışmama rağmen daha az ücret aldım. Hijyene daha fazla dikkat ettim, ellerim zarar gördü, para alışverişlerinde dezenfektan kullandım. Etrafı temiz tutmak için ekstra çalıştım. Hareket halinde olduğumuz için maskeyle iletişim kurmak da zordu. Maske olduğu için dudak okuma yapamadığımız için dediğimiz anlaşılсын diye yaklaşmak zorunda kaldık. Ağzımdaki örtü nefes alıp vermeyi zorlaştırdı. Zaman zaman sosyal mesafe zorlaştı, çok nadir tabi, kafeleri kapatırlar bunu söylemeyelim. Kafeler ne kadar kapalı kalırsa o kadar işsiz kalıyoruz". (N.Ş.-Kadın-26)

"HES kodu sorgulaması, dezenfektan, masa aralarının mesafesi için günlük denetimler yapılıyordu, hijyen kontrollerini ben sağlıyordum. Ateş ölçümleri yapıyorduk. Çalışan sayısı azaldığı için çalışma yüküm arttı, saatler kısaldı ama kişi sayısı azaldığı için daha fazla enerji sarf ettik, ücretler değişmedi. Maskeyle çalışmak zordu, bunalttı". (F.Ş.- Erkek-26)

Kafe-barların açılması ile S.E. de barista eğitmeni olarak çalışmaya devam etmiştir. İşletmelerin açılması ile freelance çalışma biçimiyle yeni teklifler aldığını belirten katılımcı gerçekleşen son kapanma ile yeniden durgunluğa girdiğini aktarmıştır.

"Kafeler yoğun çalıştı bu süreçte eğitim, menü hazırlama yeni tatlar için birçok teklif aldım, ancak vakalar yükselip vaka sayıları yükselin-

ce teklifler geri çekildi. Kapanmadan önceki son perşembe son eğitimi verdim". (S.E.-Erkek-27)

Kafede çalıştığı süre içerisinde Covid-19'a yakalandığını belirten A.Ç (Erkek-35) on gün süren iyileşme sürecinde çalışmadığı için yeniden gelersiz kaldığını aktarmıştır. İyileşmesinin ardından çalışmaya devam ederek günlük olarak gelir elde edebilmiştir.

Kafe-barda çalışma saatleri içerisinde maske ihtiyacının nasıl karşılandığı ve sosyal mesafeye ilişkin değerlendirmeler de aşağıdaki gibidir. Kafe-barlarda servis yapılırken sosyal mesafe koşuluna uyulmasının zorluklarına da değinildiği görülmektedir. Çalışanlar aynı zamanda yapılan servis işi gereğince önlemlerin sorunsuzca alınmasının mümkün olmadığını aktarmışlardır.

"Maskeyi iş yeri alıyordu, maskeyle çalışmak zorluyordu, insanı sürekli dezenfektan kullanmak zorluyordu. Sosyal mesafeye bakıyorduk ama çok da mümkün değildi, kapalı yerler oluyordu mutlaka ve maske-siz oturuluyordu. Ne kadar mesafeliyim desen de içeri-nin havalandırması sorun olurdu. İnsanlara bardak çatal götürüyorsun onların temas ettikleri şeye sen de temas ediyorsun, ne kadar masalar arasında mesafe olsa da sayıyı az tutsak da yine de o mesafeye uyamıyorsun. Kafe-barlarda çok işe yaramıyor. Bizim yer 120 kişi alıyordu 60'a düşmüştü, 60 kişinin olduğu yerde maske işe yarıyordur herhalde, son çalıştığım yerde kimse hasta olmadı ama biraz da şanslıydık belki". (O.B.-Erkek-37)

"Maske kullanımı zorunlu-ydu. İnsanlar daha dikkatli davranıyorlardı. Masaları daha sık temizledim mesela, sürekli maskeyle çalışmak ve koşturmak daha yorucu oluyor. Maskeyle çalışmak insanı sıkıyor. Daha sorumlu ve tedirgin hissediyorum insanlarla iletişim kurarken. Para alışverişi yaparken daha dikkatli olmak gerekiyor. Patron bazı noktalarda güvenilirlik kazanmak için önlemlere dikkat ederken, görünmeyen işlerde ise her zaman önlem almıyordu". (İ.S.-Erkek-27)

"Hijyen açısından problem yaşamadık. Bizim korumamız da belli bir düzeyde koruma. İnsanların tabağını yıkıyorduk ne kadar korunabiliyorduk ki. Koşturmalı çalıştığımız için maskeyi de çıkarıyorduk. Çalışma koşullarının kendisi buna izin vermiyor". (D.Ç.-Kadın-23)

"Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması"na Bakış

Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması (KBÇD) Kasım 2020 tarihinde bizzat kafe-bar çalışanları tarafından kurulmuş bir oluşumdur. Dayanışma ağı İstanbul'da yer alan Kadıköy ve Taksim gibi kafe-barların yoğunluklu olduğu merkezlerde faaliyetlerini sürdürmektedir. KBDC "pandemi öncesinde de yaşanan esneklik

ve güvencesizlik problemlerine karşı mücadelenin yollarını ararken pandemiyle birlikte hak gasplarının, geçim sıkıntısının ve yoksulluğun yakıcı hale gelmesi üzerine bir araya gelmenin sonucu olarak (KBÇD)” ortaya çıkan bir oluşum olarak tanımlanmıştır.

“Pandemiyle beraber yıllarca dayatılan sektör şartlarının hayatlarımızı, geleceğimizi getirdiği hali gördük, yaşadık. Kafeler, barlar gibi sınırları muğlak olan bir alanda örgütlenirken, çalışanların da patronların da yaptıkları işi geçici olarak görmesi en temel belirleyen olarak karşımıza çıktı. Uzun erimli mücadeleden geri durmanın bir nedeni haline gelen bu geçicilik halinin sonucu olarak, sektörde sistemli bir sendikal örgütsel mücadelenin olmadığını, mücadele olmayınca güvenceli koşulların da mümkün olmadığını gördük”. (KBÇD)

Dayanışma pandemi sürecinde “erzak ve yemek dayanışmalarını” yürütmüştür. Yemek dayanışması bazı işletme sahiplerinin dükkânlarını işsiz kalan aşçıların yemek hazırlığına açması ile mümkün olmuştur. Böylelikle hem aynı sektörde yer alan aşçı-kafe-bar çalışanı hem de işletme sahiplerinin dayanışma ilişkisine dâhil edildiği vurgulanmıştır.

Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması pandemi sürecinde kapalı kalınan işyerlerinin açılması için basın açıklaması da gerçekleştirmiştir. Açıklamanın temelinde geçim sıkıntısı yer almış ve tedbirlerin alınarak işyerlerin açılması talebi belirtilmiştir. Açıklamada aynı zamanda “Hükümet 15 Mart ila 1 Haziran tarihleri arasında; herhangi bir işyerinde 15 Mart’tan önce 60 gün çalışmış olan ve son 3 yıl içinde 450 gün sigorta primi ödenmiş olanlar için aldıkları ücretin yüzde 60’ı kadar Kısa Çalışma Ödeneği (KÇÖ) desteği sağladı. Ancak çoğu çalışan bu koşulları sağlayamadı. Bu şartları taşımayan personel için ise günlük 39 TL ücretsiz izin ödeneği sağlandı. Kısa çalışma ödeneği alanlar bin 500 TL, ücretsiz izne çıkarılanlar ise bin 170 TL ile geçinmek zorunda bırakıldı” ifadeleri ile kısa çalışma ödeneğine ilişkin uygulamanın yetersizliğine dikkat çekilmiştir (Evrensel, 2021).

Katılımcılara Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması hakkında bilgileri olup olmadığı sorulduğunda 7 katılımcı olumlu yanıt vermiştir. Dayanışma’ya ilişkin aktarımlar aşağıdaki gibidir. Katılımcıların oluşturulan Dayanışmayı olumlu olarak algıladıkları görülmektedir.

“Dayanışmayı işçi arkadaşlarımdan ve sosyal medyadan gördüm, belirli aralıklarla eylem düzenliyorlar. Kendim eylemlere katılmaya fırsat bulamamam da destekliyorum. Biz kafe-bar çalışanlarının sesini yükseltiyorlar, eylem yapıyorlar. Kimi zaman yemek ve birçok farklı dayanışmalara vesile de oluyorlar. Bu sebeple çok önemli bir çalışma diye düşünüyorum. Birlikte olursak, etkili çalışmalar, dayanışmalar, eylemler yaparsak gerekli toplumsal baskıyı yaratıp sorunların çözümünü bulacağımızı düşünüyorum”. (İ.S.-Erkek-27)

“Bende katıldım eylemlere. Bence bir araya gelmek için iyi bir çalışma,

aynı sektörün içinde birbirimizden haberimiz olunması için biz neler yapabiliriz şeklinde iyi bir çalışma. Ancak bir yerden sonra eylem tarzı veya yoğunluğun kendisi görünür yapamadı. Ama normalde iyi bir çalışma. İnsanları bir araya getirme ve derlere çözüm arama açısından”. (N.Ş.-Kadın-26)

“Bence gerekli bir ağ ve geç kalınmış çok uzun süredir olması gerekiyordu, daha hareketli olmalı. Hizmet sektörü görünmeyen bir sektör. Daha çok öğrenciler ve az paraya evet denilen bir sektör daha görünür kılınmalı”. (N.F.-Kadın-22)

Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması içerisinde yer aldığını belirten D.Ç. (Kadın-23) ise dayanışma şemsiyesi altında yürütülen eylemlerin, tedbirlerin alınarak mekanların açılmasının sağlanması yönünde olduğunu belirtmiştir.

“Ödenek miktarı çok düşük ve bu sektörün en büyük özelliği sigortasız çalıştırma ve çoğu insan faydalanmadı. Biz dayanışma olarak da her çalışana yılsonuna kadar asgari ücret verilmesi ve sağlık haklarından yararlanabilmesini talep ettik. Dayanışma aslında pandemiden önce de vardı, dayanışmanın gerekliliği hep konuşuluyordu. Pandemi ile toplanmak zorunda kaldık aciliyet gelişti. Eylemlerin birçoğu tedbirler alınsın mekânlar açılсын şeklinde oldu, çünkü 6 aydan fazla kapalı kaldı. Asıl amaç tacize mobinge uğramadan sigortalı, güvenceli çalışmak. İş yapmak için mekânların açık olması gerekli. Yemek dayanışması ördük, patronlar mekânlarını bize açtı, aşçılar yemekleri yaptı ve kafe-bar çalışanlarına dağıttık. Gıda paketleri hazırlayarak erzak dayanışması yürüttük. Mekânlarla sözleşmeler yapmayı amaçlıyoruz bunun sonrasında, meslek odası gibi davranıp, günlük yevmiye belirlemeli bir sözleşme belirleme yapmayı planlıyoruz. Günlük çalışma miktarı belirleyip bunu yapan işletmelere asıp, yapmayanları boykot etme şeklinde çalışmalar yapmak istiyoruz”. (D.Ç.-Kadın-23)

Kafe-Bar Çalışanlarının Pandemi Sürecine Dair Talepleri

Çalışmada görüşme yapılan katılımcılara “pandemi sürecinde neler yapılmıydı, sizin beklentileriniz nelerdi?” şeklinde bir soru da yöneltilmiştir. Bu beklentileri sıralamadan önce Katılımcılardan N.Ş.’nin aşağıda belirttiği biçimde pandemi sürecinde kafe-bar işletmelerini kapsayan uygulamaların söz konusu olmadığını belirterek bu sektördeki çalışanların görünmez olarak algılandığına yönelik vurgusuna dikkat çekilmelidir.

“Kafe barı kapsayan bir uygulama yoktu, bizim sektörde çalışan kimseye yönelik olarak hiçbir şey olmadı, bu sektördeki çalışanları gör-

mezden geldiler. Kaldı ki hizmet toplumda çok büyük bir kesimi kap-samasına rağmen. Çoğu mekan kapandı ve işsiz kaldılar ve çalışacak başka bir yer de bulunamadı, herkes benzer bir durum yaşadı, işsiz sayısı git gide arttı”.(N.Ş.-Kadın-26)

Kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecinde yaşadığı iş ve gelir kayıplarının görünür olmadığı vurgusunun devamında çalışanların pandemi döneminde ya-şadıkları olumsuzluklara yönelik talepleri şu şekilde sıralanabilir. Sıralama dört madde üzerinden yapılırsa da bütünlüklü olarak uygulamaların yapılması gerektiği açıktır.

1-Desteklerin asgari ücret düzeyinde olması, kafe-bar çalışanlarının öncelikli talebi olarak ifade edilebilir. Gelirden yoksun kalan kafe-bar çalışanları yaşamlarını sür-dürebilmek için gerekli olan asgari geçim düzeyinin sağlanması konusunda açık ve net bir biçimde taleplerini dile getirmişlerdir. Sektör içinde sosyal güvenceye sahip olma sıklıkla karşılaşılmadığı için sosyal güvenceye sahip olmayan çalışan-ların da bu süreçte gelir desteğinden faydalanabilir olması gerektiği belirtilmiştir.

“Hizmet sektörü açısından iyice çıkılmaz bir süreçti, kiralılar faturalar ödenmeye devam etti, iş-çalışma, maddi gelir durduruldu. Kafe-bar-ların kapatılması olması gereken bir şeydi, ancak sigortalı sigortasız tüm bu hizmet çalışanlarını kapsayan ödenek, asgari yaşamı sürdü-recek bir ödenek ayarlanmalıydı. Yerel belediyelerle beraber koordineli bir şekilde bu iş örgütlenmeliydi. İnsanların sadece kendi ihtiyaçları değil faturaları vs. var. Gıda temini de gerekiyordu. Aylık olarak belli bir miktar yapılmalıydı.” (O.B.-Erkek-37)

“Sigortalılara devletin verdiği gelir desteğinin en az asgari ücret ka-dar olması gerekirdi. Kafeleri kapatarak salgın için önlem aldığını iddia edenlerin çalışanlara daha fazla destek verme sorumluluğu ve zorunluluğu bulunuyor. Ayrıca birçok sigortasız çalışmanı düşünürsek devletin tüm işsizler için de düzenli destek vermesi gerekir”. (İ.S.-Er-kek-27)

2-Gıda yardımlarının yapılması, ikincil bir talep olarak yer almaktadır. Gelirden yoksun olmanın getirdiği bir sorun olarak temel gıda maddelerine erişim sorunu ile bu talebin ortaya çıkmıştır.

3-Psikolojik destek sağlanması, kapanmalarla birlikte gelir ve gıda desteğinin in-sanların yaşam standartlarına uygun bir biçimde yapılması gerektiğini belirt-mişlerdir. Bunun yanında psikolojik desteğin sağlanması meselesi de katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

“Dayanışma meselesi daha güçlü tutulabilirdi, bir sürü insan ağır sü-reç yaşadı, psikolojik dayanışmalar, çocuklu ailelerin durumu, alter-natif bir sürü geliştirilebilirdi”. (O.B.-Erkek-37)

“Ekonomi, açlık. Bunların üst kurumları düzenlemeli, onları buna zorlamalı mıyız, aslında onların görevi bu. Ekonomi belli bir yere kadar iyileşirse insanlar da üretime harekete geçebilirler. Psikolojik destek de sağlanmalı, bir sürü işsiz psikolog var, onlar için de iyi olur. Psikolojik destek almak için baktığımda çok pahalı ama bu süreçte oluşturulmalı. Kadınlar için bir kurul yapılmalı. Kadınların durumu- nu çözümlemek için kurullar oluşturulmalı, yerellerde de bu olmalı. İnsanlara ulaşılmalı, insanlar dinlenmeli. Eğitim berbat, hiç sağlıklı- lı değil, alt yapıımız değersiz. Teknolojik yatırımlarla gelişmeliyiz, aşı üretmiyoruz, gıda yardımları yapılmalı”. (H.K.-Kadın-27)

4-Koruyucu sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkının sunulması, diğer bir talep olarak gösterilebilir. Pandemi döneminde koruyucu sağlık hizmeti olarak aşıların yapılması gerektiği görüşme yapılan kafe-bar çalışanları tarafından vurgulanmıştır. Böylelikle kafe-bar işletmelerinin hizmete açılması sağlanarak çalışma ve gelire sahip olabileceklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan 13 kafe-bar çalışanından 12’si pandemiyle mücadelede aşının önemini belirterek, aşılamaların acilen yapılması gerektiğini vurgulamış ve aşı olduklarını belirtmişlerdir. Kafe-bar çalışanlarında hâkim eğilimin aşı olmak yönünde olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çalışma yaşamına ilişkin istihdam biçimleri farklılıklar göstermektedir. Güvencesizlik olgusu kapitalizm içerisinde çalışma yaşamında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ile gittikçe yaygınlaşan güvencesizlik tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların odağında prekarya kavramının da yer aldığı görülmektedir. Standing’in çalışmalarında prekaryayı oluşum süresinde ayrı bir sınıf olarak tanımlamasının yarattığı etki ile prekaryanın ayrı bir sınıf olarak görülüp görülmeyeceği üzerine tartışmalar meydana gelmiştir. Standing, prekaryayı açıklarken geleneksel işçi sınıfı ile farklılıklarından yola çıkmış ve temel olarak prekaryanın işçi sınıfının aksine koruma biçimlerinden yoksun olduğunu vurgulamıştır. Ancak korunma biçimlerinden yoksun olma durumu işçi sınıfı için de söz konusudur ve bir türdeşleştirme olarak ele alındığında prekaryanın ayrı bir sınıf olarak değerlendirmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmada prekarya kavramı ayrı bir sınıf olarak ele alınmamış, güvencesiz ve esnek çalışmanın vurgulanması amacıyla kullanılmıştır.

Yeme-içme sektörü içerisinde yer alan kafe-bar işletmelerinde sürdürülen çalışma biçimi de esnek, kuralsız ve güvencesiz oluşu ile prekarizasyonun yoğun olarak görüldüğü belirtilmelidir. Geleneksel güvence mekanizmalarından yoksun olan kafe-bar çalışanları sektör içerisinde kısa süreli istihdama, sözleşmesiz çalışmaya, düzensiz, sosyal güvencesiz çalışmaya ve yoğun iş temposu ile çalışmak zorunda kalmaktadır.

Covid-19 pandemisi dünyada farklı işgücü piyasalarındaki milyonlarca çalış-şanı iş ve gelir kayıpları nedeniyle ciddi biçimde etkilemiştir. Pandemiyle mü-cadele kapsamında pek çok ekonomik aktivitenin kısıtlanması yoluna gidil-miştir. Bu kısıtlamalar bazı işyerlerinin küçülmesine, bazılarının ise geçici ve kalıcı kapanmasına neden olmuştur. Kapanmalar ve küçülmeler ile emek talebi daralmış, iş ve gelir kayıpları yaygınlaşmıştır. Bu hizmet sektörü içerisinde pek çok güvencesizlik koşulları ile karşı karşıya olan kafe-bar çalışanlarının pandemi sürecinden olumsuz etkilendiği açıktır. Güvencesizlik ile çevrelenmiş kafe-bar çalışanlarının hâlihazırda yaşadığı sorunlar pandemi ile derinleşmiştir. Kafe-bar işletmeleri de bu süreçte faaliyet gösteremediği için kafe-bar çalışanları iş ve gelir kaybı yaşamıştır.

Hali hazırda güvencesizlik örüntüleriyle çevrelenmiş bu çalışanlar pandeminin de etkisiyle sosyo-ekonomik olarak daha da olumsuz etkilenmişlerdir. Bu çalış-ma da prekarya kavramının tanımladığı güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinin hakim olduğu bir emek sürecinin öznesi olan kafe-bar çalışanlarının Covid-19 pandemisini nasıl deneyimlediklerini aktarma çabasıdır. Bu çaba ile İstan-bul'un Kadıköy ilçesinde kafe-bar çalışanı olarak emek süreçlerine dahil olan 13 kişi ile derinlemesine yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Kafe-bar çalışanlarının aktardığı bilgiler ışığında pandeminin kapanmaları içeren sürecinde işsiz kaldık-ları, çalışsalar dahi sigortasız oldukları, gıda yardımı alamadıkları ve psikolojik desteklerden mahrum kaldıkları anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında pandemi sürecinde bizzat kafe-bar çalışanları tarafından kurulan ve faaliyet gösteren Kafe-Bar Çalışanları Dayanışması ile de görüşme gerçekleştirilmiştir. Dayanışma'dan görüşülen temsilci de çalışanların anlatılarında yer alan sorunları belirtmiş, pandemi sürecinde gıda ve yemek da-ğıtımları organizasyonları yaptıklarını aktarmış ve iş sözleşmelerinin yapılmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yürüttüklerini dile getirmişlerdir.

Kaynaklar

- Akçay, Ü. (2015, Aralık 27). Güvencesizlik ve Finansal İçerilme. Ocak 13, 2022 tarihinde Başlangıç: <https://baslangicdergi.org/guvencesizlik-ve-finansal-icerilme/> adresinden alındı
- BBC. (2021, Mart 19). Kod 29 nedir, uygulamaya karşı eylemler neden yayılıyor? 1 17, 2022 tarihinde BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56445327> adresinden alındı
- Birgün. (2021, Nisan 16). Artan intiharlar Meclis gündeminde: Vatandaş çaresizliğe mahkum edildi. Mayıs 29, 2021 tarihinde birgun.net: <https://www.birgun.net/haber/artan-intiharlar-meclis-gundeminde-vatan-das-caresizlige-mahkum-edildi-341576> adresinden alındı
- Bora, T. (2010, Haziran 1). Tanıl Bora ile Söyleşi: Sınıf, Kapitalizm ve Türkiye. (D. Demirkent, & T. Baykan, Röportajı Yapanlar)
- Castel, R. (2004). Sosyal Güvencesizlik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. (2020, Nisan 20). İşsizlik Sigortası Fonu'nda Gerçekten Para Yok Mu? Ocak 17, 2022 tarihinde birgun.

net: <https://www.birgun.net/haber/issizlik-sigortasi-fonu-nda-gerçekten-para-yok-mu-297328> adresinden alındı

Demiral, E., Çevik, Z. A., & Gülümser, Ş. (2020). Covid-19 Pandemisi ve İntihar. ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi, 5(Covid-19 Özel Sayısı), 138-147.

Demirtaş, E. (2021, Nisan 29). Kafe-Bar Çalışanları Dayanışmada. Mayıs 7, 2021 tarihinde Gazete Kadıköy: <http://www.gazetekadikoy.com.tr/gundem/kafe-bar-calisanlari-dayanismada-h17627.html> adresinden alındı

DİSK. (2021, Nisan 6). 2020'de Kod-29 kıyımı: 143 bini erkek, 34 bini kadın toplam 177 bin işçi! M. Nisan 30, 2021 tarihinde disk.org.tr: <http://disk.org.tr/2021/04/2020de-kod-29-kiyimi-143-bini-erkek-34-bini-kadin-toplam-177-bin-isci/> adresinden alındı

DİSK-AR. (2020). Covid-19 İşçileri Nasıl Etkiledi? İstanbul: DİSK Yayınları No:81.

DİSK-AR. (2021a, Şubat 5). Dünyada ve Türkiye'de Covid-19'un Sosyal ve Ekonomik Etkileri ile Mücadeleye Ayrılan Kaynaklar. Mayıs 28, 2021 tarihinde DİSK-AR Web Sitesi: <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/02/Covid-19-Harcamalar%C4%B1-Raporu-OCAK-2021.pdf> adresinden alındı

DİSK-AR. (2021b, Mart 8). Covid-19 Döneminde Kadın İşgücünün Durumu. Mayıs 30, 2021 tarihinde DİSK-AR Web Sitesi: <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/03/8-MART-2021-Kad%C4%B1n-%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCn%C3%BCn-Durumu-Raporu.pdf> adresinden alındı

Erdoğan, S. (2020). COVID-19 Krizi ve Kadın İstihdamı ve İşsizliği. Mayıs 30, 2021 tarihinde KEİG: <http://www.keig.org/covid-19-krizi-ve-kadin-istihdami-ve-issizligi/> adresinden alındı

Evrensel. (2021, Mayıs 29). İntiharlar AKP'li yılların zirvesine çıktı. Mayıs 29, 2021 tarihinde evrensel.net: <https://www.evrensel.net/haber/434018/intiharlar-akpli-yillar-zirvesine-cikti> adresinden alındı

Evrensel. (2021, Ocak 25). Kafe-Bar Çalışanları: İşyerleri Açılsın. Mayıs 6, 2021 tarihinde Evrensel: <https://www.evrensel.net/haber/424434/kafe-bar-calisanlari-isyerleri-acilsin> adresinden alındı

Gazete Karınca Haber Merkezi. (2021, Mayıs 2). Desteksiz Kapanma Can Alıyor: 24 Saatte Dört İntihar. Mayıs 29, 2021 tarihinde Gazete Karınca: <https://gazetekarınca.com/2021/05/desteksiz-kapanma-can-aliyor-24-saatte-dort-intihar/> adresinden alındı

ILO. (2012). FROM PRECARIOUS WORK TO DECENT WORK. Geneva: The International Labour Office.

ILO. (2021, Ocak 25). COVID-19 ve Çalışma Yaşamı - 7. Baskı. Mayıs 30, 2021 tarihinde ILO: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_769693.pdf adresinden alındı

İlyas, Ö. (2022). Freelance Emek. İstanbul: İletişim Yayınları.

İŞKUR. (2021). Kısa Çalışma Ödeneği. Mayıs 2021 tarihinde işkur.gov.tr: <https://www.iskur.gov.tr/isveren/ki-sa-calisma-odenegi/genel-bilgiler/> adresinden alındı

Kutlu, D. (2018). Prekarya ve "Prekarya Bildirgesi" Üzerine Birkaç Soru, Gözlem ve Görüş. Çalışma ve Toplum, 3(58), 1860-1880.

Kümbetoğlu, B. (2008). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mental Health UK. (2020, Ekim 12). Mental Health & Money Toolkit launched amid study that 1 in 5 have been negatively impacted financially and mentally by coronavirus. Mayıs 29, 2021 tarihinde <https://mentalhealth-uk.org/>: <https://mentalhealth-uk.org/blog/mental-health-money-toolkit-launched-amid-study-that-1-in-5-have-been-negatively-impacted-financially-and-mentally-by-coronavirus/> adresinden alındı

Resmî Gazete. (2020, Nisan 17). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 31102. <https://>

- www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm adresinden alınmıştır
- Standing, G. (2015). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf* (2.Baskı b.). (E. Bulut, Çev.) New York: İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2017). *Prekarya Bildirgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahankaya Adar, A. (2018). Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü? *Çalışma ve Toplum*, 13-36.
- TDK (2022b), “Freelance”, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK (2022a), “Barista”, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması. *Çalışma ve Toplum*(2), 55-80.
- Vatansever, A. (2013, Aralık). PREKARYA GECELERİ 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalılıarın Rüyası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-19.
- WEB Research. (2004). Report of Exploratory Case Study Research into Precarious Employment. New Zealand: Labour Market Policy Group.
- Wikipedia (2022), “Transkripsiyon”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Transkripsiyon>
- Wright, E. O. (2016). Is the Precariat a Class? *Global Labor Journal*, 7(2), 123-135.
- Yılmaz, G. (2010). Güvencesizlik-Güvencelik İkileminde İşçi Sağlığı. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2-8.

Kitap Eleştirisi

DİSK Tarihi (2.Cilt)

Orkun Saip DURMAZ*

ORCID: 0000-0002-8716-3851

Kitap: Aziz Çelik (Ed.), DİSK Tarihi: Dayanışma-Direnış-Umut 2. Cilt (1975-1980), DİSK Yayınları No: 83, İstanbul, 2022, (920 sayfa), (ISBN: 978-605-73866-1-8).

Birinci cildi 1967-1974 yıllarını kapsayan *DİSK Tarihi*'nin 1975-80 yıllarını konu alan 2.Cildi geçtiğimiz Şubat ayında okuyucusuna ulaştı. “Dayanışma-Direnış-Umut” alt başlığıyla yayımlanan ikinci cildin de, tıpkı ilk cilt gibi, çok sayıda arşivden yararlanılarak yayıma hazırlandığını not ederek başlayalım: Gazete ve dergi taramaları aracılığıyla ulaşılan belgelerin yanında, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından tasnif edilerek kullanıma açılan DİSK arşivi, yine TÜSTAV bünyesindeki Kemal Sülker ve Nebil Varuy koleksiyonları, Amsterdam merkezli Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE/IISH) arşivleri ile Tarih Vakfı arşivleri bunlar arasında öne çıkanlar. Kitap, bu yönüyle, 1975-1980 yılları arasında özel olarak DİSK, genel olarak ise Türkiye sendikacılığıyla ilgili hemen her gelişmeye -az ya da çok- atıfta bulunan bir başvuru kaynağı niteliğinde. Kaynakça ve dizin ile birlikte dokuz yüz sayfayı aşan bu hacimli çalışmanın gövdesini oluşturan kısım altı yüz sayfanın üzerinde. Kitabın kalan üçte birlik bölümünde ise 1975-1980 yılları arasındaki Genel Merkez çalışmalarının, konfederasyona üye sendikaların ve DİSK çalışanlarının konu edinildiği *Diskografi* kısmı ile bahsi geçen yıllara ilişkim kısa bir kronolojinin, Onur Kurulu ve Genel Kurul kararlarıyla birlikte yer aldığı *DİSK Güncesi* adlı kısım var. Kitapta hem metnin okunurluğunu arttıran hem de tarihsel olayları okuyucunun kafasında adeta canlandıran yoğun ve fakat bir o kadar da nitelikli bir görsel kullanımı olduğunu da belirtelim. *DİSK Tarihi*'nin en dikkat çekici özelliklerinden biri ise on beş yazarlı bir çalışmadan beklenmeyecek kadar dil ve anlatım birliğinin sağlanmış olması.¹ Çok yazarlı ça-

* Dr. Öğr. Üyesi. Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

1 Kitabın ikinci cildine katkıda bulunan yazarlar; Aziz Çelik, Can Kaya, Can Şafak, Deniz Beyazbulut, Ergün İşeri, Fahrettin Engin Erdoğan, Faruk Pekin, Feza Kürkçüoğlu, Kıvanç Eliaçık, Meltem Azdemir, Nuran Gülenç, Necdet Okcan, Selim Mahmutoğlu, Tevfik Güneş ve Zeynep Kandaz'dır (s. 3).

lışmalarının çoğunda görülen bu teknik sorunun kitaba sirayet etmediğini s y-
lemek yanlış olmaz. Bunun editoryal bir başarı olduğunu ifade ettikten sonra
Çalışmanın yöntemiyle ilgili tartışmalara geçebiliriz.

DİşK Tarihi'nin ikinci cildi, kitabın editörlüğünü üstlenen Aziz  elik'in (s.33) de
belirttiği üzere, "kurumsal/örgütsel bir tarih yazımı" olarak kaleme alınmış. B y-
le bir saikle hazırlanan her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da arşiv belgeleri
ve o belgelere ilişkin incelemelerin kitabı karakterize ettiği ifade edilebilir. Bu-
nun yanında, kitapta kronolojik sıraya uygun bir aktarımla yetinilmediğini, ya-
rarlanılan belgelerin çalışmanın amacına uygun bir bağlam içerisinde kullanıldı-
ęını ve kitabın bir ansiklopedi kadar sistematik işlendiğini de mutlaka belirtmek
gerekir. Dahası, DİşK Tarihi'nin, okuyucuyu arşive boğmayan, bir diğer ifadeyle,
metnin okunurluğunu olumsuz yönde etkilemeyen bir akıcılık içinde yazıldığını
da hemen eklemek durumundayız.

 elik (s.33), çalışmalarını, "... DİşK tarihini yorumlama çabasından daha çok bir
'envanter' çıkarma çabası" olarak tarif ederken, neden böyle bir yol izledikle-
rini de açıklıyor: "...Türkiye emek tarihi yazımı söz konusu olduğunda kesinlik,
doğruluk ve hakikatin aktarılmasının hâlâ birincil öneme sahip bir konu oldu-
ęunu düşünüyoruz". DİşK Tarihi sendikal bir kuruluşun tarihini anlatmasına
karşın hem genel Türkiye siyasetine hem de o dönemin sol içi tartışmalarına
ilişkin aktarımların kitapta oldukça geniş bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Bir
diğer deyişle, çalışma, politik ilişkilerden ve çelişmelerden kopartılmış, tarihsel
bağlamı olmayan bir olgu bombardımanı olarak kurgulanmamıştır. Benzer bir
değerlendirmeyi kitabın sosyal tarihçilik ya da aşağıdan tarihle mesafesi hak-
kında da yapabiliriz. Bu bağlamda, kitabın -Thompson'cu bir terminolojiyle- sınıf
deneyimini ıskalayan bir kurumsal tarih çalışması olarak değerlendirilmesi b -
y k haksızlık olur. Aksine, emek tarihinin sembolü haline gelmiş pek çok olayın
tanıkların gözünden okuyucuya sunulmuş olduğunu söylememiz gerekir. Özetle,
Öznenin kurumsal bir tarihin içinde gezindiği söylenebilir bu çalışmada. DİşK
Tarihi gibi belge incelemelerine dayanan çalışmaların, sosyal tarihçiliği merke-
ze alan ya da siyasal odaklı çalışmalara kıyasla birtakım avantajları olduğundan
da kısaca bahsetmek gerekir. Arşiv belgelerine dayanan çalışmalarda yazarın/
yazarların taraftarlığması tehlikesi daha uzak bir ihtimaldir, zira öznel girdile-
rin manevra alanı kısıtlanmıştır. Bunun yanında, kurumsal tarih incelemelerinin,
sosyal tarihçilikte hiç de istisnai olmayan bir soruna karşılık gelen metodolojik
biyreciliğe sapmayı engelleyen bir tür pivot ayağı olduğunu da yeri gelmişken
hatırlatmak gerekir.

Kanımızca DİşK Tarihi'nin en önemli özelliği -ki kıymeti de buradan geliyor- mo-
nografik bir çalışma olmasına karşın dönemin siyasal atmosferini özenli ve fakat
sübjektif değerlendirmelerden uzak bir biçimde okuyucuya aktarabilmesidir. Ki-

tabı tamamlayan bir okurun sadece DİSK tarihi hakkında değil, dönemin siyasi tarihi hakkında da göz önünde olmayan pek çok detaydan haberdar olacağını söylemek abartılı bir çıkarım olmaz. Kitaptaki aktarımlardan hareketle, DİSK'in sıradan bir sendikal örgüt olmadığı, aksine, toplumsal muhalefetin en önemli aktörlerinden biri -belki de birincisi- olduğu, konfederasyon yönetimi tarafından çok kuvvetli bir sosyalist retorik kullanıldığı ve DİSK'in adeta siyasal bir özne gibi hareket ettiği yönünde çıkarımlarda bulunmak mümkün gözükmektedir. Ayrıca, DİSK'in içinde devindiği mücadele sarmalının üçlü yapısından da mutlaka bahsetmek gerekir. DİSK, bir yandan, bir işçi örgütü olarak işverene ve hükümete karşı mücadele ederken; diğer yandan, radikal ve taban dinamizmine dayanan bir konfederasyon olarak -tabiri caizse- müesses nizamı temsil eden ve sendikal bürokratizmle malul Türk-İş'le de karşı karşıya geliyordu. Bu ikili çatışma hattının yanına eklenen üçüncü bir çatışma dinamiği ise dönemin ruhuna uygun olarak seyreden sol-içi gerilimlerin DİSK yönetimine ve bağlı sendikalara yansması olmuştur. Kitap, bir bakıma da o çatışma sarmalının ustalıkla sistematize edilmiş bir hikayesi aslında.

Çalışmanın içerik bazlı detaylı değerlendirmesine geçmeden önce kimi eleştiri ve önerilerimizi de ifade edelim. Kitapta, ana metnin akışının dışında kalan kurumsal açıklamalar ile özel bir konuyu irdelemek amacıyla kaleme alınmış kısa yazılara sayfa numarası verilmediği görülmektedir. Bu, hiç kuşkusuz, anlaşılır bir editoryal tercihtir. Ancak bu tercihin özellikle kitabın üzerinde çalışan ya da kitaba atıfta bulunacak okuyucular için sorun teşkil ettiğini belirtmek durumundayız. 1977 1 Mayıs'ının ele alındığı kısımda, 226-248 sayfaları arasında numara olmaması buradaki teknik soruna örnek olarak verilebilir. Ayrıca, kitabın bir başvuru kitabı olarak tasarlandığı düşünüldüğünde, bu sorunun yakınmalara yol açabilecek bir potansiyele sahip olduğu da açıktır. Bunun dışında başlık seçimi ile içerik arasındaki birtakım küçük uyumsuzluklardan da bahsedilebilir. Söz gelimi Maraş Katliamının ya da 24 Ocak Kararlarının "Üç 1 Mayıs: 1978, 1979, 1980" başlığı altında incelenmesi tam da böyle bir uyumsuzluğa tekabül ediyor. Bu soruna benzer biçimde, "DİSK ve Kadın İşçiler: Gecikmiş Bir Buluşma" adlı başlığın da altıncı bölüm içinde bir kısım olarak mı, yoksa kendi başına bağımsız bir bölüm gibi mi kurgulandığı maalesef anlaşılmıyor. Dahası, aynı başlığın metnin bütünü içinde ayrıksı durduğunu da söylememiz gerekir. Kadın işçilerin örgütlü mücadelesine dair kıymetli bilgiler, kitabın sonuna konmuş bir bölümün içinde değil de metnin içindeki ilgili yerlere eklenmiş olsaydı, kanımızca, metnin bütünlüğü açısından daha uygun olurdu.

İki temel bölümden oluşan kitap, dört bölümden oluşan ilk kitabın devamı olarak kurgulandığından *Zamanın Akışının Hızlandığı Yıllar* başlıklı beşinci bölüm aslında ikinci kitabın ilk bölümüdür. 1975-1977 yıllarını kapsayan bölüm kısa bir girizgâh ve bilgilendirme kısmının ardından 5. Genel Kurul Çalışmaları ile ilgili

oldukça kapsamlı aktarımlarla başlıyor. DİSK'te, eskiye nazaran, daha kurumsal ve merkeziyetçi bir sendikal yapının tesis edilme süreci de detaylı bir biçimde ve belgeler eşliğinde sunuluyor. Yürütme kurulu üyelerinin genel başkanın önerceği adaylar arasından seçilmesinin kabul edilmesi (s. 66); üye sendikaların tamamında aynı tip tüzük uygulanması gerektiğinin vurgulanması (s.100); yine üye sendikalarından kendi eğitim çalışmalarını DİSK Eğitim Dairesinin “kesin denetimi altında” yürütmelerinin istenmesi ve sadece aylık DİSK dergisi ve DİSK Ajanslarının değil, üye sendika yayınlarının da DİSK Basın-Yayın Sitesi'nde hazırlanmasının talep edilmesi (s. 103) de bahsi geçen kurumsallaşma hamleleri bağlamında değerlendirilebilir. Genel Kurul bünyesinde olmasa da ilginç bir merkezileşme/kurumsallaşma çabasından daha bahsetmek gerekir. 1975 yılının Ekim ayındaki alınan bir yürütme kurulu kararına göre, DİSK, “İşçi sınıfımızın kendiliğinden (spontane) eylemlerine destek olunmayacağı[nı]” ilan etmiştir (s.118). Bu kararın DİSK içindeki güç mücadeleleriyle, dolayısıyla konfederasyon merkezinin farklı siyasal eğilimleri dizginleme uğraşısıyla alakalı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu noktada vurgulanması gereken diğer bir husus ise dönemin siyasal atmosferini karakterize eden devrimci terminolojinin DİSK'in resmi yazışmalarında ve belgelerinde geçmeye başlamasıdır. Demokratik merkeziyetçiliğin bir örgütlenme ilkesi olarak benimsenmesinin yanında, kimi eğilimlerin bürokratik merkeziyetçilik, kendiliğindencilik ya da anarkosendikalizm gibi kavramlarla kodlanıp eleştirilmesi (s. 102), hiç kuşkusuz, o devrimci terminolojiyle ve sol-içi tartışmalarla yakından ilişkilidir.

5.Genel Kurul'da alınan ve 12 Eylül darbesine kadar DİSK'in yönelimlerinde belirleyici olacak 33 No.lu “Faşizme Karşı İlerici ve Demokratik Güçlerle Yapılacak İşbirliği” başlıklı karar (s.62) siyasal sendikacılık anlayışına çok iyi bir örnek olmasının yanında, diğer kitle örgütleriyle yapılan kurumsal işbirliğine atıfta bulunması (s.92) itibarıyla da kayda değerdir. Böyle bir yönelimin Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) DİSK yönetiminde etkili olduğu bir dönemde ortaya çıkması da elbette tesadüf değildir. Ancak buradan hareketle DİSK yöneticilerinin TKP'lilerden oluştuğu gibi bir yanlış anlamaya da mahal verilmemesi gerekir. Nitekim o dönem için son derece heterojen ve bir o kadar da ilginç bir yönetim yapısıyla karşılaşılıyor okuyucu: TKP'li Mehmet Karaca, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) bağlantılı Mehmet Kılınç ve 1990'lı yıllarda Halkın Emek Partisi (HEP) milletvekili olacak Fehmi Işıklar'ın aynı yürütmede görev yaptıklarını öğreniyoruz (s.76, 78-79)

5. Genel Kurul sonrasında yeniden çıkması kararlaştırılan DİSK dergisinin başyazısında sınıf ve kitle sendikacılığı vurgusunun olması (s.103) sendikal stratejinin devrimci terminolojiyle uyumlulaştırılması olarak okunabilir ki, bu vurgunun 6. ve 7. Genel Kurullarda da bu şekilde kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Öyle ki 7. Genel Kurulda sendikaların hem sınıf hem de kitle örgütü oldukları, sınıf örgütü olduklarının unutulması durumunda sağ sapma (ekonomizm ve reformizm), kitle örgütü çizgisinden geri düşülmesi halinde ise sol sapma (anarkosendika-

lizm) tehditlerine, adeta Marksist-Leninist bir siyasi partiymişçesine, dikkat çekildiğini ifade edelim (s. 558). Benzer minvalde dikkat çekici bir diğer gelişme ise DİSK'in hemen her açıklamasında rastlanabilecek sosyalizm vurgusudur. Bunun yanında, dönemin sol içi tartışmalarının aynı keskinlikte DİSK bünyesine taşınması ile DİSK yönetiminin o tartışmalara açıktan taraf olması da önemli gelişmeler arasında sayılabilir. Nitekim “Maocu Bozkurtlar”, “goşist” ve “sol sapma” (s. 108) gibi -daha çok dönemin TKP'si tarafından kullanılan- kavramlarla bezenmiş çok sayıda kurumsal belgeye rastlamak mümkündür.

5. Genel Kurulun hemen ardından İstanbul, İzmir ve Bursa'da düzenlenen *demokrasi* mitingleri DİSK'in Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerine cepheden karşı çıktığını gösteren kitlesel eylemler olarak mutlaka not edilmelidir. İstanbul'daki miting kitleselliğinin yanında sol içi gerginliklere sahne olmasıyla da hatırlanmaktadır. Bursa'daki ise konfederasyon yönetimine de sirayet eden sol içi tartışmaların yanı sıra Türk Metal Sendikası ile aynı işkolunda örgütlü DİSK'e bağlı sendikalar arasındaki rekabet dinamiklerinin tarihsel arka planına dair kıymetli anekdotlar sunmasıyla öne çıkmaktadır (s.123-124).

Beşinci bölümde tartışılan diğer bir önemli konu ise 1925'ten sonra -üstelik Taksim Meydanında- kutlanan ilk kitlesel 1 Mayıs olan (s. 125) 1976 1 Mayıs'ıyla ilgili gelişmelerdir. DİSK Yürütme Kurulu 1 Mayıs hazırlıkları kapsamında üye sendikalara gönderdiği bir talimatnameyle; 1 Mayıs'ın genel tatil günü ilan edilmesi ve tüm dünyada olduğu gibi -kendi adıyla- İşçi Bayramı olarak kutlanması, işçilerin 1 Mayıs'ta tam gün, 30 Nisan'da ise saat 12.00'dan sonra ücretli izinli sayılması, bahsi geçen süre zarfında ne nedenle olursa olsun işçi çalıştırmayacağını hüküm altına alınması ve de işçilere bayram ödeneği verilmesi (s. 128-130) gibi talepleri olduğunu ve bu talepleri bağışladıkları toplu iş sözleşmelerine yazdırmalarını özellikle ister. Yeri gelmişken ifade edelim: Çalışmanın bu kısmında hemen her 1 Mayıs mitinginde duyduğumuz meşhur 1 Mayıs marşının söz ve müziğinin Sarper Özhan'a, üzerinde “1 Mayıs” yazılı dünyayı kaldıran iri ve güçlü işçi elleri görselinin ise Orhan Taylan'a ait olduğunu da öğreniyoruz. Son olarak DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in 1 Mayıs konuşmasında, sosyalizm ve örtülü Marksizm² vurgularının yanında Mustafa Kemal, Cumhuriyet ve bağımsızlık vurguları da yaptığını; konuşmanın doğrudan ve ağır bir MC eleştirisi içerdiğini ve o dönemde adeta bir devlet düsturuna dönüşmüş *bahar bayramı* retoriğini yerden yere vurduğunu (s. 136-140) belirterek bir sonraki konuya geçelim.

Kitapta çok detaylı bir makale ile işlenen *Genel Yas Eylemi*, o sıralar gündemde olan Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) yasasını engellemek ve MC hükümetini düşürmek gibi açıktan ilan edilen son derece iddialı siyasal amaçlarla yapılmıştır. Kitapta, yazarların deyimiyle, “Türkiye sendikal hareketinin en büyük doğrudan siyasal eylemi” (s. 142) ve “siyasi hedefi açısından emek tarihinde benzeri olmayan

2. Türkler konuşmasında “Marksizm” sözcüğünü telaffuz etmez. Bunun yerine “işçi sınıfının bilimi” ifadesini kullanır (s. 138-139)

bir eylem”(s.190) olan DGM direnişinin çok yönlü bir analizi sunulduğunu söyleyebiliriz. DİSK’in eylem öncesindeki-”işçilerin serbest bırakılması” gibi- kimi kararlarına (s.191), eylemci işçi ve sendika yöneticilerinin ödediği bedellere ve elbette eylemin kazanımına- yani DGM yasasının çıkartılmamasına- makalede detaylı bir şekilde yer verilmiş. Bu süreçte Türk-İş’le DİSK arasındaki -Mao atıflı mizahi bir anlatımla aktarılan- karşı karşıya gelişler (s. 155) ile eylemin sol içi -özellikle TKP ile Türkiye İşçi Partisi (TİP) arasındaki- tartışmalara yansımaları (s. 188-189) makalenin ayrıntı niteliğindeki ve fakat ilgiyle okunan konuları arasında.

Türkiye işçi sınıfı tarihinin en kanlı olaylarından biri olan 1977 1 Mayıs’ı ise çalışmada hemen her detay düşünülerek ele alınmış. Dönemin sosyalist kamuoyunda “Üçlü Blok” (Halkın Yolu, Halkın Kurtuluşu ve Halkın Birliği) adıyla anılan siyasi çevreler ile DİSK yönetimi arasındaki gerginlikler miting öncesindeki tartışma noktalarıyla birlikte aktarılmış (s.200-201). Bunun yanında, okuyucu olayın ardından yapılan açıklamaları da tüm detaylarıyla birlikte bulabilir çalışmada (s. 252-254). Benzer biçimde, olayla ilgili o gün orada olanların tanıklıklarına da son derece geniş ve önem atfedilerek yer verildiğini de mutlaka ifade etmek gerekir (s. 211-216). Sol içi gerginlik ve arbedelere değinilmiş olmasına karşın 2010’lu yılların başlarında gündeme gelen “katliamdan sosyalistleri sorumlu tutma” çarpıtmasına karşı kısa bir yazı da var bu kısımda. Ergün İşeri’nin kaleme aldığı yazıyı bu konuyla ilgilenen herkese tavsiye ediyoruz (s. 236-242). Tam da yeri gelmişken, katliamın yabancı istihbarat birimleriyle de bağlantılı olabilecek bir kontrgerilla eylemi olduğuna dair çok sayıda kanıt, tanık görüşleriyle beraber son derece sistematik biçimde sunuluyor çalışmada. Tarlabası civarındaki ilk arbedenin başlamasının akabinde, Sular İdaresinin çatısından aşağıya doğru ateş açan -hatta bomba atan- kişilerin, jandarma komandolar tarafından göz altına alınmalarına karşın, aynı gün içinde serbest bırakılmaları (s. 217-218); o zamanki adıyla Intercontinental Otel’e polis ve MİT mensupları ile bazı ABD vatandaşlarının 1 Mayıs tarihinden önce yerleşmiş olmaları (s. 218-220); katliamla ilgili detaylı araştırma yapan savcının birkaç ay sonra görevden alınması (s. 255) yukarıda bahsi geçen ve öne çıkan kanıtlar arasındadır. Çalışmanın bu kısmında yer alan ve tarihsel bir sağlama yaparak ölenlerin gerçek sayısının en az kırk bir olduğunu gösteren Fahrettin Erdoğan’ın yazısı da gerçekten ilgi çekici (s. 226-230).

Grevler ve Direnişler başlıklı takip eden kısımda 1975-1977 yılları arasındaki grev ve direnişlere yer verildiği görülmektedir. 1975 yılındaki Tarih ve Seydişehir direnişlerinin, yine aynı yıl başlayan ve fakat ertesi yılda da devam eden ELKA Grevinin ve de 1977 tarihinde Metal-İş ile MESS arasındaki çatışmaların ardından gidilen Büyük Grev’in (s. 266-267) bu kısımda çok detaylı biçimde işlendiğini söyleyebiliriz. Hemen belirtelim: DİSK ile Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası (ASİS) arasındaki anlaşmazlıkların ELKA Grevi özelinde tartışıldığı Can Şafak’ın yazısı (s. 263-265) bu kısmın en dikkat çekici yazıları arasında. ASİS Genel Başkanı Cenani Bıçakçı’nın Türkiye sendikacılık tarihine mâl olmuş taban demokrasisi anlayı-

şının da anlatıldığı bu yazının özellikle emek tarihçileri tarafından ilgiyle okunacağını kestirmek güç değil. Bu kısmın ardından heyecanı yüksek eylemlerin aktarılmasına kısa bir ara veriliyor ve 1975-1977 yılları arasında konfederasyonun örgütsel yapısındaki değişikliklerin konu edinildiği başka bir konuya geçiliyor. 1975-1977 yılları arasında birkaç bağımsız sendikanın DİSK'e üye olmasının yanında, Türk-İş'ten ayrılan bazı sendikaların da DİSK'e katılımıyla birlikte konfederasyona bağlı sendikalara üye işçi sayısı 120 binden 300 bine çıkmıştır (s. 275). Böylesi olağanüstü bir büyüme yapısal-kurumsal birtakım değişikliklere de yol açmış; yeni sendikaların katılımıyla birlikte, kuruluşundan bu yana DİSK'te lokomotif işlevi gören Maden-İş DİSK'in en büyük sendikası olma özelliğini yitirmiştir. Genel-İş'in DİSK'e üye olması bu anlamda bir dönüm noktası olmuş, temsil ağırlıklarına bağlı olarak Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün DİSK genel başkanlığını Kemal Türkler'den devralmasının yolu açılmıştır. Yeni katılımların bir diğer etkisi ise aynı işkolunda örgütlü birden fazla sendikanın bir anda konfederasyon bünyesinde belirmiş olmasıdır. DİSK yönetimi bu duruma müdahale etmiş ve aynı işkolundaki sendikaların birleşmelerini zorunlu kılmıştır (s. 275-300). Bütün bu gelişmelerin oldukça detaylı bir şekilde sunulduğunu; dahası, aynı kısımda, Çetin Uygur'u ve genel başkanı olduğu Yeraltı Maden İş sendikasının benimsediği konsey-komite tipi örgütlenme modelini merak edenler için Can Şafak imzalı bir yazı olduğunu da belirtelim (s. 301-302).

1975-1977 yılları arasında konfederasyonun siyasi öznelerle ilişkilerini konu alan "DİSK ve Siyaset" başlıklı kısımda, DİSK'in 1975 ara seçimleri ile 1977 Genel Seçimlerinde açıktan CHP'yi desteklemesinin yanında, sosyalist sol ile olan ilişkiler ve sol içi gerilimler de konu edinilmiş. Okuyucu, bu kısımda, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), TİP ve Sosyalist Devrim Partisi (SDP)³ gibi yasal zeminde siyaset yapan sosyalist partilerin DİSK yönetiminden -tabiri caizse- dışlanmasına ve bu partiler ile DİSK yönetiminde etkili olan TKP arasındaki tartışma noktalarının bir kısmına dair fikir sahibi olabilir (s.312-314). Bir sonraki kısımda ise, DİSK'in sendikacılık faaliyetlerinin dışındaki iki girişiminden bahsedilmiş: 5. Genel Kurul'un ardından bir süre tartışılan günlük gazete çıkarma düşüncesi bir süre sonra revize edilir ve DİSK halihazırda yayımlanan bir gazete olan *Politika* adlı gazete satın alır. Bir diğer girişim ise başta DİSK'li işçiler olmak üzere emekçiler için ucuz ve kullanışlı toplu konut inşa etme düşüncesi olan DİSK-Kent girişimidir. Biz burada, kitapta da belirtildiği gibi, her iki girişimin de "başarısız" olduğunu vurgulamakla yetinelim (s. 321-328).

Beşinci bölümde son olarak "DİSK'te Kriz" başlığıyla işlenen, Kemal Türkler'in konfederasyon yönetimi içinde ayrışma yaratan Ulusal Demokratik Cephe (UDC) çağrısına yer verilmiş (s. 329). Türkler DİSK yürütmesinde alınan bir karara dayanarak böyle bir çağrıda bulunduğunu söylemiş olsa da UDC ifadesi, dönemi

3 Mehmet Ali Aybar'ın TİP'ten kopuşunun ardından kurduğu, genel başkanı olduğu ve 1975-1980 yılları arasında faaliyet gösteren siyasi parti.

TKP'sinin programında da olduğundan DİSK yönetimi içinde gerilime yol açmış (s. 336), bu da kitapta “kriz” olarak tanımlanmıştır. Merkezinde yine DİSK-TKP ilişkilerinin olduğu ve “uzmanlar krizi” olarak adlandırılan bir diğer gerilim ise konfederasyon bünyesinde istihdam edilen bazı TKP'li uzmanların TKP'li olmayan ve Türkler'e karşı bir pozisyonda oldukları anlaşılan yönetim kurulu üyeleri tarafından işten çıkarılmalarının üzerine patlak vermiştir. DİSK'e bağlı en önemli sendikalardan olan Maden-İş yöneticileri ve TKP'yle bağlantılı gençlik örgütü olan İlerici Gençlik Derneği (İGD) krize doğrudan müdahil olmuşlar ve gerilim karşılıklı ihraç ve görevden alma hamleleriyle (s. 337-341) devam etmiştir. Bu ilginç çatışmayı okuyucunun merakla okuyacağını söylememiz gerekir. DİSK'in cephe çağrılarında Türk-İş'i de kapsama çabalarının (s. 330) da yine bu kısımda ele alındığını belirtmek suretiyle beşinci bölümü tamamlayalım.

Zor Yıllar başlığının altında toplanmış altıncı bölüm Ecevit Hükümetinin TÜSİAD ve TESK'le yaşadığı sorunlar hakkındaki kısa bir bilgilendirmeye başlıyor (s. 350-352). Bu bilgilendirmenin hemen ardından ise DİSK tarihinde önemli bir yönetim değişikliğine işaret eden 6. Genel Kurul ele alınmış. DİSK içindeki sorunlar ve çatışmalar nedeniyle erken toplanan ve fakat olağan bir genel kurul olan (s. 353) 6. Genel Kurul'da, cephe ve DİSK-Kent tartışmalarının oldukça geniş yer tuttuğunu anlıyoruz (s. 357). 6. Genel Kurul, aynı zamanda, sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışının anatüzüğe girmesi nedeniyle de öne çıkıyor (s. 364). Genel Kurul sürecindeki en önemli gelişmelerden biri, belki de birincisi, kuşkusuz Abdullah Baştürk'ün, Genel-İş'in delegasyon avantajıyla DİSK'in yeni genel başkanı seçilmesidir (s. 367). Genel başkanlığın Türkler'den Baştürk'e geçmesi, yeni lokomotif sendikanın da, Maden-İş yerine Genel-İş olmasını beraberinde getirmiştir. Bu, DİSK tarihinde çok önemli bir değişikliğe tekabül etmiş olmakla birlikte, konfederasyonun benimsediği sendikacılık anlayışında, dolayısıyla ilkelerde ciddi bir farklılaşmanın ortaya çıkmadığını görüyoruz. Baştürk'ün de Türkler gibi, konuşmalarında sık sık sosyalizm vurgusu yaptığını söylemek mümkün (s. 371). Ayrıca, bu kısımda, Baştürk'ün eski yönetimle aralarındaki gerilimlere rağmen, DİSK tarihini bir bütün olarak sahiplendiğine dair çok kıymetli anekdotlar bulabileceğiniz Faruk Pekin imzalı bir yazı (s. 372-376) da yer alıyor.

6. Genel Kurul Sonrası İlk Çalışmalar kapsamında incelenen en ilgi çekici konular arasında *Toplumsal Anlaşma*'yı gösterebiliriz. Türk-İş ile Ecevit Hükümeti arasında imzalanan bir mutabakat olan Toplumsal Anlaşma'ya DİSK'in muhalefeti çalışmada detaylı bir şekilde işlenmiştir. DİSK, söz konusu anlaşmayı “uzlaşmacılık” olarak nitelemiş, “sömürünün olduğu yerde çalışma barışı olmaz” ya da “üretim araçlarının bir avuç azınlığın elinde olduğu koşullarda çalışma barışını önermek kapitalistlerin çıkarına hizmet etmektir” (s. 391) gibi tezlerle mutabakata karşı çıkmıştır. Bunun yanında, kitapta, Ecevit'in Toplumsal Anlaşma'dan ne

gibi beklentilerinin olduğuna dair çıkarım yapmaya uygun bir zeminde sunulmuştur. Mutabakatta geçen “...yöneticinin yönetimdeki etkinliğini engelleyici nitelikteki maddeler toplu sözleşmelere konmayacaktır” ifadenin (s. 394), Türk-İş aracılığıyla sendikacılık faaliyetlerine bir tür üst sınır çizmek, dolayısıyla DİSK’i sınırlamak gibi bir amaç taşıdığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

DİSK’te *Örgütsel Gelişmeler* adlı kısımda ise 1978-1980 yılları arasında DİSK’e katılan sendikalarla ilgili bilgilere ve aynı işkolundaki sendikaların birleştirilme çabalarına yer verilmiştir. Bu kısımdaki en dikkat çekici gelişmenin ise yine DİSK içindeki siyasal rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan ihraç uygulamaları olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu süreçte, Devrimci Yol çevresiyle yakın ilişkileri olan Yeraltı Maden İş sendikası ile Maden-İş de dahil olmak üzere yönetiminde TKP’lilerin belirleyici olduğu düşünülen üç sendika ve yöneticileri hakkında DİSK yönetimi tarafından kesin ve geçici ihraç yaptırımları uygulanmıştır (s. 411-418). DİSK içi çatışmalar hakkında oldukça değerli bir bilgi aktarımı içeren bu kısmın büyük bir merakla okunduğunu söyleyebiliriz.

Grevler, Direnişler ve Eylemler adlı kısımda ise 1978-1980 yılları arasında DİSK’in öncülük ettiği kimi eylemler hakkında ayrıntılı değerlendirmelere rastlıyoruz. Bunların arasında yer alan ve 16 Mart 1978’deki Beyazıt Katliamı’na tepki olarak örgütlenen *Faşizme İhtar Eylemi* çalışmada çok ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. DİSK’in dışında, başka demokratik kitle örgütlerinin de katıldığı (s. 430) ve yurt genelinde bir çok yerde hayatı iki saatliğine durduran bu eylem (s. 434) esas olarak “faşist ve gerici güçleri” (s. 429) hedef almış olsa da, süreç, DİSK tabanının desteklediği, dahası o güne kadar konfederasyon yönetiminin de -en azından- iyi ilişkiler kurduğu CHP’yle de karşı karşıya gelişle sonuçlanması bakımından da önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim eylemin hemen ardından Ecevit sert bir açıklama yaparak eylemi “yasadışı” ve “hükümet karşıtı” bir hareket olarak nitelemiş⁴ (s. 435); buna karşı Baştürk de, “...Biz sağa da sola da karşıyız diyerek, faşizmi önlemek mümkün değildir” yanıtıyla hükümetin ve Başbakan Ecevit’in faşizmle yeterince mücadele etmediğini ifade eden bir açıklama yapmıştır (s. 437) Bu arada CHP yönelimli aydın çevrelerinin eyleme yönelik eleştirilerini merak edenlere “Basında 20 Mart Direnişi” adlı kısa yazıyı (s. 440) okumalarını tavsiye ediyoruz. Bu yazıda geçen “sıkıyönetime davetiye çıkaran kesimlerin bu eylemlerden memnun oldukları” ve “DİSK ile CHP’nin arasını açmada başarılı olduğu” gibi değerlendirmeler güncel siyaseti takip eden okuyucu için tanıdık gelebilir. Yeri gelmişken 20 Mart tarihli eylemin bir eylemlilik sürecinin parçası olduğunu, bu süreçte güç birliği arayışlarının devam ettiğini, Türk-İş’e de bu kapsamda ortak mücadele çağrısı yapıldığını belirtmemiz gerekir (s. 443-447)

1978, 1979 ve 1980 1 Mayıs’larının ayrı bir başlık altında ve ayrıntılı bir biçimde

4 Çalışmada herhangi bir değini olmasa da Ecevit’in açıklamasında, Şili’deki Pinochet darbesine üzeri örtük göndermeler yaptığını, dolayısıyla DİSK’in tavrını da dönemin Şili solunun radikal tavırlarına benzettiğini söylemek yanlış olmaz.

işlendiğini not etmeliyiz. 1978 1 Mayıs'ı 20. yy'de Taksim'de kitlesel olarak kutlanan son 1 Mayıs olarak tarihe geçerken, 1979 ve 1980 1 Mayıs'larının baskı altında kutlanmaya çalışıldığını (s. 449, 465, 471) ve bu süreçte DİSK yöneticileri de dahil olmak üzere pek çok sendikacının gözaltı ve tutuklamalarla sindirilmeye çalışıldığı kitapta detaylarıyla tartışılmış. Bu kısımda öne çıkan bazı konular ise; DİSK yönetimi ile İGD ve Maden-İş arasındaki 1 Mayıs sürecinde de devam eden gerilimler (s. 463); 1979 ve 1980 1 Mayıs'larının sıkıyönetim idarelerince yasaklanmaları sırasında Ecevit'in iktidarda olması (s. 471), dolayısıyla DİSK-CHP ilişkilerindeki bozulmanın geri çevrilmesi zor bir noktaya varması ve 1980 1 Mayıs'ının Mersin'de -tüm yasaklamalara ve baskılara rağmen- kitlesel bir biçimde kutlanma başarısıdır (s. 478-480).

Maraş Katliamının ele alındığı kısımda, olayın, DİSK Dergisinde “soykırım” (s. 482) olarak nitelendiğini öğreniyoruz. Maraş Katliamının ardından ise 1978-1980 yılları arasındaki grev ve direnişlerin ele alındığını görüyoruz. Çalışmada, söz konusu dönemdeki kitlesel grev ve direnişlerin sayısında sıçrama olduğu gayet sistematik biçimde ve sarıh bir tablo aracılığıyla ifade edilmiştir (s. 487-488). Bu kısımda dikkat çeken gelişmeler ise politik yarılmaların karakterize ettiği bir sendikacılık anlayışının öne çıktığı Tarih ve Antbirlik direnişleri (s. 500-507) ile -özellikle Tarih direnişinde öne çıkan- DİSK'e üye olmayan sendikalarla ortaklaşma eğiliminin bir ifadesi olan *ortak davranış komiteleridir* (s. 498). DİSK tarihinde önemli bir yeri olan Ören Toplantılarından ikincisi de yine aynı kısımda ele alınmıştır. Bu toplantıda neo-liberal dönüşümün işaret fişegi olan 24 Ocak Kararları, sosyalizm vurgulu bir açıklamayla tahlil edilmiştir (s. 509). Çalışmanın bu kısmında, çoğu okuyucu için sürpriz sayılabilecek bir anarkosendikalizm tartışmasının olduğunu (s. 510) da belirtmiş olalım.

DİSK ve Siyaset ise, büyük oranda, bozulmaya başlayan DİSK-CHP ilişkilerinin konu edinildiği bir kısım olarak öne çıkıyor. 1978 yılının Haziran ayında, Ecevit'le görüşmesinde “..ücretlerin sınırlandırılması, denetlenmesi ya da dondurulmasına yönelik her türlü [girişime] sonuna kadar karşı koyacağını [ve]... kapitalizmin ömrünü uzatmaya yönelik işletmelerin yönetimine katılma formüllerine her zaman karşı duracağını belirt[en]” (s. 523) Baştürk'ün bu sözleri biraz yukarıda ifade ettiğimiz bozulmaya bir örnek olarak gösterilebilir. Dahası, DİSK-CHP ilişkilerindeki kötüye gidişin Türk-İş ile CHP arasındaki yakınlaşmayla da alakalı olduğuna dair çıkarım yapmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim Baştürk'ün aynı görüşmede sarf ettiği “...SSK, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve işçilerle ilgili kurullarda hala Türk-İş'in tek basına işçileri temsil etmesinin anti-demokratik bir uygulama olduğu ve bu uygulamanın işçi sınıfına bir yarar sağlamadığı” (s. 523) yönündeki ifadeleri bu durumu adeta doğrular niteliktedir. Tam da bu noktada, Ecevit-Baştürk görüşmesinden sadece bir ay kadar sonra, Türk-İş ile Hükümet arasında Toplumsal Anlaşma metninin imzalandığını eklemeliyiz. Bu kısımda ele

alınan dikkat çekici olan diğer gelişmeler ise DİSK'in Aralık 1979'deki askeri muhtıraya cepheden karşı çıkışı (s. 535-536), Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesini eleştirirken, okun sivri ucunun "[e]mperyalizmin... halkları birbirine kırdırıcı, savaş kışkırtıcısı politikası[na]" yöneltilmesi (s. 537) ve Kürt meselesinin sendikal/siyasal gündeme alındığına bir işaret olarak yorumlanacak "anti-şovenist tutum[un]" (s. 538) açıklamalarda yer almaya başlaması olarak sıralanabilir.

7.Genel Kurul'dan 12 Eylül Darbesine adlı kısmın konusunu ise, anlaşılaacağı üzere, 25 Haziran-2 Temmuz 1980 tarihleri arasında yapılan 7. Genel Kurul sürecindeki gelişmeler oluşturuyor. DİSK'in de üye olduğu Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF) temsilcisinin öngörüsü yüksek neo-liberalizm değinişi (s. 548), Baştürk'ün konuşmasındaki NATO karşıtlığı (s. 551); bunların yanında, Baştürk'ün CHP tabanı ile CHP yönetimini ayırmaya gayret ederken gösterdiği özen (s. 555) 7. Genel Kurulun öne çıkan gelişmeleri arasında gösterilebilir. Bu kısmı, o dönemin politik atmosferi ve DİSK'in siyasal çizgisi hakkında çok kıymetli veriler sunan *Yönlendirici Belge ve Temel Kararlar* taslağındaki "çağımız kapitalizmden sosyalizmde geçiş çağıdır" ve "işçi sınıfının dünya görüşü bilimsel sosyalizmdir" (s. 557) gibi tespitleri hatırlatarak tamamlayalım.

DİSK'in eski genel başkanlarından Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler'in 22 Temmuz 1980 tarihinde katledilmesi, olayın arka planı ve olayı takip eden hukuki süreçle birlikte çok ince bir işçilikle işlenmiş. DİSK, açıklamalarında bir siyasi öznenin adını geçirmemiş olsa da "faşist hareket" veya "faşist güçler" gibi vurgular (s. 571-573) aracılığıyla göndermeler yapmaktan da geri durmamıştır. 23 Temmuz'da, yani Türkler öldürüldükten bir gün sonra, DİSK'e bağlı sendikaların tamamının, bunun yanında Türk-İş'e bağlı sendikaların bazılarının ve kayda değer sayıda bağımsız sendikanın desteklediği protesto eylemleri hakkında çok detaylı bir inceleme var çalışmada (s. 573). Türkler'in naasını taşıyan DİSK görevlilerin *kırmızı gömlek* giymeleri gibi detaylar (s.574), ihtiva edilen siyasal anlam düşünüldüğünde, kesinlikle metni zenginleştiren unsurlar arasında düşünülmemeli. Bu kısımda, Ecevit'in DİSK'e taziye ziyaretinde bulunmasında dair de oldukça ayrıntılı bir aktarım yer alıyor. Ecevit'in tavrının, cinayeti net ifadelerle kınamış olmasına karşın, "provokasyona gelmeme" telkininde somutlandığı söylenebilir (s. 577-578). Yeri gelmişken, Baştürk'ün -Türkler'le aralarındaki- gerilimlere rağmen müthiş sahiplenici bir konuşma yaptığına da mutlaka değinmek gerekir (s. 579). Bu kısmı da 12 Eylül sonrasında hazırlanan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) iddianamesinde adı geçen bazı isimlerin halâ aktif siyasetin içinde olduklarını (s. 582-583) ve Kemal Türkler öldürüldükten sadece bir hafta sonra Bakırköy Cumhuriyet Savcılığı tarafından DİSK'in kapatılması için talepname hazırlandığını (s. 585) ifade ederek bitirelim.

Kitapta, Diskografi kısmına geçilmeden önce ele alınan son konu ise DİSK ve

Kadın İşçiler başlığı altında incelenmiş (s. 589). Bu bölümde, 5. Genel Kurul'un kadın işçilerin haklarına ilişkin kararlar alınan ilk DİSK toplantısı olduğunu öğreniyoruz (s. 592). Söz konusu kararlar arasında kadınların eşitlik mücadelelerini içeren ileri talepler olduğu gibi, kadınların çocuk bakımı gibi ev içi faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilmeleri için çalışma sürelerinin kısaltılması gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten talepler de yer almıştır (s. 593). TKP'ye yakınlığıyla bilinen İlerici Kadınlar Derneği (İKD) ile DİSK arasındaki ilişkilerin 1975-1977 yılları arasında DİSK'in kadın politikasını belirlediğine ilişkin tespitler (s. 594, 599-602) ile ilk defa 7. Genel Kurul'da karar taslağında yer alan kürtaj talebi (s. 599) çalışmanın bu kısmındaki dikkat çeken aktarımlar arasındadır. DİSK bünyesindeki kadın çalışmalarının anlatıldığı kısımların (s. 604-617) ise bu bölümün omurgasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Okuyucunun, bu bölümde, Kimya-İş sendikasında örgütlü ilaç işçisi kadınlara, özellikle de profesyonel bir sendikacı olan Belkis Kaya'ya dair çok detay bulabileceğini ifade edelim (s. 604-606). Okuyucu, ayrıca, Bank-Sen ile Garanti Bankası arasındaki toplu pazarlık sürecinde kadın işçilerin kreş talebinin nasıl yönetime katılma talebine dönüştüğünü grevci işçilerin ağzından dinleme imkanına da sahip olacak (s. 608-609). Bunun dışında, İKD'nin etkisiyle Maden-İş sendikası tarafından yürütülen kadın mücadelesi ile o mücadelenin akabinde elde edilen kazanımlar (s. 609-611) ya da tekstil işkolunda illegal bir örgüt gibi mücadele etmek zorunda kalan kadın sendikacılarının insanüstü gayretlerine ilişkin etkileyici anılar da yine bu bölümde okuyucunun dikkatine sunulmuş (s. 612-613).

Kitabın sondan ikinci kısmını oluşturan ve çok titiz bir çalışmanın ürünü olan yaklaşık yüz elli sayfalık *Diskografi* bölümü Deniz Beyazbulut, Zeynep Kandaz ve Ergün İşeri tarafından hazırlanmış. Bu kısımdaki en özgün içerik, pek de alışık olmadığımız biçimde, 1975-1980 yıllarında DİSK'te çalışan emekçilerle ilgili bilgiler içeren bir çizelgenin varlığı (s. 627-629). 1967-1980 yılları arasında DİSK'e üye olmuş tüm sendikalara ilişkin detaylı bir monografik araştırmayı (s. 631-719) da içeren *Diskografi*, çalışmanın kıymetli bir bileşeni olarak dikkat çekiyor. Kitabın son kısmında ise, 1975-1980 döneminde DİSK'in merkezinde olduğu işçi eylem ve faaliyetlerinin son derece sistematik bir derlemesinin sunulduğu *DİSK Güncesi* (s. 757-813) ile aynı dönemdeki Onur Kurulu ve Genel Kurul kararları (s. 819-873) yer alıyor. *DİSK Güncesi*nin, yukarıda adı geçen isimlere Meliha Kaplan'ın da eklenmesiyle, dört kişi tarafından hazırlandığını; kurul kararlarının ise arşiv çalışması yapacak araştırmacılar için altın tepside sunulmuş belge niteliğinde olduğunu belirtmek suretiyle içerik değerlendirmemizi burada noktalayalım.

Kendisi de olağanüstü bir emeğin ürünü olan *DİSK Tarihinin ikinci cildi* Türkiye emek tarihi üzerine bir yazıya sığmayacak kadar çok şey söylüyor ve kitabın editörü Aziz Çelik'in (s. 32) de yazdığı gibi "DİSK tarihini öğrenmek isteyen emekçiler[i], sendikacılar[i] ve toplumsal tarih meraklıları[nı]" bekliyor.

Kitap Eleştirisi

Kalkınma Mücadelesi¹

Hasan GÜRBÜZ*

ORCID: 0000-0001-9321-8436

Kalkınma bir düşünce olarak insanlık tarihi kadar eskidir; ancak ulusal bir program olarak dünya geneline yayılması 20. yüzyılda gerçekleşmiş ve motivasyonunu İngiltere'nin sanayileşme politikalarından almıştır. 20. yüzyıl boyunca sürdürülmüş kerameti kendinden menkul olan mevcut kalkınma pratikleri, Marksist ve kapitalist düşünce akımları tarafından kabul görmüş ve dönemin iktidarları tarafından uygulanmış; birçok büyük anlatılarda sorgulanmadan kabul edilmiş, kültleşmiş bir fenomendir. Düşünsel ve pratik olarak ayrışan büyük anlatılar (Marksizm, liberalizm ve muhafazakârlık vb.) söz konusu kalkınma olduğunda aynı sırada hizalanmanın yanı sıra, kalkınma kavramının kutsallığı ve vazgeçilmezliği konusunda kolektif bir tutum takınmıştır.

20. yüzyılda önce İngiltere'de daha sonra Batı Avrupa'nın bazı ülkelerinde (Almanya, Fransa ve İtalya) görülen "başarılı" kalkınma politikaları, gelişmiş kapitalist ülkelerin post-kolonyal arzuları ve birtakım hesaplarla dünyanın geri kalanına ihraç edilmiştir. Kalkınma politikalarının ilk dönemi diyebileceğimiz ulusal kalkınma politikaları iki dünya savaşı arasında başlamış, 1945-1977 yılları arasında popüler olmuş ve ulusal kaynakların önemli bir bölümü (doğal kaynaklar ve geniş toplum kesimlerinin toplam GSYH'den daha az pay alarak yoksullaşması da dahil) kalkınma politikalarına ayrılmıştır. Sosyalist cephe diye bilinen Sovyetler Birliği'nin (SSCB) başını çektiği Varşova Paktı ülkeleri de benzer kalkınma politikaları sürdürmüştür. Gerek sosyalist blok olsun gerek kapitalist blokta olsun kalkınmanın yükü hep emekçi yığınlarının üstüne yıkılmıştır. Grev ve sendikalaşmaya getirilen baskılar, yasaklar ve ücretlerin düşük tutulması birçok ülkede görülen örneklerdendir. Örneğin Güney Kore'de 1961'de askerî darbe ile iktidara gelen General Park-Chung Hee ülkenin hızla kalkınması için ithalatı yasaklamış, tüketime sınırlama getirmiş ve ağır çalışma koşulları dayatmıştır² (Chang, 2009: 16-17).

* Bağımsız Araştırmacı, Mersin Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Ana Bilim Dalı Doktora mezunu, Öğretmen, hasanhuseyingrbz@gmail.com

1 "Kalkınma Mücadelesi" kitabı Benjamin Selwyn tarafından yazılmıştır. Kitap Heretik Yayınevi tarafından Eylül 2021 tarihinde basılmıştır. Kitap M. Meryem Kurtulmuş editörlüğünde Türkçeye çevrilmiştir.

2 Kore'nin ekonomik mucizesinin elbette karanlık tarafları da vardır. Taşradaki fakir ailelerin kızları ilkökulu bitirir bitirmez daha 12 yaşlarında, fazladan bir boğazdan kurtulmak ve para kazanmak, dolayısıyla da en azından bir erkek kardeşi yükseköğrenim görebilsin diye çalışmaya zorlandılar. Birçoğu, kentli orta sınıf ailelerin yanında bir oda ve karın tokluğuna ve eğer şanslıysalar küçük bir miktar cep harçlığı karşılığında

Bir diğer örnek Türkiye'den verebiliriz. Taner Timur (2013), 1924 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar gereğince milli burjuvazinin desteklenmesi işçiler ve köylüler için mülksüzleşmekten, ücretlere; vergilerden kredilere kadar olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Asker- sivil bürokrasi ve tüccar sınıfı arasındaki ittifak sonucunda büyük toprak sahipleri ve tüccarlar devletin desteği ile topraklarını genişleterek kredi desteği almıştır (Ziraat ve İş Bankası aracılığı ile). Bu politikanın faturası ise ağır vergilendirme yükü ve ücretlerde kesintiye gidilerek emekçi sınıflara yüklenmiştir. Benzer durumlar birçok ülkede yaşanmıştır.

Genel kabule göre, bugüne kadar sürdürülen kalkınma politikaları, ulusal kalkınma politikaları (1945-1977) ve neo-liberal kalkınma politikaları (1970'den günümüze kadar) olarak iki dönem halinde ele alınmaktadır. Her iki kalkınma politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan refahın tabana yayılacağı ve uzun vadede yoksulluğu ortadan kaldırılacağı iddia edilerek tabanda rıza üretmeye çalışılmış, yer yer zor kullanarak meşruiyeti sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak böylesi makro kalkınma politikaları refahın tabana yayılmasında başarısız olmuş veya daha doğru bir tabirle başarısız olmak bilinçli bir tercihin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Son zamanlara kadar kütleleşmiş bir paradigma olarak meşruiyetini sürdüren mevcut kalkınma retoriğine karşı akademik olarak eleştirel çalışmalar ortaya konmuştur (H. J. Chang, 2012; H. J. Chang, 2015; Başkaya, 1991; Başkaya, 2015; Easterlin, 2015; Harvey, 2012, Latouche, 1993 ve Marois T. (2014). Yapılan eleştirel çalışmaları genel olarak kalkınma politikalarını az gelişmiş ülkeler açısından dezavantajlı bir sonuç ortaya koyduğu üzerine durulmuştur. Ancak kalkınma politikalarının mevcut reel politikalarına çok yönlü ve bütüncül bir eleştiri Benjamin Selwyn³ tarafından yapılmış "kalkınma mücadelesi" adı altında bir kitapta toplanmıştır. Çalışmayı diğerlerinden farklı kılan, kalkınma politikalarına emekçi sınıfların bakış açısından ele alınarak demokratik ve eşitlikçi yeni bir kalkınma paradigması önerilmiş olmasıdır. Kitap genel olarak geleneksel kalkınma politikaları ve teorilerinin devlet ve sermaye merkezli bakış açılarının ifşası ve eleştirisi üzerine odaklanmıştır. Bugüne kadar sürdürülen ve devam eden kalkınma politikaları ağırlıklı olarak geniş halk yığınlarının yoksullaşmasına hizmet etmiştir. Selweyn kitapta, insani ve toplumsal kalkınma mücadelesinin mümkün oldu-

hizmetçi oldular. Diğer kızlar ve daha az şanslı olan oğlanlar, 19. yüzyılın karanlık şeytanî fabrikalarını veya kötü koşulları ve düşük ücretleriyle Çin'in bugünkü köhne atölyelerini andıran fabrikalarda sömürüldüler. Tekstil ve konfeksiyon endüstrilerindeki işçiler, genellikle düşük ücretlerle çok riskli ve sağlıksız koşullarda 12 saat veya daha fazla çalışıyorlardı. Bazı fabrikalar, daracık kâr marjlarını silip süpürebilecek olması nedeniyle işçilerin fazladan bir tuvalet molası almalarını bırakın, kantinde çorba vermeyi bile kabul etmiyorlardı. Otomobil, çelik, kimya, makine ve benzeri yeni gelişen ağır sanayi dallarında şartlar daha iyiydi, fakat genel olarak ortalama 53-54 saatlik çalışma haftalarıyla Koreli işçiler, o zamanlar dünyada hemen hemen herkesten daha fazla çalışıyorlardı.

3 Benjamin Selwyn Sussex Üniversitesi'nde Uluslararası ilişkiler bölümünde kalkınmanın ekonomi politikası, devlet, kalkınma, iklim krizi, küreselleşme ve sosyalizm konularında çalışan profesördür. Onlarca kitap, makale ve deneme yazan Selwyn'in en çok ilgilendiği alan kalkınma politikaları ve sonuçlarıdır. Aslında kalkınma politikaları tüm sorunların düğümlendiği noktadır. Ulusal ve uluslararası arenada kalkınma yoksulluğun hem nedeni hem de sömürünün meşruiyetini sağlayan anahtar kavramdır. Selwyn bu çalışmasında bize kalkınma politikalarının sonuçları hakkında doyurucu bir bilgi vermektedir.

ğunu anlatmaya çalışmış ve bu iddiayı mümkün kılacak geniş çerçevede öneriler getirmiştir. Egemenler tarafından anlatılan kalkınma hikâyeleri ve “başarıları” sermaye ve devlet merkezli yazılmaktadır. Kalkınma yazınında emekçi sınıfların mücadeleleri, katkıları görmezden gelindiği gibi; emekçiler kalkınmanın öznesi olarak değil nesnesi olarak resmedilmiştir.

Benjamin Selwyn mevcut kalkınma politikalarının yoksullar ve doğa için geçmişte olduğu gibi bir gelecekte de bir şey vaat etmediğini belirtmektedir. Mevcut haliyle kalkınma politikaları bir avuç mutlu azınlığın çıkarlarını temel almaktadır ve yoksul kesimlerin kalkınması seçkinlerin rehberliğine tabi kılınmaktadır. Sermaye merkezli kalkınma, kalkınma sürecini kapitalizme içkin bir süreç olarak değerlendirir. Ancak kapitalist kalkınma süreci “kitlesele mülksüzleştirme, nüfusun yağmalanması, plansız kentleşme, devasa gecekondu mahalleleri ve çevre katliamına” neden olmaktadır (Selwyn, 2021: 127). ‘Asya mucizesi’ denilen devlet merkezli kalkınma pratikleri neo-liberal kapitalist kalkınma pratiklerinden farklı olarak bir başarı hikayesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat özellikle Güney Kore ve Çin’deki kalkınma deneyimlerine bakıldığında iş gücü sıkı bir denetim altına alınmış ve yoksullar kalkınmanın maliyetini sırtlarken, refahtan aldıkları pay sınırlanmıştır. General Park’ın Güney Köresinde işçi sendikaları sıkı denetim altına alınmış ve toplama kamplarına gönderilmiştir (Dae-Oup Chang, 2002’den akt. Selwyn, 2021: 144).

Selwyn, bu koşullarda sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olmadığını vurgulayarak sürdürülebilir kalkınmanın ancak üretimin toplumsallaşması ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu minvalde sürdürülebilir ve kabul edilebilir bir kalkınma için temelde çalışanların karar mekanizmasına katılımı ve radikal demokrasinin tesisi temel gerekliliktir (Selwyn, 2021: 182). Sonraki aşamada emeğin toplumsal olarak yeniden üretimini güvenceye almak, toplumsal cinsiyet eşitliği, etnik eşitlik, daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşullarını ulaşılması; insani çalışma saatleri, güvenlik, barınma ve beslenme, nitelikli eğitim, sosyalleşme ve en önemlisi boş zaman gibi kültürel açıdan geliştirici faaliyetler ile meşgul olacak imkânların yaratılması elzem unsurlardandır (Selwyn, 2021: 157-58).

Kitap altı bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm “büyük yalan” başlığı altında bugüne kadar yürütülen kalkınma politikalarının küresel kapitalist sistemde çok uluslu şirketlerin muazzam karlar elde ettiği-az gelişmiş ülkeleri yoksullaştırdığı gibi, dünya genelinde yoksul kesimler için refah getirmediği- bir aldatmaca olduğu anlatılmaktadır. Dünya genelinde yoksulluk üreten mevcut kalkınma politikaları aynı zamanda birbirinden kopuk da olsa emekçiler tarafından küresel bir direnişle karşı karşıya kaldığı ülke örnekleri ile ortaya konulmaktadır.

İkinci bölümde “kapitalizm ve yoksulluk” başlığı altında, küresel kapitalist sistemin aktörlerinin yoksulluk karşıtı uzlaşma koalisyonu (YKU) kurdukları ve yoksulluğun nasıl küreselleştiği üzerinde durulmaktadır. Dünya Bankası’nın (DB) yoksulluk sınırı rakamları ve yoksulluk verilerinin gerçekçi olmadığı, bu sebeple DB’nin küresel koalisyondan yana tutum sergilediği detayları ile açıklanmaktadır. Bu bölümde ayrıca göçmenlerin, kadınların, siyahilerin ve azınlıkların yoksullar arasında nasıl daha dezavantajlı konuma itildiklerine dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Üçüncü bölümde “yoksulluk zincirleri ve dünya ekonomisi” başlığında dünya genelinde nimet olarak pazarlanan küreselleşme söyleminin nasıl küresel bir yoksulluk zinciri yarattığı üzerinde durulmuştur. Selwyn’e göre, küresel üretim sistemi cinsiyetçi ve süper sömürü sistemine dayalı geniş bir işçi sınıfının yaratılması üzerine kurulmuştur. Emek sömürüsüne daha uygun olan kadınlar bu sistemde sayıca fazladır. İkinci olarak küresel üretim Güney ülkelerine kayarak üretimde ucuz iş gücünden faydalanılmıştır. Çok uluslu şirketler⁴ (ÇUŞ) küresel ölçekte üretim zincirleri kurarak üretimi çok merkezli hale getirmişlerdir. Ancak dünya üretiminde meydana gelen hasılatın önemli bir miktarı bir avuç ÇUŞ’lar arasında pay edilmektedir. Örneğin ABD, ithalat ve ihracatının yüzde 90’ını ÇUŞ’larla gerçekleştirmektedir. Üretim zincirinin halkaları olan fason üretim yapan firmalar kırıntılarla yetinmek zorunda kalmaktadır. Selwyn, bölüm boyunca dünya ölçeğinde üretim tesisleri olan ÇUŞ’ların işçi ücretlerini nasıl düşük tutarak üretim maliyetlerini azalttıklarını ve karlarını nasıl arttığını örneklerle ortaya koymaktadır. Örnek vermek gerekirse, Kamboçya’da üretilen Almanya’da 4.95 Euro’ya satılan bir H&M ürününün işçi üretim maliyeti neredeyse 2-3 senttir. İşçiler, günlük üretim hedeflerinin tutturulması için tuvalete bile günde iki kez izin alarak gidebilmekte, toplama kampları şartlarında çalışmaya zorlanmaktadır (101-103). Doğu Avrupa, Asya ve Afrika’da her ay gazete sayfalarını süsleyen ihracat rekorları haberleri, milyonlarca çalışanı “yoksullaştıran büyüme rakamlarıdır”. Çalışanların yoksullaşması neo-liberal politikalarla beraber Güneyden Kuzeye uzanmaya başlamaktadır. Bugün Avrupa ve ABD’de ücretler 20-30 yıl öncesine göre satın alma gücü bazında gerilemiştir.

Dördüncü bölümde “derinleşen sömürü: sermaye merkezli kalkınma” başlığında post-Washington Uzlaşması sonrasında devlet ve sermaye iş birliği, yoksulluğu küreselleştirmiş; yoksul kesimlerin mevcut statüko ve hiyerarşik yapılanmayı kabul etmeleri için bilinen tüm baskı yollarını ve manipülasyon araçlarını kullanmıştır. Selwyn’nin, “seçkinler” olarak nitelediği sermaye merkezli kalkınma politikalarının arkasındaki YKU, kalkınma sürecinde sermayenin tüm yükünü sırtlayan işçileri kalkınmanın nesneleri olarak konumlandırır ve bu statükocu iş birliği nesnelleştirilen geniş emekçi yığınlarının “öznelleşme” çabalarına hep ket vurmaya çalışır. YKU’ya göre, piyasanın sorunsuz işlemesi, şirketlerin karlılığı ve

yeni yatırımların devamlılığını garantilemek için şirketler üzerinde sendikaların ücret baskısının kalkması, emek faktörünün esnekleşmesi gerekmektedir. Post Washington uzlaşması teorisine göre, küresel piyasaya etkinlik kazandırmak için üretim sektörü üzerindeki ücret baskısı kaldırılmalı ve böylece dünyada optimum maliyetlerle üretilen mallar serbestçe dolaşıma açılacak; bu süreçten her ülke fayda sağlayacağı gibi, işçilerde uzun vadede fayda görecektir. Ancak gelişen noktada, UÖŞ'lerin karları düzenli olarak artarken buna paralel olarak dünya genelinde yoksulluk katlanarak devam etmektedir.

Beşinci bölümde “Sömürüye direnme: Emek öncülüğündeki kalkınma” başlığı altında kitabın özgünlüğünü ve esas amacını ortaya koyan önemli bir bölümdür. Sermaye merkezli kalkınma teorisine karşın emekçilerin özne olarak tasarlandığı alternatif bir kalkınma teorisinden bahsedilmektedir. Emegin öncülüğündeki kalkınma teorisinin temel kaygıları; sermayenin değil emekçi sınıfların kaygılarıdır. Bu kaygılar, emegin toplumsal olarak yeniden üretimini güvenceye alacak, çocuk bakımı, eğitimi, okuldaki ücretsiz ve ucuz yiyecek, toplumsal cinsiyet eşitliği, etnik eşitlik, yüksek ücretler, daha iyi çalışma koşulları, daha kısa çalışma günleri, iş yükünün azalması, iş yerinde daha fazla yani karar verme yeteneği, güvenli bir gelecek, üretim araçlarına (fabrikalar iş yerleri) sahip olmak, yaşamsal araçlara erişim (su ve elektrik), yeterli beslenme ve en önemlisi boş zaman değerlendirme gibi birçok faktörü içerir.

Devletin bu süreçte rolü eskiden beri tartışılmaktadır. Ancak neo-liberal yönetim modelinde devletin sınıflar arasındaki rolü eskisi kadar tartışma götürmemektedir. Selwyn'e göre devlet, iktidarın yeniden üretilmesinde ve sermaye birikim sürecinin garanti altına alınması için kurumsal yapılaşmanın yeniden oluşturulmasına katkı sunar. Fakat bir şerh koymak gerekirse, sınıfların direniş ve örgütlü tutumlarında gösterdikleri dirençli tutum iktidarları bazı tavizler vermeye zorlamaktadır. Selwyn, bu bölümde ezilen sınıf olarak nitelendirdiği sermaye sınıfı dışında kalan geniş emekçi yığınlarının kitlesel mücadelelerinden (Güney Afrika'da madenlerde çalışan siyahi Afrikalılar, Brezilya'da topraksız köylü ve Hindistan'da çiftçi hareketleri) örnekler verir.

Altıncı bölümde “Sömürüye direnme: Demokratik kalkınma” başlığı altında genel hatları ile sermaye merkezli kalkınma teorilerine alternatif oluşturacak emek öncülüğünde kalkınmayı başarılı kılmak için “örgütlenme” ve “radikal demokrasinin tesisi” gibi önemli öneriler ortaya konmaktadır. Ancak Selwyn, her şeyden önce iktidarın ele geçirilmesini ilk şart olarak sunmaktadır. İktidara gelmeden dünyayı değiştirmek gibi önerileri naiflik olarak nitelemektedir. İktidarı ele geçirmek her şeyin bittiği anlamına gelmediği gibi aksine mücadelenin yeniden başladığı anlamına gelir. Çünkü kapitalist ilişki türleri toplumun kılcal damarlarına kadar sirayet ettiği için olduğu gibi yerinde duracaktır. Bunun için yapılması gereken ilk işler, kapitalizmin aşılması ve toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi; üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, emek öncülüğünde toplumsal üre-

tim ve komünal ihtiyaçların ve amaçların belirlenip karşılanması sağlanarak hayata geçirilmesi olarak sıralanabilir. Toplumu bu yeni düzene hazırlamak örgütlü bir hazırlık gerektirir. Toplumun demokratik bir düşünceye doğru devrimci bir dönüşüm geçirmesi gerekmektedir. Bu düşünceye ister ütopya ister planlama olarak adlandırılın hayata geçmesi için yerelden başlayan bir katılımcı demokratik yönetim biçiminin merkeze doğru yayılması elzemdir. Selwyn, son olarak demokratik dönüşümün tesis edilmesi ve kanıksanması için 10 maddelik plan sıralayarak (Bankalar ve finans, evrensel temel gelir, yeşil ekonomi ve sanayi, tarım reformu, yereli korumak, dış politika, insani çalışma koşulları ve şartları, ırkçılıkla mücadele ve kalkınma olarak kültür) çalışmayı bitirmektedir. Bu plana, piyasa odaklı toplumdan insan merkezli toplumu inşa etmenin hayati sac ayakları olarak bakılabilir.

Son olarak kitap bildiğimiz kalkınma politikalarını ters yüz eden ve bize anlatılan “büyüme rakamlarının” neden toplumsal refah yaratmadığını gerekçeleri ile ortaya koyarak, alternatifleri de önermektedir. Selwyn, artık hikâyenin tersinden yeniden yazılması için emek öncülüğünde demokratik bir kalkınma önermektedir. Kitapta bunun yollarını ve örneklerini vermektedir. Kitabı son kez özetlemek gerekirse; şu ana kadar bilinen kalkınma politikaları kapitalist piyasa odaklı hazırlanmış ve takdim edilmiştir; “birikimin hamalları” kalkınmanın nesneleri olarak gösterilmiştir. Hikâyeyi yeniden yazmak, yeni bir toplum inşa etmek için devlet iktidarını ele geçirip, kapitalist tahakküm biçimlerinin sönümlendirilmesi için uzun ve meşaketsiz bir mücadeleye ihtiyaç vardır.

Kalkınma politikalarına eleştirel bir gözle bakan bu kitap, zengin bir kaynakça ve karşılaştırmalı nitel ve nicel ülke örnekleri ile gayet doyurucu ve kıvrak bir akademik zekâ ve birikime dayanmaktadır. Yalnızca kalkınma alan yazını ile ilgilenenler değil kapitalizm ve diğer karma rejimler ile ilgilenen herkesin okuması gereken bir çalışmadır.

Kaynaklar

- Başkaya, F. (1991). Az gelişmişliğin sürekliliği, Ankara: İmge Kitabevi.
- Başkaya, F. (2015). Kalkınma iktisadının yükselişi ve düşüşü, İstanbul: Öteki Yayınevi
- Chang, H. J. (2012). Sanayileşmenin gizli tarihi. (Çev. Rafet Özen). Ankara: Epos Yayınları.
- Chang, H.J. (2015). Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü. (Çev. Tuba Akıncılar Onmuş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chang, Dae-oup (2002) ‘Korean Labour Relations in Transition: Authoritarian Flexibility?’ Labour, Capital and Society, 35 (1), 10-40.
- Easterlin, R.A. (2015). Niye bütün dünya kalkınmış değil. (çev. Sedef Öztürk), Fikret Şenses (der.) “Kalkınma İktisadı-Yükselişi ve Gerilemesi” İçinde (ss. 65-91), İstanbul: İletişim Yayınları.

Harvey, D. (2012a). Sermayenin mekânları-eleştirel bir coğrafyaya doğru. (Çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Latouche, S. (1993). Dünyanın batılılaşması. (Çev. T. Keşoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marois T. (2014). Neo-liberal kalkınmaya alternatifler bulmak. Lucia Pradella ve Thomas Marois (Der.), "Kutuplaştıran kalkınma" içinde (s. 59-43). (Çev. Barış Baysal), İstanbul: Nota Bene Yayınları.

Timur, T. (2013). Türk devrimi ve sonrası, Ankara: İmge Kitabevi.

Forum

Bir Geleneğin Kökeni: 1 Mayıs Nasıl Doğdu veya Doğru Bilinen Yanlış!

Aziz Çelik*

ORCID: 0000-0002-7088-9090

Emek tarihi, düzeltilmesine rağmen ısrarla direnen ve tekrarlanan yanlışlarla doludur. Bunlardan biri de 1 Mayıs'ın kökenine ilişkindir. 1 Mayıs denince akla genellikle 3 Mayıs 1886 günü Chicago Samanpazarı (Haymarket) meydanında grevcilerin üzerine polis tarafından açılan ateş sonucunda 4 işçinin ölümü ve arkasından yaşanan trajik gelişmeler; hukuksuz yargılamalar ve idam edilen işçiler/sendikacılar gelir. 1 Mayıs, Samanpazarı trajedisi ile ilişkilendirilir. Türkiye'de sendikalar, sol partiler, konuyla ilgili yazıp çizenler yıllardır 1 Mayıs'ın kökenlerini Samanpazarı trajedisi olarak anlatıyor.

2022 1 Mayıs'ı sırasında da bu gelenek değişmedi. 1 Mayıs'ın kökenine ilişkin hatalı ve yanlış bilgiler yeniden dolaşıma girdi. İnternet ve sosyal medya vasıtasıyla bu hatalı bilgiler daha da hızlı yayıldı. 2022'de 1 Mayıs'a ilişkin hatalı bilgilerin birinin mecrası hayli ilginçti. Sosyal medya ve internetteki hatalı bilgilerin düzeltilmesini amaçlayan platformlardan biri olan *Doğruluk Payı* 1 Mayıs ile ilgili hazırladığı haberde ve Twitter'daki bilgi zincirinde 1 Mayıs'ın kökenine ilişkin hatalı bilgileri paylaştı. 1 Mayıs'ın kökeninin Samanpazarı olayları olduğunu iddia etti.¹ Kayda değer bir diğer hata ise *#Tarih* dergisinde yer alan 1 Mayıs'ın tarihçesine ilişkin yazıda yer aldı: "(...) Samanpazarı Meydanı'nda yaşanan katliamda ölenlerin ve sonrasında asılan işçilerin anısına, Amerikan işçi sınıfı hareketi 1 Mayıs'ı işçi bayramı olarak kutlamaya başlıyor. Üstelik 2. Enternasyonal'de bunu uluslararası bir bayram olarak öneriyorlar ve kabul ediliyor."²

* Prof. Dr. Kocaali Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, azizcelik@gmail.com Bu yazı yazarın 1 Mayıs'ın kökenine ilişkin yazmış olduğu çeşitli yazılardan yararlanılarak genişletilmiş ve gözden geçirilmiştir.

1 Doğruluk Payı platformunun konuya ilişkin bilgi zinciri: <https://twitter.com/dogrulukpayicom/status/1520426661820481537> (Erişim 1 Mayıs 2022).

Doğruluk Payı'nın konuya ilişkin haberi: <https://www.dogrulukpayi.com/zaman-tuneli/dunden-bugune-turkiye-de-1-mayis> (Erişim: 1 Mayıs 2022).

Doğruluk Payı: Yaptığım uyarılar üzerine söz konusu haberdeki hatalı bilgileri düzeltti. <https://twitter.com/EmeginHalleri/status/1520633168226832385> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2022)

2 Bu yazı *#Tarih* dergisinin Mayıs 2022 tarihli 91. Sayısında yer aldı (s. 86-87).

Oysa gerçek oldukça farklı. Chicago Samanpazarı trajedisinin bildiğimiz anlamda 1 Mayıs bayramı/geleneği ile ilişkisi yok. Örneğin Nail Satlığan ve Sungur Savran Samanpazarı olaylarının 100. yılında yayımlanan yazılarında (1986) Samanpazarı olayları ile 1 Mayıs'ın iki ayrı konu olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra Yıldırım Koç (1995) bu iddiaya ilk kez net biçimde itiraz eden bir yazı kaleme aldı. Ardından 2004 yılında Zafer Aydın ile bir yazı dizisi hazırladık (Çelik ve Aydın, 2004) ve Samanpazarı trajedisi ile 1 Mayıs geleneğinin bağı olmadığını yazdık. 1 Mayıs'ın köklerini Chicago Samanpazarı olayları (1886) ile başlatan hatalı iddialar üstüne daha sonra da çok sayıda yazı yazdım. Ancak 1 Mayıs'ın kökenine ilişkin hatalı değerlendirmelerin halen devam ettiği gözleniyor. Bu nedenle 1 Mayıs geleneğinin kökenine ilişkin ısrarla tekrarlanan “doğru bilinen bir yanlışla” bir kez daha değinmek kaçınılmaz oldu.

Emek tarihi yazınında düzeltilmelerine rağmen direnen hatalı bilgiler çoktur. Bunlardan en bilineni 1871'de İstanbul'da kurulan Am(e)leperver Cemiyetinin ilk işçi örgütü olduğu iddiasıdır. Lütfi Erişçi'nin bir değerlendirmesinden hareketle bu cemiyet yıllarca ilk işçi örgütü/sendikası kabul edildi. On yıllar önce Oya Sencer (Baydar) Am(e)leperver Cemiyetinin bir hayırsever cemiyeti olduğu ortaya koysa da “ilk işçi örgütü” iddiası yıllarca yazıldı, çizildi. Giderek azalsa da bu iddiaya hala rastlanıyor. Bir başka hatalı/yanlış iddia ise tarihte ilk toplu iş sözleşmesinin 1766 yılında Kütahya'da imzalandığına ilişkindir. Böyle olmadığı ortaya konulmuş olmasına rağmen bu anakronik iddia da halen dile getirilmeye devam ediliyor.³

Uzun Çalışma Sürelerinin Düşürülmesi Mücadelesi

Fabrikalardaki ağır çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler; kadın ve çocuk emeğinin yoğun biçimde kullanılması sanayi devrimi sonrasının karakteristik özelliği olduğunu biliyoruz. Robert Owen, çocukların o dönemde tekstil fabrikalarına altı yaşında işe başlatıldıklarını, bazen beş yaşında da çalıştırıldıklarını, çalışma süresinin kışın ve yazın yasal olarak sınırsız olduğunu, genellikle on dört saat, bazen on beş saat hatta para canlısı ve insanlık dışı işverenler tarafından on altı saate kadar uzatıldığını yazmaktadır (Owen, 1995: 95-102).

Çalışma sürelerinin düşürülmesinin neredeyse bütün bir 19. Yüzyılı kapsayan uzun bir tarihi vardır. İngiltere'de 1802'de kabul edilen ilk *Fabrika (İş) Yasası* (Factory Act) sadece çocukları kapsıyordu. Yetişkin işçiler bu yasanın dışında tutuldu. Bu yasa ile tekstil fabrikalarında çocuk işçilerin çalışma süreleri 12 saat ile sınırlandırıldı fakat uygulamada bu kural işlemedi. Çünkü hiç bir denetçi atanmadı. 1833 tarihli *Fabrika Yasası* ile dokuz yaşından küçük çocukların tekstil fabrikalarında çalışmaları yasaklandı. 9-13 yaş arası çocukların günlük çalışma süresi ise günde 9 saat ve haftada 48 saat ile sınırlandı. 14-18 yaş arası çocuklar günde

3. Bu iddianın geçersizliğine ilişkin şu makaleye bakılabilir: Çaycı, Emin ve Çelik Aziz (2020), Kütahya Fincancılar Belgeleri Tarihteki İlk Toplu İş Sözleşmeleri mi? Çalışma ve Tolum, sayı 65 (2), ss. 791-814.

12, haftada 69 saat çalıştırılabilecekti. Bu dönemde müfettişler görevlendirildi ancak müfettiş sayısı son derece sınırlı olduğu için müfettiş başına 2700 fabrika ve 250 bin işçi düşüyordu (Townson, 1994). 1847'de çıkarılan bir *On Saat Yasası* ile kadın ve genç işçilerin tekstil sektöründeki günlük çalışma süreleri on saat ile sınırlandırıldı. Bu yasa yetişkin erkek işçileri kapsamıyordu.

1830'ların ortasından 1848'e kadar İngiltere'de sosyal muhalefete damgasını vuran ve başlangıçta bir genel oy hareketi olan *Chartism* daha sonra bir sosyal içeriğe kavuştu. Chartistler 1840'lı yıllarda sekiz saatlik iş günü, çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ve emekçilerin maddi koşullarının iyileştirilmesi gibi talepleri genel oy hakkı talebi ile birlikte savunmaya başladılar (Sarica, 1980).

1848 Fransız Anayasası, bir yandan seçme ve seçilme hakkını güvence altına alırken diğer yandan ise 20. yüzyılın sosyal devlet anlayışının dayandığı ilkeleri ilk kez hükme bağlandı. 1848 devriminde önemli rolleri olan işçiler "sosyal cumhuriyet" ilanını, çalışma sürelerinin azaltılmasını ve çalışma hakkının tanınmasını istiyordu. 1848 devrimi ile kurulan geçici hükümet işçilerin talebi olan "çalışma hakkını" tanıdı, iş saatleri Paris'te on saate, Paris dışında 11 saate indirildi. Ancak 1848 Devrimi yenilince çalışanların taleplerinin uygulanması mümkün olmadı.

Sekiz Saatlik İş Günü Hareketi

1850'li yıllarda ABD ve İngiltere'de günlük çalışma süresini 10 saate indiren yasalar kabul edildi. Ancak işçiler 24 saat olan günün 8 saatini çalışmak, 8 saatini uyumak, 8 saatini de dinlenerek ve eğlenerek geçirmek istiyorlardı. 1860'lı yıllarda ABD'de günlük çalışma süresini 8 saate indirmeyi amaçlayan örgütlenmelere gidildi, dernekler kuruldu ve grevler, gösteriler yapıldı. Düşük ücrete ve uzun iş gününe karşı sürdürülen bu mücadele, 1. Enternasyonal'in 1866 yılında toplanan kongresinde günlük yasal çalışma süresinin 8 saat olması talebinin kabul edilmesiyle uluslararası bir boyut kazandı.

ABD Kongresi 1868'de kamu sektöründe 8 saatlik iş gününü benimsedi. Ancak bu uygulama özel sektör işyerleri için geçerli değildi. 8 saatlik işgünü mücadelesi 1880'lerde ivme kazanmaya başladı. Ancak düzenlenen grevler ve gösteriler güvenlik güçleri tarafından zor kullanılarak bastırılmaya başlandı. 1884-1886 yılları arasında ABD'de, Japonya'da, Fransa'da, Rusya'da 8 Saatlik iş günü talebiyle grevler yapıldı.

"Sekiz saat çalışma, sekiz saat dinlenme, sekiz saat canımız ne isterse": ABD işçi hareketi 1884'ten 1886'nın mayıs ayına kadar bütün eylemlerinde bu sloganı kullanıyordu. Her şey 1884 yılında ABD işçi sınıfının *Emeğin Şövalyeleri* dışındaki ikinci örgütü olan American Federation of Labor (AFL-Amerikan İşçi Federasyonu) ulusal kongresinde (o dönemki adıyla FOTLU)⁴ 1 Mayıs 1886'dan itibaren

4 1886'da AFL adını alacak işçi örgütünün o tarihteki adı Örgütlü Meslek ve İşçi Birlikleri Federasyonudur (Federation of Organized Trades and Labor Unions (FOTLU)).

işçilerin artık sekiz saatten fazla çalışmayı kabul etmeyeceği yolunda bir karar alındığında başladı (Gallin, 1986; Satlıgan ve Savran, 1986) AFL (FOTLU) 1884'te 8 saatlik işgünü talebiyle 1 Mayıs 1886 tarihinde ABD çapında kampanya ve gösteriler düzenleme kararı aldı. *Emeğin Şövalyeleri* Sekiz Saatlik İş Günü hareketini desteklemedi. Ancak örgütün Chicago'daki yöneticileri kampanyaya katıldı. Sosyalistler de kampanyaya katıldı. Başlangıçta 8 saatlik iş günü talebini reformist bulan anarşistler de sonunda kampanyada yer aldı (Gallin, 1986).

1 Mayıs 1886 günü ABD'de 10'dan fazla kentte 350 bin dolayında işçinin katıldığı gösteriler yapıldı. Chicago'daki 1 Mayıs gösterilerine 80 bin kişi katıldı. Chicago'da yapılan gösterilerde hiçbir olay yaşanmadı. *The New York Times*, 1 Mayıs 1886 gösterilerini "8 Saat Hareketi Chicago'da, İşçiler Yürüdü, Nutuklar dinledi ancak hiçbir şiddet girişimi olmadı" başlığıyla veriyordu (*The New York Times*, 2 Mayıs 1886). 1 Mayıs Chicago'da barışçıl bir biçimde kutlandı (Gallin, 1986). Zaman zaman gündeme gelen 1 Mayıs 1886'da Chicago'da göstericilere polisin saldırdığı iddiası gerçek değildir. 1 Mayıs 1886 gösterileri ABD çapında sakin gerçekleşmişti. Bu gösterilerde olay çıkmadı, ölen de olmadı.

Chicago sekiz-saatlik iş günü hareketinin arı kovarı olmuştur; ülke tarihinin o güne değin en büyük işçi gösterisi Chicago 1 Mayıs 1886 gösterisi olmuştur. Ancak ABD'li tarihçi Rayback'e göre bu yükselişin yaratabileceği potansiyeller *McCormick* fabrikası ve *Haymarket* (Samanpazarı) meydanı olaylarıyla tahrif edilecektir (1966: 166).

Samanpazarı Trajedisi (1886)

Chicago'da Kurulu *McCormick* tarım makineleri fabrikasında (daha sonra *International Harvester* adını alacak) işçiler şubat ayında beri sekiz saatlik işgünü kampanyası ile alakası olmayan nedenlerle grevdeydi (Gallin, 1986). 3 Mayıs 1886 günü işveren, anarşist sendikacıların öncülük ettiği grevi grev kırıcılar kiralayarak kırmak istedi. Grevci işçiler, grev kırıcıları fabrikaya sokmak istemedi. Grevcilerin üzerine polis tarafından açılan ateş sonucunda dört işçi öldü (Gallin'e göre altı işçi öldü) (1986). Anarşistler bu saldırıyı protesto etmek için 4 Mayıs 1886 günü Chicago Samanpazarı meydanında bir protesto gösterisi düzenlendi. Olaysız biçimde süren gösteri polis tarafından dağıtılmak istenirken kimin tarafından atıldığı bugün bile hâlâ belirlenemeyen bir bomba polis şefinin ölmesine ve çok sayıda polisin yaralanmasına yol açtı. Bu sırada polisin göstericiler üzerine açtığı ateş sonucunda ise yaklaşık 10 kişi öldü 50 kişi ise yaralandı (Gallin, 1986; Rayback, 1966: 166).

Samanpazarı olayları bahane edilerek ABD çapında anti-sendikal bir histeri körüklendi. Bu anti-sendikal kampanya sekiz saatlik işgünü kampanyasını gölgeledi ve başarısızlığa uğrattı. Atılan bomba bahane edilerek sekiz anarşist işçi/sendikacı tutuklandı. Hukuksuz biçimde cereyan eden yargılama sırasında tutuklanan sendikacıların polislere atılan bomba ile bağlantılı olduklarına dair ne bir kanıt

ne de bir tanık bulunabildi. Ancak yaratılan işçi ve sendika düşmanı hava nedeniyle jüri zanlıları suçlu kabul etti. Sekiz anarşist sendikacının yedisi idama mahkûm edildi. Beşinin cezaları onaylandı ve ikisinin cezaları müebbet hapse çevrildi. İdamı onaylananlardan Louis Lingg tutulduğu cezaevinde intihar etti. Diğer dört sendikacı Albert Parsons, August Spies, Adolph Fischer ve George Engel ise 11 Kasım 1887 tarihinde asılarak idam edildi.

İdamların üzerinden altı yıl geçtikten sonra hapiste bulunan üç sendikacı yeni seçilen liberal eyalet valisi John Peter Altgeld tarafından 1893 yılında koşulsuz olarak affedildi. Bombayı kimin attığı tam olarak hiçbir zaman kesin olarak anlaşılamadı ancak daha sonra bombayı bir ajan provokatörün atmış olacağı yönünde güçlü iddialar ortaya çıktı.⁵

Samanpazarı olayları Amerikan işçi hareketinde bir dönüm noktası ve gerilemenin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (Rayback, 1966); Satlıgan ve Savran 1986). 1 Mayıs'ın kökeninin Chicago Samanpazarı trajedisi olduğu yönünde –özellikle Türkiye’de– yaygın bir kanaat olmasına rağmen Samanpazarı olaylarının doğrudan 1 Mayıs ile bağlantısı yoktur. İdamların sebebi Sekiz Saatlik İşgünü kampanyası değildir. 1 Mayıs kampanyası Samanpazarı trajedisinin gölgesinde kalmıştır.

3–4 Mayıs 1886 Chicago Samanpazarı olayları ve sonrasındaki hukuksuz yargılanma ve idamlar şüphesiz emek tarihi açısından özel bir yere sahiptir ve bu olaylarda yaşamını yitiren ve idam edilen işçilerin ve sendikacıların unutulmaması ve anılarının yaşatılması son derece önemli ve gereklidir. Ancak emek tarihindeki taşların aslına uygun yerleştirilmesi de büyük önem arz etmektedir. Hobsbawm'ın vurguladığı gibi 1 Mayıs'ı Samanpazarı şehitlerini anma günü olarak gelenekselleştirmek isteyenler anarşistler olmuştur (2009). Oysa 8 Saatlik İşgünü hareketi ve 1 Mayıs geleneğini anarşist köklere sahip değildir.

2. Enternasyonal ve 1 Mayıs Geleneğinin Doğuşu

Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) 1888 Aralık ayında St. Louis’de yaptığı kongrede sekiz saatlik işgünü için bir kampanya başlatma kararı aldı. Kampanya 1 Mayıs 1890’da bir genel grevle tamamlanacaktı. Ancak bu kampanya istenen sonucu vermedi (Rayback, 1966: 195, Gallin, 1986).

Hobsbawm’a göre 1 Mayıs’ın asıl çıkış noktasına ilişkin taraflar arasında bir tartışma yoktur. 1 Mayıs Bayramı, Temmuz 1889’da Paris’te toplanan İkinci Enternasyonal Kongresinde kabul edilmiş bir karardır (2009). Kongrede kabul edilen önerge işçilerin sekiz saatlik işgünü talebini kamu otoritelerine duyurmak için bütün ülkelerde ve şehirlerde önceden belirlen aynı günde uluslararası bir gösteri yapma çağırısıydı. AFL daha önce bu tür bir gösterinin 1 Mayıs 1890’da yapılmasını kararlaştırdığı için AFL’nin bu kararına atıfta bulunularak sekiz saatlik işgünü için 1 Mayıs 1890’da bütün dünyada uluslararası gösteriler düzenlenmesi

5 Ayrıntılar için: Satlıgan, Nail ve Sungur Savran (1986), “Mayıs 1886: Şikago Samanpazarı”, 11. Tez, Sayı 3, ss.244–248; Gallin (1986).

kararı benimsendi. İkinci Enternasyonal'in 1 Mayıs için aldığı karar sekiz saatlik iş günü ile ilgilidir ve AFL'nin kararına atıf yapmaktadır. Kararda Chicago Saman-pazarı trajedisinden söz edilmez.⁶

Öte yandan bu karar bir kereye mahsus bir gösteri için alınmıştır. Düzenli yıllık bir gösteriden, kararda tekrarlanacak özel bir işçi gününden veya emek bayramından söz edilmez (Hobsbawm. 2009, 145). Rosa Luxemburg, "Kimse bu kutlamanın daha sonraki yıllarda da tekrarlanmasından söz etmedi. Doğal olarak, kimse, bu düşüncenin bir şimşegin çakışı gibi başarı kazanacağını ve işçi sınıfı tarafından kısa zamanda benimseneceğini önceden göremezdi. Bununla birlikte, 1 Mayıs'ın her yıl kutlanacak sürekli bir kurum haline getirilmesinin gerekliliğini herkesin kavraması ve hissetmesi için, 1 Mayıs'ın yalnızca bir kez kutlanması yeterli oldu" diye yazmaktadır (1894).

1 Mayıs'ın hızla yükselmesi ve gelenekselleşmesi 1 Mayıs 1890 gösterilerinin başarısının sonucu olmuştur. İkinci Enternasyonalin çağrısı üzerine yapılan 1 Mayıs 1890 gösterileri görkemli olur. Londra'daki 1 Mayıs gösterisine yarım milyon işçi katılır. *New York Times*, 1890 1 Mayıs gösterilerini "Emeğin İmdat Çığılığı, İşçiler 8 Saat İçin Yürüdü, Hiçbir Olay çıkmadı" başlığı ile birinci sayfadan veriyordu (The New York Times, 5 Mayıs, 1890). Hobsbawm'a göre ilk 1 Mayıs Bayramı birçok ülkede emeğin gücünün ve özgüveninin artmasıyla aynı zamana denk gelmişti (2009: 146).

İlk gösterilerin beklenmedik başarısı göz önüne alındığında bir yenileme istediğinin gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Bu konuda artan talepler sonucunda İkinci Enternasyonal'in 1891 Brüksel Kongresinde 1 Mayıs gösterilerinin her yıl tekrarlanması karar altına alındı (Hobsbawm, 2009). İkinci Enternasyonal 1891 Brüksel Kongresinde 1 Mayıs'ı uluslararası işçi günü olarak resmen ilan etti (Gallin, 1986; Marxist.org, 2022). Bu karardan önce 1 Mayıs resmi bir gün değildi. Bu tarihten itibaren uluslararası işçi günü haline geldi.

1 Mayıs daha sonraki yıllarda da işçi sınıfının sekiz saatlik iş günü için eylem günü olmaya devam etti. Ancak 1 Mayıs gösterileri egemen çevreler için bir huzursuzluk ve tedirginlik kaynağı olmaya devam etti. 1892 1 Mayıs'ında pek çok yerde gösteri düzenlenmesine izin verilmedi. Londra'da 300-500 bin kişinin 1 Mayıs gösterilerine katıldığını bildiren *New York Times*'in birinci sayfasından kullandığı başlığı oldukça ilginçti "1 Mayıs Alarmı Yersiz". Gazete, 1 Mayıs gösterilerini "geniş katılımlı ama düzenli işçi gösteriler" olarak niteliyor ve küçük sorunlar dışında 1 Mayıs gösterilerinin olaysız geçtiğini vurguluyordu (The New York Times, 2 Mayıs, 1892). 1 Mayıs sadece 1890'larda değil 2000'li yıllarda da yersiz alarmlara konu olmaya devam edecekti. 1893 gösterileri Avrupa'nın pek çok kentinde yapıldı. *New York Times*, 1893 gösterilerini, "Herkes sekiz saatlik iş

7. 2. Enternasyonal'in 1 Mayıs Kararı için bakınız:

https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1889/marxists-congress/saturday_pm.htm#mai

günü istiyor, Avrupa çapında büyük gösteri” başlığı ile veriyordu (The New York Times, 2 Mayıs 1893).

1 Mayıs geleneği böyle doğdu. Rosa Luxemburg “1 Mayıs’ın Kökenleri nedir” başlıklı çok bilinen yazısında süreci bu şekilde anlatmakta ve Samanpazarı trajedisinden söz etmemektedir (1894). Eric Hobsbawm “Bir Tatilin Doğuşu: 1 Mayıs” adlı çok önemli makalesinde 1 Mayıs’ın doğuşunu 8 saatlik işgünü hareketinin sonucu olarak ve 2. Enternasyonal tarafından alınan kararla bağlantılı olarak anlatır ve anarşistlerin 1 Mayıs’ı 1886 Chicago şehitlerini anma günü olarak görmeyi tercih ettiklerini yazmaktadır (2009). (Hobsbawm’ın bu makalesinin Türkiye’de sendikacılar, sendikal aktivistler, uzmanlar ve araştırmacılar tarafından okunmasını ve yaygınlaşması çok yararlı olacaktır). Görüldüğü gibi 1 Mayıs’ı sekiz saatlik işgünü ve tatil günü mücadelesinden ziyade Samanpazarı katliamı ile bağlantılı gösterme çabası sosyalistlere değil anarşistlere aittir. 1 Mayıs İkinci Enternasyonal’in 1889 Paris Kongresinde bir kerelik bir gösteri olarak karar altına alınmış ancak 1890 gösterilerinin başarılı olması üzerine 1891 Brüksel kongresinde her yıl 1 Mayıs’ta kutlanacak bir işçi günü olarak kabul edilmiştir.

Sekiz Saatlik İşgünün Kazanılması

Sekiz saatlik işgününün kazanılmasında ve yaygınlaşmasında en önemli adımlardan biri Rusya’daki 1917 Ekim Devrimi oldu. Devrimin hemen ardından Sovyet hükümeti sekiz saatlik iş günü kararnamesini yayımladı. Ekim Devrimi öncesinde Yeni Zelanda ve Uruguay’da bu yönde adımlar atılsa da Rusya’da 8 saatlik işgünün kabulünün etkisi çok daha büyük oldu. Ekim Devrimi ile sekiz saatlik işgününün kabulü Batı dünyasında da bu yönde adımları hızlandırdı.

1919 Versailles Barış Antlaşması ile Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) kurulması ve çalışma hayatına ilişkin bir dizi ilke kararlaştırıldı. Versailles ile benimsenen dokuz temel ilkenin arasında, “sekiz saatlik işgünü ve 48 saatlik çalışma ve en az 24 saatlik haftalık tatilin uygulanması. Bu tatilin olabilen her yerde pazar günü olması” hedefleri de yer aldı. Böylece işçi hareketinin yüzyıllık mücadelesi uluslararası düzeyde teyit edilmiş oldu.

Sekiz saatlik işgünü 20 yüzyıl boyunca pek çok ülkede kabul edildi. Çalışma saatleri pek çok ülkede kıaldı. 20. yüzyılın sonlarına doğru haftalık çalışma süresi bazı ülkelerde 35 saate kadar indirildi. 1870’lerde yıllık 3000 saatin üzerindeki yıllık çalışma süresi 2000’li yıllarda ortalama olarak 1600-1700 saat civarına geriledi. Ancak çalışma saatleri konusunda eşitsizlik ve ağır, yıpratıcı çalışma koşulları devam ediyor. İşçiler çalışarak ölmeye devam ediyor.

Hollanda’da işçiler yıllık ortalama 1381 saat çalışırken, ABD’de 1777, Güney Kore’de 2187 saat çalışıyor. Koreli işçi Hollandalı işçiye göre 800 saat daha fazla çalışıyor. Aynı şekilde güvencesiz ve sendikasız işçiler daha fazla çalışıyor. 1 Mayıs’ın doğuşuna yol açan çalışma sürelerinin kısaltılması hedefi emekçiler için

hala yaşamsal bir hedef. Bu yüzden de 1 Mayıs'ın tarihsel köklerinin ve 1 Mayıs geleneğinin doğru şekilde bilinmesi önemli.

Umarım bu yazının Türkiye'de 1 Mayıs'ın köklerine ve 1 Mayıs geleneğine ilişkin hatalı değerlendirmelerin azalmasına bir yararı olur.

Kaynaklar

2. Enternasyonal 1989 Paris Kongresinde alınan 1 Mayıs Kararı https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1889/marxists-congress/saturday_pm.htm#mai (3 Mayıs 2022).

Çelik, A. ve Z. Aydın (2004) "1 Mayıs: Gelenekten Geleceğe", Cumhuriyet, 1-3 Mayıs 2004.

Gallin, D. (1986) May Day Its Origins, Geneva: International Union of Food and Allied Workers' Associations.

Hobsbawm, E. (2009) "Bir tatilin Doğuşu: 1 Mayıs" Çeviren: Işıtan Gündüz, Sıradışı İnsanlar içinde, İstanbul: Yordam.

İşeri, E. (2012) "1 Mayıs'ın kökeni ve sık tekrarlanan yanlışlar" <https://sendika.org/2012/04/1-mayisin-kokeni-ve-sik-tekrarlanan-yanlislar-ergun-iseri-66126/> (3 Mayıs 2022).

Koç, Y. (1995) "1 Mayıs'ın Kaynağına İlişkin Yanlışlar", Türk-İş dergisi, Temmuz 1995.

Luxemburg, R. (1894), "1 Mayıs'ın Kökleri nedir?" <https://www.marxists.org/turkce/luxemburg/1890s/1894.htm> (3 Mayıs 2022).

Marxist.org (2022) "Congresses of Social Democracy", <https://www.marxists.org/glossary/events/c/congress-si.htm> (15 Mayıs 2022).

Owen, R. (1995) Yeni Toplum Görüşü, Derleyen ve Çeviren: Doğan Şahiner, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Rayback, Joseph G. (1966) A History of American Labor, Expanded and Updated, New York: The Free Press.

Sarıca, M. (1980) Siyasal Tarih, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Satlıgan, Nail ve Sungur Savran (1986) "Mayıs 1986: Şikago Samanpazarı", 11. Tez, Sayı 3, ss.244-248.

The New York Times, 2 Mayıs 1886, 5 Mayıs 1890 ve 2 Mayıs 1892 tarihli sayıları (dijital edisyondan sağlanmıştır).

Townson, D. (1994) Dictionary of Modern History 1789-1945, London: Penguin Books.

Emek Araştırma Dergisi Yayın ve Araştırma Etiği İlkeleri

Emek Araştırma Dergisi, Genel-İş'in ulusal hakemli yayın organıdır. TÜBİTAK/ULAKBİM, Asos ve Index Copernicus veritabanlarında taranmaktadır. Yılda iki kez yayınlanan dergimiz emekten yana bilimsel çalışma ve araştırmaları, güncel, kuramsal ve uygulamaya yönelik akademik tartışmaları sayfalarına taşımayı amaçlamaktadır.

I. Etik Kurallar

Emek Araştırma Dergisi, dergide yayınlanacak yazıların yayın sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden öncelikle **Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi**'nde belirtilen ve aşağıda yer verilen "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler"de bulunmamalarını beklemektedir.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

b) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

d) Tekrar yayım: Bir araştırmanın sonuçlarını ya da bir yazının özgün fikirlerini aynen ya da büyük oranda içeren ve daha önce yayınlanmış bir yazının benzerini sunmak.

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla yazıda sunmak.

f) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek, tez çalışmalarından üretilen makalelerde tez danışmanının ismine yazarlar arasında yer vermek,

g) Diğer etik ihlal türleri: 1) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek, 2) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak, 3) Yayınlarında hasta haklarına riayet etmemek, 4) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayınında kullanmak, 5) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak, 6) Araştırmalarda, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak, mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırmaya dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, 7) Araştırmacılar veya yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlülüğüne uymamak, 8) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak, 9) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar kapsamında Etik Kurul izni almamak.

Emek Araştırma Dergisi yazarlardan, hakemlerden ve editörlerden yukarıda belirtilen etik ilkelere ek olarak aşağıda yer verilen sorumluluklara da uymasını beklemektedir.

1. Yazarların Sorumlulukları

Yazarlar;

- a) Sunulan makalenin yazar(lar)a ait özgün bir çalışma olduğunu,
- b) Tüm yazarların bu çalışmaya fiilen katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
- c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
- d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını,
- e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini,
- f) Makalenin yayımlanması durumunda telif haklarını ücretsiz vermeyi,
- g) Kör hakemlik kuralı çerçevesinde gizli kalması gereken hakemin kimliğinin tahmin edilmesi ya da öğrenilmesi durumunda vakit kaybetmeden editöre haber vermeyi taahhüt eder.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Hakemler;

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması ya da uyuşması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidir.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, makale değerlendirme sürecinde editör kurulu dışında makalenin yazar(lar)ı ya da hakemleri olabileceğini tahmin ettiği kişilerle ya da konu ile ilgisi olduğunu düşündüğü üçüncü kişilerle makalenin kendisini ya da raporunu paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kendi çalışmalarında kullanmamalıdır.

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler;

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumluluğu yayın kurulu ile paylaşır.
- b) Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, özgün nitelikte bilimsel araştırmaların, derlemelerin, kitap incelemelerinin ya da belgelerin usulüne uygun olup olmadığını, etik kurallar, genel kurallar ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol etmelidir.
- c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, editörler kurulu, yayın kurulu ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle yazıyı paylaşmamalıdır.
- e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.
- f) Editör, editörler kurulu ve yayın kurulu tarafından belirlenen hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır. Dergi editörünün ya da editörler kurulundan bir yazarın editörlük yaptığı sayıya gönderdiği makalenin hakemlik süreci yayın kurulu tarafından yürütülür. Yayın kurulu üyelerinden birinin gönderdiği makalenin hakemlik süreci editör ile birlikte editörler kurulu ve diğer yayın kurulu üyeleri tarafından yürütülür.

II. Genel Kurallar

1. Değerlendirme Süreci

Dergimize gönderilen yazılar öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Hakemlik süreci, yazar isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik değerlendirmesi yoluyla işletilir. Bu süreçte yazılar iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orijinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ile daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için en az iki hakem incelemesinin ardından, yayımlanıp yayımlanmayacağına yayın kurulu karar verecektir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazarlar, hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 20 gün içerisinde tamamlayarak yayın kuruluna tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Emek Araştırma Dergisi'ne çalışmalarını gönderen yazarlar derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Yazının yayımlanması konusunda nihai karar yayın kuruluna aittir.

2. Yazı Teslim Kuralları

Dergimize gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gereklidir. Ancak gönderilecek yazıların tez ya da kongre, sempozyum gibi bir toplantıda bildiri şeklinde sunulmuş olması yayınlanması için engel değildir.

Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar Times New Roman fontunda, 12 punto ve 1,5 satır aralığı ile yazılmalı ve emekarastirma@genel-is.org.tr adresine gönderilmelidir. Makalelerin 250-150 kelime civarında İngilizce ve Türkçe özlere yazıyla birlikte gönderilmelidir. Özlere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler eklenmelidir. Dergiye gönderilen yazıların kaynakça ve yazım kuralları dergi kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.

Gönderilen yazıların başlıklarının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler

ayrıca bir kapak sayfasına ya da Word dosyasına eklenmeli ve yazılar bu şekilde dergiye gönderilmelidir.

Gönderilen yazılarda, yazarların **ORCID numarası** da bulunmalıdır. ORCID numarası olmayan yazılar yayınlanmayacaktır.

TÜBİTAK ULAKBİM'in şartları doğrultusunda; dergiye gönderilecek yazılar için: Ölçek, anket, görüşme, gözlem gibi yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için **etik kurul onayı alındığının** (etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı) makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmesi ve belgelendirilmesi, Bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına ilişkin bilgiye makalede yer verilmesi, Veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterildiğinin kanıtlarının (başkalarının ölçek, anket, belgelerinin kullanılması için izin alınması gibi) makale içinde sunulması, Makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu koşulları sağlamayan makalelerin *Emek Araştırma Dergisi*'nde yayınlanması mümkün olmayacaktır.

III. Yazım Kuralları ve Kaynak Gösterme İlkeleri

Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar metin içinde numaralandırılmalı ve “dip-not” şeklinde verilmelidir. Referanslar ise, APA sistemine göre düzenlenmelidir. Kaynakçada, sadece yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralama izlenmelidir.

Başlıkların düzenlenmesi:

Ana başlık: İlk harfleri büyük, 14 punto ve bold, sola yaslı

Giriş, Öz, Abstract, Sonuç ve Kaynakça: Baş harfleri büyük, sola yaslı, on iki punto, bold

Başlıklar: Baş harfleri büyük, sola yaslı, 12 punto, bold

Alt başlıklar: Baş harfleri büyük, italik, paragrafa hizalı, 12 punto, bold

Metin İçi Kaynak Gösterimi

Yapılan çalışmalarda, başkalarının düşünceleri alıntı ya da gönderme şeklinde verilmelidir. Kısa alıntılar tırnak işareti içinde gösterilmelidir. 4 satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak 1 cm içeriden blok halinde, 10 punto ile yazılmalıdır. Bu durumda tırnak işareti kullanılmamalıdır.

Göndermelerde yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası bilgileri parantez içinde aktarılmalıdır. Tek ve iki yazarlı yayınlarda her iki yazarın soyadına da parantez içinde yer verilmelidir.

İkiden fazla yazarı olan yayınlarda gönderme yapılırken sadece birinci yazarın soyadı verilir, diğer yazarlar için “vd.” ifadesi kullanılmalıdır.

Tüzel kişiler tarafından yazılmış yayınlarda tüzel kişi adı çok uzunsa veya kısaltılmış biçimi çok biliniyorsa ilk göndermeden sonra kısaltma yoluna gidilebilir. Kısaltma kullanılmasına karar verilirse ilk göndermede kurum adının açık hali yazılmalı ve yanında parantez içinde kısaltması verilmelidir.

Bir yazarın aynı tarihte yayınlanmış birden fazla yayınından yararlanılmışsa, yayınları birbirinden ayırmak için sırasıyla “a,b,c,...” ibareleri kullanılmalı ve bu kullanım gerek metin içinde kaynak gösterme sırasında gerekse kaynakça bölümünde yer almalıdır.

Kaynak Gösterme Örnekleri

I. Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(McQuail, 1987: 55).

- Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda: (McQuail, 1987a: 55; 1987b: 40).
- Alıntı yapılan yazarın başka bir yazardan alıntı yapmış olması durumunda: (Aktaran: McQuail, 1987a: 55).

Kaynakçada:

McQuail, D.(1987) *Mass Communication Theory: An Introduction*, Beverly Hills, CA: Sage.

Akbulut, Ö.(2007) *Küreselleşme Ulus- Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: TODAİ Yayını.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Akbulut, 2013: 168).

Kaynakçada:

Akbulut, Ö. (2013) “Küresel Kapitalizm ve Devlet”, *Toplum ve Hekim*, 28, 3, 165-171.

II. İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Denhardt ve Denhardt, 2007: 24).

Kaynakçada:

Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007) *The New Public Service*, New York: M. E. Sharpe.

Metin içindeki yollamada (makale):

(McCombs ve Shaw, 1998: 108).

Kaynakçada:

McCombs, M. E. ve Shaw D. L. (1972) “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, *The Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176-187.

III. İkiiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Lazarsfeld vd., 1996: 45).

Kaynakçada:

Lazarsfeld, P. F., Berolson, B. ve Gaudet, H. (1944) *The People Choice*, London: Colombia University Press.

IV. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Schramm, 1994: 53).

Kaynakçada:

Schramm, W. (1994) (der.) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş* (çev. Ü Oskay), İstanbul: Derya Yayınları, 95-134.

Metin içindeki yollamada (kurum yayınları):

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT, (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, Ankara.

V. Yazarı Olmayan Kitap:

Metin içindeki yollamada:

• Kitap Adı Kısaysa:

(Kütüphaneciliğe Giriş, 1987).

• Kitap Adı Uzunsu:

(Sanal, 1995: 70).

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğe Giriş, (1987) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Sanal Kütüphanecilik ve Yeni Gelişmeler (1995) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VI. Görüşme:

Metin içindeki yollamada:

(O. Koloğlu ile kişisel iletişim, 13 Mart 2007).

Kaynakçada:

Orhan Koloğlu ile 13 Mart 2007 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

VII. Elektronik Kaynak

Metin içindeki yollamada:

(Çubukçu, 2009).

Kaynakçada:

Çubukçu, M. (2009) "Bu Kimin Zaferi?", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp>. (15.06.2010).

VIII. Yazarı Olmayan Elektronik Kaynak:

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010) <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.
Erişim Tarihi:16.06.2010.

IX. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan Yazılar:**Metin içindeki yollamada:**

(Nadi, 1950).

Kaynakçada:

Nadi, Yunus, (1950) “Kuvvetin Sırri”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz.

X. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan İsimsiz Yazılar

Metin içindeki yollamada:

(Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924).

Kaynakçada:

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924.

• Metin içerisinde aynı gazetelerin farklı kopyalarına atıf yapılmışsa:

Cumhuriyet, 1950-1960, Hürriyet, 1948-1960.

XI. Belgeler

Metin içindeki yollamada:

(Ticaret Bakanlığı, Karar Sayısı, 21.48.26).

Kaynakçada:

Ticaret Bakanlığı, Muamelat Umum Müdürlüğü Kararları, Erişim: T.C. Başbakanlık Arşivi.

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Araştırma Makaleleri

Etik Bir Sorun Olarak 'Bakım Açığını' Kapatmak: Palyatif Bir Çözüm mü, Evrensel Bakım mı?

Özge Sanem Özateş Gelmez

Ücretlendirilmeyen Bakım Emeğinin Dağılımında Devletin Katılımcı Rolü: Güney Kore Örneğinde Çocuk Bakımına İlişkin Politikalar

Samed Kurban

Neoliberal Birey ve Özbakım Emeği

Canan Urhan

İzmir'de Ev Hizmetlerinin "Yeni Portreleri": Suriyeli Kadın Göçmenler

İsa Uslu – Ahmet Ceylan

Türkiye'de Gelir Grupları ve Hanehalkı Yapısı Çerçevesinde Maddi Yoksunluk

Rabihan Yüksel Arabacı

Emek Gelirlerinde Asgari Geçim İndiriminin Etkinliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Özgür Kızıltoprak

Türkiye'de İtfaiye Hizmetinin Anatomisi: Envanter Çalışmasından Notlar

Sonay Bayramoğlu Özügürlü, Melih Çelik, Asmin Kavas Bilgiç, Hilal Kara

Güvencesizlik Kısılacında Kafe-Bar Çalışanlarının Covid-19 Pandemi Deneyimleri: Kadıköy Örneği

Derya İnce

Forum

Bir Geleneğin Kökeni: 1 Mayıs Nasıl Doğdu ve Doğru Bilinen Yanlış!

Aziz Çelik

Kitap Eleştirisi

DİSK Tarihi Cilt 2

Orkun Saip Durmaz

Kalkınma Mücadelesi

Hasan Gürbüz

DİSK/GENEL-İŞ
TÜRKİYE GENEL HİZMETLER İŞÇİLERİ SENDİKASI

DİSK / Genel-İş
@DISK_Genel_Is

DİSK / Genel-İş
@DISKGenelis

DİSK / Genel-İş
Genel-İş